

Dalia Vidickienė
Rasa Melnikienė

KAIMO POLITIKOS EVOLIUCIJA

LIETUVOS AGRARINĖS EKONOMIKOS INSTITUTAS

Dalia Vidickienė
Rasa Melnikienė

KAIMO POLITIKOS EVOLIUCIJA

MONOGRAFIJA

Vilnius
2014

UDK 631.1+316.4
Vidi38

Vidickienė, Dalia; Melnikienė, Rasa

Kaimo politikos evoliucija : monografija. – Vilnius : Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 2014. 272 p.

Monografija skirta vienai iš svarbiausių XXI a. pradžios viešosios politikos sričių – kaimo politikai. Analizuojant jos evoliuciją išsivysčiusiose pasaulio šalyse nuo XX a. vidurio, kai pradėjus industrializuoti žemės ūkį kaimo politika tapo atskira bendrosios ekonominės politikos šaka, susitelkta į politikos idėjų tematiką, jų įgyvendinimo tikslus ir priemones, šių aspektų vertinimui panaudojant kokybinių struktūrų metodą. Šis metodas ne tik padeda suvokti naujų kaimo politikos idėjų atsiradimo priežastis, bet ir leidžia prognozuoti tolesnę jų turinio raidos trajektoriją. Be to, remiantis kokybinių struktūrų metodu formuojasi aiškesni kaimo politikos priemonių poveikio vertinimo principai, padedantys veiksmingiau panaudoti paramos lėšas. Metodo taikymo galimybės iliustruojamos analizuojant Lietuvos kaimo politiką, įgyvendintą 1990–2013 m. laikotarpiu.

ISBN 978-9955-481-44-7

Apsvarstyta ir rekomenduota skelbti

Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto Mokslo tarybos posėdyje
2014-03-20 (protokolas Nr. 12-25 (8-02)).

Recenzavo: prof. dr. Alvydas Baležentis, Mykolo Romerio universitetas.
doc. dr. Raimundas Dužinskas, Lietuvos edukologijos universitetas.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

© Dalia Vidickienė, 2014

© Rasa Melnikienė, 2014

© Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2014

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. KAIMO POLITIKOS IDĖJŲ KAITA IŠSIVYSČIUSIOSE ŠALYSE: METODOLOGINIAI POŽIŪRIAI.....	11
1.1. Istorinis požiūris.....	11
1.2. Sisteminis požiūris.....	15
1.3. Evoliucinis požiūris.....	30
2. KAIMO POLITIKOS EVOLIUCIJA INDUSTRIALIZUOJANT ŽEMĖS ŪKĮ ...	47
2.1. I etapas. Ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo skatinimas.....	47
2.2. II etapas. Intensifikacijos strategijos įgyvendinimo skatinimas.....	49
2.3. III etapas. Specializacijos strategijos įgyvendinimo skatinimas.....	52
2.4. IV etapas. Rizikos valdymo strategijos įgyvendinimo skatinimas.....	55
2.5. V etapas. Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimo skatinimas.....	59
2.6. VI etapas. Inovacijų strategijos įgyvendinimo skatinimas.....	61
3. KAIMO POLITIKA ŽINIŲ VISUOMENĖJE.....	65
3.1. Industrinės ir poidustrinės visuomenės skirtumai.....	66
3.2. Pagrindinės poidustrinio etapo kaimo vystymo koncepcijos.....	69
3.3. Kaimo politikos vystymo kryptys žinių visuomenėje.....	78
3.4. Į žinių visuomenės kūrimą orientuotos kaimo politikos formavimo gairės.....	79
4. LIETUVOS KAIMO POLITIKA.....	105
4.1. Lietuvos kaimo politikos istorija 1990–2013 m.	106
4.2. Lietuvos kaimo politika, besiremianti industrinės visuomenės paradigma ...	125
4.3. Lietuvos kaimo politika, grindžiama žinių visuomenės paradigma.....	183
BAIGIAMOSIOS PASTABOS.....	243
RURAL POLICY EVOLUTION: SUMMARY.....	247
SANTRUMPOS.....	251
LITERATŪRA.....	253

ĮVADAS

XXI a. pradžioje kaimo politika išlieka viena iš svarbiausių viešosios politikos sričių ne tik besivystančiose, bet ir aukštą išsivystymo lygį pasiekusiose šalyse, šios politikos priemonių diegimui skiriami didžiuliai finansiniai ir žmogiškieji ištekliai. Pvz., 2007–2013 m. laikotarpiu Europos Sąjungoje (ES) vien Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai skirto biudžeto dydis buvo 96,2 mlrd. EUR (11 proc. viso ES biudžeto). Panaši situacija susiklostė ir Lietuvoje. ES paramos kaimo raidai suma, skirta 2007–2013 m. laikotarpiui, sudarė 6 mlrd. 096 mln. Lt, kofinansavimas iš Lietuvos nacionalinio biudžeto – 1 mlrd. 799 mln. Lt. Kaimo politikos priemonės kuria ir įgyvendina, paramos lėšų panaudojimą prižiūri daug darbuotojų ir tam specialiai įsteigtų institucijų. Ar tikrai didžiuliai kaimo raidai skirti finansiniai ir žmogiškieji ištekliai panaudojami efektyviai, ar kaimo politikos sprendimai spėja prisitaikyti prie be galo dinamiškos situacijos versle ir socialiniame gyvenime?

Nors kaimo politikoje nuolat atsiranda naujų idėjų, gilesnė jų turinio ir santykio su senesiomis idėjomis analizė rodo, kad priimant politinius sprendimus atsparos tašku vis dar tebėra industrinės visuomenės laikotarpiui būdingos nuostatos. Kad jos pasebusios ir nebeatitinka realybės, rodo ne tik gausi mokslinė literatūra šiuo klausimu, bet ir XX ir XXI a. sandūroje į kaimo politikos sprendimų procesą įsijungusi visuomenė, ėmusi reikalauti iš esmės peržiūrėti paramos teikimo principus ir pagrįsti, už kokių vertybių sukūrimą remiami žemdirbiai. Ypač audringos diskusijos tarp mokslininkų, politikų, ūkininkų, aplinkosaugininkų ir maisto vartotojų interesus ginančių organizacijų vyko rengiant ES kaimo politikos po 2013 m. gaires. Deja, jos nebuvo vaisingos moksliniu požiūriu, nugalėjo inercijos bei „antklodės traukimo ant savęs“ jėgos, ir esminis virsmas kaimo politikos paradigmoje neįvyko. Didelę dalį atsakomybės už tai turi prisiimti mokslininkai, nes tai, kad perėjimas prie žinių visuomenės situacijai adekvačių paramos kaimui tikslų ir priemonių nėra pagrįstas holistiniu, evoliuciniu ir sisteminiu mąstymu ir vykdomas „taškiniu principu“ – įterpiant į senąjį mąstymo modelį keletą žinių visuomenei svarbių priemonių – rodo, kad vadybos, ekonomikos ir sociologijos mokslų teorijai vis dar nepakanka įtikinamų argumentų dėl tokio virsmo būtinybės. Jei praktiniai kaimo politikos sprendimai ir toliau ignoruos tai, kad pasaulyje formuojasi visiškai naujais sėkmės veiksniais pagrįstos ekonominės sistemos, netruksime suvokti, kad kaimo politikos priemonės gali duoti ne tik teigiamą, bet ir neigiamą efektą, nes tai labai priklauso nuo keliamų tikslų ir priemonės įgyvendinimo mechanizmo atitikties to meto aktualijoms.

Ankstesnės kaimo problemos, susijusios su masine migracija iš kaimo į miestą, kaimo gyventojų pajamų mažėjimu, dėl naujų technologijų darosi vis mažiau grėsmingos. Visuomenei įžengus į naują – poindustrinį – etapą, kai ūkio struktūroje ima dominuoti ne pramonė, bet paslaugų sektorius, atsiranda visai kiti veiklos sėkmės veiksniai. Svarbiausiu sėkmės veiksniu naujajame ekonomikos ir visuomenės vystymosi etape laikomas jau nebe kapitalas, bet žinios. Pagal tai pasirinktas ir dažniausiai pastaruoju metu naudojamas poindustrinio etapo pavadinimas, vadinant jį ne „paslau-

gų visuomene“, bet „žinių visuomene“. Kad žinių visuomenės ir jos ekonominės sistemos naujieji bruožai imtų tarnauti kaimo gerovei, jie turi būti aiškiai apibūdinti ir suvokti. Taigi, ar ateityje situacija taps palanki kaimui, daug priklauso ir nuo to, kiek kaimo politikos formuotojai sugebės persiorientuoti ir pakoreguoti bei papildyti industrinei epochai būdingus kaimo vystymo tikslus ir metodus žinių visuomenei pritaikytais instrumentais.

Šios monografijos tikslas – remiantis holistiniu požiūriu ir kokybinių struktūrų metodu įvertinti kaimo politikos raidą, atskleisti jos dėsningumus ir identifikuoti galimas tobulinimo kryptis, orientuotas į žinių visuomenės ypatumus, viešosios vadybos aspektu.

Kadangi poindustriniam etapui būdinga tai, jog pagrindinis sėkmės veiksnys yra sugebėjimas panaudoti žinias, ši taisyklė turi galioti ir kaimo politikai. Tačiau žinių visuomenė pradėjo formotis visai neseniai ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje, todėl dar nėra aišku, kokios kaimo politikos priemonės būtų veiksmingiausios skatinant šį procesą. Naujausiuose pasaulio mokslininkų darbuose galima surasti įvairiausių nuomonių ir ganėtinai skirtingų pasiūlymų dėl to, kokia gi kryptimi einant kaimo politikos formuotojai gali tikėtis geriausių rezultatų. Deja, labai mažai darbų, siūlančių naujas kaimo politikos idėjas ar net paradigmas, mėgina savo siūlymus pagrįsti atsižvelgiant į platesnį kontekstą, susieti juos su industrinio ir poindustrinio visuomenės vystymosi etapų skirtumais. Šis tyrimas atliktas analizuojant visą kaimo politikos, kaip atskiros disciplinos, istoriją, ir taikant sisteminę metodologiją, kuri tiriamą objektą traktuoja kaip sistemą, kuri yra didesnės sistemos dalis, bei evoliucinį požiūrį, kuris reikalauja paaiškinti idėjų kaitos priežastis ir nuoseklumą. Kaimo politikos idėjų ir priemonių kaitos vertinimui pirmą kartą panaudotas kokybinių struktūrų metodas. Jis ne tik padeda suvokti naujų kaimo politikos idėjų atsiradimo priežastis, bet ir leidžia prognozuoti tolesnę jų turinio raidos trajektoriją. Be to, remiantis kokybinių struktūrų metodu formuojasi aiškesni kaimo politikos priemonių poveikio vertinimo principai, padedantys veiksmingiau panaudoti paramos lėšas.

Atliekant tyrimą buvo keliami šie uždaviniai:

- įvertinti išsivysčiusių šalių kaimo politikos sprendimų motyvacijos, keliamų tikslų ir jiems įgyvendinti naudojamų priemonių kaitos dėsningumus;
- įvertinti išsivysčiusių šalių kaimo politikos priemonių, naudotų industrializuojant žemės ūkį, evoliuciją pagal jų orientaciją į kokybinių struktūrų metodu išskirtus strateginius modelius;
- įvertinti kaimo politikai svarbius industrinės ir žinių visuomenės skirtumus ir pateikti į žinių visuomenės kūrimą orientuotos kaimo politikos formavimo gaires;
- atlikti Lietuvos kaimo politikos analizę ir pateikti pasiūlymus, kokios kaimo politikos priemonės galėtų būti taikomos žinių visuomenės sąlygomis, diegiant įvairius kokybinių struktūrų metodu išskirtus strateginius modelius.

Pasirinktas tyrimo objektas – kaimo politika – nagrinėjamas viešosios vadybos aspektu taikant įvairius metodologinius požiūrius: istorinį, sisteminį ir evoliucinį. Tai padeda geriau atskleisti sudėtingiausiojo – evoliucinio – požiūrio galimybes ir pasiūlyti kaimo politikos formuotojams tokius vadybos būdus, kurie atsižvelgia į visuomenei iškilusius naujus ilgalaikius ekonominius, socialinius ir aplinkosauginius iššūkius.

Pirmosiose monografijos dalyse pristatoma išsivysčių pasaulio šalių ekonominės ir kaimo politikos analizė, kuria siekiama glaustai apibūdinti kaimo politikos formavimosi aplinkybes ir išryškinti bendrąsias kaimo politikos idėjų ir vadybos modelių kaitos tendencijas, nubraižant jų kaitos laike „žemėlapi“. Tyrimo laikotarpis apima septynis dešimtmečius, pradedant nuo po Antrojo pasaulinio karo vyravusių idėjų, kurios ir davė pradžią kaimo politikos ne tik kaip atskiros akademinės disciplinos susiformavimui, bet ir kaip savarankiškos bendrosios ekonominės politikos šakos atsiradimui. Pagrindinės kaimo politikos idėjos pristatomos išskiriant kiekvieną XX a. antrosios pusės ir pirmąjį XXI a. dešimtmetį, tačiau, savaime suprantama, toks skirstymas yra gana sąlyginis, nes imant atskiras valstybes tam tikrų idėjų populiarumo chronologija šiek tiek skiriasi ir neatitinka tikslų dešimtmečių ribų.

Išskiriant evoliucijos etapus įvardyti tikslią kiekvieno etapo pradžią ir pabaigą dar sudėtingiau, nes kiekviena šalis evoliucionuoja savo tempu, be to, etapų trukmė nebūtinai turi būti vienoda. Viename evoliucijos etape gali būti užtrunkama kelis dešimtmečius, o kiti gali būti įsisavinti per keletą metų. Be to, praeitų evoliucijos etapų idėjos nepaneigiamos, o tik papildomos naujomis ir sudėtingesnėmis priemonėmis, todėl paraleliai gali būti taikomos ir senesniųjų idėjų įgyvendinimui reikalingos politikos priemonės. Tačiau tiek analizuojant mokslinę literatūrą, tiek ir sekant praktinių kaimo politikos sprendimų, užfiksuotų įvairiuose tarptautinių organizacijų ir labiausiai išsivysčių šalių politiniuose dokumentuose, pastebima aiški naujų koncepcijų atsiradimo ir pripažinimo seka, kai nuo paprastesnių modelių einama prie vis sudėtingesnių, su daugiau poveikio galimybių turinčių ir efektyviau paramos lėšas naudojančių modelių. Remiantis šiuo dėsningumu įvertinti kaimo politikai svarbūs industrinės ir žinių visuomenės skirtumai ir pateiktos į žinių visuomenės kūrimą orientuotos kaimo politikos formavimo gairės.

Paskutinėse monografijos dalyse pristatoma Lietuvos kaimo politikos analizė. Kadangi metodologiniu analizės pagrindu pasirinktas evoliucinis požiūris, nagrinėjamas laikotarpis prasideda nuo Lietuvos nepriklausomybės atgavimo 1990 m. Nors Lietuvai esant Sovietų Sąjungos dalimi žemės ūkio sektorius buvo industrializuotas, ėmus įgyventi ekonominės sistemos privatizaciją kūrėsi visai nauji ekonominiai subjektai, turintys suformuoti savo ūkį ir pradėti savo evoliucijos ciklą nuo pradžių. Norint paspartinti šį procesą kaimo politikos priemonės tapo ypač aktualios. Lietuvos kaimo politikos pagrindinės kryptys ir pasiekimai vertinami dviem aspektais, atskirai analizuojant priemones, skirtas žemės ūkio industrializavimui ir žinių visuomenės kūrimui kaimiškuosiuose regionuose. Apžvelgus 24 metų kaimo politikos patirtį ir remiantis ankstesniųjų tyrimo dalių įžvalgomis bei naujausiomis vadybos teorijomis pateikiami pasiūlymai dėl tolesnių Lietuvos kaimo politikos kryptų ir įgyvendinimo būdų, akcentuojant būtinybę kuo labiau susitelkti į žinių visuomenės kūrimo kaime skatinimą.

Autorės viliasi, kad tyrimo rezultatai, pristatyti šioje knygoje, įneš tam tikrą indėlį į labiau sisteminį ir argumentuotą kaimo politikos tikslų, objekto, sprendimų naudą

visai visuomenei bei įgyvendinimo priemonių raidos suvokimą ir bus įdomūs ne tik teoretikams, bet ir kaimo politikos formuotojams–praktikams. Tačiau kartu turime išpėti būsimąjį skaitytą, kad knygoje pristatomas tyrimas remiasi dviem naujomis paradigmomis – žinių visuomenės ir kokybinių tyrimų, todėl kai kurios išsakytos idėjos ir vertinimai gali atrodyti neįprasti ir iš pradžių gal net nepriimtini. J. Barker savo knygoje „Paradigmos“ rašo, kad naujos paradigmos (įskaitant vystymosi modelius) yra linkusios atsirasti tada, kai dauguma žmonių mano, kad senoji paradigma tebeveikia gana gerai. Paprastai, nauja paradigma atsiranda anksčiau nei jos prireikia. Todėl logiškas ir racionalus atsakas į naują paradigmą daugumai žmonių yra atmetimo reakcija (Barker, 1993, p. 47). Tuo labiau, kad visuomenės perėjimo iš industrinio į žinių etapą paradigma ir Vakarų šalių moksle ilgą laiką viešpatavusių kiekybinių tyrimų būdų papildymas kokybinių tyrimų paradigma yra tarpusavyje glaudžiai susiję ir turi tuos pačius oponentus.

J. Barker pažymi, kad „sėkmingai įgyvendinta senoji industrializacijos paradigma turi daugybę atsidavusių gerbėjų, kurie nesąmoningai ir spontaniškai ją taiko bet kuriai jiems iškilusiai problemai spręsti. Industrializacijos paradigmos šalininkai viską daro remdamiesi standartiniu pramoninės gamybos proceso organizavimo būdu. Pasaulį jie analizuoja išskaidydami į atskiras dalis ir sudėliodami jas į tam tikrą seką. Jų mentalinių instrumentų dėžėje nėra integracijos, tuo pat metu vykstančių procesų, sintezės ir spontaniškumo. Taigi, neatsižvelgiant į problemos pobūdį jie automatiškai linksta į specializaciją ir niekada nieško sinergijos“. Tai labai apsunkina kokybinių tyrimų metodų naudos ir galimybių suvokimą, nes, priešingai nei kiekybiniai metodai, besiremiantys redukcionizmo principu, kokybinių savybių tyrimas remiasi holistiniu požiūriu ir visur ieško sinerginių ryšių.

Lietuvių tauta garsėja kaip konservatyvi, nelinkusi į naujoves. Ši savybė leido išsaugoti daug kultūrinių vertybių, pvz., mažai pakitusią kalbos sandarą, darančią didelę įtaką mūsų pasaulėžiūrai. Tačiau gyvenimas be nuolatinių pokyčių neįmanomas, būtent pokyčiai rodo, kad gyvenimas nesustojo, jis vyksta. Todėl turėtume siekti savo mąstyme ugdyti polinkį ieškoti naujovių, nelaukdami, kol jų poreikį pajusime kūniškai. Nors dauguma mūsų sąmoningai ar pasąmonėje tebegerbiame senąjį lietuvių dievą Perkūną, nebūtina laukti, kol jis imsis savosios misijos – palaikyti tvarką ir teisingumą žemėje – parodydamas savo galią *per kūną*. Kurdami ir taikydami naujas paradigmas, nelaukiant kol senoji bus išnaudojusi visus įmanomus savo rezervus, galime išvengti daug nemalonių situacijų ir pastūmėti Lietuvos kaimo raidą pažangia linkme.

1. KAIMO POLITIKOS IDĖJŲ KAITA IŠSIVYSČIUSIOSE ŠALYSE: METODOLOGINIAI POŽIŪRIAI

Kaimo vystymo paradigma, gimusi 6-ajame XX a. dešimtmetyje kaip atskira akademinė disciplina, patyrė daug transformacijų. Naujos teoretikų pasiūlytos kaimo vystymo idėjos ir jų diegimo modeliai buvo aktyviai realizuojami praktiškai, įgyvendinant įvairias kaimo vystymo politikos priemones daugumoje pasaulio šalių. Kaimo politika tapo savarankiška ekonominės politikos šaka, turinčia specifinius tikslus ir jų įgyvendinimo priemones bei atskirą biudžetą.

Šiame tyrime susitelkta į išsivysčiusių pasaulio šalių kaimo politikos idėjų tematiką, jų įgyvendinimo tikslus ir priemones. Siekiant geriau atskleisti jų įvairovę ir kaitos dėsningumus viešosios vadybos aspektu išsivysčiusių šalių kaimo politika nagrinėjama taikant įvairius metodologinius požiūrius: istorinį, sisteminį ir evoliucinį. Daugiausiai dėmesio skiriama sudėtingiausiojo – evoliucinio – požiūrio pranašumams ir galimybėms atskleisti, nes kaimo politikos idėjų vertinimas šiuo būdu sudaro sąlygas kaimo politikos formuotojams pasirinkti tokius valdymo būdus, kurie ne tik padeda įgyvendinti trumpalaikius tikslus, bet ir atsižvelgia į platesnį kaimo raidos kontekstą bei dėl jo pokyčių visuomenei iškilusius naujus ilgalaikius ekonominius, socialinius ir aplinkosauginius iššūkius.

1.1. Istorinis požiūris

Nors dauguma išsivysčiusių pasaulio valstybių gyvena industrinėje visuomenėje jau ne pirmą šimtmetį, žemės ūkio sektoriaus industrializacija (šis reiškinys XX a. antrosios pusės literatūroje dažnai vadinamas „modernizavimu“) prasidėjo ne taip seniai. Ekonominę žemės ūkio istoriją tyrinėjantys autoriai teigia, kad masinis žemės ūkio industrializavimas prasidėjo tik po Antrojo pasaulinio karo. Pradžioje žemės ūkio gamybos industrializavimas vyko keturiomis pagrindinėmis kryptimis:

1. Mechanizuojant darbo procesą,
2. Įrengiant irigacijos ir melioracijos sistemas;
3. Elektrifikuojant žemdirbių ūkius;
4. Taikant chemines gamybos technologijas (dirbtines trąšas, herbicidus, insekticidus, fungicidus ir t. t.).

Pirmieji mechanizmai, gerokai palengvinantys žemdirbių darbą, buvo pradėti naudoti XIX a. pabaigoje, tačiau juos turėjo vos keletas inovatyviai mastančių ūkininkų. XX a. pradžioje ūkininkų naudojamas traktorių skaičius didėjo, tačiau iki Antrojo

pasaulinio karo žemės ūkio technika masiškai buvo naudojama tik javininkystėje besispecializuojančiuose ūkiuose Šiaurės Amerikos didžiųjų lygumų ir Ramiojo vandenyno regionuose bei Sovietų Sąjungoje. Masinis žemės ūkio darbų mechanizavimas prasidėjo tik po Antrojo pasaulinio karo, kai pramonės įgūdžiai gaminti karinę techniką buvo pritaikyti žemės ūkio technikai kurti ir gaminti. 6-ajame dešimtmetyje traktorių skaičius ypač išaugo išsivysčiusiose Vakarų Europos valstybėse ir Okeanijoje. Azijoje ir Pietų Amerikoje žemės ūkio technikos naudojimo bumai vyko 8–9 dešimtmečiais, o Afrikoje – 9 dešimtmetyje. XX a. antrojoje pusėje sparčiau mechanizuoti imta ir gyvulininkystės darbus. Pvz., 1910 m. Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) žemės ūkyje buvo naudojama tik 12 tūkst. melžimo aparatų, 1940 m. jų skaičius išaugo iki 175 tūkst., o 1950 m. – iki 636 tūkst. (Federico, 2005, p. 48). Žemės ūkyje naudojamų traktorių skaičiaus augimo tendencijos įvairiuose žemynuose 1920–2000 m. parodytos 1.1 lentelėje.

1.1 lentelė. Traktorių skaičius įvairių žemynų šalyse 1920–2000 m., tūkst.

	1920	1930	1939	1950	1961	1970	1980	1990	2000
Europa		130	270	990	3698	6077	8454	10356	9650
Šiaurės Amerika (JAV ir Kanada)	294	1030	1576	4220	5326	6038	5606	5841	5808
Pietų Amerika (Argentina)			17	70	297	465	880	1186	1293
Okeanija				142	351	428	427	403	401
Azija				35	200	783	3475	5599	6884
Sovietų Sąjunga		78	440 1935 m. luomenys	430 1948 m. luomenys	1212	1978	2646	2609	1861
Afrika (pietinė dalis)			6	95	235	344	439	532	528

Šaltinis: Federico, 2005, p. 48.

Kaimo vietovių elektrifikacijos srityje situacija buvo priešinga, joje pirmavo Europos šalys. Daugumoje jų kaimas buvo visiškai elektrifikuotas jau 4-ajame XX a. dešimtmetyje, o JAV šis procesas užsitęsė. 1934 m. čia buvo elektrifikuota tik 11 proc. ūkių, ir visuotinė elektrifikacija pasiekta tik 6-ajame dešimtmetyje, kai 1959 m. buvo elektrifikuota 96 proc. ūkių (Federico, 2005; LaVerne, 2012).

Kita svarbi žemės ūkio industrializavimo kryptis buvo dirbamos žemės pertvarkymas įrengiant irigacijos ir melioracijos sistemas. Tose vietovėse, kur žemės ūkio produktyvumas buvo glaudžiai susijęs su žemės apsirūpinimu vandeniu, šios sistemos prilygo tuščių fabriko patalpų aprūpinimui gamybiniais įrengimais, nes leido plėtoti augalininkystę pelkėtose ar nuo nuolatinių sausrų kenčiančiose teritorijose. Irigacijos ir melioracijos sistemų įrengimo procesas XX a. viduryje įgavo pagreitį dėl galingų dyzelinių ir elektrinių variklių atsiradimo, sudarančio galimybę juos panaudoti povandeninio vandens pumpavimui. Atskirose šalyse irigacijos ir melioracijos sistemų poreikis ir finansinės galimybės jas įrengti buvo labai nevienodos, todėl, norint suvokti šios žemės ūkio industrializavimo krypties mastą, vidutiniai duomenys pagal

žemynus nėra informatyvūs. Pvz., Europoje 1961–2009 m. laikotarpiu žemės plotai, kuriuose įrengtos irigacijos sistemos, kasmet augo po 1,56 proc., tačiau šio padidėjimo pasiskirstymas buvo labai nevienodas. Aktyviausiai pokyčiai vyko Viduržemio jūros regiono šalyse. Rumunija, Graikija ar Prancūzija kasmet didino savo drėkinamos žemės plotus atitinkamai 5,9 proc. 2,7 proc. ir 3,5 proc. (Martín-Retortillo, Pinilla, 2013). Daugelyje šalių, ypač turinčių mažai žemės ūkiui tinkamų naudmenų, irigacijos ir melioracijos sistemų įrengimą ar jų kokybės pagerinimą skatino ir finansavo Vyriausybė.

XX a. 7–8 dešimtmečiais prasidėjo žemės ūkio chemizavimo bumas. Antrojo pasaulinio karo metu patirta bado baimė paskatino žemės ūkio mokslinių tyrimų finansavimą. Tai davė labai akivaizdų rezultatą, leidusį sukurti naujas industrines technologijas, padedančias iš esmės keisti ūkininkavimo būdus ir leidžiančias pasiekti neįtikėtinai greito žemės ūkio kultūrų derlingumo augimo. Mokslo pasiekimai, sukėlę perversmą ūkininkavimo sistemoje, ypač augalininkystėje, buvo pradėti vadinti Žaliosios revoliucijos vardu. Žaliosios revoliucijos pradininku laikomas amerikiečių mokslininkas, Nobelio premijos laureatas N. Borlaug. 1940 m. jis pradėjo mokslinius tyrimus Meksikoje ir sukūrė naujų ligoms atsparių ir labai derlingų kviečių veislių. Iki pradedant auginti šias veisles šalis importavo beveik pusę reikalingo kviečių kiekio. Derindama N. Borlaug išvestas kviečių veisles su naujomis žemės ūkio mechanizavimo technologijomis, Meksika tapo pajėgi užsiauginti daugiau kviečių, nei reikėjo savo reikmėms, ir nuo 1960 m. tapo kviečių eksportuotoja. Žaliosios revoliucijos sėkmė Meksikoje paskatino naujas technologijas naudoti visame pasaulyje. XX a. 6–7-ajame dešimtmečiuose šios technologijos padarė didžiulę įtaką tiek išsivysčiusių, tiek ir skurdžių, badaujančių šalių žemės ūkiui. Pvz., 5-ajame dešimtmetyje JAV importuodavo maždaug pusę sunaudojamų kviečių, o pradėjus naudoti Žaliosios revoliucijos technologijas, 6-ajame dešimtmetyje ji tapo savarankiška, o 7-ajame – ėmė kviečius eksportuoti. Indijai, dėl sparčiai didėjančio gyventojų skaičiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje kenčiant badą, Borlaug ir Fordo fondo įgyvendinami moksliniai tyrimai padėjo sukurti naujos veislės ryžius IR8, kurie auginami naudojant irigaciją ir trąšas duodavo žymiai didesnę derlių. XX a. pabaigoje Indija tapo viena iš pasaulyje pirmaujančių ryžių gamintojų, ir IR8 ryžiai išplito visoje Azijoje.

Nors Žalioji revoliucija dažniausiai minima aptariant pokyčius besivystančiose šalyse, jos įtaka buvo žymi ir išsivysčiusiose šalyse. Pvz., JAV trąšų naudojimas ypač išaugo 6-ajame ir 8-ajame dešimtmečiuose, kai metinis augimo tempas sudarė apie 8–9 proc. (Federico, 2005, p. 54), Europos žemyne šis procesas vyko dar sparčiau: nuo 1950 m. trąšų sunaudojimas kas dešimtmetį išaugdavo daugiau kaip 2 kartus, ir toks augimo tempas buvo stebimas net tris dešimtmečius (1.2 lentelė).

Dėl po Antrojo pasaulinio karo masiškai pradėtų diegti mechanizacijos, elektrifikacijos, irigacijos ir chemizacijos procesų agrarinis sektorius išsivysčiusiose industrinėse (šiaurinėse) šalyse patyrė tikrą revoliuciją (Harwood, R. R. 1990; Clunies-Ross, Hildyard, 2013). Augalininkystei naudojami žemės plotai vis labiau panašėjo į fabrių gamybinės patalpas tiek dėl juose įrengtų irigacijos ar melioracijos sistemų, tiek dėl to, kad dirbtinės trąšos leido keisti dirvožemio struktūrą pagal žemdirbių norą. Daug žemės ūkio gamybos procesų taip pat vyko mechanizuotai ir naudojantis elektrifikacijos teikiamomis galimybėmis. Daugėjo dirbtinai išvestų augalų ir gyvulių veislių. Au-

galams buvo kuriama dirbtinė aplinka naudojant fungicidus, herbicidus, insekticidus ir t. t. Ypač panašios į fabrikus, kuriuose gamyba vyksta konvejeriniu būdu, tapo gyvulininkystės fermos. 1.2 lentelėje pateikti duomenys, charakterizuojantys pagrindinių gamybos veiksnių pokyčius Europos žemės ūkyje ir jų poveikį darbo našumui bei pagamintos produkcijos apimtims, vaizdžiai iliustruoja agrarinio sektoriaus industrializacijos sukeltų pokyčių mastą.

1.2 lentelė. Darbo našumas, produkcija ir gamybos veiksniai Europos žemės ūkyje 1950–2005 m.

Metai	Darbo našumas, doleriai*	Grynoji produkcija, mln. dolerių*	Užimtieji, tūkst.	Ariamoji žemė ir daugiamečiai sodiniai, tūkst. ha	Traktoriai, tūkst.	Trąšos, tūkst. t	Gyvulių banda, tūkst.
1950	1,397	92,868	67,300	150,388	962	6,983	132,456
1962	2,378	130,187	54,592	151,854	4,002	14,803	155,744
1972	3,815	157,032	41,125	142,750	6,312	26,050	163,866
1982	6,173	188,969	30,418	140,337	8,684	31,769	175,453
1992	8,726	191,122	22,143	136,378	9,923	23,995	162,536
2000	11,664	195,073	16,762	131,313	9,595	19,568	148,442
2005	13,627	192,444	14,218	126,741	9,806	19,534	142,230
Metinis augimo tempas 1950–1992	4,46	1,73	-2,61	-0,23	5,71	2,98	0,49
1992–2005	3,49	0,05	-3,35	-0,56	-0,09	-1,57	-1,02
1950–2005	4,23	1,33	-2,79	-0,31	4,31	1,89	0,13

* Tarptautiniai doleriai 1999–2001 m. kainomis.

Šaltinis: Martín-Retortillo, Pinilla, 2012, p. 6.

Pokyčiai, įvykę agrariniame sektoriuje po Antrojo pasaulinio karo, ypač akivaizdūs nagrinėjant kardinalų užimtųjų sumažėjimą. Ilgo istorinio laikotarpio duomenų apie užimtųjų skaičių žemės ūkyje analizė rodo, kad jų mažėjimas prasidėjo tik kartu su žemės ūkio modernizavimu (Federico, 2005, p. 56). Industrinės technologijos tiek sumažino darbo jėgos poreikį žemės ūkyje, kad XX a. pabaigoje išsivysčiusiose šalyse užimtųjų šiame sektoriuje dalis besudarė apie 4 proc.

Siekiant paspartinti žemės ūkio industrializavimą po Antrojo pasaulinio karo dauguma išsivysčiusių valstybių ėmėsi aktyviai skatinti ūkininkus kuo greičiau pereiti prie naujo ūkininkavimo būdo. Pradžioje buvo susitelkta į pagalbą ūkininkams, padedant jiems įsigyti modernių ūkininkavimo priemonių ir įsisavinti naujas gamybos technologijas, tačiau vėliau kaimo politikos priemonės darėsi vis įvairesnės, parama agrariniam sektoriui buvo inicijuojama remiantis įvairiausiais motyvais ir teikiama siekiant daugialypių tikslų.

Analizuojant kaimo politikos kaitą vadybiniu aspektu per ilgesnį laikotarpį dažniausiai remiamasi istoriniu požiūriu, siekiant pateikti pagrindinių idėjų chronologiją. Mokslinėje literatūroje galima surasti įvairių kaimo vystymo politikos idėjų skirstymų

į atskirus etapus pagal dominuojančias temas. Vienoje iš populiariausių kaimo vystymo politikos kaitos schemų dominuojančios politikos priemonės suskirstytos dešimtmečiais, išryškinant vieną svarbiausią temą. Taigi sakoma, kad antrojoje XX a. pusėje kaimo vystymo politikoje pasaulyje dominavo šie aspektai (Balisacan, Fuwa, 2007):

- iki 8-ojo dešimtmečio – žemės ūkio modernizavimo;
- 8-ajame dešimtmetyje – valstybės intervencijos į privataus sektoriaus veiklą;
- 9-ajame dešimtmetyje – rinkos liberalizavimo;
- 10-ajame dešimtmetyje – kaimo gyventojų įtraukimo į valdymą.

Ši schema, nors ir plačiai paplitusi, dažnai kritikuojama kaip per daug supaprastinta.

Kiti autoriai mėgina pateikti labiau kompleksines kaitos schemas, ypač atkreipdami dėmesį į tai, kad naujos idėjos keičia senąsias ne staigiais šuoliais, o palaipsniui, be to, dažnai atskirų idėjų dominavimo etapai tarpusavyje persidengia. Taip pat šiek tiek skiriasi ir naujų idėjų išplitimo laikas atskirose valstybėse ir regionuose.

Viena iš detaliausių schemų, nusakančių pasaulyje vyravusių kaimo vystymo politikos idėjų išsidėstymą laike buvo pateikta Rytų Anglijos universiteto „Vystymo studijų mokyklos“ darbuotojų F. Ellis ir S. Biggs (Ellis, Biggs, 2001). Remiantis jų straipsniu, 1.3 lentelėje pateikiamas kaimo vystymo politikos idėjų, dominavusių po Antrojo pasaulinio karo, išsidėstymas pagal dešimtmečius 1950–2000 m.

Nors istoriniu požiūriu pagrįstų kaimo politikos idėjų kaitos schemose išryškėja tam tikros raidos tendencijos, silpnoji šių schemų pusė yra ta, kad jos nepadeda suprasti, kaip ir kodėl gimė tam tikros kaimo politikos idėjos, kokie veiksniai lėmė jų dominavimą ir dėl kokių priežasčių po kurio laiko jos tapo nebeaktualios. O kaimo politikos formuotojams svarbiausias būtent šis idėjų kaitos analizės aspektas. Jei egzistuoja priežastys ir dėsningumai, paaiškinantys vienų ar kitų idėjų dominavimą tam tikrais laikotarpiais, tai gali būti pagrindinis orientyras formuojant kaimo vystymo politiką ateityje, padedantis įvertinti įvairias siūlomas alternatyvas ir taip išvengti daugybės ginčų ir nuklydimų ieškant geriausio kelio, kaip toliau tobulinti kaimo politiką.

1.2. Sisteminis požiūris

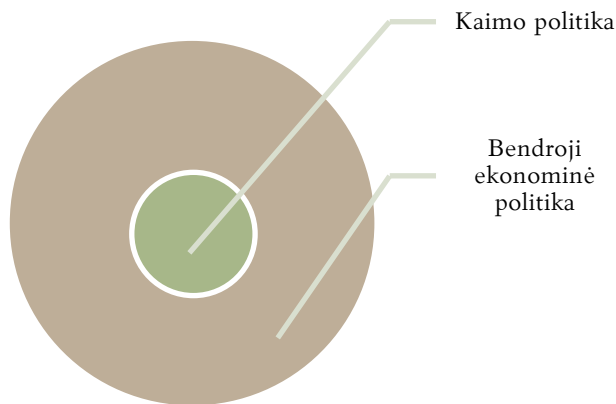
Naujų idėjų atsiradimas ir jų įsitvirtinimas praktiniuose kaimo politikos sprendimuose glaudžiai siejasi su bendrosios ekonomikos vystymo teorijos ir praktikos kaita. Apžvelgus per pastarąjį pusšimtį metų propaguotas ir realizuotas kaimo vystymo idėjas, matyti, kad procesai, vykstantys ekonomikoje ir visuomenėje, buvo gana detalai analizuojami per žemės ūkio ir kaimo gyventojų situacijos vertinimo prizmę.

Norint išryškinti kaimo politikos raidos sąsajas su didesnio objekto – bendrosios ekonomikos vystymo teorijos ir praktikos – kaitos bruožais, dominuojančių kaimo politikos idėjų analizė buvo atlikta pritaikius sisteminę metodologiją, kuri tiriamą objektą traktuoja kaip sistemą, kuri yra didesnės sistemos dalis (Abnor, Bjerke, 1997). Šiame tyrime didesniąją sistema, kurioje veikia mažesnė – kaimo politikos – sistema, laikoma bendroji ekonominė politika (1.1 pav.).

1.3 lentelė. Kaimo politikos idėjos 1950–2000 m.

Nuo 1950	Nuo 1960	Nuo 1970	Nuo 1980	1990–2000
<ul style="list-style-type: none"> • Žemės ūkio modernizavimas • Dualistinės ekonomikos modelis • „Atsilikęs“ žemės ūkis • Bendruomenės vystymas • „Tingūs“ žemdirbiai 	<ul style="list-style-type: none"> • Transformacinis modelis • Technologijų perdavimas • Mechanizavimas • Žemės ūkio veiklos plėtra • Žemės ūkio vaidmens stiprinimas • Žalioji revoliucija (pradžią) • Racionalūs žemdirbiai 	<ul style="list-style-type: none"> • Progresyvinis persikirstymas • Baziniai poreikiai • Valstybinė žemės ūkio politika • Valstybės inicijuojamas kreditavimas • Miesto įtaka • Inovacijų skatinimas • Žalioji revoliucija (tęsinys) • Ekonominio augimo kaime priklausomybė nuo žemės ūkio • Integruotas kaimo vystymas 	<ul style="list-style-type: none"> • Struktūriniai pertvarkymai • Laisvos rinkos • „Padaryti kainas teisingomis“ • Valdžios kišimosi mažinimas • Pagalba skurstantiems • Greitasis kaimo įvertinimas • Ūkininkavimo sistemų tyrimai • Nevyriausybiinių organizacijų judėjimas • Moterų vaidmuo • Apsirūpinimo maistu ir bado analizė 	<ul style="list-style-type: none"> • Mikrokreditai • „Dalyvavimo“ modelis • Į žmogų orientuota mokslo plėtra • Suinteresuotųjų asmenų atliekama analizė • Kaimo „saugos tinklai“ (draudimo sistema) • Lygių galiomybių įtaka vystymuisi • Aplinka ir tvarumas

Šaltinis: Ellis, Biggs, 2001.

1.1 pav. Bendrosios ekonominės ir kaimo politikos santykis naudojant sisteminių požiūrį

Sisteminio požiūrio taikymas leidžia papildyti istoriniu požiūriu pagrįstas kaimo politikos schemas nauju turiniu, paaiškinančiu vienų ar kitų idėjų dominavimą tam tikrais laikotarpiais ir paramos priemonių parinkimo bei jų įgyvendinimo mechanizmo logiką.

Analizei pasirinktas laikotarpis prasideda nuo antrosios XX a. pusės, kai ekonomikos vystymo teorija perėjo į naują atgimimo etapą, nes „tik po Antrojo pasaulinio karo ekonomistai, nagrinėjantys vystymosi procesus, pradėjo įtraukti į savo regėjimo lauką „žemės ūkio“ sektoriaus (plačiąja prasme traktuojamo kaip su pragyvenimu susijusių tradicinių kaimo veiklų rinkinys) funkcijas papildant labiau „modernaus“ pramonės sektoriaus poveikį į vystymosi procesą“ (Bellù, 2011, p. 15).

Vienas iš dalinių vystymo teorijos produktų buvo kaimo vystymo koncepcijos formavimasis, taigi galima teigti, kad kaimo vystymas (angl.: *rural development*) kaip atskira mokslinių tyrimų kryptis ir viešosios vadybos objektas, išsivysčiusiose pasaulio šalyse valdomas kaip savarankiška visuma, susiformavo XX a. viduryje. Gana greitai kaimo vystymo koncepcija ėmė vaidinti svarbiausią vaidmenį bendrojoje vystymo teorijoje (Behera, 2006), o kaimo politika tapo atskiru išsivysčiusių valstybių viešosios vadybos sektoriumi, turinčiu atskirą biudžetą ir specifinius valdymo motyvus, tikslus ir priemones. Šešis dešimtmečius žemės ūkiui ir kaimo teritorijoms remti skiriami didžiuliai finansinių ir žmogiškųjų išteklių srantai aiškinami tuo, kad „standartinis neklasikinės ekonomikos teorijos modelis negali paaiškinti visų techninio progreso pasireiškimo savybių žemės ūkyje. Inovacijos žemės ūkyje glaudžiai susijusios su gamtine aplinka ir labai rizikingos, be to, daugelis jų mažai prisideda prie turimo turto finansinės vertės padidinimo ar net neturi tam įtakos. Šios savybės reikalauja, kad plečiant techninių inovacijų naudojimą žemės ūkyje ir vykdant veiklą didesnis vaidmuo tektų valstybei“ (Federico, 2005, p. 2–3).

Apžvelgsime šių dviejų sistemų – kaimo ir bendrosios ekonominės politikos strategijų – raidą ir tarpusavio priklausomybę, trumpai pristatant nuo antrosios XX a. pusės kiekviename dešimtmetyje vyravusias išsivysčiusių valstybių ekonomikos vystymo koncepcijas, akcentuojant esminius jų skirtumus bei santykį su kaimo politikos idėjų kaita.

6-asis dešimtmetis

XX a. 6-ąjį dešimtmetį galima apibūdinti kaip laikotarpį, kai teoretikai stengėsi mąstyti agreguotais ekonominiais modeliais, išskirti vieną dominuojančią veiklos sritį, išsijoti priežastis pagal jų svarbą iki vienos pagrindinės. Šiame kontekste formavosi ir žemės ūkio bei kaimo (tuo metu tai buvo beveik sinonimai) vystymo idėjos.

Po Antrojo pasaulinio karo ypač populiarios buvo modernizavimo idėjos. Ūkio sektoriai skirstyti į tradicinius ir modernius. Pramonė, kaip ir dera industrinėje epochoje, buvo priskiriama prie moderniojo sektoriaus, o žemės ūkyje moderniais buvo laikomi tik didieji, masto ekonomiją galintys pasiekti ūkiai (plantacijos, dvarai, rančos, kiti stambūs komerciniai ūkiai). Likusi žemės ūkio dalis, suprantama, buvo priskiriama prie tradicinių sektorių. Todėl į žemės ūkį buvo žiūrima kaip į „atsilikusį“, žemdirbiai vadinami „tingiais“, o kaimas laikomas pigios darbo jėgos tiekėju miestui. Pastaroji nuostata buvo grindžiama W. A. Lewis 1954 m. pasiūlytu dualistinės ekonomikos modeliu, kuris aiškiai atribojo miesto ir kaimo ekonomiką. Pagal šį modelį ekonomika apibrėžiama kaip „ekonomika, susidedanti iš miestiškojo industrinio, kuriame algos fiksuotos remiantis instituciniais sprendimais, sektoriaus ir kaimiškojo sektoriaus“. Dualistinės ekonomikos modelyje akcentuojama, kad pagrindiniai šalies ekonomikos vystymo būdai yra susiję su darbo jėgos pasiūlos pertekliumi, kurio šaltinis yra kaimas.

Taigi, reguliuojant valstybių ekonomiką dėmesys buvo sutelktas į pramonės vystymą, o pagrindine žemės ūkio funkcija buvo laikoma išteklių, reikalingų industrializacijai, tiekimas. Žemės ūkis turėjo atiduoti pramonei dalį darbo jėgos, sukaupto kapitalo, taip pat uždirbti užsienio valiutos. Taigi, šiame raidos etape žemės ūkio sektorių valdančios institucijos turėjo visų pirma rasti būdų, kaip mobilizuoti perteklių žemės ūkyje ir perduoti jį pramonei.

Remiantis šio laikotarpio supratimu, kad vedantysis sektorius turi būti pramonė, žemės ūkis buvo nustumtas į daug prastesnę padėtį. Jo diskriminacija pasireiškė įvairiomis formomis. Visų pirma, daugelyje šalių buvo įgyvendinama tokia kainų politika, kuri dirbtinai palaikydavo žemesnį maisto kainų lygį, lyginant su pramonės gaminių kainomis. Ši kainų politika atitraukdavo dalį išteklių iš žemės ūkio ir mieste gyvenančius darbininkus aprūpindavo pigiu maistu, tokiu būdu padėdama daugiau įvairių išteklių sukaupti mieste. Žemės ūkiui buvo skiriami minimalūs valstybės ištekliai (tiek kapitalui, tiek einamosioms išlaidoms), taip pat nebuvo remiamos kaimo institucijos ir kitokia ekonominė veikla kaime, netgi ūkininkavimas (Thorbecke, 2003). Taigi, šio laikotarpio kaimo vystymo politiką galima pavadinti „antikaimiška“. Tačiau išteklių kaupimo mieste politika padėjo išgauti masto efektą pramonės sektoriuje, ir tai buvo laikoma pagrindiniu šalies ekonomikos vystymąsi skatinančiu veiksmu.

7-asis dešimtmetis

XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje pradėta suvokti, kad dualistinės ekonomikos modelyje vis dėlto turi dalyvauti dvi jėgos. Nepaisant to, kad viena iš jų laikoma „pažangia“, o kita – „atsilikusia“, tam tikrą vaidmenį vaidina ir antroji. Taip buvo žengtas svarbus žingsnis į priekį, atsisakant principo „industrializacijai pirmenybę“ ir pereinant prie pramonės ir žemės ūkio sektorių tarpusavio priklausomybės pripažinimo.

W. A. Lewis dualistinės ekonomikos modelį 1964 m. patobulino G. Ranis ir J. Fei. Patobulinimai atspindėjo šio laikotarpio dvasią, kai nuo visiško nemodernių sektorių ignoravimo vis dėlto pereita prie supratimo, kad net „atsilikę“ sektoriai atlieka tam tikrą vaidmenį. Lewis-Ranis-Fei „perteklinės darbo jėgos“ modelis teigia, kad darbo jėgos perteklius tradiciniame sektoriuje tarnauja kaip jėga, įsukanti ir paspartinanti modernaus sektoriaus vystymosi mechanizmą, jei jame jau prasidėjo tam tikra veikla. Esant neribotam darbo jėgos pertekliui, moderniojo sektoriaus verslininkai gali mokėti iš tradicinio sektoriaus atplaukiančiai darbo jėgai minimalų atlyginimą. Todėl pelnas, o kartu ir investicijos moderniajame sektoriuje augs, o tai palaikys nuolatinį moderniojo sektoriaus augimą. Ši situacija gali tęstis tol, kol tradiciniame sektoriuje esantis darbo jėgos perteklius bus sunaudotas, ir čia bus pradėtos mokėti ne minimalios, bet su jo pagaminto produkto ribine kaina susijusios algos.

Patobulintame dualistinės ekonomikos modelyje taip pat pripažįstama, kad dalį žemės ūkio pelno iš tradicinio sektoriaus į modernųjį padeda pervesti ir kiti veiksniai, visų pirma žemės ūkio darbuotojų taupmenos. Kadangi buvo laikoma, jog investicijos geriausiai atsiperka pramonėje, pagrindinis jų srautas ir buvo nukreipiamas į šį sektorių. Didelė dalis kapitalo, užtikrinanti pramonės veiklos augimą, tuo laikotarpiu buvo gaunama iš tradicinės žemės ūkio veiklos.

Atsižvelgiant į patobulinto dualistinės ekonomikos modelio nuostatas, nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio kitaip pradėtas traktuoti ir žemės ūkio vaidmuo. Žemės ūkiui buvo keliamas uždavinys aprūpinti maistu vis didėjantį miesto gyventojų būrį, taip pat sukurti rinką miesto įmonėse pagamintai produkcijai. Iš išteklių tiekėjo pramonei jis buvo perkvalifikuotas į aktyvų ir daugmaž lygiavertį modernios pramonės partnerį. Taip pat buvo pripažinta, kad egzistuoja abipusė žemės ūkio ir pramonės sektorių priklausomybė. Šioje ūkio vystymosi stadijoje pramonė irgi yra stambus išteklių tiekėjas žemės ūkiui, ir tai ženkliai gali padidinti žemės ūkio produkciją ir darbo našumą šiame sektoriuje. Tai, savo ruožtu, sudaro prielaidas žemės ūkiui atiduoti savo duoklę pramonės vystymui.

Taigi, patobulintame dualistinės ekonomikos modelyje susitelkiama į ekonomikos vystymosi mechanizmą ir nurodomi būdai, kokie ištekliai (darbo jėgos perteklius tradiciniame sektoriuje, žemės ūkio darbuotojų taupmenos, iš vienos pusės, ir pramonės gaminama žemės ūkio technika, iš kitos pusės) padėtų vystymosi procesą paspartinti.

Kitas svarbus dalykas, prasidėjęs šiame dešimtmetyje – smulkių įmonių efektyvumo paradigmos gimimas. Šios paradigmos kaime pradininku laikomas T. W. Schultz, 1964 m. paskelbęs straipsnį „Tradicinio žemės ūkio transformacija“. Jam antrino ir

Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) akademinė bendruomenė. Be smulkaus verslo vaidmens akcentavimo, čia buvo propaguojama ir žemės ūkio svarba apskritai. Iliustruojant šias idėjas dažniausiai cituojami B. J. Johnston ir J. Mellor (Johnston ir Mellor, 1961).

Apibendrinant 7-ajame dešimtmetyje kaimo politikoje vykusius procesus galima teigti, kad dešimtmečio pabaigoje pasikeitė požiūris tiek į tradicinio žemės ūkio kaip sektoriaus svarbą vystant ekonomiką, tiek ir į ūkininkus, kurie smulkaus verslo paradigmos kontekste tapo svarbiais veikiančiais asmenimis, atsakingais už racionalų išteklių panaudojimą.

8-asis dešimtmetis

Visuomenėje plintant neomarksizmo idėjoms darėsi populiarios ūkio vystymo, naudojant pajamų perskirstymo metodus, koncepcijos. 8-ajame dešimtmetyje labiausiai išpopuliarėjo dvi su perskirstymu susijusios strategijos:

- 1) progresyvinis perskirstymas;
- 2) bazinių poreikių tenkinimas (Thorbecke, 2003).

Pirmąją strategiją ypač rėmė Pasaulio bankas. Joje buvo siūloma vėl grįžti nuo agreguoto augimo skatinimo tikslo prie skurdo mažinimo tikslų. Įgyvendinant šią strategiją buvo stengiamasi, kad kuo daugiau investicijų tektų projektams, naudingiems skurdesniems gyventojų sluoksniams. Kadangi didžioji dauguma skurdžiai gyvenančių žmonių susitelkę kaime, šie projektai visų pirma buvo orientuoti į smulkių ūkininkų ir bežemių rėmimą.

Antrąją strategiją palaikė Tarptautinė darbo organizacija. Bazinius poreikius ji apibrėžė kaip:

- 1) tam tikrus minimalius reikalavimus šeimos vartojimui (atitinkamas maistas, drabužiai, būstas);
- 2) pagrindines paslaugas, teikiamas bendruomenėms (geriamojo vandens tiekimas, sveikatos apsaugos ir švietimo prieinamumas).

Visos šios idėjos neišvengiamai plito ir kaimo politikoje. Siekiant patenkinti minėtus bazinius ūkininkų poreikius buvo siūloma panaudoti ne tik valstybines investavimo programas, bet ir gana kardinalias priemones: nuo ūkio struktūrinių pertvarkų iki nuosavybės, ypač žemės, perskirstymo.

Pajamų perskirstymo kaip ekonominio vystymosi svarbiausio veiksnio vaidmenį tuo laikotarpiu vaizdžiai iliustruoja Pasaulio banko Vystymosi tyrimų centro ir Sasekso universiteto Vystymosi studijų instituto bendra studija „Perskirstymas, leidžiantis augti“ (Chenery, et al., 1974), tapusi vienu iš svarbiausių veikalų, kuriuo buvo vadovaujama 8-ajame dešimtmetyje, ypač Trečiojo pasaulio šalyse (Chambers, 1993).

Plintant pajamų perskirstymo, kaip ekonomikos vystymo veiksnio, reguliuojančio laisvo kapitalo persiliejo į pelningesnę sektorių procesą, idėjoms, teko naujai pažvelgti ir į kaime ar mieste gyvenančių žmonių ūkinės veiklos specializacijos galimybes, nes veikla žemės ūkyje vis dar buvo svarbiausias kaimo gyventojų užsiėmimas, nebūdingas gyvenantiems mieste. Žemės ūkio sektoriaus modernizavimas ir ūkinin-

kams nepalanki maisto kainų reguliavimo politika sąlygojo masinį buvusių žemdirbių kraustymąsi gyventi į miestą. Sustiprėjus migracijos iš kaimo į miestą procesams, iški- lo daug naujų valstybės ūkio vystymo problemų. Ieškant būdų, kaip sumažinti kaimo gyventojų kraustymosi į miestą mastus, ypač išpopuliarėjo *Harris-Todaro* modelis, aiškinantis migraciją kaip darbo užmokesčio dydžio mieste ir kaime skirtumų funkciją (Harris ir Todaro, 1970). Kadangi šiuo metu jau buvo linkstama visiškai atsisakyti 6–7-ajame dešimtmetyje populiaraus „pažangios“ pramonės ir „atsilikusio“ žemės ūkio priešpriešinimo, ne tik kaimo, bet ir visos šalies ūkio vystymas buvo tiesiogiai sieja- mas su žemės ūkio sektoriaus vystymu. Siekiant ekonomikos vystymo turėjo būti atsižvelgta į tai, kad žemės ūkio sektoriaus darbo našumas objektyviai mažesnis nei pramonėje, nes čia galutinio produkto pagaminimo greitį smarkiai riboja gamtiniai veiksniai. Dėl šios priežasties atsiranda poreikis perskirstyti pajamas tarp ūkio sekto- rių, jei norima išvengti masinio darbo jėgos ir kapitalo persiliejinimo iš agrarinio į pra- monės sektorių.

Pajamų perskirstymas tarp ūkinės veiklos sektorių buvo atliekamas reguliuojant žemės ūkio produktų kainas, siekiant, kad jos būtų „teisingos“. Prisitaikant prie vieno iš pagrindinių industrinės visuomenės bruožų – masinės produkcijos – pirmiausiai buvo palaikomos tokių standartinių produktų, kaip grūdai, mėsa, pienas, kainos. Ta- čiau palaikant kainas turėjo būti atsižvelgiama ir į vartotojų interesus, jos negalėjo būti labai padidintos. Todėl kita kaimo politikos priemonių dalis buvo sutelkta į ūki- ninkų pajamų didinimą subsidijomis, siekiant, kad žemės ūkyje dirbantys žmonės būtų pajėgūs užsitikrinti bent pajamų minimumą, leidžiantį pragyventi jiems ir jų išlaikomiems asmenims bei turėti lėšų žemės ūkio veiklos modernizavimui. Siekiant pristabdyti buvusių žemės ūkio darbuotojų persikėlimą į miestą, kurio mastai kai ku- riuose regionuose ėmė darytis kritiški, buvo taikomos paramos priemonės sunkiai besiverčiantiems ūkiams. ES tokios priemonės buvo taikomos nuo 1975 m., teikiant paramą žemo derlingumo ir didelių gamybos kaštų ūkiams (Serova et al., 2005). Vi- sos šios priemonės leido reguliuoti šalies gyventojų ūkinės veiklos specializaciją, pri- stabdant per greitą darbo jėgos persiliejinimą iš žemės ūkio į pramonę.

Šiame dešimtmetyje daug įtakos daugelio pasaulio valstybių ekonominei ir preky- bos politikai turėjo vystymo teorijos teiginiai, kad ekonomikos augimas tiesiogiai su- sijęs su užsienio prekyba, pagrįsti daugybe empirinių tyrimų (Thorbecke, 2003). Taip pat buvo remiamasi ekonominio vystymo ir prekybos politikos koncepcija, vadinama „importą mažinančia industrializacija“ (angl.: *import substitution industrialization*), kilusia iš 7-ajame dešimtmetyje populiarios „priklausomybės nuo užsienio“ teorijos, aiškinančios skirtingą šalių išsivystymo lygį priklausomybe nuo išorinių veiksnių ir teigiančios, kad šalis savo ekonominės nepriklausomybės turi siekti gamindama kuo daugiau industrinės produkcijos. Remiantis šia koncepcija buvo paplitę daug valstybi- nio reguliavimo priemonių: subsidijos strategiškai svarbiems importo pakaitalams, protekcionistiniai prekybos barjerai, valiutos kurso padidinimas, siekiant padėti ga- mintojams importuoti gamybai reikalingus įrengimus, tiesioginių užsienio investicijų vengimo politika. Su užsienio prekyba susijusios valstybinio reguliavimo priemonės buvo taikomos ir žemės ūkio produkcijos eksporto ir importo apimčių reguliavimui. Šios priemonės turėjo nemažai įtakos formuojant žemės ūkio specializaciją, orientuo- jant žemdirbius į masinių žemės ūkio produktų gamybą.

9-asis dešimtmetis

„8-ąjį dešimtmetį galima pavadinti lygybės dešimtmečiu, o 9-asis dešimtmetis buvo efektyvumo dešimtmetis“ (Chambers, 1993, p. 263). Šiame dešimtmetyje ypač skeptiškai pradėta žiūrėti į valdžios intervenciją į natūralius rinkos veiklos procesus, nes pagrindiniu ekonomikos efektyvumo didinimo veiksniu buvo laikoma konkurencija. M. Thatcher ir R. Reagan'o administracijos ėmė propaguoti „laisvosios rinkos“, valdžios nesikišimo į ekonomiką idėjas ir iš to išplaukiančią privatizacijos koncepciją. Buvo raginama atsakyti gaminti viešąsias prekes visose srityse, netgi švietimo ir mokslo. Ekonominio vystymosi teorijoje paplitus neoliberalizmo ideologijai pagrindine valstybės institucijų funkcija buvo laikoma jų tarnavimas privačiam kapitalui. Buvo teigiama, kad viskas turi paklusti rinkos dėsniams, o valstybė turi rūpintis, kad rinkos galėtų laisvai funkcionuoti.

Perėjimas prie laisvos rinkos viešpatavimo reikalavo, kad būtų atsakyta daug priemonių, kurios iki tol buvo taikomos remiantis ekonominio vystymo ir prekybos politikoje ilgą laiką populiaria „importą mažinančios industrializacijos“ koncepcija, kuri teigė, kad šalis savo ekonominės nepriklausomybės turi siekti gamindama kuo daugiau industrinės produkcijos. Kaip jau buvo minėta, remiantis šia koncepcija buvo paplitę daug užsienio prekybos valstybinio reguliavimo priemonių. Perėjus prie laisvos rinkos ir laisvos prekybos modelio buvo iš principo atsisakoma prekybos apimčių ribojimo ir tarifų arba šios priemonės buvo perkeliamos į tarptautiniais prekybos susitarimais reguliuojamą sferą. Daug valstybių atsisakė fiksuoto valiutos kurso modelio ir perėjo prie susieto su kuria nors valiuta arba laisvai kintančio valiutų kurso režimo. Taip pat buvo atsisakoma specialių kreditavimo programų arba mažinamos subsidijos lengvatiniams kreditams, tokiu būdu atsisakant palūkanų normų ir besiskolinančiųjų struktūros reguliavimo.

Maksimaliai mažinat valdžios intervenciją į privataus sektoriaus veiklą valstybei buvo palikta teisė kištis tik tais atvejais, kai rinkos mechanizmas nesuveikia: gaminat viešąsias prekes, atsiradus eksternalijoms, susidarius natūralioms monopolijoms, esant asimetriškai informacijai arba įgyvendinant projektus, kurie reikalauja labai didelio pradinio kapitalo (Janvry, Key, Sadoulet, 1997). Rinkos mechanizmas ypač strigo prasidėjus perėjimui nuo masinės gamybos prie lanksčios specializacijos, nes daug įmonių, ypač smulkių, pačios nepajėgė persiorientuoti į smulkesnėmis partijomis gaminamos ir labiau atitinkančios praturtėjusios visuomenės vartotojų poreikius produkcijos gamybą. Valstybės pagalba šioje srityje tapo aktuali daugelyje šalių, nes toks gamybos pertvarkymas yra sudėtingas procesas, reikalaujantis keisti darbo praktiką, santykius tarp firmų, įdiegti lanksčiai automatizuotas technologijas, naudoti vis sudėtingesnes marketingo strategijas (Kaplinsky, 1993; Piore, Sabel, 1984). Kiek vėliau bendrojoje vystymo koncepcijoje vyraujančios idėjos persidavė ir kaimo vystymo politikai. Žemės ūkio sektoriuje taip pat buvo pradėta propaguoti laisvosios rinkos modelį, besiremiantį konkuravimo strategija. Valstybės intervenciją naudojant kaimo politikos priemonės buvo mėginama pagrįsti tais pačiais argumentais, kuriais buvo aiškinamas valdžios kišimasis į valstybės ekonomiką apskritai – rinkos trūkumų ištai-

symu. Paramos žemės ūkiui programose viešojo sektoriaus dalyvavimas buvo pateisinamas viešųjų prekių gamybos būtinumu, kurios dažniausiai buvo įvardijamos kaip transporto, marketingo, irigacijos infrastruktūros kūrimas arba tyrimų, konsultavimo, eksportą skatinančių paslaugų teikimas. Gamtos apsaugos ir išteklių valdymo reikalingumas buvo grindžiamas neigiamų eksternalijų dėl intensyvios žemės ūkio gamybos atsiradimu. Informacijos asimetrija galėjo sukliudyti sklandų rinkos veikimą, ir dėl to buvo reikalingas viešasis administravimas, pvz., sertifikuojant sėklas ar maisto produktų kokybę. Taip pat buvo tikimasi, kad vyriausybės įsteigtos teisinės institucijos apsaugos nuosavybės teises (žemėvaldos teises, patentus ir technologines inovacijas), privers laikytis antitrustinių įstatymų ir reguliuos kaimo finansų ir pasėlių draudimo sistemas (Janvry, Key, Sadoulet, 1997). Kaimo politikos formuotojai laikėsi centro – periferijos požiūrio, sprendimų priėmimas vyko „iš viršaus“. Išėities tašku buvo laikoma ekonomika, o ne žmonės, akcentuojamas makro, o ne mikrolygmuo, sprendimai priimami kabinetuose, o ne pasėlių laukuose (Chambers, 1993, p. 264).

10-asis dešimtmetis

Šiame dešimtmetyje dėmesys pradėtas koncentruoti į laisvosios rinkos funkcionavimo sukeltą neigiamą socialines pasekmes. „Pagrindinės tarptautinės organizacijos (Jungtinių Tautų vaikų fondas, Maisto ir žemės ūkio organizacija, Ekonominė komisija Lotynų Amerikai ir Karibų regionui) ėmė teigti, kad valdžia turi imtis aktyvesnio vaidmens, atitaisydama dėl laisvo rinkos funkcionavimo atsiradusias socialines problemas. Praktika parodė, kad, nors laisvai konkuruojančios rinkos yra ekonomiškai efektyvios, jos nebūtinai tuo pačiu metu yra ir socialiai efektyvios. Siekiant sumažinti neigiamą socialines pasekmes, buvo siūloma vėl naudoti daugiau valstybinio reguliavimo priemonių, o jų efektyvumą vertinti remiantis socialiniais kriterijais. Piliečiams suteikiama teisė per politinę sistemą išreikšti savo poreikius paskirstyti turtą, pajamas ir prekes kitaip, nei jos pasiskirsto veikiant laisvosios rinkos mechanizmui. Pripažįstamos kelios piliečių pasirenkamos perskirstymo kryptys, susijusios su šiais dalykais:

- Skurdu ir lygybe, kai turtas ir pajamos perskirstomos tarp tos pačios kartos asmenų;
- Tvarumu, kai turtas ir pajamos perskirstomi tarp skirtingų kartų asmenų;
- Ekonominiu augimu, nes rinkos jėgų sąlygotas augimo tempas gali skirtis nuo socialiai optimalaus augimo tempo. Valstybė makroekonominės ir žemės ūkio politikos priemonėmis gali keisti rinkos poveikį *ex ante* arba *ex post* (Janvry, Key, Sadoulet, 1997, p. 6).

Ekonominei politikai buvo pripažįstama teisė siekti socialinių tikslų mažinant kainų deformacijas ir didinant jų stabilumą, siekiant subalansuoti valstybės biudžetą ir einamąją sąskaitą.

Nukreipus dėmesį į ekonominės politikos sprendimų socialinio efektyvumo paiešką imama dažnai operuoti socialinio kapitalo sąvoka. Socialinio kapitalo koncepcija ypač pasitarnavo tobulinant vystymo teoriją tuo, kad atkreipė dėmesį į žmonių santykius. Naują politikos dėmesio sritį taikliai apibūdino A. Portes teigdamas, kad „eko-

nominis kapitalas kaupiamas žmonių bankų sąskaitose, žmogiškasis kapitalas – jų galvose, o socialinis kapitalas slypi jų tarpusavio santykių struktūroje“ (Portes, 1998, p. 7).

Bendros tendencijos, pasireiškusios paskutiniojo XX a. dešimtmečio vystymo teorijoje, buvo aiškiai išreikštos ir kaimo politikoje. Siekiant socialinių tikslų išliko stipri laisvosios rinkos modelio gerbėjų pozicija, o tai, kiek valdžia kišasi į žemės ūkio sektoriaus veiklos reguliavimą, sąlygojo politiniai sprendimai. Priklausomai nuo valstybėje vyraujančios politinės ideologijos, intervencija į žemės ūkį ir socialinės gerovės kaime formavimąsi kiekvienoje valstybėje galėjo būti labai skirtinga.

Įvairovė taip pat tapo svarbi parenkant politikos priemones valstybių viduje. Politikos formuotojai, norėdami labiau atsižvelgti į socialinius žmonių poreikius, turėjo įvertinti atskirų socialinių grupių galimybes pasinaudoti infrastruktūra, kreditais, informacija ir pagal tai diferencijuoti jų ekonominės veiklos reguliavimo priemones. Vienu iš svarbiausių politikos tikslų tapo viešųjų paslaugų prieinamumo didinimas.

Kaimo politikoje 10-ajame dešimtmetyje persikirstymo poreikis buvo siejamas su didėjančia žemdirbio ūkio gyvybingumo besikeičiančioje aplinkoje svarba. Pragyvenimo šaltiniai tapo centrine tema kaimo politikoje (Scoones, 2009). Ūkininkai buvo priskirti ypatingai socialinei grupei, turinčiai daug menkesnes galimybes pasinaudoti infrastruktūra, informacija, viešosiomis paslaugomis, kreditais. Todėl jiems buvo pakiltos ar net padidintos galimybės gauti lengvatinių kreditų ar draudimo paslaugų. Siekiant sumažinti vis didėjančią ūkininkavimo riziką buvo imta remti ūkininkų ūkių veiklos diversifikavimą. Paplito daugiafunkcinio žemės ūkio sąvoka. Dešimtmečio pabaigoje daugiafunkciškumo koncepcija pradėta taikyti ne tik žemės ūkiui, bet ir visai kaimo plėtrai. Kaimo politikoje daug daugiau dėmesio pradėta skirti gamtosauagai, socialinei apsaugai, gyvenimo kokybei (Storti et al., 2004).

Kitas svarbus šio dešimtmečio bruožas – pradėta ypač akcentuoti žinių įtaką ekonomikos vystymuisi. Net neoklasikai, pvz., P. Romer pripažino, kad technologija, kaip žinios, kuriomis remiamasi veikiant, pirmaujančių šalių ekonomikose turi būti laikomos tokiu pat svarbiu veiksniu kaip kapitalas ir žemė (Romer, 1990). Ypač daug dėmesio žinių vaidmeniui ekonomikoje buvo skiriama plačiai žinomuose M. Castels darbuose, teigiančiuose, kad produktyvumas ir konkurencingumas yra žinių kūrimo ir informacijos apdorojimo funkcija ir įrodinėjančiuose, kad žinios tapo svarbiausiu veiksniu, lemiančiu gyvenimo kokybę, netgi svarbesniu nei kapitalas, žemė ir darbas (Castells, 1996). Dauguma ekonomistų pritarė J. Dunning išsakytai nuostatai, kad daugumos pirmaujančių šalių ekonomikų esminis pagrindas šiandien yra žinios (Dunning, 2000).

Daug ekonomistų įrodinėjo, kad šalyse naudojamų technologijų skirtumai yra vienas iš pagrindinių veiksnių, sukuriančių pajamų, tenkančių vienam gyventojui, skirtumus tarp šalių. Pvz., P. Romer teigė, kad skurdų gyvenimo lygį daugelyje valstybių daug lemia tai, „<...> kad jų piliečiams neprieinamos tos idėjos, kurias industrializuotos valstybės naudoja ekonominei vertei kurti“ (Romer, 1993, p. 543). A. Burton-Jones (1999) teigė, kad atotrūkį tarp turtingų ir skurdžių valstybių spartina „žinių kapitalizmas“.

Atsižvelgiant į sustiprėjusį žinių vaidmenį ekonomikos raidoje nauji reikalavimai buvo keliami ir viešajai politikai. Pvz., J. E. Stiglic teigė, kad vyriausybės turi imti vaidinti ypč svarbų vaidmenį stiprinant švietimo sistemas, skatinant visuomenę drąsiau prisiimti riziką ir kūrybinį entuziazmą, reikalingą tyrimais besiremiančiai *antreprenerystei* plėtoti, steigiant institucijas, kurios padeda realizuoti idėjas ir pertvarkant verslą reguliuojančias nuostatas bei mokesčių sistemą žinių naudojimui palankia linkme (Stiglitz, 1999).

Informacijos ir žinių vaidmuo (tuo metu šios sąvokos dažniausiai buvo vartojamos kaip sinonimai) buvo vis labiau pabrėžiamas ne tik atskirų ekonomikos vystymo teoretikų darbuose, bet ir valstybinių bei tarptautinių organizacijų dokumentuose. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO) savo oficialiose ataskaitose (OECD, 1996; OECD, 1999; OECD/Eurostat, 1997) ragino imti matuoti žinių naudojimo intensyvumą nacionalinėse ir regionų ekonomikose. Pasaulio banko 1998 m. paskelbta ataskaita „Žinios vystymui“ (World Bank, 1998) teigė, kad skirtumus tarp besivystančių ir aukštai išsivysčiusių šalių arba tarp turtingų ir skurstančių asmenų dažniausiai nulemia žinios, ir kad šiuo laiko periodu esminiu uždaviniu, siekiant pagerinti skurstančiųjų sveikatą ir gyvenimo standartus, tapo jų galimybių pasinaudoti finansinėmis, techninėmis ir medicinos žiniomis didinimas.

Siekiant padidinti valstybės ar regiono konkurencingumą svarbiu dalyku pradėtas laikyti visų suinteresuotų asmenų įtraukimas į teritorijos vystymo sprendimų priėmimą, panaudojant jų turimas žinias. M. Porter teigė, kad „konkurencingumas turi būti formuojamas „iš apačios“, į šį procesą turi įsitraukti daug individų, kompanijų ir institucijų“, ir kaip pagrindinį skirtumą tarp senojo ir naujojo ekonominio vystymo proceso nurodė vaidmenų ir atsakomybės pasikeitimą (1.4 lentelė) (Porter, 2009, p. 24).

Apskritai šis dešimtmetis pasižymėjo tuo, kad ekonomikos vystymo politikoje dėmesys nukrypo į subjektų vaidmenį. Tačiau pramonėje ir kituose sektoriuose labiau buvo akcentuojamas bendradarbiavimas tarp verslo, mokslo ir valdžios institucijų, remiami pramonės įmonių klasteriai, o kaimo politikoje labiau susitelkta į politinių sprendimų formavimą „iš apačios“, akcentuojant valdžios bendradarbiavimo su kaimo gyventojais svarbą. Šiame dešimtmetyje toliau buvo akcentuojama, kaip svarbu, kad į kaimo politikos sprendimų priėmimą kuo aktyviau įsijungtų vietos gyventojai, kad reikia įvertinti visų suinteresuotų asmenų ir organizacijų nuomonę, priimant politinius sprendimus.

1.4 lentelė. Ekonominio vystymo procesas

Vaidmenų ir atsakomybės pasikeitimas	
<i>Senasis modelis</i> Valdžios institucijos skatina ekonominį vystymąsi politiniais sprendimais ir parama	<i>Naujasis modelis</i> Ekonominis vystymas yra bendradarbiavimo procesas tarp įvairaus lygmens valdžios institucijų, švietimo ir mokslo institucijų, kompanijų ir kt. privataus sektoriaus organizacijų

Šaltinis: Porter, 2009.

Vietinių gyventojų dalyvavimo vystymo procesuose koncepcija buvo grindžiama tikėjimu, kad piliečiai, siekdami pagerinti savo gyvenimą, gali daug prisidėti prie geresnių politinių sprendimų priėmimo. Šios koncepcijos pagrindu buvo sukurta daug įvairių tyrimų metodologijų, analizei skirtų matricinių modelių, mokymo metodikų, padedančių įtraukti kaimo gyventojus į vystymo procesą. Kaip žinomiausius metodus galima paminėti greitąjį visuomenės dalyvavimo kaimo vertinime metodą (angl.: *rapid and participatory rural appraisal*); pripažinimo–poveikio–kontrolės analizę (angl.: *appreciation-influence-control analysis*); „atviros erdvės“ metodą; į tikslus orientuoto projektų planavimo metodą, pažeidžiamumo/pajėgumų analizę, ateities paieškos seminarus. Buvo pabrėžiama, kad kaimo žmonės, netgi labai skurdžiai besiverčiantys, turi suvokti kaime vykstančius procesus (Long ir Long, 1992). Praktinėse kaimo politikos sprendimų įgyvendinimo programose atsirado specialios priemonės, skirtos kaimo gyventojų iniciatyvai skatinti, pvz., ES LEADER metodas. Taigi, XX a. pabaigoje imta pripažinti, kad „Vystymo politika – tai ne tik siekis padidinti prekių ir paslaugų kiekį, gaminamą ir vartojamą visuomenės. Ji taip pat turi padėti bendruomenėms įgyti didesnę jų santykių su gamta ir kitomis bendruomenėmis kontrolę <...> Vietovės vystymas turi būti grindžiamas socialinio gyvybingumo, sugebėjimų ir pagalbos procesų skatinimu, padedant mažinti atsilikusiems kaimo regionams būdingas apatiškumo ir bejėgiškumo nuotaikas (Kearney et al., 1994, p. 22).

Į XXI a. pasaulio visuomenė „įžengė turėdama aiškesnį supratimą apie tai, kaip rinka ir valstybinė valdžia papildo viena kitą – tai svarbus postūmis pripažįstant mišrios ekonomikos modelį (Rodrik, 2001, p. 86).

XXI a. 1-asis dešimtmetis

Toliau plėtojant teiginius, kad šalyse naudojamų technologijų skirtumai yra vienas iš pagrindinių veiksnių, kurie nulemia skirtingą šalies išsivystymo lygį, XXI a. vis daugiau dėmesio buvo skiriama inovacijų politikai. Atlikti inovacijų sistemų tyrimai leidžia daryti išvadą, kad mes susiduriame su kompleksine, besivystančia sistema, ir kad sėkmę patiria tokia ekonomika, kur veikia stiprūs, tačiau lengvai prisitaikantys tinklaveikos ryšiai, leidžiantys organizacijoms naujas žinias paversti perspektyviomis inovacijomis ir taip didinti savo produktyvumą (Dodgson ir Hughes, 2009; Edquist, 2005; Malerba 2004; McKelvey ir Holmen, 2006).

Siekdama skatinti inovacinius procesus ES, Europos Komisija jau 1996 m. priėmė Pirmąjį Europos inovacinių veiksnių planą (angl.: *The First Action Plan for Innovation in Europe*) ir pradėjo remti Regioninių inovacijų strategijų bei Regioninių inovacijų ir technologijų perdavimo strategijų kūrimą bei įgyvendinimą. Tačiau XX a. inovacinė veikla vis dar buvo tapatinama su mokslo ir technologijų pasiekimais. Pirmajame XXI a. dešimtmetyje daug dėmesio imta skirti ne tik mokslinių tyrimų apimčių didinimui, bet ir tam, kad sudarytų kuo palankesnes sąlygas jų diegimui, nes paaiškėjo, kad išlaidų moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai (MTEP) didinimas ne visada skatina inovacijų diegimą. Pvz., kai kurios Europos šalys kaip Ispanija, Italija, Portugalija, nors ir skirdamos MTEP mažiau kaip 1 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP), sugebėjo sukurti daugiau inovatyvių produktų nei, sakysim, Švedija ar Vokietija, kurių MTEP dalis BVP buvo 2–3 kartus didesnė. Susidūrus su tokiau, iš pirmo

žvilgsnio neefektyviu, lėšų moksliniams tyrimams naudojimu, pradėta ieškoti šio reiškinio priežasčių. Imti analizuoti veiksniai, skatinantys mokslo ir technikos išradimų diegimo į gamybą laipsnį ir spartą. Kartu daug dėmesio buvo skirta ieškant, kas galėtų paskatinti privatų sektorių daugiau lėšų skirti tyrimams ir jų diegimui. Siekiant tai išsiaiškinti, buvo analizuojamos verslo aplinkos charakteristikos, tiriamos *antrepreneurystę* skatinančios priežastys, organizacijų kultūra, bendros šalyje vyraujančios nuostatos naujovių atžvilgiu ir kiti panašūs veiksniai, galintys paspartinti inovacijų diegimą ūkyje. Taip pat daug dėmesio skiriama žmonių išsilavinimui, nes būtent žinios ir yra pagrindinis veiksnys, be kurio inovacijos nebūtų nei sukurtos, nei įdiegtos.

Pradėjus gilintis į inovacijų struktūrą, kai kurie atsakymai, atskleidžiantys paslaptinę vienų šalių sėkmę ir kitų nesėkmes, buvo rasti. Norint tai padaryti, teko aiškiau apibrėžti pačią inovacijos sąvoką, surasti tinkamus matavimo rodiklius ir išmatuoti inovacinės veiklos produkciją. Ypač akivaizdžiai ieškojimai šia kryptimi atsispindi viename iš žinomiausių pasaulyje dokumentų, nagrinėjančių su inovacijų sąvoka ir jų politika susijusius dalykus, – „Oslo žinyno“ (*Oslo Manual*) trečiajame leidime (OECD/Eurostat, 2005). XX a. analizuojant įdiegtas inovacijas, buvo vertinama, ar sukurtas produktas naujas pasaulio mastu, regiono mastu ar tik jį sukūrusiai įmonei. Tačiau šis skirstymas ne visada padėdavo įvertinti naujo produkto reikšmę įmonės, valstybės ar regiono konkurencinės galios stiprinimui. Pvz., kalbant apie paslaugas, dažnai nereikia, kad jos būtų naujos pasauliniu mastu, užtenka, kad paslauga būtų naujovė regione, o kartais tik įmonėje, jei ji turi daug nuolatinių klientų. Todėl XXI a., matuojant naujumą, imta vartoti terminus „rinkai nauja produkcija“ ir „įmonei nauja produkcija“. Tokia klasifikacija padeda daug geriau orientuotis, kiek inovacija naudinga ekonomiškai tiek ją įdiegusiai įmonei, tiek ir visai valstybei. Inovacijų politikai įgyvendinti reikalingų priemonių paieška tebevyksta, tačiau akivaizdu, kad pirmajame XXI a. dešimtmetyje reguliuojant valstybių ekonomiką ji iš „nišos“ strategijos tapo viena svarbiausių strategijų (Nill ir Kemp, 2009).

1.5 lentelėje apibendrinta po Antrojo pasaulinio karo dominavusių valstybės ekonomikos vystymo modelių kaita, analizuojant ją per įtakos kaimo politikai prizmę. Kaip matyti, žemės ūkio ir kaimiškųjų teritorijų vaidmuo vystant visą valstybės ūkį pirmuosiuose bendrosios ekonominės politikos raidos etapuose buvo ypač svarbus veiksnys. Nuo 7-ojo dešimtmečio, kai ekonomikos vystymo modeliai pradėjo darytis vis labiau kompleksiški, agrariniam sektoriui ir kaimiškosioms teritorijoms reguliuoti išsivysčiusiose valstybėse pradėta taikyti ta pati koncepcija, kaip ir kitiems ūkio sektoriams ar miesto regionams.

Išgryninus kaimo vystymo idėjas per jų santykio su bendrąja ekonomikos vystymo politika prizmę matyti, kad 1950–1980 m. laikotarpiu dominavo su išteklių persikirstymu susijusios idėjos ir politikos priemonės. Per kitus du dešimtmečius į pirmą vietą iškilo konkurencingumo stiprinimo siekis. Tačiau paskutiniajame XX a. dešimtmetyje vis labiau pripažįstama bendradarbiavimo ir veiklų koordinavimo svarba, ekonomika reguliuojama siekiant sukurti tokias viešąsias prekes ir vertės inovaciją, kurios atitiktų įvairių visuomenės sluosnių interesus. XXI a. 1-ajame dešimtmetyje šie ūkinės veiklos organizavimo aspektai ir interesų derinimo svarba dar labiau akcentuojami. Be to, bendrosios ekonominės politikos formuotojams keliamas uždavinys diegti kuo daugiau inovacijų, laikant jas svarbiausiu šio laikotarpio pažangos varikliu.

1.5 lentelė. Ekonomikos vystymo modelių, dariusių įtaką kaimo politikai, kaita 1950–2010 m.

Modelis	Dominuojanti idėja	Pagrindinė priemonė	Periodas
Dualistinis modelis (sektorių supriešinimas)	Ekonomika vystysis, jei pramonėje bus sutelkta daugiau šalies darbo jėgos išteklių	Darbo jėgos nukreipimas iš žemės ūkio į pramonę	6-asis dešimtmetis
Dualistinis modelis (sektoriai papildo vienas kitą)	Ekonomika vystysis, jei dalis kapitalo pramonės vystymuisi paspartinti bus gauta iš veiklos žemės ūkyje	Žemės ūkio darbuotojų perteklius ir taupmenos nukreipiami pramonei vystyti, o pramonė skatinama gaminti efektyvesnę žemės ūkio techniką	7-asis dešimtmetis
Kapitalo pasiskirstymo tarp sektorių reguliavimo modelis	Ekonomika vystysis, jei darbo užmokestis žemės ūkyje bus panašus kaip pramonėje	Pajamų tarp dirbančiųjų žemės ūkyje ir pramonėje perskirstymas, reguliuojant eksporto ir importo srautus	8-asis dešimtmetis
Konkuravimo laisvoje rinkoje modelis	Ekonomikos vystymąsi užtikrina laisva rinka, valdžios institucijos turi užsiimti tik rinkos iškraipymų reguliavimu siekiant pagerinti makroekonominčius rodiklius	Veiklos liberalizavimas, <i>antrepreneriškumo</i> ugdymas, padedantis įvairinti pajamų šaltinius	9-asis dešimtmetis
Mišrios ekonomikos modelis	Ekonomikos vystymąsi skatina bendradarbiavimas tarp įvairaus lygmens valdžios institucijų, švietimo ir mokslo institucijų bei verslo. Turi būti pasinaudota regiono konkurenciniu pranašumu, kurį lemia naujos technologijos	Bendradarbiavimo skatinimas, visų suinteresuotų asmenų įtraukimas į sprendimų priėmimą	10-asis dešimtmetis
Nacionalinė ir regioninė inovacijų sistema	Ekonomikos vystymąsi skatina inovacijos	Parama tyrimams ir inovatyviems verslo projektams	XXI a. 1-asis dešimtmetis

Įžengusi į XXI a. žmonija vis dažniau ėmė susidurti su įvairiausio pobūdžio krizėmis: gamtinėmis katastrofomis ir klimato kaita, finansine krize ir globalia ekonomine recesija, maisto ir kuro krize. Visuomenei ieškant išeities iš krizinių situacijų vis labiau populiarėjo „tvarios“ (angl.: *sustainable*) raidos politikos koncepcija. Nors pati tvarumo idėja pradėta propaguoti jau 8-ajame dešimtmetyje, jos turinys vystymo politikos teorijoje nebuvo aiškiai apibrėžtas. Praktiniuose ekonominės politikos sprendimuose tuo metu dažniausiai buvo orientuojamasi į tvarumą, suprantamą siaurąja prasme. Viso valstybės ūkio mastu buvo akcentuojamas aplinkosauginis tvarumo matmuo, o kaimo politikoje – dar ir žemdirbio ūkio tvarumas, nukreiptas į ekonominį tvarumo matmenį.

XXI a. tvarumo sąvoka buvo gerokai išplėtota ir imta traktuoti kaip aplinkosauginis, ekonominis ir socialinis tvarumas. Ekonomikos vystymui imti kelti labiau ilgalaikiai uždaviniai, vertinant jį pažangos, apimančios kelių kartų gyvenimo pokyčius, aspektu. Tokia tvarumo sąvokos traktuotė daugialypė ir apima visą spektrą su visuomenės gyvenimu susijusių veiksnių, todėl pasirenkamos inovacijų strategijos kryptys ir įgyvendinimo būdai labai priklauso nuo valstybėje vyraujančių ideologinių nuostatų įvairovės. Kuo skirtingesnės vertybės, tuo sunkiau surasti visus tenkinantį sprendimą priimant konkrečius politinius sprendimus. Pražioje buvo stengiamasi laikytis dviejų pagrindinių koncepcijų, suformuluotų vadinamojoje Brundtland ataskaitoje (World Commission..., 1987):

- Poreikių koncepcijos, ypač pabrėžiant, kad prioritetas turėtų būti suteiktas pasaulio vargšų bazinių poreikių tenkinimui;
- Apribojimų koncepcijos, besiremiančios idėja, kad valstybė turi nustatyti tokius apribojimus technologijų naudojimui ir socialinei organizacinei struktūrai, kurie leistų išlaikyti dabartinius ir ateities poreikius atitinkančią gamtinės aplinkos būklę.

Šios koncepcijos, nors ir nubrėžė pagrindines tvaraus vystymo politikos gaires, praktikoje pasirodė nepakankamos. Diskutuojant dėl kiekvieno konkretaus klausimo politikams labai trūksta principų, kuriais remiantis būtų galima nuspręsti, kaip suderinti dabarties ir ateities kartų poreikių ilgalaikėje perspektyvoje tenkinimą, nes poreikiai dažnai iš esmės skiriasi. Be to, globalizuotame pasaulyje, norint priimti tvaraus vystymo idėją atitinkančius sprendimus, tenka atsižvelgti į sprendimų pasekmes visam pasauliui, o ne tik konkrečiai valstybei ar regionui.

Taigi, ateityje ir bendras valstybės ūkio, ir kaimo ekonominis vystymas turės būti suprantamas plačiau, apibūdinat jį kaip nuolatinį ir nuoseklų, sąmoningai valdomą įvairių rūšių išteklių reprodukcijos procesą, kuriuo siekiama užtikrinti, kad ūkinė veikla ne tik tenkintų einamuosius poreikius, bet ir būtų palanki ateities kartoms globaliu mastu. Didžiausias dėmesys turėtų būti sutelktas ne į materialių, bet į gamtinių, kultūrinių ir socialinių išteklių reprodukciją, nes šių rūšių ištekliai yra sunkiausiai atgaminami, o jų reprodukcijos ciklo trukmė ilga. Teoretikai atkakliai dirba ieškodami metodų, kurie padėtų išspręsti skirtingų interesų derinimo problemą ir sukurti darną tarp skirtingų išteklių rūšių srautų, judančių žiedine trajektorija. Tobulėjanti žiedinės ekonomikos (angl.: *circular economy*) teorija ir pirmieji žingsniai analizuojant tinkla-veikos dėsnius ir ypač kuriant dvišalės ar daugiašalės rinkos teoriją, kuri siūlo mecha-

nizmą, leidžiantį derinti įvairių žmonių grupių skirtingus interesus, atrodo perspektyvūs ir vystymo politikos požiūriu.

Ilgalaikės tvarios raidos idėjų įgyvendinimas labai priklauso nuo naujo požiūrio į žemės ir kitų gamtinių išteklių naudojimą, nes jų reprodukcijos ciklas, lyginant su finansiniais ar materialiais ištekliais, daug ilgesnis ir sudėtingesnis. Kadangi dauguma gamtinių išteklių sutelkta kaimiškuosiuose regionuose, ieškant tvaraus ekonomikos vystymo būdų kaimo vaidmuo tampa ypač svarbus priimant ekonominės politikos sprendimus. Taigi, bendrojoje ekonominėje politikoje turės būti atsižvelgiama į kaimiškųjų regionų specifiką, iš vienos pusės akcentuojant kaimo gyventojų atsakomybę už gamtos išsaugojimą ir sveiko maisto gamybą bei reguliuojant ūkinės veiklos išorinius efektus, o iš kitos – įvairiomis priemonėmis didinant kaimiškųjų regionų patrauklumą gyventi.

1.3. Evoliucinis požiūris

Nors kaimo politikos idėjų kaitos analizė, pagrįsta sisteminiu požiūriu, padeda suvokti tam tikrais laikotarpiais visuomenėje populiarų ir praktiškai diegiamų koncepcijų ekonominę logiką platesniame kontekste, vis dėlto ankstesniame skyriuje pateiktas jų išskyrimas ir sugrupavimas duoda per mažai informacijos, kad būtų galima remiantis praeities faktais tobulinti kaimo vystymo politikos priemones.

Ieškant kaimo politikos koncepcijų keitimosi dėsningumo, padedančio nuspręsti, kokios idėjos būtų veiksmingiausios ateityje, naudingesnis tokio tipo jų susistemini- mas pateiktas 1.6 lentelėje.

1.6 lentelė. Kaimo politikos evoliucija

Politika	Orientacija	Mechanizmas
Žemės ūkio politika ↓ Kaimo politika	Sektorinė Daugiasektorinė Teritorinė Vietinė	Parama prekių gamybai Diversifikacija Kaimo vystymas Vietos bendruomenių vystymas

Šaltinis: Hodge, Midmore, 2006.

Šioje lentelėje pateiktoje kaimo politikos evoliucijos schemoje išryškintos pagrindinės kaimo politikos charakteristikos ir parodyta, kaip keičiasi kaimo politikos objektas ir pagrindiniai politinių sprendimų įgyvendinimo mechanizmo bruožai. Tokia kaimo politikos raidos analizė parodo senųjų koncepcijų santykį su naujomis idėjomis ir padeda išvengti daug nereikalingų ginčų su ginančiais senąją koncepciją, nes parodoma, kaip senosios koncepcijos elementai įkomponuojami į naująją koncepciją. Pvz., taikant daugiasektorinį modelį, žemės ūkio sektorius išlieka svarbi jo dalis, arba, kai pereinama nuo daugiasektorinio modelio prie teritorinio, ekonominiai vystymo klausimai išlieka svarbiausi, jie tik papildomi socialiniais ir gamtosauginiais teritorijos vys-

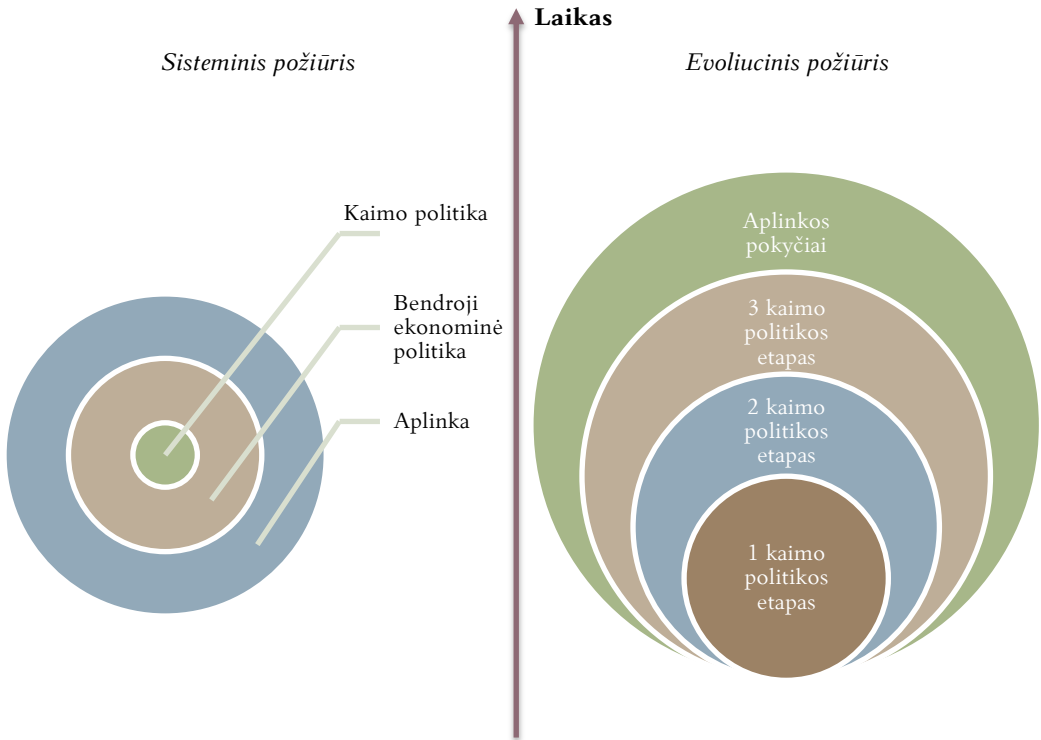
tymo aspektais. Toks kaimo politikos idėjų kaitos dėsningumą atskleidimas įmanomas taikant evoliucinį požiūrį. Todėl, siekiant papildyti tam tikrus dėsningumus bei priežastis, kodėl vienos kaimo politikos idėjos keičia kitas, atskleistus taikant sisteminį požiūrį, ir suvokti idėjų raidos trajektoriją, kitas kaimo politikos idėjų kaitos tyrimo etapas buvo skirtas jų evoliucijos analizei.

Nors pritaikius sisteminę metodologiją, nagrinėjant kaimo politikos idėjų kaitos istoriją bendros ekonominės politikos kontekste, pavyko išryškinti tam tikrus kaimo politikos tikslų ir priemonių bruožus, būdingus atskiriems laikotarpiams, idėjų kaitos priežastis, jų raidos dėsningumai ir ateities trajektorija lieka neaiški. Sisteminiu požiūriu grindžiama analizė per daug orientuota į praeitį ir nepadedą atsakyti į klausimus: „kokie nauji kaimo raidos bruožai pasireiškė artimiausioje ateityje?“ bei „į ką reikėtų sutelkti dėmesį kaimo politikoje siekiant paskatinti pažangą kaimo vietovėse?“ Norėdami, kad praeityje vyravusių koncepcijų analizė padėtų spręsti ateities uždavinius, turime suvokti jų kaitos dėsningumus ir priežastis. Todėl šiame skyriuje kaimo politikos idėjų kaita analizuojama ir pasiūlymai dėl aktualiausių ateities sprendimų grindžiami remiantis evoliuciniu požiūriu.

Analizuojant kaimo politikos idėjų kaitą evoliuciniu požiūriu, evoliucija buvo traktuojama plačiąja prasme ir suprantama kaip palaipsnis procesas, per kurį koks nors objektas pasikeičia ir įgyja kitą kokybę, tapdamas sudėtingesniu (terminas *evoliucija* kilęs iš lotyniško žodžio *evolutio* – „išvyniojimas“, „išsirutuliojimas“, kuris, savo ruožtu, kilęs iš žodžio *evolvo* – „išvynioju risdamas“; lietuvių kalboje jo atitikmuo būtų „raida“). Būtent toks požiūris būdingas evoliucinės mokyklos atstovams, kurie ekonomiką nagrinėja kaip kompleksinę ir nuolat besivystančią sistemą (pvz., Anderson, Arrow and Pines, 1988; Dosi, 2011; Arthur, Durlauf ir Lane, 1997).

Naudojant sisteminį požiūrį svarbiausia suvokti analizuojamo objekto santykį su didesniąja sistema, kurios dalimi yra analizuojamasis objektas tam tikru laiko momentu, o naudojant evoliucinį požiūrį šis svarbiausias sisteminės analizės principas papildomas laiko dimensija, į viską žiūrima ne kaip į statiškus, bet kaip į nuolat besikeičiančius objektus. Be to, evoliucinis požiūris reikalauja, kad vykstant objekto raidai naujoji objekto būseną apimtų ir ankstesniasias objekto savybes. Todėl nagrinėjant kaimo politikos idėjų raidą šiame tyrime remiamasi evoliucijos dėsniu, teigiančiu, kad vystymasis turi savo nuoseklumą, ir visi vėliau atsiradę objektai turi praeiti pirmųjų tos rūšies objektų vystymosi kelią. Tam tikra prasme tai panašu į žmogaus praeinamas gyvenimo ciklo stadijas, kai neįmanoma iš kūdikystės peršokti į brandos ar senatvės stadiją, aplenkiant vaikystės, paauglystės ir jaunystės stadijas. Šių dviejų tyrimo metodų skirtumas grafiškai pavaizduotas 1.2 paveiksle.

Kaimo politikos idėjų evoliucijos procesas nagrinėjamas apimant gana ilgą laikotarpį, kurio metu, evoliucinės teorijos atstovų nuomone, visuomenė praėjo 2 skirtingus raidos etapus: industrinį ir poindustrinį. Šių etapų išskyrimas taip pat paremtas evoliuciniu požiūriu, teigiančiu, kad visuomenės evoliucija vyko pereinant iš agrarinio etapo į industrinį, o vėliau – į poindustrinį (Inozemcev, 2000). Kiekvienas naujas visuomenės vystymosi etapas nepaneigė ankstesniojo, o tik išplėtojo ir patobulino ankstesniojo etapo gyvenimo būdą (1.3 pav.).

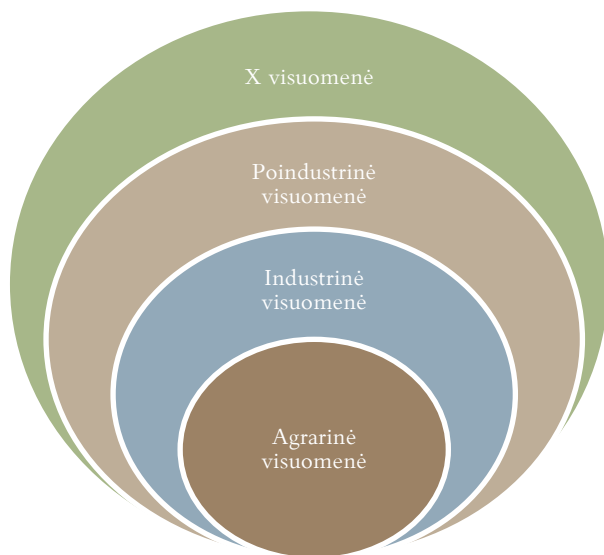

1.2 pav. Sisteminio ir evoliucinio tyrimo metodų schemos

Poindustrinės visuomenės teorija pabrėžia evoliucinį visuomenės perėjimo iš vieno etapo į kitą pobūdį ir nurodo, kad naujas etapas nepaneigia ankstesniojo, o tik papildo jį naujais elementais, perkelia akcentus. Perėjimas iš agrarinio etapo į industrinį nepanaikino žemės ūkio sektoriaus svarbos. Analogiškai perėjimas į poindustrinį etapą nereiškia, kad pramonė tampa nesvarbi. Visa sukaupta patirtis įkomponuojama į naująjį etapą ir, pritaikius prie naujų sąlygų, toliau naudojama. Dėl šios aplinkybės perėjimas į poindustrinę visuomenę nėra revoliucinio pobūdžio, jis vyksta palaipsniui, ir dažnoje valstybėje netgi sudėtinga nusakyti aiškią perėjimo chronologiją.

Pristatomame tyrime kaimo politikos idėjų kaita analizuojama ir pasiūlymai dėl aktualiausių ateities sprendimų grindžiami naudojant I. Kalinausko sukurtą kokybinių struktūrų metodą (Kalinauskas, 1997), kuris buvo plėtojamas ir tobulinamas kitų autorių (Grigas, 1999; Lobanova, 2000; Šmakov, 2007; Vidickienė, 2013). Šis metodas leidžia pasaulį interpretuoti kaip save organizuojančių kompleksinių ir aplinkai atvirų objektų visumą ir tuo papildo sisteminę metodologiją ir tradiciniu evoliuciniu požiūriu paremtą tyrimą.

Kokybinių struktūrų metodas remiasi holistiniu požiūriu, jame ypač pabrėžiamas skirtumas tarp objekto kaip sistemos ir objekto kaip vienio. Dauguma sistemų dažnai gali ir toliau egzistuoti, net jei iš sistemos pašalinamas kuris nors struktūrinis elementas. O vienio kokybinė struktūra apibrėžiama taip, kad bet kurio struktūrinio komponento pašalinimas suardo objektą (Kalinauskas, 1997).

1.3 pav. Visuomenės evoliucijos etapai

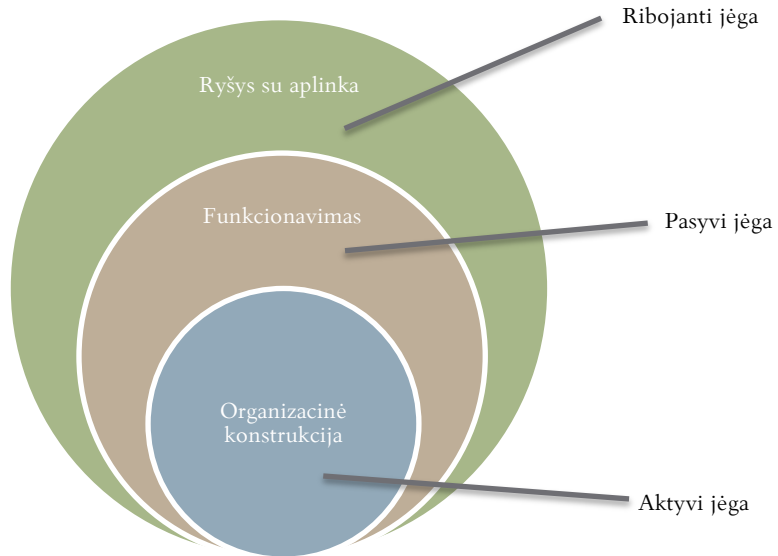
Be to, kokybinės struktūros komponentai sąveikauja ypatingu būdu, nes yra glaudžiai susieti ir priklausomi vienas nuo kito. Aiškinant kokybinės struktūros komponentų tarpusavio ryšius juos galima apibūdinti kaip sinergetiškai susijusius. Sinergijos terminas kilęs iš graikiško žodžio *synergos*, kuris reiškia veikimą kartu. Pagal sinergijos teorijos ekonomikoje pradininko J. F. Weston apibrėžimą sinergija (ar sinergetinis efektas) – tai situacija, kai dviejų dalių suma yra didesnė, nei susumavus jas atskirai (Weston, 1953). I. Ansoff šią sąvoką apibrėžė matematine „lygybe“, kai $2+2=5$, taip pabrėždamas, kad įmonė ar organizacija gali sujungti turimus išteklius tokiu būdu, kad rezultatas būtų didesnis, nei naudojant tuos išteklius atskirai (Ansoff, 1987). Taigi, anot R. Gilson ir B. Black, sinergijos koncepcija yra smūgis adityvumo sąvokai (Gilson ir Black, 1995). Sinergetika dažnai vadinama saviorganizacijos teorija. Kokybinių struktūrų metodas, akcentuojantis vieno struktūrinių komponentų sinergetinį ryšį, padeda giliau suprasti saviorganizacijos mechanizmą ir formuoja naują požiūrį į pasaulį bei jo raidos procesus, leisdamas ilgą laiką vakarietiškoje mokslo tradicijoje viešpatavusį linijinių sistemų raidos suvokimą keisti daugiadimensiniu požiūriu.

Pagal kokybinių struktūrų metodą objekto kokybę apsprendžia trys dimensijos:

1. Ryšys su aplinka;
2. Funkcionavimas;
3. Organizacinė konstrukcija.

Šios trys dimensijos yra tarpusavyje hierarchiškai priklausomos. Dimensija „ryšys su aplinka“ atlieka saviorganizacijos galimybes ribojančios jėgos vaidmenį. Organizacinė konstrukcija – tai tokia kokybės dimensija, kurioje vyksta realus darbas, reikalingas tam, kad įvyktų pageidaujami pokyčiai, joje naudojamos priemonės tampa aktyvia

jėga saviorganizacijos procese. Funkcionavimo dimensijoje naudojamos priemonės tampa pasyvia jėga, svarbia objektui, tačiau visiškai priklausoma nuo organizacinės konstrukcijos ir ryšio su aplinka. Supaprastintas dimensijų trimatis ryšys pateikiamas 1.4 paveiksle

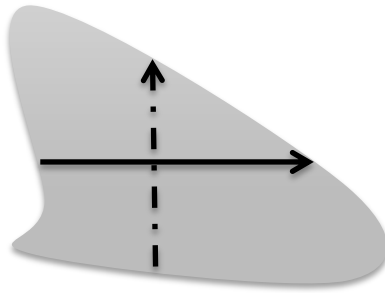

1.4 pav. Kokybės dimensijos

Kiekvienas save organizuoti sugebantis objektas turi tris komponentus, kurie naudojami kaip saviorganizacijos instrumentai visose trijose kokybės dimensijose. Trijų tokių pačių kokybinės struktūros komponentų rinkinys rodo, kad objektas priklauso tai pačiai rūšiai. Jei kokybinių struktūrų metodą pritaikysime tokiai objektų rūšiai kaip gamintojas (pvz., ūkininkams, žemės ūkio bendrovėms ar kooperatyvams, veikiantiems kaip vieningai valdoma organizacija), galima teigti, kad bet kurio gamintojo kokybinė struktūra susideda iš šių instrumentų:

1. Išteklių;
2. Gamybos organizavimo būdo;
3. Produkcijos.

Naudodamas šiuos tris instrumentus gamintojas gali įgyvendinti saviorganizacijos procesą. Instrumentas, kuris naudojamas kaip organizacinė konstrukcija, atlieka aktyvios jėgos vaidmenį saviorganizacijos procese, nes saviorganizacija vyksta keičiant organizacinės konstrukcijos parametrus. Instrumento – organizacinės konstrukcijos parametrų pokyčiai lemia objekto funkcionavimo lygį, taigi instrumentui, kuris naudojamas funkcionavimui užtikrinti, tenka pasyvios jėgos vaidmuo. Instrumentas, naudojamas ryšiui su aplinka užtikrinti, atlieka ribojančios jėgos vaidmenį. Instrumentų, naudojamų trijose dimensijose, tarpusavio ryšis, pavaizduotas plokštumoje, pateikiamas 1.5 paveiksle.

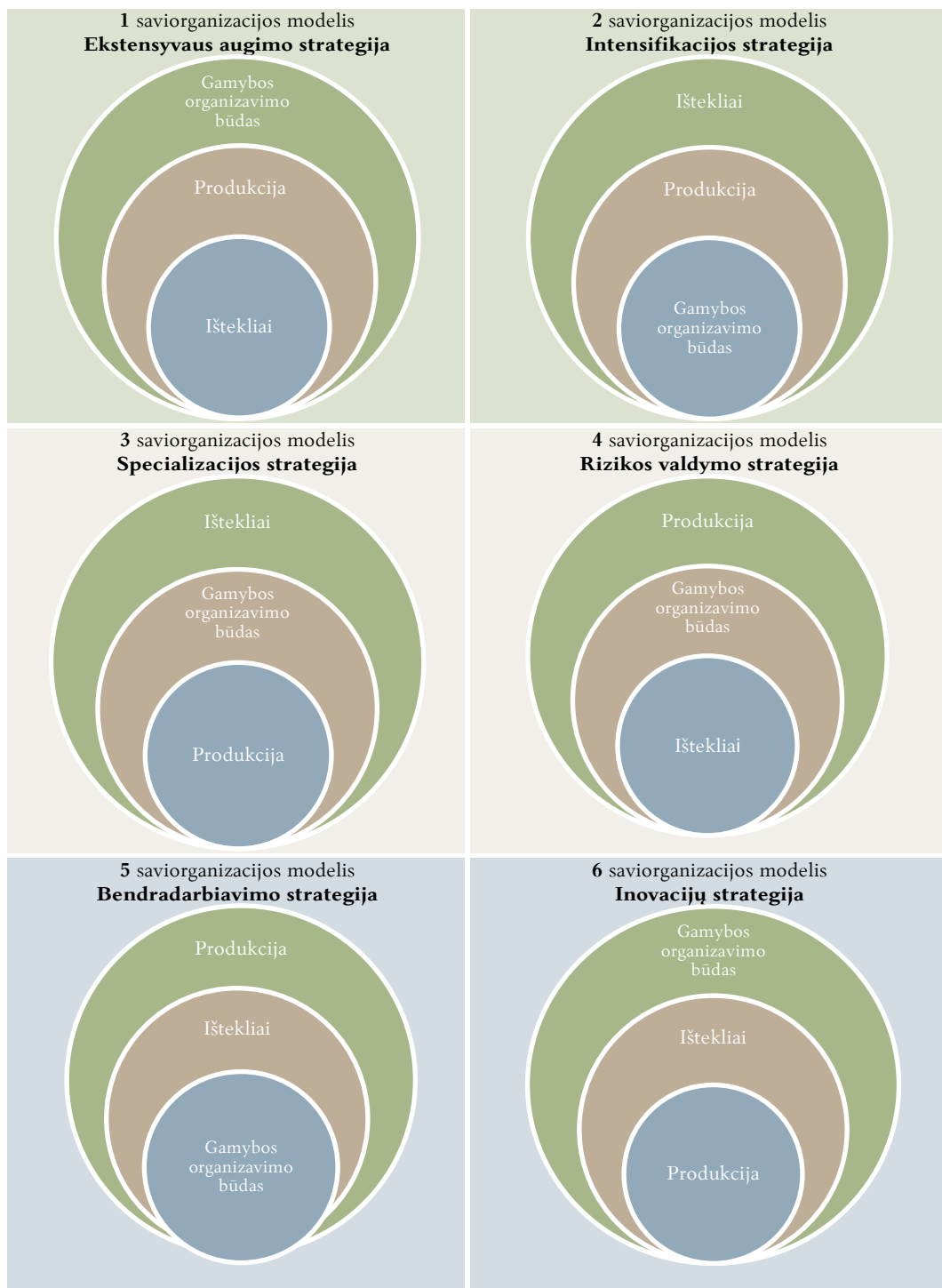
- instrumentas, naudojamas kaip organizacinė konstrukcija (aktyvi jėga)
- instrumentas, naudojamas funkcionavimui užtikrinti (pasyvi jėga)
- instrumentas, naudojamas ryšiui su aplinka (ribojanti jėga)

1.5 pav. Saviorganizacijai naudojamų instrumentų tarpusavio ryšys

Gamintojo kokybė priklauso nuo to, kokį vaidmenį saviorganizacijos procese atlieka instrumentai, t.y. kuris iš jų naudojamas kaip organizacinė konstrukcija, kuris kaip ryšio su aplinka užtikrintojas, kuris tampa funkcionavimo priemone. Kiekvienas naujas gamintojas pradeda savo egzistenciją išteklius laikydamas organizacine konstrukcija, pagamintą produkciją – savo funkcionavimo įrodymu, o įvaldytas gamybos organizavimo būdas užtikrina ryšį su aplinka. Tai reiškia, kad tik vienas instrumentas naudojamas kaip aktyvi jėga. Tačiau gamintojas turi galimybę naudoti savo instrumentus visose kokybinės struktūros dimensijose. Pakeitęs savo instrumentų prigimtine paskirtį gamintojas ima taikyti kitą saviorganizacijos modelį ir kartu peršoka į kitą kokybės lygį. Kiekvienas instrumentų vaidmens pakeitimas reiškia, kad įvyko šuolis į aukštesnę kokybę, kuri traktuojama kaip nauja evoliucijos pakopa. Visi įmanomi trijų instrumentų deriniai leidžia gamintojui saviorganizuotis šešiais skirtingais būdais.

Priklausomai nuo to, ar instrumentas naudojamas kaip organizacinė konstrukcija, kaip ryšio su aplinka užtikrintojas ar kaip funkcionavimo priemonė, susiformuoja tam tikras saviorganizacijos modelis. Kiekvienas iš šių šešių būdų yra tam tikra gamybos organizavimo strategija. Šios strategijos, išskyrus paskutiniąją sudėtingiausiąją, yra ganėtinai gerai išnagrinėtos vadybos mokslo ir paplitusios ne tik versle, bet ir viešojo sektoriaus valdyme. Gamybos strategijos, išskirtos kokybinių struktūrų metodu, yra šios (Vidickienė, 2013):

1. Ekstensyvaus augimo strategija.
2. Intensifikacijos strategija.
3. Specializacijos strategija.
4. Rizikos valdymo strategija.
5. Bendradarbiavimo strategija.
6. Inovacijų strategija.

1.6 pav. Instrumentų panaudojimo skirtingose kokybės dimensijose galimi deriniai

Kiekviena iš šių strategijų įgyvendinama naudojant vis kitą trijų gamintojo instrumentų – išteklių, technologijos ir produkcijos – panaudojimo būdą (1.6 pav.). Mąstymo pervertimas keičiant instrumentų vaidmenį duoda esminį gamintojo kokybės pagerėjimą.

Gamintojo kokybės pokyčiai vyksta ir dėl instrumentų kiekybinių parametrų pokyčių kiekviename evoliucijos etape taikant vieną iš šešių strategijų. Tačiau kiekybė ne visada perauga į aukštesnę kokybę, t. y. kiekybinių parametrų padidėjimas ne visada veda į kokybės pagerėjimą, pvz., turimų išteklių padidėjimas nebūtinai padidina gaminamos produkcijos apimtį diegiant ekstensyvaus augimo strategiją. Tai pagrįsta pagrindiniu kokybinės struktūros metodologijos dėsniu, kurį save organizuojantys objektai išmoksta pirmajame evoliucijos etape: didesnė organizacinė konstrukcija ne visada lemia geresnę objekto kaip visumos kokybę. Trumpai pristatysime kiekvieno saviorganizacijos modelio esmę.

Ekstensyvaus augimo strategija įgyvendinama didinant gamyboje naudojamų išteklių mastą ir taip pasiekiant gaminamos produkcijos apimčių augimą. Gamintojo kokybinės struktūros organizacinė konstrukcija yra ištekliai, t. y. išteklių dydis lemia gamintojo kokybę. Nuo naudojamo išteklių kiekio priklauso gamintojo funkcionavimas, kuris matuojamas pagamintos produkcijos kiekiu. Gamintojo ryšys su aplinka priklauso nuo naudojamos gamybos technologijos ir kitų gamybos organizavimo būdų. Tai pati paprasčiausia strategija, kai laikomasi nuostatos, kad išteklių padidėjimas reiškia produkcijos apimčių padidėjimą, jos diegimas reikalauja sekti tik vieną organizacinės konstrukcijos ir funkcionavimo pokyčių matavimą – augimą.

Kaimo politikoje ekstensyvaus augimo strategija ilgą laiką buvo suprantama kaip svarbiausių industrinės visuomenės išteklių – žemės ūkio darbams reikalingų mechanizmų – naudojimo didinimas. Kuo daugiau industrinės kilmės išteklių buvo naudojama žemės ūkio gamyboje, tuo daugiau produkcijos buvo pagaminama. Taigi dauguma kaimo politikos priemonių buvo skirtos skatinti žemės ūkio gamybos industrializavimą. Pastaruoju metu, visuomenei perėjus į žinių ekonomikos etapą, svarbiausiu ištekliumi tapo žinios, todėl diegiant šią strategiją svarbu tampa kaimiškuosius regionus aprūpinti gyventojais – žinių valdytojais.

Naudojant ekstensyvaus augimo strategiją yra išgaunamas *masto efektas*. Pasiekus tam tikrą viename organizaciniame vienete gamybai naudojamų išteklių dydį, vidutinė vieno gaminamos produkcijos vieneto savikaina sumažėja, ir tokiu būdu gamintojas gauna sinergetinį efektą, pasireiškiantį išteklių, reikalingų vienam produkcijos vienetui pagaminti, ekonomija. Dėl masto efekto daugiau išteklių turintis gamintojas tampa pranašesnis už turintis mažiau išteklių.

Intensifikacijos strategija įgyvendinama naudojant pačias geriausias gamybos technologijas ir kitus gamybos organizavimo būdus, leidžiančius iš to paties išteklių kiekio pagaminti daugiau produkcijos. Gamintojo kokybinės struktūros organizacinė konstrukcija yra gamybos gamybos organizavimo būdas, kuris lemia funkcionavimo lygį, matuojamą per laiko vienetą pagamintos produkcijos kiekiu. Gamintojo ryšys su aplinka priklauso nuo turimų išteklių, kurių nusidėvėjimo greitis yra intensifikacijos laipsnį ribojanti jėga. Į išteklių intensyvesnio panaudojimo būdų paieškas sutelkta gamybos strategija įgyvendinama tobulinant gamybos organizavimo procesą remiantis turima patirtimi ir teorinėmis žiniomis. Daugiau dėmesio turimų išteklių panaudoji-

mo sklandžiai visas vertės kūrimo grandis apimančio proceso eigai skiriantis gamintojas išgauna patirties efektą ir būna pranašesnis už tuos gamintojus, kurie gamybos procesą organizuoja atsainiai arba remiasi pasenusiomis technologijomis.

Žemės ūkyje ilgą laiką daugiausia dėmesio buvo skiriama kuo intensyvesniam žemės išnaudojimui. Ypač tai aktualu mažiems ūkiams, turintiems nedaug žemės. Į žemės išnaudojimo intensyvumą pradžioje buvo orientuota ir kaimo politika. Tačiau patirties efektas gali būti pasiekiamas ieškant būdų, kaip geriau panaudoti ne tik žemę, bet ir kitus gamybos veiksnius – darbą, kapitalą ar žinias. Industrinėje visuomenėje buvo akcentuojamas žmonių darbo našumas ir kapitalo grąža, ėmus masiškai industrializuoti žemės ūkį į šių procesų skatinimą buvo sutelkta didelė dalis kaimo politikos priemonių. Žinių visuomenėje svarbiausias tampa intensyvesnis žinių panaudojimas.

Specializacijos strategija įgyvendinama gamintojui susitelkiant į savo pranašumus ir siekiant juos kuo geriau panaudoti. Gamintojo kokybinės struktūros organizacinė konstrukcija yra jo gaminamos produkcijos rūšys, t. y. kokią produkciją specializuojamasi gaminti. Nuo pasirinktos produkcijos struktūros priklauso funkcionavimas, kuris matuojamas gamybos organizavimo būdo pelningumu. Gamintojo ryšys su aplinka priklauso nuo turimų išteklių tinkamumo pasirinktiems produktams gaminti ir galimybės juos atnaujinti iš pajamų, gaunamų pardavus pagamintą produkciją. Didžiausios sėkmės gamintojas gali pasiekti, kai atsižvelgia į visų jo gaminamų produktų paklausą ir pasirenka jo individualius bruožus labiausiai atitinkančią specializaciją. Gaminamos produkcijos asortimento peržiūrėjimas pasirenkant gaminti tik tuos produktus, kurie konkrečiam gamintojui sekasi labiau nei kitiems, leidžia jam įgyti konkurencinį pranašumą prieš tuos gamintojus, kurie nekreipia dėmesio į savo bazinius gebėjimus. Didindamas vienu ir mažindamas kitų produktų apimtis gamintojas išgauna atrankos efektą, kuris pasireiškia didesne sunaudotų išteklių grąža.

Rizikos valdymo strategija įgyvendinama ieškant tokios gamybinių išteklių struktūros, kuri ne tik padėtų maksimaliai išnaudoti gamintojo specifinius sugebėjimus, bet ir leistų sumažinti veiklos riziką, atsirandančią dėl aplinkos dinamiškumo. Gamintojo kokybinės struktūros organizacinė konstrukcija yra į skirtingų rizikos laipsnių produktų gamybą reinvestuojamų išteklių derinys (matricos pavidalo investicijų portfelis), šią strategiją taikantis gamintojas nuolat keičia jų dydį ir struktūrą, atsižvelgdamas į aplinkos pokyčius. Funkcionavimas matuojamas gamybos organizavimo būdo atsparumu pokyčiams išorėje, leidžiančiu palaikyti gamintojo gyvybingumą, o ryšis su aplinka priklauso nuo gaminamos produkcijos paklausos ir kainų lygio.

Rizikos valdymo strategija aktualiausia siaurai specializuotiems gamintojams, nes, sumažėjus jų produkcijos paklausai arba išaugus pagrindinių gamyboje naudojamų išteklių kainai, gali ne tik žymiai smukti jų veiklos pelningumas, bet ir iškilti grėsmė verslo egzistavimui. Diegiant rizikos valdymo strategiją dalis iš pagrindinės specializuotos veiklos gaunamų išteklių nebereinvestuojami to paties produkto gamybai palaikyti ar plėsti, bet panaudojami kitoms veikloms. Dėl to išgaunamas papildomumo efektas ir mažėja totalios gamintojo nesėkmės rizika, nes vienos rūšies produkcijos gamybos nuostoliai dėl nepalankios situacijos rinkoje ar paveikus kitiems veiksniams, pvz., sumažėjus derlingumui dėl nepalankių klimato sąlygų, gali būti padengiami iš kitų rūšių veiklų duodamo pelno. Gamintojas tampa atsparesnis nenumatytiems aplinkos pokyčiams ir gali tikėtis išvengti didelių krizių.

Anksčiau aplinkos dinamiškumo sukeltos problemos buvo aktualiausios pramonėje ir paslaugų sektoriuje, tačiau pastaruoju metu su naujais iššūkiais, susijusiais su verslo sąlygų neapibrėžtumu ir nuolatine situacijos kaita, vis dažniau susiduria ir ūkininkai. Ekonomikos globalizacija ūkininkavimo sėkmę daro vis labiau priklausomą nuo pokyčių maisto, energetinių ir kitų žemės ūkiui reikalingų išteklių rinkose. Todėl kaimo politika vis labiau susitelkia į ūkininkų veiklos diversifikavimo skatinimą tiek pačiame žemės ūkio sektoriuje, tiek ir plėtojant alternatyvias žemės ūkiui veiklas.

Bendradarbiavimo strategija įgyvendinama keletui gamintojų koordinuojant savo veiklą ir taip palengvinant kiekvieno iš jų ūkininkavimo sąlygas, nes dėl bendradarbiavimo sumažinama neprognozuojama aplinkos įtaka. Gamintojo kokybinės struktūros organizacinė konstrukcija susideda iš veiksmų, skirtų silpniausių išteklių reprodukcijos proceso grandžių suradimui ir jų sustiprinimui įgyvendinant bendradarbiavimo projektus. Veikiant drauge turi gerėti bendradarbiaujančio gamintojo funkcionavimas, matuojamas įvairių turimų išteklių rūšių (finansinių, gamtinių, materialų, žmogiškųjų ir t.t.) reprodukcijos laipsniu. Gamintojo ryšys su aplinka priklauso nuo to, ar surastas bendradarbiaujant pagamintos produkcijos pasidalijimo būdas, priimtinas visiems bendradarbiams.

Taikant bendradarbiavimo strategiją gamintojams atsiveria naujos galimybės pritaikyti visas keturias iki tol įsisavintas strategijas. Susibūrus bendradarbių grupei išgaunamas masto efektas dėl bendro išteklių naudojimo ir įsigijimo. Koordinuoti veiksmai veiklą intensyvina, todėl bendradarbių susiradimas gali padėti sustiprinti silpną vertės kūrimo grandinės grandį ir taip pasiekti didesnę išteklių produktyvumą, pvz., kooperacija pardavimo grandyje leidžia įgyti didesnę derėjimosi galią, užimti didesnę rinkos dalį, formuoti vartotoją, norintį būti panašiu į kitus, taupiau naudoti išteklius ir t. t. Bendradarbiavimas padeda siekiantiems specializuotis labiau pelningo produkto gamyboje, nes atsiranda galimybė dalį ankstesnių savo veiklų perduoti kitiems tinklo dalyviams, atliekantiems jas efektyviau. Bendri projektai taip pat mažina verslo riziką, nes bendradarbiaujantys partneriai papildo vienas kito galimybes ir sudaro sąlygas panaudoti dalį rezerve laikomų išteklių, būtinų veikiant pavieniui.

Bendradarbiavimas gali būti įgyvendinamas labai įvairiomis formomis: kuriant kooperatyvus, asociacijas, gamintojų grupes, klasterius ir pan. Taip pat gali būti pasirenkamas bendradarbiavimo laipsnis, pradedant laikinų, sutartinių santykių pagrįstų projektų įgyvendinimu ir baigiant įmonių susiliejimu.

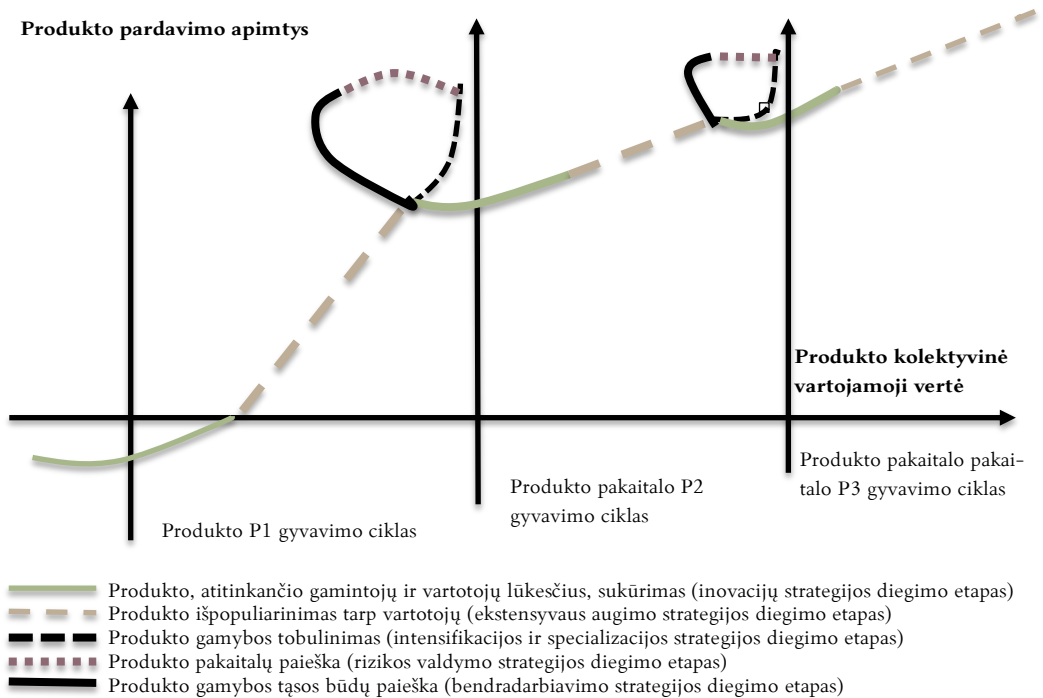
Bendradarbiavimas duoda sujungimo efektą, kuris pasireiškia diegiant vienašalės tinklaveikos modelį. Bendradarbiaujanti grupė susideda iš homogeniškų dalyvių, siekiančių to paties tikslo, pvz., ūkininkų, gaminančių tą patį produktą, tiekėjų, siūlančių tą pačią prekę, arba vartotojų, norinčių įsigyti tą pačią prekę ar paslaugą. Sujungimo efektas padidėja prie tinklo prisijungus naujam vartotojui. Tačiau, norint išgauti teigiamą sujungimo efektą, turi būti pasiekta kritinė tinklo dalyvių masė. Todėl sunkiausias periodas yra bendradarbiaujančios grupės sukūrimas ir veiklos pradžia, ypač jei kuriama į ilgalaikį glaudų bendradarbiavimą orientuota grupė, pvz., kooperatyvas. Kita vertus, kaip ir ekstensyvaus augimo strategijoje, bendradarbiaujančių asmenų skaičius negali augti iki begalybės. Pasiekus tam tikrą ribą didelio bendradarbių skaičiaus veiksmų koordinavimas tampa per daug sudėtingas ir gali sukelti neigiamą sujungimo efektą.

Inovacijų strategija įgyvendinama ieškant būdų, kaip išsaugoti geriausius praeities pasiekimus ir susikurti dar geresnę ateitį diegiant naujoves. Taigi, iš vienos pusės, čia svarbus praeito gyvavimo kelio vertinimas, siekiant atrinkti vertingiausias jo elementus ir surasti būdus, kaip juos išlaikyti ateityje. Iš kitos pusės, labai daug dėmesio skiriama pasenusių produktų pakaitalų kūrimui. Inovacijų strategijos diegimas susijęs su esminiais pokyčiais, kurie vykdomi balansuojant tarp seno ir naujo.

Vadybos teorija ilgą laiką orientavosi į produkto gyvavimo ciklą, prasidedantį nuo augimo stadijos, ir tik pradėjus akcentuoti inovacijų svarbą papildė tradicinį gyvavimo ciklo modelį, susidedantį iš įvedimo į rinką, augimo, brandos ir nuosmukio stadijų, naujo produkto sukūrimo stadija. Remiantis kokybinių struktūrų metodu inovacijų strategijos tikslas – surasti svarbiausią produkto pardavimo apimčių patekimo į nuosmukio stadiją priežastį ir pasiūlyti panašų, bet aukštesnės kokybės inovatyvų produktą, atliekantį senojo produkto funkciją, svarbią vartotojams. Tai leidžia senajam produktui atgimti ir pradėti gyvenimo ciklą iš naujo. Produkto atžvilgiu tai reiškia užtikrinti nepertraukiamą jo vystymąsi, vykstantį spiraline trajektorija, kai kiekviename spiralės vingyje pereinama į naują kokybę. Pagrindinis inovacijų strategijos įgyvendintojo darbas susijęs su naujo produkto – senojo produkto pakaitalo, atitinkančio gamintojų ir vartotojų lūkesčius, sukūrimu. Naujasis produktas turi pakeisti produktą, kurio kolektyvinė vartojamoji vertė ėmė mažėti. Jis remiasi produkto P1 raidos, susidedančios iš kelių gyvavimo ciklų, schema, pateikta 1.7 pav. Inovacijų strategijos įgyvendintojas turi remtis produkto kolektyvinės vartojamosios vertės, apibūdinančios visuomenės nuomonę apie produkto kokybę, vertinamą produkto įtaka jo vartotojų turimų išteklių reprodukcijai, ir jo pardavimo apimčių priklausomybės kreive. Ši kreivė parodo, kaip visuomenėje sprendžiamas konfliktas tarp produkto naudos vartotojui ilgalaikėje perspektyvoje ir jo vartojimo patrauklumo esamuoju momentu. Klasikinis pavyzdys, iliustruojantis šį konfliktą, yra industrinėmis technologijomis pagaminti maisto produktai. Nors visuomenės nuomonė apie tokių produktų vartojamąją vertę prastėja, atsižvelgiant į jų poveikį vartotojų sveikatai per ilgesnį laikotarpį, jų pardavimo apimtys kol kas mažėja labai nežymiai net išsivysčiusiose šalyse, nes tokie produktai daug pigesni, nei užauginti naudojant gamtinės žemdirbystės principus, jų pardavimo vietas labiau prieinamos ir t. t. Gamintojas, ketinantis imtis diegti inovacijų strategiją, turi remtis visų prieš tai produkto gyvavimo ciklo metu naudotų strategijų poveikio produkto pardavimo apimtims analize, vertinant ne tik esamą padėtį, bet ir prognozes.

Gamintojo, diegiančio inovacijų strategiją, kokybinės struktūros organizacinė konstrukcija susideda iš idėjų ir veiksmų, skirtų produkto, kurio pardavimo apimtys ėmė mažėti arba, remiantis blogėjančia vartotojų nuomone apie jo vartojamąją vertę, ims mažėti artimoje ateityje, keitimui į inovatyvų produktą. Produktas turi būti susietas su ankstesniojo produkto prototipu ir tenkinti ne tik vartotojų lūkesčius, bet ir gamintojo interesus, susijusius su perėjimo prie naujojo produkto gamybos išlaidomis, jo galimu pelningumu ir kitais ekonomine naudą nusakančiais aspektais. Gamintojo ryšys su aplinka priklauso nuo to, ar pasirinktas tinkamas gamybos organizavimo būdas, o gamintojo funkcionavimas pasireiškia produkto galimybėmis tapti naudingesniu nei senasis produktas ir gamintojui, ir vartotojui, vertinant produkto įtaką išteklių reprodukcijos aspektu. Gamintojas turėtų pasiekti didesnio savo gamybinių

išteklių reprodukcijos laipsnio dėl didesnio naujojo produkto pelningumo, trumpesnio jo gamybos ciklo, galimybės užimti didelę rinkos dalį ir daugybės kitų pranašumų. Vartotojai taip pat turi pajusti kurios nors savo išteklių rūšies reprodukcijos maso pagerėjimą. Tai gali būti teigiamas poveikis finansiniams ištekliams, nes naujasis produktas pigesnis; energijos ar laiko ištekliams, nes naujasis produktas padeda juos taupyti; žemės ištekliams, nes pagerina jos kokybę ir t. t. Didžiausios sėkmės sulaukia tokios inovacijos, kurios sukurtos orientuojantis į naujo visuomenės evoliucijos etapo pagrindinius skirtumus nuo senojo.

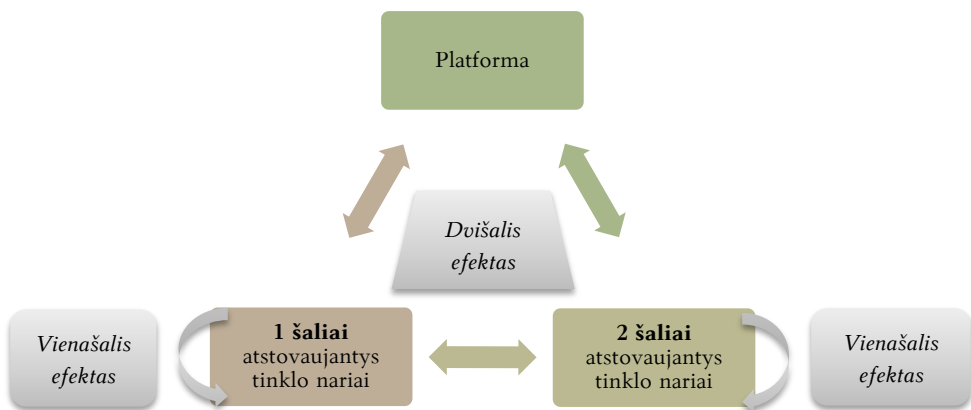
1.7 pav. Produktas gyvavimo ciklas

Nors inovacijų kūrimas laikomas euristiniu metodu organizuojamu procesu, mokslininkai ir verslo konsultantai ieško teorinių principų, padedančių kurti inovacijas. Vienu iš sėkmingiausių mėginimų galima laikyti versle vis labiau populiarėjančią „žydrųjų vandenynų strategiją“ (Kim ir Mauborgne, 2006), kurios teoriniai principai ir konkretūs pavyzdžiai padeda praplėsti tradicinio mąstymo ribas ir iš „raudonojo vandenyno“ persikelti į „žydrąjį vandenyną“, kuriame galima rasti daug inovatyvių idėjų. Kokybinių struktūrų metodas taip pat gali būti naudingas, nes nurodo sritis, kuriose reikėtų ieškoti naujų galimybių. Remiantis kokybinių struktūrų metodu inovacijos kuriamos ieškant kaip išplėsti visų trijų gamintojo instrumentų naudojimo sritį. Galimybių gali būti surasta suvokus keturių pirmųjų prieš tai išsivintų strategijų įgyvendinimo apribojimus ne tik iš gamintojo, bet ir iš šio produkto vartotojo pozici-

jų. Strategijų įgyvendinimo procese egzistavę apribojimai gali kliudyti pamatyti daugiau galimybių:

1. produktą panaudoti kaip išteklius kokiai nors naujai funkcijai atlikti (ekstensyvaus augimo strategijos apribojimų sumažinimas);
2. iš esmės pertvarkyti produkto vertės grandinę, papildant ją nauja grandimi(is) ar sutrumpinant (intensifikacijos strategijos apribojimų sumažinimas);
3. surasti į nuosmukio stadiją patekusio produkto struktūrinį elementą, kuris tebėra kurioje nors iš ankstesnių gyvenimo ciklo stadijų, ir gaminti tik jį (specializacijos strategijos apribojimų sumažinimas);
4. panaudoti į nuosmukio stadiją patekusį produktą kaip papildinį kitiems paklausiems produktams (rizikos valdymo strategijos apribojimų sumažinimas).

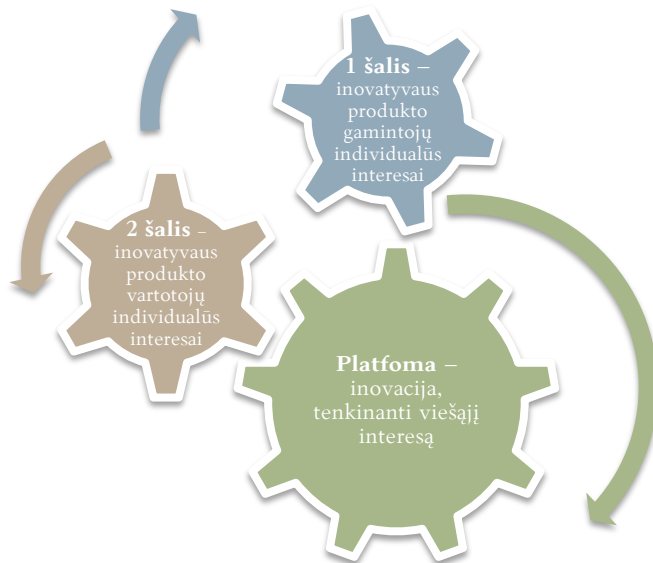
Produkto gyvenimo ciklas ir su jo pratęsimu susiję apribojimai gali pasireikšti įvairiu lygmeniu: individualaus gamintojo, regiono, valstybės ar globaliu. Individualaus gamintojo problemos, pasireiškiančios jo gaminamo produkto patekimu į nuosmukio stadiją, ne visada yra būdingos kitiems gamintojams, nes kiti šio produkto gamintojai gali tebebūti brandos ar net augimo stadijoje, jei naudoja veiksmingesnius produkto gamybos ir realizavimo būdus. Todėl kaimo politikos priemonės, skirtos inovacijų strategijos skatinimui, turėtų orientuotis į nacionalinį ir globalų produkto gyvenimo ciklo lygmenį. Surasti apribojimus ir būdus kaip juos sumažinti, o taip pat išpopuliarinti inovaciją ir įvesti ją į rinką gali padėti tinklaveikos ryšiai. Įgyvendinant inovacijų strategiją naudojamas dvišalės (arba daugišalės) tinklaveikos modelis (1.8 pav.). Norint išgauti vienašalės tinklaveikos efektą bendradarbiaujanti grupė turi susidėti iš homogeniškų dalyvių, siekiančių to paties tikslo, o siekiant dvišalės tinklaveikos efekto tinklas turi jungti skirtingų tikslų siekiančius dalyvius, vadinamus šalimis. Kiekvienas dvišalio tinklo dalyvis gauna naudos tiek dėl skirtingų šalių bendradarbiavimo tinklaveikos efekto, tiek ir dėl bendradarbiavimo tarpusavyje, duodančio sujungimo efekto.

1.8 pav. Dvišalės tinklaveikos modelis

Dvišalio (daugiašalio) tinklo platforma sukuria tam tikrą infrastruktūrą ir nustato bendradarbiavimo taisykles, palengvinančias transakcijų vykdymą (Eisenmann et al., 2009). Kad naujas narys galėtų patekti į tinklą, veikiančią naujos platformos pagrindu, diegiant industrinę technologiją pagrįstą inovaciją jam tenka įsigyti tam tikrą įrangą. Pvz., pereinant nuo patalpų šildymo kietuoju kuru prie gamtinių dujų naudojimo reikalingas naujas katilas; norint ne tik pasikalbėti, bet ir skubiai gauti pranešimus rašytine forma, reikia įsigyti fakso aparatą ar kompiuterį ir pan. Šios išlaidos „pririša“ vartotojus prie konkrečios platformos, nes jie nebenori mokėti dar tiek pat vien tam, kad pereitų prie kitos platformos, net jei ji siūlo šiek tiek geresnį produktą. Be to, kaip ir vienašaliame tinkle, svarbi dvišalio (daugiašalio) tinklo funkcija – mažinti transakcines išlaidas. Kaip teigia A. Hagiū, daugiašalės platformos tai įgyvendinti gali dviem būdais: mažindamos išlaidas informacijos paieškai prieš transakciją ir mažindamos bendras netiesiogines transakcijos dalyvių išlaidas transakcijos proceso metu (Hagiū, 2006).

Kad inovacija paplistų, reikalingos tam tikros pastangos tiek iš naujų produktą gaminančiųjų ar paslaugą teikiančiųjų, tiek ir iš juos vartojančiųjų pusės. Siekiant išplėtoti naują platformą besiremiančią tinklą, visų pirma, turi būti susitelkiama į naujo produkto populiarinimą, pristatant jo gerąsias savybes, lyginant su senuoju. Norint į platformos siūlomų produktų naudojimo tinklą įtraukti kuo daugiau narių, priklausomai nuo situacijos kuri nors tinklo šalis laikinai gali būti remiama. Tuo užsiima ir privatus verslas, tačiau daug dažniau subsidijavimas vyksta vykdant valstybinį ekonomikos reguliavimą. Tokiu atveju platforma atstovauja viešajam interesui ir siekia paskatinti pažangios inovacijos įdiegimą valstybės mastu. Taigi, inovacijų strategija diegiama naudojant dvišalio tinklo modelį (1.9 pav.).

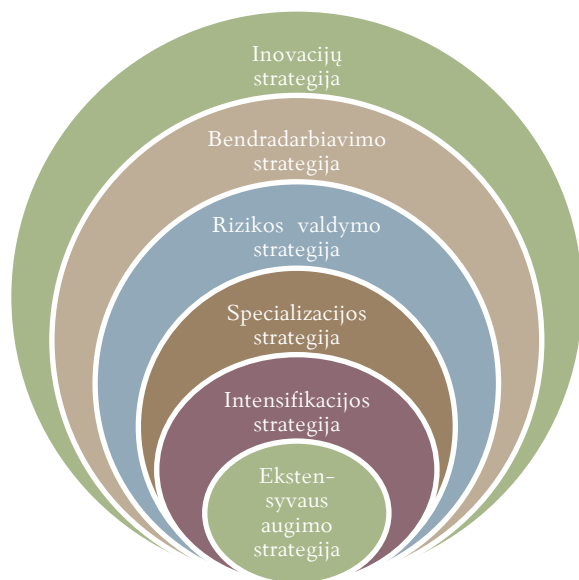

1.9 pav. Dvišalės tinklaveikos modelio taikymas diegiant inovacijų strategiją valstybės mastu

Inovatyvaus produkto įdiegimui reikalingas tam tikras šio produkto vartotojų skaičius, vadinamas kritine mase. Kaip klasikinis pavyzdys, aiškinant šio tinklaveikos efekto pasireiškimą, pateikiama situacija, kai telefono aparatas buvo ką tik išrastas. Jei šį įrenginį turi vos keli vartotojai, tai jo nauda maža, nes jie gali bendrauti tik tarpusavyje. Todėl daug kas svarsto, ar „apsimoka“ įsigyti telefono aparatą, kadangi jie arba išvis negalės kalbėtis su norimais asmenimis, arba jų skaičius bus per mažas, kad atsi-pirktų išlaidos už telefono aparatą. Tačiau pasiekus tam tikrą telefonizacijos lygį norinčių pasinaudoti šia naujove skaičius ima didėti labai sparčiai.

Dvišalės tinklaveikos ryšiai ir jų sukuriamas efektas kol kas dar mažai ištyrinėti, todėl inovacijų strategijos organizacinės konstrukcijos tobulinimo būdų jos įgyvendintojai kol kas ieško „bandymų ir klaidų“ metodu. Geriau supratus dvišalės tinklaveikos efekto išgavimo mechanizmą atsivers daug naujų galimybių siekti pažangos ir versle, ir politinėmis priemonėmis.

Visos šešios išvardytos strategijos yra tarpusavyje glaudžiai susijusios evoliuciniais ryšiais, t. y. vystosi viena iš kitos ir tampa vis sudėtingesnės (1.10 pav.). Gamintojui einant šiuo keliu gerėja jo kokybė, nes kiekviena nauja strategija įkomponuoja savyje ankstesniųjų strategijų galimybes.

1.10 pav. Strategijų tarpusavio priklausomybė

Ekstensyvaus augimo strategija yra pati paprasčiausia, masto efektas šiuo atveju pasiekiamas tiesiog didinant išteklius. Intensyvaus augimo strategija sudėtingesnė, nes čia jau turi būti sekamas ne tik išteklių dydis, bet ir daug kartų kartojant gamybos ciklą ieškoma geriausio gamybos organizavimo būdo. Ši strategija gali padėti pasiekti ne tik patirties efektą, bet ir masto efektą, nes norint intensyviau panaudoti vieną

gamybos veiksnį dažnai tenka sunaudoti daugiau išteklių, pvz., intensyvinant žemės panaudojimą reikia padidinti trąšų arba darbo valandų kiekius. Tačiau ji grindžiama dvikrypčiu mąstymu, nes kartais didesnis produktyvumas gali būti pasiekiamas ne didinant, o mažinant gamyboje sunaudotų išteklių kieki.

Specializacijos strategija dar sudėtingesnė, nes norint išgauti specializacijos efektą turi būti sekami visų trijų instrumentų parametrai: gaminamos produkcijos rūšys ir kiekis; išteklių kiekis ir struktūra; gamybos organizavimo būdo efektyvumas, įvertinant ne tik savo, bet ir konkurentų veiklą bei jos pokyčius. Specializacija leidžia gamintojui labai įsigilinti į konkretaus produkto gamybos technologiją ir dėl to išgauti patirties ir masto efektus darant tam tikrus patobulinimus gamybos organizavimo procese ir didinant vienos rūšies išteklių naudojimą.

Papildomumo efektui išgauti reikalinga dar sudėtingesnė rizikos valdymo strategija, reikalaujanti sekti ne tik visų trijų instrumentų (gaminamos produkcijos, gamybos organizavimo būdo ir išteklių) parametru dydį ir struktūrą, bet ir jų tarpusavio ryšį. Ji grindžiama matriciniu mąstymu. Kurdamas įvairius išteklių, skirtų tam tikrų rūšių produktų gamybai, derinius ir rinkdamasis geriausią alternatyvą iš galimų tuo laikotarpiu, gamintojas gali išgauti ir papildomus specializacijos, patirties ir masto efektus, nes siekiant surasti geriausiai to laikotarpio sąlygoms tinkantį išteklių derinį, reikia peržiūrėti ir iš naujo įvertinti savo specializaciją, palaikomą gamybos intensyvumo lygį ir mastą.

Bendradarbiavimo strategija gali būti sėkmingai diegiama įtraukiant tik tuos gamintojus, kurie jau įsisavino visas keturias paprastesnes strategijas, nes ji skirta naujų galimybių, atsiradusių veikiant drauge su partneriais, išnaudojimui diegiant bet kurią iš keturių pirmųjų strategijų tokiais būdais, kurie veikiant pavieniui neįmanomi.

Diegiant inovacijų strategiją reikia sekti ne tik visų trijų gamintojo instrumentų (gaminamos produkcijos, technologijos ir išteklių) parametru dydį ir visų jų komponentų tarpusavio ryšį, bet ir identifikuoti naujus vartotojų poreikius ir juos įkūnyti naujame produkte. Inovacijų strategijos dėka gali būti išgauti ir visų kitų strategijų efektai:

- 1) masto efektas, kai susirenka kritinė tinklo dalyvių masė;
- 2) patirties efektas, kai platformos kūrėjai imasi skatinti kurią nors nepakankamai aktyvią tinklo šalį;
- 3) atrankos efektas, kai platforma padeda gamintojams atsirinkti, kurios inovacijos yra perspektyviausios;
- 4) papildomumo efektas, kai dėl tinklo narių bendradarbiavimo gimsta naujų idėjų, kaip surasti papildomų išteklių inovacijos diegimui. Jas įgyvendinant dvišalis tinklas gali pavirsti daugiašaliu;
- 5) sujungimo efektas, kai dvišaliame tinkle užsimezga nauji bendradarbiavimo ryšiai tarp tos pačios tinklo šalies dalyvių, siekiant geriau atstovauti savo interesams.

Didėjantis paminėtų strategijų sudėtingumo laipsnis reiškia, kad norintis pereiti prie sudėtingesnės strategijos gamintojas turi būti bent minimaliai įsisavinęs, kaip galima save organizuoti taikant paprastesnės strategijos modelį.

Kiekvienas gamintojas praeina (gali praeiti) visus šešis saviorganizacijos etapus, žingsnis po žingsnio įsisavindamas vis sudėtingesnę strategiją. Natūralios evoliucijos tempas priklauso nuo aplinkos spaudimo. Jei susiklosto palankios sąlygos, gamintojas paprastai neskuba pereiti prie sudėtingesnės strategijos. Perėjimas reikalauja keisti mąstymo būdą, taigi didelė dalis gamintojų netgi matydami, kad tolesnis tos pačios strategijos laikymasis vis labiau blogina verslo būklę, delsia tikėdamiesi, kad pablogėjimas laikinas. Politikos priemonės gali paskatinti gamintojus imtis pertvarkymų, reikalingų pereiti prie naujos strategijos. Tinkamai parinktos ir taikomos atsižvelgiant į kiekvieno konkretaus ūkio subjekto evoliucijos lygį politikos priemonės gali parodyti gamintojams tolesnės jų pažangos kelią ir paskatinti kuo greičiau pradėti įsisavinti sudėtingesnę strategiją.

2. KAIMO POLITIKOS EVOLIUCIJA INDUSTRIALIZUOJANT ŽEMĖS ŪKĮ

Siekiant suvokti kaimo politikos idėjų raidos dėsningumus buvo **iškelta ši hipotezė: dominuojančių kaimo politikos idėjų kaita industrializuojant žemės ūkį vyko kaip nuoseklus perėjimas prie vis sudėtingesnės strategijos įgyvendinimo skatinimo.**

Tikrinant iškeltą hipotezę kaimo politikos idėjos buvo grupuojamos taip, kad išryškėtų perėjimas nuo paprastesnių tikslų ir priemonių prie sudėtingesnių, nuo atskirų kaimo gyvenimo elementų reguliavimo iki vis labiau kompleksinio kaimo politikos objekto, ypatingą dėmesį skiriant žemės ūkiui, kaip kaimo politikos objekto, vaidmens atskleidimui.

Atlikta analizė, pagrindiniu skiriamuoju bruožu tarp kaimo politikos evoliucijos etapų pasirinkus siekį panaudoti paramos lėšas skirtingos rūšies strategijai įgyvendinti, parodė, kad po Antrojo pasaulinio karo išsivysčiusių šalių kaimo politikoje išryškėjo 6 evoliucijos etapai, atitinkantys industrinės visuomenės vertybes ir sąlygas. Nors teoriškai šis raidos kelias ir nebuvo aiškiai suvoktas, kiekviename evoliucijos etape dominavo tam tikros gamybos strategijos žemės ūkio sektoriuje rėmimas, taigi visuomenė žengė natūraliu evoliucijos keliu.

Toliau pateikiama kaimo politikos idėjų raidos analizė, vertinant jas per strateginių tikslų ir metodų prizmę. Atliktas tyrimas parodė, kad iškelta hipotezė pasitvirtino, t. y. pagrindiniu skiriamuoju bruožu tarp dominuojančių tam tikru laikotarpiu kaimo politikos idėjų po Antrojo pasaulinio karo buvo siekis panaudoti paramos lėšas skirtingos rūšies strategijos, išskirtos kokybinių struktūrų metodu, įgyvendinimui skatinti.

Trumpai pristatysime kiekvieno kaimo politikos etapo esmę, jo metu vyravusias koncepcijas ir esminius jų skirtumus. Analizuojant kiekvieno išskirto evoliucijos etapo pagrindinius bruožus stengiamasi išryškinti, kaip kaimo politikos priemonėse atsispindėjo industrinei visuomenei būdinga sektorinė–funkcinė kaimo politikos paradigma, kurioje kaimas buvo traktuojamas kaip žemės ūkio sektorius plačiąja prasme.

2.1. I etapas.

Ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo skatinimas

Kaip jau buvo minėta aptariant istorinę kaimo politikos idėjų raidą, iki 7-ojo dešimtmečio kaimo politikos priemonės buvo sutelktos į žemės ūkyje naudojamų išteklių modernizavimą, siekiant kuo labiau industrializuoti agrarinį sektorių. Dauguma šiuo laikotarpiu naudojamų priemonių buvo skirtos ekstensyvaus augimo strategijos diegimui žemdirbių ūkiuose.

Industrializuojant žemės ūkį pagrindiniais ištekliais, lemiančiais ekonominę pažangą tapo įrengimai, galintys pakeisti fizinį žmogaus ar gyvulių darbą. Pramonės įmonėse masto ekonomijos, visų pirma, buvo siekiama didinant tokius išteklius kaip gamybą mechanizuojantys įrengimai. Sekant pramonės pavyzdžiu, žemės ūkio gamyboje taip pat vis daugiau dėmesio buvo skiriama darbo mechanizavimui. Ypač akivaizdžiai po Antrojo pasaulinio karo mechanizacija suklestėjo Vakarų Europos žemės ūkyje (Amerikoje, kur vyravo dideli ūkiai, šis procesas įvyko anksčiau, XX a. pirmojoje pusėje). Įvairių žemės ūkio kultūrų, ypač cukrinių runkelių, bulvių ir kukurūzų, auginimas buvo vis labiau mechanizuotas, šį darbą atlikti padėdavo įvairios žemės ūkio mašinos (Rosener, 2000).

Dauguma kaimo politikos priemonių buvo skirtos skatinti žemės ūkio gamybos industrializavimui, tikintis padidinti žemės ūkyje pagaminamų maisto produktų, kurių po karo ypač trūko, apimtį. Kuo daugiau industrinės kilmės išteklių buvo naudojama žemės ūkio gamyboje, tuo daugiau produkcijos buvo pagaminama. Taigi, kaimo politikoje pagrindinė priemonė, skirta ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti, buvo svarbiausių to meto išteklių – žemės ūkio darbams reikalingų mechanizmų – naudojimo didinimas.

Pradėjus plačiai naudoti žemės ūkio techniką, žemės ūkio plėtros nebelėmė žemė ir žmonių darbas, lemiančiu veiksniu tapo industrinės visuomenės svarbiausias išteklius – kapitalas. Taigi, siekiant masto ekonomijos, industrializuojant žemės ūkį kaimo politika, visų pirma, orientavosi į paramą ūkiams, norintiems kuo labiau mechanizuoti ir automatizuoti žemės ūkio veiklą, bet neturinčių tam pakankamai finansinio kapitalo. Pagrindinės paramos priemonės buvo subsidijos žemės ūkio mechanizavimo priemonėms įsigyti bei valstybės inicijuojamas kreditavimas, sudarant sąlygas ūkininkams gauti trūkstamų lėšų ūkiui modernizuoti.

Kita vertus, žemės ūkio industrializavimas labai padidino minimalų ūkio dydį, leidžiantį padaryti industrializuoto ūkio veiklą ekonomiškai apsimokančia. Galingą žemės ūkio techniką galima naudoti tik dideliuose žemės plotuose, įvairius kitus mechanizmus taip pat apsimoka įsigyti tik esant didelėms vienodo darbo apimtims, pvz., melžimo aparatas reikalingas tik turint didesnę karvių bandą. Taigi, siekiant masto ekonomijos perspektyvūs buvo tik gana didelius žemės plotus ar gyvulių bandas turintys ūkiai. Būtent dėl šios priežasties I kaimo politikos evoliucijos etape, pasireiškusiame daugumoje pasaulio valstybių, užsiimančių žemės ūkio reguliavimu, apie 1960–1975 m., buvo remiami stambūs ūkiai. Pvz., ES šiam tikslui siekti 1959–1972 m. buvo naudojama priemonė, skirta ūkių modernizavimui, remiant įvairių modernių įrengimų pirkimą. Norint gauti paramą, reikėjo pateikti verslo planą, kuris pademonstruodavo, kaip ūkyje bus pasiektas tam tikras pajamų lygis. Paramai gauti reikalingo minimalaus pajamų lygio kartelė buvo pakelta gana aukštai – šis rodiklis šeimininiame ūkininko ūkyje turėjo būti ne mažesnis už vidutinės dviejų ne žemės ūkio veikloje užimtų darbuotojų gaunamas pajamas. Atsižvelgiant į tai, kad žemės ūkyje darbo našumas yra mažesnis nei kituose ūkio sektoriuose, šią sąlygą buvo galima išpildyti tik masto ekonomijos dėka (Serova et al., 2005).

Dėl ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo skatinimo, kaimo politikos priemonėmis padedant ūkininkams įsigyti įvairios žemės ūkio technikos, tradicinis žemės ūkis pasikeitė radikalai: atsirado didelių dirbamos žemės laukų, didžiulių gy-

vulių kaimenių. Žemės ūkyje naudojamų išteklių industrializacija leido išgauti masto efektą, todėl žymiai padidėjo pagaminamos produkcijos apimtys. Tai buvo ypač aktualu pokariniu laikotarpiu. Žemės ūkio industrializavimas leido miesto gyventojus aprūpinti pigiais žemės ūkio produktais. Be to, kaimo politikos priemonėmis palaikant nacionalines maisto reikmes tenkinančio žemės ūkio sektoriaus gamybos apimtis, buvo siekiama užtikrinti šalies ekonominę saugumą. Prisimenant skaudžias karo laikotarpio pamokas, kai trūko maisto, žemės ūkio sektoriui buvo keliamas uždavinys gaminti tiek produkcijos, kad šalis būtų pajėgi apsirūpinti svarbiausiais maisto produktais.

Šio kaimo politikos etapo, kurio metu buvo skatinama ekstensyvaus augimo strategija, pagrindiniai bruožai apibendrinti 2.1 lentelėje.

2.1 lentelė. I kaimo politikos etapo industrializuojant žemės ūkį pagrindiniai bruožai

Skatinama strategija	Ekstensyvaus augimo strategija, diegiama didinant moderniausių išteklių naudojimą žemės ūkyje. (<i>Moderniausias išteklius – mechanizmai, pakeičiantys žmogaus ir gyvulių fizinę jėgą.</i>)
Politikos objektas	Pagaminamos produkcijos apimčių augimas
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Miestas aprūpinamas pigiais žemės ūkio produktais • Palaikant nacionalines maisto reikmes tenkinančio žemės ūkio sektoriaus gamybos apimtis, užtikrinamas šalies saugumas
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Subsidijos žemės ūkio mechanizavimo priemonėms įsigyti • Valstybės inicijuojamas kreditavimas
Pagrindinis paramos gavėjas	Stambūs ūkiai
Siekiamas efektas	Masto efektas

Ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti skirtos paramos priemonės, orientuotos į industrinei visuomenei svarbiausio išteklių didinimą žemdirbių ūkiuose, ES ir kitose pasaulio šalyse taikomos iki šiol, tačiau jų svarba visoms paramos priemonėms yra gerokai sumažėjusi. Pastaraisiais metais jos buvo aktualesnės šalyse, kur vyksta žemės privatizacija ar kita esminė žemės ūkio reforma ir kuriasi daug naujų žemdirbių ūkių, kuriuos būtina aprūpinti moderniomis gamybos priemonėmis, pvz., naujosiose ES narėse, Trečiojo pasaulio šalyse.

2.2. II etapas.

Intensifikacijos strategijos įgyvendinimo skatinimas

Išsivysčiusių šalių patirtis parodė, kad I etapo kaimo politikos priemonės, skirtos ekstensyviai industrinių išteklių naudojimui didinimui, duoda trumpalaikę ekonominę naudą, pasireiškiančią žemės ūkio gamybos apimčių padidėjimu, tačiau socialiniai kaštai dažnai tampa didesni, nei pasiekta nauda. Žemės ūkio industrializacija, taikant ekstensyvaus augimo strategiją, vedė į sparčią gamybos koncentraciją didžiuosiuose

ūkiuose. Tai ardė nusistovėjusią kaimo gyventojų struktūrą, didino jų migracijos į miestą srautus, mažino gyvenimo kokybei svarbių institucijų skaičių kaime. Dėl šios priežasties nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio išsivysčiusiose šalyse kaimo politika susitelkė į intensifikacijos strategijos skatinimą.

Pagerinti situaciją kaime buvo siekiama intensyvinant visų pagrindinių žemės ūkio gamybos veiksnių – žemės, darbo ir kapitalo – panaudojimą. Tačiau didžiausias dėmesys industrinėje epochoje buvo skiriamas žmogaus darbo našumui, nes būtent per tai ir pasireiškė pagrindinis veiklos industrializavimo efektas – panaudojus mechanizmus žymiai sutrumpėja laikas, per kurį pagaminamas tas pats produkcijos kiekis. Taigi, vienas darbuotojas, užimtas žemės ūkyje, darosi pajėgus per tą patį laiką pagaminti žymiai daugiau produkcijos.

Tačiau darbuotojų fizinės jėgos keitimas įrengimų mechanine jėga žemės ūkyje ekonomiškai apsimoka tik 2 atvejais:

- jei naudojant įrengimus atliekamas darbas yra pigesnis;
- jei nespėjama pagaminti maistui reikalingo produkcijos kiekio.

Smulkiuose ūkiuose žemės ūkio gamybos mechanizavimas pasiteisino tik tam tikrose gamybos grandyse. Daugeliu atvejų brangios žemės ūkio technikos įsigijimas mažame ūkyje ne sumažindavo, bet padidindavo darbų savikainą, nes technika nebuvo naudojama visą laiką. Todėl buvo pradėta rūpintis ne tik didžiųjų ūkių rėmimu, bet ir parama mažiesiems ūkiams, įvertinant jų galimybes lanksčiau prisitaikyti prie aplinkos (Ellis, Biggs, 2001).

Siekiant intensyvinti žemės panaudojimą ne tik stambiuose, bet ir mažesniuose ūkiuose, kaimo politikoje buvo imta naudoti priemonės, skatinančias ūkiuose taikyti naujasias industrines technologijas. Žalioji revoliucija ne tik leido gerokai padidinti pasaulyje pagaminamos žemės ūkio produkcijos kiekius, bet ir iš esmės pakeitė žemės ūkio gamybos būdus, padarydama žemės ūkį priklausomą nuo pramonės. Naujosios augalų veislės, sukurtos tuo laikotarpiu, negali sėkmingai augti be trąšų. Didelį vaidmenį taip pat vaidino irigacija. Be to, imta auginti masinę standartinę augalininkystės produkciją. Pvz., prieš Žaliąją revoliuciją Indijoje buvo auginama apie 30 tūkst. ryžių veislių, o įsigalėjus siūlomoms naujoms technologijoms ėmė vyrėti tik apie 10 veislių. Dėl pasėlių homogeniškumo augalai labiau sirgo ir buvo neatsparūs ligoms bei kenkėjams. Tai sąlygojo pesticidų naudojimo augimą. Visi minėti Žaliosios revoliucijos padariniai gerokai padidino kapitalo kaip gamybos veiksnio svarbą žemės ūkyje, žemdirbiai darėsi vis labiau priklausomi nuo turimų finansinių lėšų ir jų srautų judėjimo savo ūkiuose.

Žaliosios revoliucijos technologijos buvo populiarinamos kaimo politikos priemonėmis. Siekiant intensyvinti žemės ūkio gamybą buvo subsidijuojami mokymai ir atskirų žmonių, norinčių išmokti naujų žemės ūkio gamybos technologijų, dalyvavimas mokymo programose. Atsižvelgiant į tai, kad vyresniems žmonėms sunku keisti įprastus ūkininkavimo būdus, paramos priemonės labiau orientavosi į jaunesniąją kartą. ES 1960–1972 m. netgi plačiai naudojo vyresnio amžiaus ūkininkų paankstintą išleidimą į pensiją, tikintis, kad juos pakeitusi jaunesnė karta naudos modernesnes ūkininkavimo technologijas.

Kita vertus, kaimo politika turėjo atsižvelgti į tai, kad žemės ūkio sektoriaus darbo našumas objektyviai mažesnis nei pramonėje, nes čia galutinio produkto pagaminimo intensyvumą smarkiai riboja gamtiniai veiksniai. Dėl šios priežasties atsiranda poreikis perskirstyti pajamas tarp žemės ūkio ir kitų sektorių, jei norima išvengti masinio darbo jėgos ir kapitalo persilieimo iš agrarinio sektoriaus į pramonės sektorių.

Pajamų perskirstymas tarp ūkinės veiklos sektorių buvo vykdomas reguliuojant žemės ūkio produktų kainas, siekiant, kad jos būtų „teisingos“. Prisitaikant prie vieno iš pagrindinių industrinės visuomenės bruožų – masinės produkcijos – pirmiausiai buvo palaikomos tokių standartinių produktų, kaip grūdai, mėsa, pienas, kainos. Tačiau palaikant kainas turėjo būti atsižvelgiama ir į vartotojų interesus, jos negalėjo būti labai padidintos. Todėl kita II etapo kaimo politikos priemonių dalis buvo sutelkta į ūkininkų pajamų didinimą subsidijomis, siekiant, kad žemės ūkyje dirbantys žmonės būtų pajėgūs užsitikrinti bent pajamų minimumą, leidžiantį pragyventi jiems ir jų išlaikomiems asmenims, bei turėti lėšų žemės ūkio veiklos modernizavimui. Siekiant pristabdyti buvusių žemės ūkio darbuotojų persikėlimą į miestą, kurio mastai kai kuriuose regionuose ėmė darytis kritiški, buvo taikomos paramos priemonės sunkiai besiverčiantiems ūkiams. Ypač daug dėmesio buvo skiriama nepalankioms ūkininkauti vietovėms. ES tokios priemonės buvo taikomos nuo 1975 m., teikiant paramą žemo derlingumo ir didelių gamybos kaštų ūkiams (Serova et al., 2005).

Intensifikacijos strategijos įgyvendinimo skatinimas žemės ūkio sektoriuje visų pirma padėjo smulkiems ūkiams. Modernizuodami gamybos technologijas jie didino savo veiklos produktyvumą intensyviau išnaudodami ne tik žemę, bet ir kitus gamybos veiksnius: darbą ir kapitalą. Tai leido jiems išlikti gyvybingiems dėl industrializacijos besikeičiančioje aplinkoje. Išsaugoti smulkūs ūkiai suteikė šalies žemės ūkio sektoriui lankstumo ir padidino vidutinį valstybės žemės ūkyje pasiekiamą produktyvumą. Tokiu būdu valstybės, pirmosios sugebėjusios paskatinti industrinių technologijų naudojimą daugumoje šalies ūkių, įgijo pranašumą ir užėmė geresnę poziciją konkurencinėje kovoje dėl tarptautinių rinkų. Be to, parama smulkiems ūkiams padėjo išvengti masinio kaimo gyventojų kraustymosi į miestus.

Šio kaimo politikos etapo, sutelkto į intensifikacijos strategijos diegimo žemės ūkyje skatinimą, pagrindiniai bruožai apibendrinti 2.2 lentelėje.

Intensifikacijos strategiją skatinančios paramos priemonės išlieka aktualios ir pasibaigus industrinei epochai. Žinių visuomenėje modernių technologijų naudojimo žemdirbių ūkiuose skatinimas įgauna dar didesnę reikšmę, nes, kaip rodo tyrimai, žemės ūkio produktyvumas atskirose šalyse skiriasi, nors jos turi vienodas galimybes pasinaudoti žinomais technologiniais sprendimais. Tačiau jų pritaikymas ūkinėje praktikoje ne visada galimas arba mažiau efektyvus dėl nepakankamų technologijas naudojančių žmonių gebėjimų ir išsilavinimo trūkumo. Tai ypač akivaizdu lyginant Šiaurės ir Pietų šalių produktyvumą (Acemoglu ir Zilibotti, 1998).

2.2 lentelė. II kaimo politikos etapo pagrindiniai bruožai

Skatinama strategija	Intensifikacijos strategija
Politikos objektai	<ul style="list-style-type: none"> • Žemdirbio namų ūkio gyvybingumui reikalingos pajamos • Maistui reikalingo produkcijos kiekio gamyba
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Išsaugomi smulkūs ūkiai, suteikiantys šalies žemės ūkio sektoriui lankstumo • Didėja vidutinis valstybės žemės ūkyje pasiekiamas produktyvumas • Išvengiama masinio kaimo gyventojų kraustymosi į miestus
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Remiami mokymai apie industrinių technologijų naudojimą • Ūkininkai anksčiau išleidžiami į pensiją, tikintis, kad ūkį perėmęs jaunimas taikys modernesnius gamybos metodus • Remiami ūkiai nepalankiose ūkininkavimui vietovėse • Užtikrinamas minimalus pajamų lygis ūkininkams, naudojant subsidijas ir intervencines kainas žemės ūkio produktams
Pagrindinis paramos gavėjas	Smulkūs ūkiai
Siekiamas efektas	Patirties efektas

2.3. III etapas.

Specializacijos strategijos įgyvendinimo skatinimas

Intensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo skatinimui ūkiuose skirtos kaimo politikos priemonės padėjo padidinti žemės ūkio veiklos produktyvumą ir priartinti ūkininkų pajamų lygį prie pramonės sektoriaus pajamų lygio. Tačiau ekonomikos globalizacija sąlygojo žemės ūkio sektoriaus problemų persikėlimą už valstybių ribų. Padidėjęs žemės ūkio produktyvumas išsivysčiusiose šalyse leido ne tik aprūpinti vietinę rinką, bet ir padidinti žemės ūkio produktų eksportą. Šalyse, sugebėjusiose suintensyvinti žemės ūkio sektoriaus veiklą, nuo eksporto ėmė priklausyti didelės ūkininkų dalies pajamų lygis, todėl kaimo politikos priemonės irgi turėjo atsižvelgti į pagrindinių žemės ūkio produktų eksporto problemas. Be to, žemės ūkio sektoriaus produkcijos eksportas kai kuriose šalyse tapo svarbus užsienio valiutos šaltinis. Kad šalies ar regiono žemės ūkio sektorius galėtų sėkmingiau veikti pasaulinėse rinkose, kaimo politikos priemonėmis buvo pradėta siekti didinti ūkių konkurencingumą.

Pagrindinės priemonės, naudojamos didinant ūkių konkurencingumą, buvo savo rinkos apsauga muitais ir kt. protekcionistinėmis priemonėmis, subsidijos eksportuotojams, intervenciniai pirkimai, intervencinių kainų naudojimas. Prisitaikant prie industrinėje visuomenėje vyraujančios masinės produkcijos gamybos, buvo remiami ūkiai, gaminantys ir eksportuojantys standartinius žemės ūkio produktus: mėsą, pieną,

grūdus. Pagrindinių rūšių žemės ūkio produktų pasiūlos reguliavimas kaimo politikos priemonėmis padėjo valstybėms gerinti savo prekybos balansą ir prisidėjo prie nacionalinės ekonomikos augimo. Pvz., ES ėmėsi priemonių remti keturių pagrindinių produktų (grūdų, pieno produktų, galvijienos ir cukrinių runkelių) kainas. Grūdams, pienui ir jautienai buvo taikoma intervencinio saugojimo sistema, kai ES nupirkdavo visas pasiūlytas šių produktų partijas už fiksuotą intervencinę kainą. Tai tapo nuoroda rinkai, joks pardavėjas nebesutiko už savo produktą gauti mažesnę kainą. Kad importuoti grūdai, pienas ir jautiena būtų brangesni nei intervencinės kainos nustatyta žemutinė riba, buvo taikomi importo tarifai. Siekiant įveikti atotrūkį tarp vidaus kainų ir mažesnių pasaulinės rinkos kainų, buvo naudojamos eksporto subsidijos, skatinančios vidaus rinkoje susidariusį žemės ūkio produkcijos perteklių parduoti pasaulio rinkose. Šiek tiek kitokia sistema buvo panaudota remti cukrinių runkelių kainas. Kiekvienas ūkininkas gavo garantuotą kainą už tam tikrą cukrinių runkelių kiekį. Kvota buvo apskaičiuojama atsižvelgiant į ES vidaus rinkos poreikius. Produkcijos perteklių tekdavo eksportuoti į pasaulio rinką, kur ūkininkai gaudavo žemesnę kainą. Remiant minėtus keturis pagrindinius produktus, netiesiogiai buvo remiamos ir kitų žemės ūkio produktų kainos. Pvz., nors bulvių ir svogūnų kainos tiesiogiai nebuvo palaikomos, ūkininkai mažindavo šių kultūrų pasėlius, o kartu ir jų pasiūlą, jei iš šių pasėlių gaudavo mažiau pelno nei iš grūdų. Sumažėjus savo gamybos bulvių ir svogūnų, jų kainos augdavo, iki suteikdavo ūkininkams panašias pajamas, kaip ir auginant javus. Papildomų priemonių buvo imtasi ir dėl kai kurių kitų produktų. Pvz., vaisių ir daržovių augintojai buvo remiami naudojant sezoninius importo tarifus, o kiaulių ir naminių paukščių augintojams buvo kompensuojamos dėl grūdų, kurie ES sudaro didelę pašarų dalį, kainų reguliavimo padidėjusios pašarų išlaidos.

Nors daugiausia dėmesio buvo skiriama eksportuotojams, taip pat buvo siekiama mažinti atotrūkį tarp žemės ūkio produktų perdirbėjų ir ūkininkų konkurencingumo. Pvz., ES 1977 m. buvo pradėta taikyti nauja struktūrinės paramos priemonė, padedanti specializuotiems ūkiams labiau prisiderinti prie vartotojų poreikių – ūkininkai galėjo prašyti paramos žemės ūkio produktų perdirbimui ir rinkodarai. Taikant šią priemonę buvo siekiama paremti tuos regionus, kuriuose perdirbimo ir rinkodaros būklė buvo akivaizdus stabdis (Serova et al., 2005). Žemdirbių ūkių produkcijos įėjimo į vietines rinkas rėmimas taip pat sąlygojo importuotos maisto ir kitos žemės ūkio produkcijos naudojimo mažėjimą šalyje ir taip gerino prekybos balansą.

Ieškant efektyvesnių paramos ūkiams būdų, padedančių padidinti jų konkurencingumą, 9-ajame dešimtmetyje paplito nauja koncepcija, dažniausiai vadinama „Ūkininkavimo sistemų tyrimo“ metodo vardu (angl.: *Farming systems research*, arba FSR). Ūkininkavimo sistemų tyrimo metodo atsiradimą paskatino tai, kad žiūrint kompleksiskai darosi aišku, jog norint ūkininkauti efektyviau negalima apsieiti su unifikuotų patarimų ir paramos priemonių rinkiniu. Veikla ir pragyvenimo šaltiniai ūkiuose ganėtinai skirtingi, taigi teikiant rekomendacijas būtina atsižvelgti į ūkio specifiką. Todėl buvo pradėta ieškoti būdų, kaip išskirti tam tikrus ūkininkavimo būdo tipus. Realizuojant šią idėją pagrindiniu kriterijumi grupuojant ūkininkavimo sistemas buvo laikoma jų priklausomybė skirtingoms agro-ekologinėms zonoms. Ūkininkavimo sistemų tyrimo metodo taikymas atskirose šalyse ir net kontinentuose turėjo tam tikrą specifiką. Pvz., Afrikoje buvo stengiamasi tik patobulinti jau anksčiau naudotus

ūkininkavimo būdus, priderinant juos prie pasikeitusių sąlygų, apmokant žemdirbius naudoti modernesnes technologijas. Azijoje buvo taikomas revoliucingesnis požiūris, teigiant, kad iki tol naudotos ūkininkavimo sistemos ir ūkininkams padedančių institucijų metodai apskritai pasenę ir visiškai nebeatitinka naujų ekonomikos vystymosi krypčių. Taigi čia buvo mėginama siūlyti iš esmės naujus ūkininkavimo būdus. Tačiau esminiai pertvarkymai pasiteisino ne visur. Ekspertai teigia, kad Rytų Azijos šalyse jis davė neblogų rezultatų, tačiau Pietų Azijoje buvo nesėkmingai pasibaigusio tokio pobūdžio ūkininkavimo sistemų programų (Thorbecke, 2003).

Sukurta nemažai įvairių ūkininkavimo sistemų tyrimo modelių, tačiau visiems jiems būdingi šie bruožai (Spedding, 1988; Chambers, 1994):

- rėmimasis ūkininkų patirtimi yra geriausias būdas informuoti tyrėjus, jei siekiama praktiškai pritaikomų tyrimo rezultatų;
- ūkininkų patirtis gali daug pagelbėti tyrimui, atliekamam jų ūkių aplinkoje;
- tyrėjai pradeda atsižvelgti į ūkininkavimo sistemų įvairovę, kompleksiskumą ir polinkį rizikuoti;
- tyrėjai pradeda vertinti smulkių ir neturtingų ūkininkų žinias ir racionalumą;
- ūkininkai, dalyvaudami tyrime, jo metu gali atlikti savo ūkinės veiklos analizę.

Kaimo politikos etapo, orientuoto į specializacijos strategiją, pagrindiniai bruožai apibendrinti 2.3 lentelėje.

2.3 lentelė. III kaimo politikos etapo pagrindiniai bruožai

Skatinama strategija	Specializacijos strategija
Politikos objektas	Masinės produkcijos eksportuotojų konkurencingumas
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Užsienio valiutos įplaukos • Prekybos balanso gerinimas • Nacionalinės ekonomikos konkurencingumo didėjimas
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Eksportuotojų rėmimas • Savo rinkos apsauga muitais ir kt. protekcionistinėmis priemonėmis • Žemės ūkio produktų rinkodaros ir perdirbimo rėmimas • Metodinė parama smulkiems žemdirbių ūkiams, atsižvelgiant į jų specifiką, ypač gamtines ūkininkavimo sąlygas
Pagrindinis paramos gavėjas	Stambūs eksportuojantys ūkiai
Siekiamas efektas	Atrankos efektas

Keičiantis maisto ir kitų žemės ūkio produktų vartojimo tendencijoms pasirinkta specializacija turi būti nuolat peržiūrima. Todėl specializacijos strategijos įgyvendinimo rėmimas, siekiantis paskatinti ūkininkus gaminti užsienio rinkose konkurencingiausią produkciją, išlieka svarbia žemės ūkio politikos kryptimi, padedančia šaliai apsirūpinti užsienio valiuta.

2.4. IV etapas.

Rizikos valdymo strategijos įgyvendinimo skatinimas

XX a. 9-ajame dešimtmetyje daugelyje išsivysčiusių valstybių pradėjus diegti laisvų rinkų ir laisvos prekybos modelį, veikla žemės ūkyje darėsi vis rizikingesnė. Ypač skaudžiai tai pajuto siaurai specializuoti ūkiai, gaminantys masinę žemės ūkio produkciją eksportui. Kaimo politikai iškilio naujas uždavinys – ūkių tvarumo užtikrinimas dinamiškoje aplinkoje.

Agrarinės visuomenės požiūriu siaura specializacija žemės ūkyje, visų pirma, kėlė problemų dėl sezoninio veiklos pobūdžio, todėl to buvo vengiama. Viename ūkyje užsiimant keliomis skirtingomis veiklomis atsiranda galimybė tolygiau paskirstyti darbus. Industrinėje visuomenėje žemės ūkio gamybos mechanizavimas darbų sezonškumo problemą gerokai sušvelnino ir leido žymiai padidinti specializacijos laipsnį.

Siaura ūkių specializacija padidino ūkininkavimo riziką. Specializuojantis siekiama gaminti kuo mažiau produktų rūšių, taip pasiekiant geriausių rezultatų. Tačiau pasiekus aukštą specializacijos laipsnį ūkio subjektai susiduria su daug naujų problemų, kurios nėra aktualios užsiimantiems įvairesne veikla. Derinant pagrindinio produkto gamybą su kitomis veiklomis galima šių problemų išvengti ir netgi gauti papildomo efekto.

Tam tikra prasme ūkininkavimo tvarumą sumažino ir konkuravimo strategijos įgyvendinimo skatinimui skirtos kaimo politikos priemonės, ypač naudojamos ES. Ekspertų teigimu, kelis dešimtmečius jos buvo labai veiksmingos. ES tapo pajėgi pati apsirūpinti maisto produktais ir, nors ūkininkų pajamų lygis išliko žemesnis nei ne žemės ūkio veikla užsiimančiuose sektoriuose, jis augo taip pat sparčiai kaip ir kituose sektoriuose (Meester ir Strijker, 1985). Tačiau bendrosios žemės ūkio politikos (BŽŪP) priemonės darė stiprų poveikį kitoms šalims, nes nereguliuo pagrindinių žemės ūkio produktų pertekliaus eksporto. Subsidijuotas sviesto ir pieno miltelių eksportas skaudžiai paveikė pieno ūkius Naujojoje Zelandijoje ir daugelyje besivystančių šalių. Augančios cukraus eksporto apimtys žlugdė Tarptautinį cukraus susitarimą, kuriuo buvo siekiama stabilizuoti cukraus kainas pasaulinėje rinkoje. Po 1980 m. pasireiškė jautienos ir grūdų perprodukcija. Dideli šaldytos jautienos kiekiai dempingo kainomis buvo išmesti į Vakarų Afrikos rinkas, taip kenkiant galvijus auginantiems vietos ūkininkams (Koning, 2006). Dėl to iškilio žemės ūkio produktų pasiūlos pasaulinėse rinkose valdymo problema.

Svarbus veiksnys, didinantis ūkininkavimo riziką, tuo metu buvo ir krantinčios pagrindinių žemės ūkio produktų pasaulinės kainos. Lyginant su Žaliosios revoliucijos technologijų diegimo periodu, jos nukrito kelis kartus (Rosegrant, 2001). Tai skatino ūkininkus ir kitus kaimo gyventojus imtis žemės ūkiui alternatyvių veiklų.

Vis plačiau taikoma dempingavimo politika gerokai padidino ES biudžeto išlaidas žemės ūkio politikai, nes buvo mokamos vis didesnės eksporto subsidijų sumos ir patiriamai nuostoliai eksportuojant valstybės supirktas atsargas. Siekdami sumažinti

išlaidų augimą, ES politikos formuotojai ėmė mažinti paramą, derindamiesi prie žemų rinkos kainų. Tačiau tokiam sprendimui, pajutę jo poveikį pajamoms, pasipriešino ūkininkai. Reaguojant į jų protestus, 1984 m. ES, sekant kitų šalių patirtimi, buvo įvesta pieno kvotų sistema, kai bet koks pieno kiekis, „palikęs“ pieno ūkį, yra kvotuojamas. Kiekvienai šaliai narei buvo nustatyta, kiek natūralaus riebumo pieno ji gali realizuoti rinkoje. Šis nustatytas kiekis buvo paskirstomas tarp pieno gamintojų, kurie per kvotos metus, nemokėdami sumos už kvotos viršijimą, supirkėjams bei tiesioginiams vartotojams gali parduoti/atiduoti jiems nustatytą pieno kiekį. Ši politikos priemonė padėjo kontroliuoti pieno ir pieno produktų gamybą bei tiekimą į rinką ir buvo naudojama ilgą laiką.

Tačiau mėginimai reguliuoti kitų žemės ūkio produktų perprodukciją taikant gamybos ribojimo kvotomis mechanizmus nebuvo sėkmingi. Ypač didelį pasipriešinimą parodė stambūs grūdų gamintojai ir prekyautojai.

Išaugęs Europos grūdų dempingas sudarė grėsmę Jungtinių Valstijų – pagrindinės grūdų eksportuotojos pasaulyje – interesams. Iki 1970 m. JAV taikė panašią į ES politiką, pagrįstą importo apribojimais ir intervencinėmis supirkimo kainomis. Šis mechanizmas, kaip ir ES, neužtikrino pakankamo žemės ūkio produktų tiekimo valdymo ir sąlygojo didelių produkcijos kiekių išmetimą į pasaulio rinkas dempingo kainomis. 7-ajame dešimtmetyje JAV ėmė spausti ES leisti laisvai įvežti į Europą aliejinių augalų sėklų ir grūdų pakaitalus (kukurūzų glitimą, citrusinių vaisių minkštimą ir t.t.). Kadangi importuoti aliejai varžėsi su Europos sviestu, o importuotų grūdų pakaitalai – su Europos pašariniais grūdais, ES pardavė mažiau sviesto ir grūdų savo rinkoje, todėl susidarė didesnis šių produktų perteklius, nei buvo numatyta jų parduoti dempingo kaina pasaulio rinkose.

Šios problemos tapo svarbiausia Bendrosios muitų ir prekybos sutarties Urugvajaus raundo derybų 1986–1993 m. tema. Po ilgamečio ES ir JAV konflikto, sprendžiamo per aštuonerių metų sudėtingas diskusijas, 1994 m. buvo pasirašytas Marakešo susitarimas. Jo dėka Pasaulio prekybos organizacijoje (PPO) sukurta nauja daugiašalė sistema, palanki laipsniškam žemės ūkio sektoriaus veiklos liberalizavimui. ES sumažino grūdų kainas, ir ši sumažinimą kompensavo ūkininkams tiesioginėmis išmokomis. Taigi, išpopuliarėjus neoliberalizmo idėjoms, nuo mikroekonominių reformų, padedančių didinti tam tikros specializacijos ūkių konkurencingumą tarptautinėse rinkose, politikos reformos įgavo tendenciją susitelkti į makro lygio reguliavimo priemones ir valdžios intervencijos būdu kompensuoti pradimus tiems ūkio subjektams, kurie nukentėjo dėl perėjimo prie laisvų rinkų ir laisvos prekybos modelio, ir taip padaryti ši modelį palaikančias reformas politiškai įmanomomis (Janvry, Key, Sadoulet, 1997).

Grūdų kainų sumažėjimas paskatino Europos ūkininkus pašarams naudoti daugiau vietoje užaugintų grūdų, o ne importuotų grūdų pakaitalų ir taip sumažino Europos grūdų perprodukciją. Be to, dėl mažesnių grūdų kainų reikėjo gerokai mažiau eksporto subsidijų. Tokiu būdu amerikiečių reikalavimai iš dalies galėjo būti patenkinti, kol tiesioginės išmokos užtikrino paramos Europos ūkininkams galimybę tęsti savo veiklą, nepaisant kritusių jų gaminamos produkcijos kainų.

Po minėto susitarimo pradėtos mokėti tiesioginės išmokos tapo populiariu instrumentu ir jų apimtis buvo nuolat didinama tiek JAV, tiek ir ES. Buvo teigiama, kad

tiesioginės išmokos mažiau kenkia tarptautinei prekybai nei eksporto subsidijos, ir jų naudojimas pateikiamas kaip pasiekimas liberalizuojant ekonomiką (Koning, 2006).

Nors žemės ūkio subsidijų atsisiejimas nuo gamybos ir jų pakeitimas tiesioginėmis išmokomis ūkininkams dažnai vertinamas kaip teigiamas reiškinys, argumentuojant, kad naudojant tokį instrumentą mažiau kenkiama neturtingiems besivystančių šalių ūkininkams ir mažiau remiama aplinkai kenksmingos produkcijos gamyba (Scenar, 2007), tiesioginių išmokų schema labai brangi ir, ekspertų nuomone, yra pakeliama finansinė našta valstybės išdui tik tokiose šalyse, kur ūkininkai tesudaro 2–3 proc. visų gyventojų (Koning, 2006). Tačiau svarbiausias šio paramos būdo trūkumas buvo tas, kad tiesioginės išmokos atliko tik ūkininkų pajamų palaikymo funkciją, suteikiant jiems tam tikro saugumo garantijų, tačiau nebuvo tinkamas instrumentas, leidžiantis reguliuoti žemės ūkio produkcijos apimtį arba skatinantis ūkininkus patiems imtis diegti rizikos valdymo strategiją savo ūkyje.

Atsižvelgiant į aptartas problemas, iškilusias mėginant ribojimais reguliuoti gaminamus žemės ūkio produktų kiekius, ir siekiant kuo geriau išnaudoti rizikos valdymo strategijos siūlomas galimybes tobulinant kaimo politiką buvo pamėginta eiti kitu keliu. Vietoje kvotų ir kitų ribojimų kaimo politikos priemonės buvo sutelktos į ūkininkų skatinimą patiems įsitraukti į savo veiklos rizikos mažinimą ūkinės veiklos diversifikavimo būdu.

Siekiant sumažinti ūkių riziką patirti labai didelius nuostolius dėl rinkos svyravimų, ūkininkai buvo skatinami derinti kelias veiklas. Ypač tai buvo aktualu į eksportą orientuotiems ūkininkams. Buvo remiami įvairūs veiklų derinimo variantai, naudojant tiek susietą, tiek nesusietą diversifikaciją. Tuo buvo siekiama, kad žemdirbių ūkiai išnaudotų visas galimas veiklos nišas ir maksimaliai panaudotų savo turimus materialius ir gamtinius išteklius, imdamiesi gaminti ne masinę žemės ūkio produkciją, bet į vietinę rinką orientuotą originalų produktą, pvz., augindami retesnes paukščių, gyvulių ar kitų gyvūnų rūšis.

Populiarinant veiklos diversifikavimą ūkininkai taip pat buvo skatinami imtis alternatyvių žemės ūkiui veiklų. Kol žemės ūkis buvo pajėgus suteikti tvirtą pagrindą kaimo ekonomikai, kiti kaimo ištekliai nebuvo laikomi svarbiais. Tačiau pirminiam ekonomikos sektoriui tampant vis rizikingesniu pajamų šaltiniu, pradėta ieškoti naujų išteklių kaimo ekonomikos vystymui, ypač teritorijose, kurios nebuvo palankios žemės ūkiui. Kaimo gyventojai buvo skatinami panaudoti gamtinius vietovės išteklius rekreacijai ir turizmui.

Skatinant veiklos kaime diversifikacijos procesus, visų pirma, buvo tikimasi sumažinti vis didėjančią žemės ūkio produktų perprodukciją. Be to, pradėjus diegti laisvų rinkų ir laisvos prekybos modelį, veikla žemės ūkyje darėsi vis mažiau patraukli dėl padidėjusios rizikos. Todėl ūkininkų pajamų šaltinių gausinimas ir parama šiems procesams padėjo išskaidyti ūkininkavimo finansinę riziką sukuriant naujus pajamų šaltinius kaimo gyventojams. Tinkamas veiklų kombinavimas kai kuriems ūkiams leido ne tik sumažinti ūkininkavimo riziką, bet ir pasiekti teigiamą papildomumo efektą, pasireiškiantį ūkio pelningumo rodiklių gerėjimu. Be to, ūkių tvarumo palaikymas buvo svarbus socialine prasme. Ūkininkavimui tapus stabilesniu pajamų šaltiniu didėjo patrauklumas ūkininkauti, kaime mažėjo nedarbas.

Ieškant būdų, kaip padėti ūkininkams palaikyti ūkio tvarumą, 9-ajame dešimtmetyje susiformavo naujas požiūris į tai, kaip turi būti atliekami tyrimai kaime (Ellis, Biggs, 2001). Į kaimo gyventojus imta žiūrėti kaip į tyrimų rezultatus užsakičius klientus, todėl pradėtas taikyti labiau praktinis ir holistinis požiūris. Tai pasireiškė tuo, kad pradėta vengti per didelio „moksliškumo“ tyrinėjant kaimo problemas ir siūlant jų sprendimo būdus. Vyraujančia filosofija tapo pragmatiškas, į mokslinių tyrimų tikslumą orientuotas požiūris. Buvo siūloma daugiau dėmesio sutelkti į kuo skubesnį tyrimų rezultatų įdiegimą ir taip nutiesti tiltą per tuo metu ypač išryškėjusią bedugnę tarp mokslininkų siūlymų ir realaus gyvenimo kaime. Be to, buvo padaryti pirmieji žingsniai įtraukiant į tyrimus vietos gyventojus.

Siekiant sumažinti ūkininkavimo riziką taip pat buvo taikomi finansiniai paramos instrumentai. Buvo kuriamos ir diegiamos įvairios draudimo sistemos, valstybės vis labiau rėmė kredito institucijas, teikiančias ūkininkams mikrokreditus, ūkininkai buvo skatinami individualiai kaupti lėšas finansinių sunkumų laikotarpiui taikant įvairias lengvatas. Tai irgi prisidėjo prie ūkių ekonominio saugumo didinimo.

Daugėjant paramos ūkininkams priemonių tapo sunku įvertinti jų tarpusavio sąveiką ir koordinuoti viso priemonių rinkinio poveikį. Daugiau dėmesio sistemiskam rizikos valdymo strategijos diegimui taikant bendrųjų ūkio pajamų požiūrį (angl.: *whole-farm income approach*) buvo skiriama JAV, Australijoje, Kanadoje, kur ūkininkų rėmimo programos netgi buvo vadinamos „Saugumą teikiančio tinklo“ (angl.: *safety net*) vardu (Dismukes ir Durst, 2006). Tai leido suvokti ir geriau išnaudoti visas šios strategijos, reikalaujančios remtis viso ūkio išteklių judėjimo ciklo, besisukančio ratu teorijos (Richardson et al., 2001), galimybes didinant reinvestavimo į ūkį mastą ir šaltinius.

2.4 lentelė. IV kaimo politikos etapo pagrindiniai bruožai

Naudojama strategija	Rizikos valdymo strategija
Politikos objektas	Ūkininkavimo rizikos mažinimas
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Masinių žemės ūkio produktų perprodukcijos mažėjimas • Geresnis žemdirbio ūkio ir kaimo išteklių panaudojimas • Nedarbo kaime mažėjimas
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Gamybos ribojimas kvotomis • Tiesioginės išmokos, kompensuojančios kainų sumažėjimą • Netradicinių žemės ūkio veiklų skatinimas • Alternatyvių žemės ūkiui veiklų skatinimas • Žemės ūkio veiklos draudimo skatinimas, mikrokreditai
Pagrindinis paramos gavėjas	Siaurai specializuoti ūkiai, gaminantys masinę žemės ūkio produkciją eksportui
Siekiamas efektas	Papildomumo efektas

Į rizikos valdymo strategijos įgyvendinimą orientuoto kaimo politikos etapo pagrindiniai bruožai apibendrinti 2.4 lentelėje.

Dabartinėje dinamiškoje aplinkoje žemės ūkio sektoriaus apimčių nuolatinis koregavimas, nuosmukio periodais skatinant ūkininkus diversifikuoti veiklą, o pakilimo laikotarpiu – pritraukti daugiau papildomų išteklių iš kitų ūkio sektorių, tampa ypač svarbus norint užtikrinti ūkių tvarumą. Kaskart pasikeitus ūkininkavimo iššūkiams tenka ieškoti naujų priemonių, galinčių padėti ūkininkams sumažinti jų veiklos riziką, nes rizikos valdymo strategija gali būti sėkminga tik tuo atveju, kai jos įgyvendintojai sugeba operatyviai ir kūrybiškai atsižvelgti į išorės grėsmes ir naujas galimybes.

2.5. V etapas.

Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimo skatinimas

Nors ūkininkų bendradarbiavimas steigiant kooperatyvus ar panašiu principu organizuotas savitarpio pagalbos grupes egzistavo ir agrarinėje visuomenėje, pasiekus tam tikrą žemės ūkio industrializavimo laipsnį atsirado naujų motyvų kooperatyvams steigtis ar plėstis. Anksčiau pagrindiniu veiksniu, skatinančiu ūkininkus jungtis į kooperatyvą, buvo siekis sujungti savo veiklą gamybos stadijoje, o industrializavus žemės ūkį smulkius ūkininkus kooperuoti, visų pirma, skatino pasikeitusi rinka. Stambėjant maisto perdirbimo įmonėms žemės ūkio produktų rinkoje vis dažniau pasireiškė oligopsonija ar monopsonija, kai esama labai daug smulkių ūkininkų, tačiau tik keletas ar vienas žemės ūkio produkcijos supirkėjas bei perdirbėjas. Kai kuriuose kaimiškuosiuose regionuose oligopsonija ar monopsonija taip pat stiprėjo darbo rinkoje, nes mechanizuojant žemės ūkio gamybos procesą mažėjo darbdavių, norinčių įdarbinti žemės ūkio darbininkus. Oligopsonijos ar monopsonijos pasireiškimas sąlygojo iškreiptos konkurencijos, kuriai negalioja įprastiniai laisvosios konkurencijos dėsniniai, pasireiškimą. Tyrimai patvirtina, kad šie procesai ir kiti rinkos iškraipymai bei augančios transakcinės išlaidos buvo rimtas stimulus ūkininkams jungtis į kooperatyvus ir imtis grupinių veiksmų (Milford, 2004; Novkovic, 2006 ir 2008).

Be to, buvo pertvarkomi ir seniai susikūrę kooperatyvai. Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje JAV ir Vakarų Europos šalių žemės ūkio kooperatyvai buvo restruktūrizuojami, apjungiami arba imdavosi taikyti naujus organizacinius modelius. Ypač daug dėmesio buvo skiriama veiklos pokyčiams, pratęsiant žemės ūkio produktų apdorojimo ir pateikimo rinkai procesą kooperatyvo įėjimais, ir taip iš tų pačių produktų gamybos gaunant didesnę pridėtinę vertę (Cook, 1995; Ortmann ir King, 2007).

Tyrimai rodo, kad kooperacija naudinga ne tik kooperatyvo nariams, bet ir sukuria išorinius efektus. Be to, kad padidina savo narių pajamas ir pagerina jų socialinę gerovę, didelio kooperatyvo egzistavimas daro įtaką bendrai situacijai rinkoje, keisdamas „konkurencijos standartą“ regione. Kadangi kooperatyvas yra pajėgus mokėti didesnę kainą už superkamą produkciją, nei nariai gautų parduodami pavieniui, tai priverčia didesnę kainą mokėti ir kitiems rinkos dalyviams, t. y. efektą dėl kooperatyvo egzistavimo patiria ir ne kooperatyvo nariai (Milford, 2004; Novkovic, 2008).

Ūkininkų bendradarbiavimo nauda visai visuomenei, pasireiškiančia smulkių ūkių gyvybingumo didėjimu ir rinkos iškraipymų mažėjimu, XX a. pabaigoje paskatino kaimo politikos formuotojus vėl didesnę dėmesį skirti kooperacijos plėtros priemo-

nėms. Pvz., kai po 1996 m. BŽŪP reformos svarbiu buvo pripažintas gamintojų grupių ir tarpšakinių organizacijų potencialas, ES imta skatinti įvairių naujų gamintojų grupių steigimąsi, padengiant šio proceso administravimo išlaidas bei investicijas, skirtas pripažinimui pasiekti, taip pat remiamas gamintojų grupių veiklos programų įgyvendinimas. Siekiant plėtoti kooperacijos procesą ES šalių ūkininkai buvo skatinami kooperuotis nepaisant nacionalinių valstybių sienų. Šios paramos priemonės, skirtos ūkininkų bendradarbiavimui skatinti, buvo laikomos pažangesnėmis nei pavienių eksportuotojų rėmimas ir kai kur taikomos kaip eksporto rėmimo priemonių pakaitalas.

Vykstant ekonomikos globalizacijai bendradarbiavimo strategija tapo aktuali ne tik valstybių viduje, bet ir tarptautiniu mastu. Dėl blogėjančios ekologinės situacijos planetoje, klimato kaitos, ribotų vandens išteklių ir nuolatos augančio pasaulio gyventojų skaičiaus ypač svarbus tapo pasaulio apsirūpinimo maistu klausimas. Be to, „pastaruosiu metu maisto srautų judėjimą pasaulyje ėmė veikti naujos jėgos. Pajamų skirtumai, energijos kainų kaita, urbanizacijos masto augimas, ekonomikos globalizacija keičia maisto vartojimą, gamybą ir rinkas. <...>. Pokyčiai, susiję su apsirūpinimo maistu lygiu, vartojimo prekių kainų augimu bei naujais vartotojų ir gamintojų tarpusavio ryšiais iš esmės keičia neturtingų ir nevisada turinčių ką valgyti žmonių pragyvenimo šaltinius“ (von Braun, 2007, p. 1). Todėl kaimo politika vis daugiau dėmesio ėmė skirti priemonėms badui ir skurdui mažinti užsienio valstybėse. Turtingos šalys per tarptautines organizacijas ar tiesiogiai ėmėsi teikti paramą badaujantiems ir skurdiems regionams, kuriasi daug naujų partnerytės pagrindų veikiančių organizacijų. XX a. pabaigoje „saugumą apsirūpinant maistu imta analizuoti ir mėginti situaciją keisti ne tik pasiūlos aspektu, t. y. kaip į agreguotą galimybę, bet ir paklausos aspektu, vertinant namų ūkių galimybes įsigyti jiems reikalingo maisto. Derinant maisto pasiūlą ir paklausą kūrėsi naujas, platesnis trečiosios kartos modelis, kuriame atsižvelgiama į individų elgesį, susidūrus su neapibrėžta situacija, neatstatomomis blogos mitybos pasekmėmis, griežtais pasirinkimo apribojimais“ (Barett, 2002, p. 4).

Tyrimai rodo, kad pastaruosiu metu dėl didelio aplinkos dinamiškumo, technologinių pokyčių, didėjančio žmonių individualizmo tradiciniuose žemės ūkio kooperatyvuose vis labiau reiškiasi ribojančioji bendradarbiavimo strategijos jėga – bendrai sukurtos produkcijos pasidalinimo mechanizmas. Kooperatyvai, valdomi pagal principą „vienas narys – vienas balsas“, susiduria su dideliais sunkumais ar net išlikimo grėsme (Fulton, 1995; Ortmann ir King, 2007). Todėl jie reorganizuojasi į kitas, labiau individualizuotas verslo įmonių formas arba ieško naujų organizacinių bendradarbiavimo formų (Cook, 1995). Ieškant geresnio bendradarbiavimo būdo formuojasi vadinamieji „naujos kartos kooperacijos modeliai“, kuriuose siūlomas kitoks požiūris į nuosavybės teises bendrame kooperatyvo turte ir valdymo galių santykį su investuotu turtu (Chaddad ir Cook, 2004; Ortmann ir King, 2007). Kooperatyvų tyrinėtojai pranašauja, kad šiuo metu pagrindinis sėkmės garantas yra kooperatyvo sugebėjimas imtis institucinių inovacijų (King, 1995). Todėl ateityje parama turi būti sutelkta į naujų kooperacijos formų, labiau adaptuotų prie šiuolaikinių ekonominių ir socialinių sąlygų, skatinimą.

2.5 lentelė. VI kaimo politikos evoliucijos etapo pagrindiniai bruožai

Naudojama strategija	Bendradarbiavimo strategija
Politikos objektas	<ul style="list-style-type: none"> • Smulkių ūkininkų kooperacija • Maisto srautų judėjimas pasaulyje
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Didėja smulkių ūkių gyvybingumas • Mažėja rinkos iškraipymų
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Kooperatyvų įsisteigimo skatinimas • Kooperatyvų veiklos programų rėmimas • Išsivysčiusių šalių pagalba badaujančioms šalims
Pagrindinis paramos gavėjas	<ul style="list-style-type: none"> • Žemės ūkio kooperatyvai ir gamintojų grupės • Badaujančios šalys ir regionai
Siekiamas efektas	Sujungimo efektas

Į bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimą orientuoto kaimo politikos etapo pagrindiniai bruožai, pradėję ryškiau reikštis nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio, apibendrinti 2.5 lentelėje.

2.6. VI etapas.

Inovacijų strategijos įgyvendinimo skatinimas

Bėgant laikui keitėsi požiūris į žemės ūkio sektoriaus vystymo priemones. Žemės ūkio industrializavimo pradžioje ypatinga pažanga laikytas intensyvus ūkininkavimas ir žemės ūkio mechanizavimas imtas vis labiau kritikuoti. Kai kurie autoriai netgi teigė, kad po Antrojo pasaulinio karo vyravęs agroindustrinis aprūpinimo maistu modelis patyrė krizę (Marsden, 2003, Ploeg et al., 2010). Kaimo politikos formuotojams iškilo uždavinys reaguoti į globaliose žemės ūkio ir maisto produktų rinkose iškilusias problemas. Kaip teigia M. Mazoyer ir L. Roudart, „daugumai pasaulio žemdirbių tarptautinės pagrindinių maisto produktų kainos yra pernelyg mažos, kad jie galėtų save išlaikyti ir atnaujinti savo gamybos priemones; dar mažiau galimybių jie turi investuoti ir didinti savo ūkį“ (Mazoyer ir Roudart, 2006, p. 14). Tačiau dėl stiprėjančių ekonomikos globalizacijos ir liberalizacijos procesų XXI a. reguliuoti maisto produktų rinkas tradiciniais metodais darosi labai sunku ar net neįmanoma (Van der Ploeg et al., 2010).

Kita vertus, analizuojant pasaulines maisto ūkio problemas visuomenėje prasidėjo diskusijos, kaip žemės ūkio gamybos plėtra, skirta patenkinti skurdžių šalių poreikius, paveiks aukštą išsivystymo lygį pasiekusias šalis – donores. Į pirmą vietą iškilo žemės ūkio daromos žalos gamtai, industrinėmis technologijomis pagaminto maisto poveikio žmonių sveikatai klausimai. Be to, ekonomikos globalizacija atvėrė išsivysčiusioms šalims naujų galimybių apsirūpinti pigesniais maisto produktais. Aukšto gyvenimo

lygio standartus pasiekusių šalių žemdirbiams tapo sunku konkuruoti su šalimis, kuriose darbo jėga labai pigi. Tai sąlygojo užimtumo žemės ūkyje mažėjimą. Žemdirbio profesija darosi vis mažiau populiarė tarp jaunimo, todėl ūkininkų amžiaus struktūroje buvo stebimas nuolatinis senėjimo procesas. Be to, Pasaulio banko ekspertų nuomone, iškilio nacionalines (regiono) reikmes maistui tenkinančio žemės ūkio sektoriaus gyvybingumo svarba saugumo aspektu (World Bank, 1999).

Remiantis nauju požiūriu į pažangą žemės ir maisto ūkyje buvo peržiūrimos ir kaimo politikos priemonės, ypač kritikuojant standartinės, intensyviais būdais gaminamos produkcijos gamybos skatinimą, kuris buvo pripažįstamas kaip darantis vis didesnę žalą gamtai. XXI a. išsivysčiusių šalių, turinčių labai produktyvų žemės ūkio sektorių, kaimo politikoje žemės ūkio gamybos augimo skatinimas nebebuvo laikomas svarbiu, imta ieškoti atsakymų į klausimus, koks turėtų būti agrarinio sektoriaus vaidmuo visuomenėje. Buvo siūloma pirmenybę atiduoti tokiems žemės ūkio vystymo būdams, kurie kelia socialinius tikslus, apimančius platų naujai iškilusių socialinių problemų spektrą, pradedant gražaus kraštovaizdžio ir bioįvairovės išsaugojimu ir baigiant kaimo gyventojų užimtumo palaikymu (Van der Ploeg et al., 2010).

Peržiūrint paramos teikimo motyvus inovacijų strategijos kontekste, kaimo politikoje imta remtis viešųjų prekių teorija. Siekiant pagrįsti visuomenės interesą taikyti kaimo politikos priemones, mėginama aiškiai nurodyti, už kokių viešųjų prekių ir paslaugų sukūrimą remiami žemdirbiai. Kaip pagrindiniai dalykai, už kuriuos dar mažai kas pasiryžę sumokėti, bet dauguma laiko vertingais visuomenei, minimi saugus ir sveikas maistas, gamtą tausojantys gamybos būdai, gražus kraštovaizdis, švari aplinka. Atsižvelgiant į tai, kad rinkos jėgos kol kas neskatina tokių prekių ir paslaugų gamybos, siūloma jas pirkti už mokesčių mokėtojų pinigus, teikiant paramą tiems, kas patiria papildomų išlaidų, gamindami sveikesnį maistą, saugodami dirvožemio ir vandens kokybę, gamtos bioįvairovę, tvarkydami savo ir viešąsias kaimo erdves, kad išsaugotų kultūrinį ir istorinį paveldą bei kraštovaizdį ir t. t. Anot P. Woodhouse, „Norint reformuoti dabartinę didelio masto „globalią“ maisto sistemą, kurioje didelė maisto vertės grandinės dalis yra kontroliuojama už žemės ūkio sektoriaus ribų, daugiau dėmesio turi būti sutelkta į sistemos valdymą, drausminant besiorientuojančiuosius vien į pelną, ir papildant sistemą socialiniais tikslais. Todėl žingsniai šia kryptimi turi remtis „vartotojų aktyvumu“ (pvz., organizuojant „prekybos turguose“ kampanijas), nes praktika parodė, kad vartotojai yra pajėgūs įgyvendinti esminius ar bent jau didėjančius pokyčius labai koncentruotoje maisto rinkodaros sistemoje“ (Woodhouse, 2010, p. 451).

Kadangi pažangą galima įvertinti tik tada, kai analizuojamas gana ilgas laikotarpis, žemės ūkyje ir maisto pramonėje ėmė sparčiai plisti gyvenimo ciklo metodu besiremiantis požiūris į verslo organizavimą ir metodai, padedantys atlikti gyvenimo ciklo analizę (Tarabella ir Burchi, 2011). Gyvenimo ciklo analizės metodas tapo vienu iš pagrindinių gaminio aplinkosauginės deklaracijos principų, kai atliekamas ekologinis ženklavimas pagal ISO 14020 serijos standartą, reikalaujantį ant etiketės pateikti informaciją apie maisto produkto poveikį aplinkai. Tačiau, norint pasiekti esminį gamtinių išteklių reprodukcijos pagerėjimą, vien šios ir panašių priemonių, skatinančių ūkio subjektus prisidėti prie aplinkosaugos, nepakako. Gamtinių išteklių, naudojamų žemės ūkio produkcijos gamybai, gyvenimo ciklas perėjo į nuosmukio stadiją, kelian-

čią susirūpinimą globaliu mastu. Todėl kaimo politikos priemonėmis taip pat imta siekti žemės ūkyje ir maisto pramonėje naudojamų išteklių gyvavimo ciklo nepertraukiamumo, organizuojant gamybos procesus taip, kad būtų užtikrintas nuolatinis sunaudotų išteklių atsinaujinimas, kaip tai vyksta natūraliuose gamtos procesuose.

Reaguojant į naujai iškilusius žemės ūkio vystymo klausimus, kaimo politikoje daug daugiau dėmesio pradėta skirti gamtinių išteklių atsinaujinimui. Išsivysčiusios valstybės ėmėsi akcentuoti įvairių aplinkosauginių priemonių, mažinančių intensyvių gamybos būdų naudojimą ir jų daromą žalą dirvožemiui bei kitiems kaimiškųjų teritorijų gamtiniams ištekliams, svarbą, skatinti ekologinės žemdirbystės plėtrą, biologinei įvairovei palankų ūkininkavimą, pusiau natūrinio ir kitų gamtą tausojančių ūkininkavimo būdų naudojimą arba žemės ir kitų gamtinių išteklių konservavimą. Buvo remiama ūkininkų veikla, skirta kraštovaizdžio tvarkymui. Vertinant šių priemonių taikymo motyvus ir strateginius tikslus, galima teigti, kad jos buvo nukreiptos į kaimiškųjų regionų gamtinių išteklių, patekusių į savo gyvenimo ciklo nuosmukio stadiją, reprodukcijai gerinti, taigi atitinka kokybinių struktūrų metodu išskirtos inovacijų strategijos tikslus.

Tačiau inovacijų strategijos mechanizmas XXI a. 1-ajame dešimtmetyje dar nebuvo gerai suvoktas teoriškai, todėl dauguma naujovių kaimo politikoje nesirėmė dvišalės tinklaveikos modeliu. Remiant inovacijas prioritetas buvo atiduodamas ūkiuose ir maisto pramonės įmonėse diegiamoms technologinėms inovacijoms, nelabai gilinant, ar jos tikrai veda link pažangesnio visuomenės gyvenimo būdo. Daug inovacijų žemės ūkyje buvo diegiamos remiantis tik gamintojo interesais, todėl dažnai buvo orientuotos tik į trumpalaikį pelno padidėjimą. Vertinant jų tikslus remiantis kokybinių struktūrų metodu, tokios technologinės inovacijos atitiko intensifikacijos strategijos tikslus, o ūkio ar regiono masto produkto inovacijos padėjo tobulinti specializacijos strategijos sprendimus. Aiškiai nusakytos inovacijų platformos ir tinklaveikos ryšių tarp įvairiais gamtinių išteklių naudojimo aspektais suinteresuotų visuomenės grupių stoka sudarė sąlygas atsirasti pažangos atžvilgiu diskutuotiniems sprendimams, kai kilo klausimas, ar didesnę pelną verslui nešanti inovacija atitinką viešąjį interesą ir turėtų būti remiama. Per didelis dėmesys naujoms žemės ūkio bei maisto gamybos technologijoms ir tradicinė orientacija į gamintojo interesus lėmė, kad parenkant inovacijų strategijos priemones buvo per mažai atsižvelgiama į kitų tos vietovės, kur jos buvo diegiamos, visuomenės grupių poreikius, susijusius su tokiomis kaimiškojo regiono gamtinių išteklių savybėmis, kurios svarbios formuojant gyvenamąją vietą, teikiant turizmo, sveikatinimo, laisvalaikio organizavimo ir kitas paslaugas. Taigi inovacijų strategijos priemonės ne visada pasiekdavo dvišalės tinklaveikos efektą ir sukurdavo nedidelę kolektyvinę vertę, nes visuomenės požiūriu paramos lėšos būdavo panaudojamos antraeiliam tikslams.

Į inovacijų strategijos įgyvendinimą orientuoto kaimo politikos etapo pagrindiniai bruožai, išryškėję XX a. paskutiniajame ir XXI a. 1-ajame dešimtmetyje, apibendrinti 2.6 lentelėje.

Kaimo politikos raidos analizė, susieta su bendrosios ekonominio vystymo politikos kontekstu ir pagrįsta evoliuciniu požiūriu ir kokybinių struktūrų metodu, padėjo atskleisti jos raidos etapus, kuriuose taikoma tam tikra žemės ūkio sektoriaus vystymo strategija, ir surasti dėsningumus bei priežastis, kodėl vienas etapas keičia kitą. Atlie-

kant per pastaruosius šešis dešimtmečius pasaulyje vyravusių kaimo politikos idėjų raidos analizę, pagrįstą evoliuciniu požiūriu, išryškėjo, kad laikui bėgant atsirasdavusios vis naujos kaimo vystymo koncepcijos, iš tiesų, nekonkuravo tarpusavyje, kaip teigia daug kaimo vystymo tyrinėtojų (Behera, 2006). Jų raida vyko nuosekliai, idėjos keitėsi papildydamos viena kitą ir pereidamos nuo paprastesnių prie sudėtingesnių, t. y. vyko jų evoliucijos procesas, kurio metu visi anksčiau praeitų vystymosi etapų pasiteisinę politikos elementai yra suderinami su naujomis idėjomis ir įkomponuojami į bendrą, sudėtingesnę, daugiau kaimo gyvenimo aspektų apimančią ir daugiau galimybių paskatinti kaimo vystymą turinčią koncepciją.

2.6 lentelė. Inovacijų strategijos įdiegimo skatinimo politikos pagrindiniai bruožai

Naudojama strategija	Inovacijų strategija
Politikos objektas	Planetos ir regiono gamtos išteklių intensyvaus naudojimo žemės ūkyje pasekmės
Nauda valstybei	Sudaromos sąlygos išsaugoti gamtinius išteklius ateities kartoms
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Ekologinio ir kitų gamtą tausojančių ūkininkavimo būdų skatinimas • Žemės ir kitų gamtinių išteklių konservavimo skatinimas • Kraštovaizdžio tvarkymo darbų rėmimas
Pagrindinis paramos gavėjas	Ūkio subjektai, pasirenkantys tokias ūkininkavimo alternatyvas, kurios prisideda prie geresnės gamtinių išteklių reprodukcijos
Siekiamas efektas	Dvišalės tinklaveikos efektas

Atliktas kaimo politikos idėjų įsitvirtinimo visuomenėje ir viešosios vadybos praktikoje tyrimas rodo, kad išskiriant kaimo politikos evoliucijos etapus kaip nuoseklų strategijų kaitos procesą, galima ne tik atspindėti jų esminius skirtumus, bet ir paaiškinti keliamų uždavinių ir naudojamų priemonių pasirinkimo logiką. Tai padeda formuojant naujus politinius sprendimus išvengti nukrypimų į šalį nuo neišvengiamo kaitos kelio, kurį vis tiek teks nuosekliai praeiti, paklūstant bendriems evoliucijos dėsniams. Jei priimant kaimo politikos sprendimus visos siūlomos idėjos būtų vertinamos per skirtingų strategijų ir sinergetinio ekonominio efekto prizmę, tai padėtų įgyvendinti siekį, kad valstybės finansinės paramos lėšos ne tik būtų panaudojamos svarbiausioms problemoms spręsti, bet ir padėtų ūkio subjektams įsisavinti sudėtingesnes organizacijos formas. Be to, sujungtos su privataus sektoriaus ištekliais, paramos lėšos duotų papildomą ekonominį efektą, naudingą ne tik atskiram paramos gavėjui, bet ir visai valstybei ar regionui.

Išryškėję kaimo politikos evoliucijos etapai, būdingi industrializuojant žemės ūkį, yra svarbus orientyras formuojant kaimo politiką ateityje. Remiantis spiraline evoliucijos kelio trajektorija galima daryti prielaidą, kad visi šeši kaimo politikos etapai turi būti pakartoti siekiant kaimo regionuose sukurti žinių visuomenę. Tik šiuo atveju pagrindinis kaimo politikos tikslas turi būti ne žemės ūkio sektoriaus industrializavimas ir kapitalo judėjimo tarp sektorių reguliavimas, bet žinių vaidmens didinimas kaimo ekonomikoje.

3. KAIMO POLITIKA ŽINIŲ VISUOMENĖJE

XXI a. dažnai apibūdinamas kaip poidustrinis, arba žinių visuomenės raidos, etapas, kuriame žmonės atsidūrė visai kitomis vertybėmis pagrįstame pasaulyje, lyginant su kelis šimtmečius trukusia industrine epocha. Šis etapas prasidėjo, kai ūkio struktūroje ėmė dominuoti ne pramonė, o paslaugų sektorius. Pvz., paslaugų sektoriaus dalis 16 EBPO šalių 1950–1960 m. vidutiniškai sudarė 39 proc., o 1990–2000 m. – jau 70 proc., kai agrarinio sektoriaus dalis per tą patį laikotarpį sumažėjo nuo 25 proc. iki 4 proc. Kaip teigia pasaulinės ūkio struktūros tyrinėtojai, šios tendencijos, nors ir ne taip ryškiai, jau pasireiškia ir daugumoje besivystančių šalių, nes didelė dalis buvusių agrarinio sektoriaus darbuotojų pereina ne į pramonės, bet į paslaugų sektorių. 1990–2000 m. laikotarpiu besivystančių šalių ūkio struktūroje paslaugų sektoriaus dalis vidutiniškai sudarė 38 proc. Ūkio struktūros pokyčius antroje XX a. pusėje pagal užimtumą Europos regionuose vaizdžiai iliustruoja 3.1 lentelės duomenys.

3.1 lentelė. Užimtųjų atskiruose ūkio sektoriuose struktūros pokyčiai Europos regionuose 1960–2000 m., proc.

Regionai	1960	1970	1980	1990	2000
Vidurio Europa					
• Žemės ūkis	12,8	8,4	5,4	5,0	4,6
• Pramonė ir statyba	44,8	44,6	38,7	34,	24,5
• Paslaugų sektorius	42,4	46,9	55,8	60,8	70,9
Pietų Europa					
• Žemės ūkis	46,8	35,0	29,8	22,7	20,1
• Pramonė ir statyba	26,3	32,3	31,5	28,9	28,8
• Paslaugų sektorius	26,9	32,7	38,8	48,3	51,1
Rytų Europa					
• Žemės ūkis	38,0	–	12,5	12,3	18,5
• Pramonė ir statyba	35,5	–	48,4	45,5	32,0
• Paslaugų sektorius	26,6	–	39,1	42,2	49,5
Šiaurės Europa					
• Žemės ūkis	25,6	13,0	8,4	5,5	3,1
• Pramonė ir statyba	35,1	37,4	32,4	28,5	24,5
• Paslaugų sektorius	39,3	49,7	59,2	65,9	72,4

Šaltinis: Hout et al., 2010.

Paslaugų sektoriumi pagrįsta ekonomika formuoja naują visuomenės raidos etapą, pastebimai besiskiriantį nuo ankstesniojo – industrinio – etapo. Naujojo etapo skirtumai kasdien vis labiau ryškėja ir gali būti prilyginti ankstesniajam esminiam ekonominės sistemos virsmui, pereinant iš agrarinio vystymosi etapo į industrinį, vadinamam „industrine revoliucija“. Ekonominės veiklos ir socialinio gyvenimo organizavimo sėkmės veiksniai dabartiniame etape skiriasi nuo ankstesniojo etapo iš esmės, skirtumas toks pat didelis, kaip ir skirtumas tarp agrarinės ir industrinės visuomenės sėkmę lemiančių veiksnių.

3.1. Industrinės ir poindustrinės visuomenės skirtumai

Pradžią plačiam koncepcijos „poindustrinė visuomenė“ naudojimui akademinėje, o vėliau ir kasdienėje kalboje davė sociologas D. Bell savo knygoje „The coming of post-industrial society“, išleistoje 1973 m. Šiandien jau galima kalbėti apie tai, kad poindustrinės visuomenės teorija tapo viena iš labiausiai paplitusių pastarojo meto sociologinių teorijų. Teorijos šalininkų nuomone, žmonijos civilizacijos procese gana aiškiai išryškėja trys etapai: ikiindustrinis (agrarinis), industrinis ir poindustrinis, ir kiekviename iš jų visuomenės gyvenimas grindžiamas skirtingomis taisyklėmis.

Siekiant suvokti naujojo poindustrinio etapo esmę, nuo 7-ojo dešimtmečio buvo pradėta ieškoti kito jo pavadinimo, geriausiai apibūdinančio pagrindinę socialinės raidos kryptį. Naująjį raidos etapą buvo siūloma vadinti įvairiai, labiausiai pripažintais buvo laikomi pavadinimai „informacinė“, „tinklaveikos“, „organizuota“, „konvencionali“, „programuojama“, „potyrių“, „svajonių“ visuomenė, kurioms argumentuoti buvo kuriamos atskiros teorijos. Populiariausiu pavadinimu tapo „informacinė visuomenė“, jį imta plačiai vartoti ne tik akademinėje literatūroje, bet ir viešajame administravime bei verslo valdyme. Tačiau po kurio laiko pavadinimas „informacinė visuomenė“ buvo sukritikuotas kaip netikslus ir pasiūlyta keisti jį į „žinių visuomenės“ pavadinimą. 2004 m. UNESCO Generalinės konferencijos 32-osios sesijos metu buvo priimtas komunikatas, kuriame pabrėžiama, kad šalių ministrai ir jų įgalioti asmenys pritaria UNESCO siūlymui terminą „informacinė visuomenė“ keisti terminu „žinių visuomenė“: „žinių visuomenė“ yra terminas, apibrėžiantis sugebėjimus nustatyti, sukurti, apdoroti, pertvarkyti, platinti, naudoti ir pritaikyti žinias, skirtas žmogaus vystymuisi“.

Moksliniai argumentai, pagrindžiantys „žinių visuomenės“ terminą, rėmėsi tuo, kad vartojant „informacinės visuomenės“ terminą, mėginama remtis industrinės visuomenės supratimu, o tai neatskleidžia naujojo žmonijos raidos etapo esmės. Informacija, kaip ir bet kuris kitas gamyboje naudojamas išteklius, gali būti ir yra naudojama kaip nuosavybės objektas (angl.: *property*). Žinios skiriasi nuo kitų gamybos išteklių tuo, kad jos yra neatskiriamos nuo jas turinčio žmogaus sąmonės. Vadybos mokslo tėvu vadinamas P. Drucker labai aiškiai apibrėžė ribą tarp informacijos ir žinių, teigdamas, kad informaciją galima rasti knygoje, bet žinios yra sugebėjimas pritaikyti informaciją uždavinių sprendimui. Žinias jis vadino tokia energijos forma, kuri egzistuoja tik tuomet, kai atlieka kokį nors darbą, panašiai kaip elektros energija ar

pinigai (Drucker, 2007). Remiantis tokia žinių samprata, jos dabartinėje visuomenėje gali būti tik valdymo (angl.: *possession*), bet jokiū būdu ne nuosavybės objektas, nes nei darbdavys, nei visuomenė negali visiškai kontroliuoti žinių panaudojimo. Ši žinių, kaip svarbiausio dabartinės visuomenės ekonomikos variklio savybė laikoma svarbiausiu dalyku, formuojančiu visus dabartinio poindustrinio visuomenės raidos etapo ypatumus ir darančiu jį iš esmės kitokiu nei industrinė ar agrarinė visuomenė. Agrarinėje visuomenėje pagrindinis visuomenės laisvę ribojantis veiksnys buvo gamtos jėgos, industrinėje visuomenėje tokiu veiksmu tapo socialiniai santykiai, o poindustrinėje – pagrindinio gamybinio išteklių subjektyvumas (Inozemcev, 2000).

Apibūdinant esminį poindustrinės visuomenės veiksnį svarbu aiškiai nubrėžti ribą tarp informacijos ir žinių. Informacija gali būti laikoma objektyviu dalyku, nes tai yra užkoduotos ir materialiam nešėjui užfiksuotos žinios. Tačiau pačios žinios – subjektyvus gamybinis išteklius, priklausantis nuo individo pasiekimų ir valios. Šį skirtumą gana gerai atskleidžia žinių vadybos teorijoje ir praktikoje paplitęs žinių skirstymas į du tipus: išreikštinės (angl.: *explicit*) ir neišreikštinės (angl.: *tacit*) žinios (Polyani, 1966; Nanoka ir Takeuchi, 1997). Neišreikštinėmis vadinamos žinios, kurių žinių turėtojas turi, tačiau nemoka išreikšti žodžiais. Išreikštinės žinios yra mažiau susietos su jų taikymo kontekstu, lengvai dokumentuojamos, automatizuojamos ir imituojamos. Neišreikštinės žinios yra individualios, ir organizacijos stengiasi jas paversti organizacinėmis išreikštomis žiniomis. Remiantis šiuo žinių skirstymu labai svarbiais veiksniais tampa tokie dalykai, kuriuos tradiciškai priskiriame kultūriniais aspektams: asmenybės vystymasis, jos vertybės, noras į kolektyviai atliekamą darbą įnešti kuo didesnę indėlį. Į šiuos dalykus klasikinėje industrinio etapo ekonominėje teorijoje beveik nebuvo kreipiamas dėmesys, joje ekonomikos vystymasis nagrinėjamas per materialių ir nematerialių gėrybių gamybos dėsningumą prizmę. Todėl, kaip taikliai pastebėjo V. I. Inozemcev, vertinant iš klasikinės ekonominės teorijos pozicijų, poindustrinės visuomenės ekonomika pilna paradoksų (Inozemcev, 1998 ir 2000).

Lietuvių kalboje žodis „žinios“ turi daugialypę prasmę. Naudojant jo vienaskaitinę formą „žinia“, jis gali būti traktuojamas ir kaip informacija, o daugiskaitinė forma semantiniame prasme labiau sietina su platesne jo reikšme, Lietuvos Respublikos terminų banke apibūdinama kaip „tikrovės pažinimo rezultatas“, susijusia su „žinojimu“, suprantamu kaip „proto apsisprendimas dalyko akivaizdumu“. Tačiau praktikoje daug kas šių subtilių skirtumų neįvertina, todėl dažnai kritikuojamas ne tik „žinių visuomenės“ pavadinimas, bet ir pati koncepcija. Mūsų nuomone, norint pabrėžti tikrąją prasmę, įdedamą į „žinių visuomenės“ sąvoką, labiau tiktų „išmaniosios visuomenės“ pavadinimas. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad „žinių visuomenės“ terminas jau įsitvirtino mokslinėje literatūroje ir politiniuose dokumentuose, parašytuose lietuvių kalba, jis vartojamas ir šioje knygoje.

3.2 lentelėje glaustai apibūdinti pagrindiniai ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai industrinės ir poindustrinės visuomenės bruožai, išskirti atlikus sistemingą šiuos du visuomenės vystymosi etapus nagrinėjančios literatūros, akcentuojančios žinių vaidmenį, analizę (Camagni, 1995; Capello, 1996; Cooke, 2006; Inozemcev, 1998 ir 2000; Isserman, 2000; Kelles-Viitanen, 2005; Kelly, 1997; Kelsey, 1998; Leydesdorff, 2006; OECD, 2006; Powell ir Smith-Doerr, 1994; Romer, 1996; Stauber, 2001; Stiglitz, 1999; Tovey, 2008), kurie, mūsų nuomone, svarbūs formuojant naują kaimo politikos paradigmą.

3.2 lentelė. Pagrindiniai industrinės ir poindustrinės visuomenės skirtumai

Skirtumai	Industrinė visuomenė	Poindustrinė visuomenė
Ekonominiai	Daugiausia ekonomikos augimo galimybių suteikia gamybos mechanizavimas ir kapitalas	Daugiausia ekonomikos augimo galimybių suteikia žinios. Didelė dalis žinių (<i>neišreikštinių</i>) neatskiriamos nuo žmogaus – jų turėtojo
	Ūkio struktūroje dominuoja pramonė	Ūkio struktūroje dominuoja paslaugų sektorius
	Masiškumas (gamybos, prekybos, vartojimo)	Individualizavimas (valdymo, gamybos, prekybos, vartojimo)
	Prekės ir viso verslo vertę lemia jų materialios, išmatuojamos savybės	Prekės ir viso verslo vertę vis labiau didina nematerialios, sunkiai išmatuojamos savybės
	Ilgas produktų ir technologijų gyvavimo ciklas	Trumpas produktų ir technologijų gyvavimo ciklas
	Investicijos – nacionalinio produkto dalis, išimama iš vartojimo	Akcentuojant intelektualinio kapitalo reinvestavimą, ekonominis augimas gali būti pasiektas nemažinant vartojimo, nes materialiosios investicijos nebėra tokios svarbios. Kartu mažėja taupmenų vaidmuo
	Materialinių gėrybių suvartojimo galimybės turi ribas	Kiekvienas naujas informacinių produktų ir žinių vartojimo aktas tampa pagrindu plėtoti šių dalykų vartojimą
Socialiniai	Hierarchinė-biurokratinė santykių ir veiklos organizavimo forma	Tinklinė santykių ir veiklos organizavimo forma
	Svarbu turėti nuosavybės teises	Svarbu užtikrinti gerą savo turto vadybą
	Laimi didesnis (dominuojantis)	Laimi lankstus ir greitas
	Darbo pasidalijimas vyksta pagal atliekamą funkciją	Darbo pasidalijimas vyksta pagal galutinį produktą
Kultūriniai	Siekiami dominuoti visur	Dominavimas derinamas su atsakomybe
	Siekiami lygiuoti į geriausius	Siekiami būti originaliam, išreikšti save
	Labiausiai vertinamos materialios prekės	Labiausiai vertinamos idėjos ir paslaugos, padedančios teorijas pritaikyti praktikoje
	Konfrontacija, konkurencija	Komandinis darbas, kooperavimasis ir kitos bendradarbiavimo formos
	Objektyvus (socioumo pripažinto) tikrovės pažinimo siekis	Subjektyvus tikrovės pažinimo svarbos pripažinimas

Visi šie esminiai ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai dviejų visuomeninių sistemų skirtumai neišvengiamai daro įtaką viešajai politikai. Todėl prognozuojant, kokie klausimai ir jų sprendimo būdai bus aktualūs ateityje kaimo politikoje, būtina atsižvelgti į visus šiuos pasikeitimus, nes daugelis čia nurodomų poindustrinės visuomenės bruožų apverčia aukštyn kojomis išgalėjusį supratimą, kas svarbu siekiant sėkmės.

Priešingai nei industrinėje epochoje, žinių visuomenėje dalis technologinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių naujovių yra daugiau palankios kaimo nei miesto gyventojams. Dėl transporto plėtros kaimo gyventojai vis lengviau ir pigiau nukeliauja didelius atstumus, o miestiečiai dūsta transporto spūstyse. Darbo vietos iš fabrikų ir įstaigų vis dažniau persikelia į verslo aplinką ir gyvenamąjį būstą, taigi darosi nebesvarbu gyventi arti darbovietės. Kartu vis labiau populiarėja gyvenimo stilius, orientuotas į kaimiškąją aplinką, tiek dėl jos rekreacinių galimybių, tiek ir dėl bendravimo ypatumų. Visi šie pasikeitimai leidžia optimistiškai žiūrėti į kaimo ateitį. Tačiau, kad visi šie kaimui palankūs poindustrinės visuomenės pasikeitimai būtų kuo geriau panaudoti gerinant kaimo gyventojų gyvenimo kokybę, būtinos specialios viešojo valdymo priemonės, orientuotos į žinių panaudojimo skatinimą.

Nors poindustrinė teorija išryškina svarbiausius visuomenės ekonominių, socialinių ir kultūrinių bruožų skirtumus tarp industrinio ir poindustrinio etapo, ji turi tą patį esminį trūkumą, kuris būdingas visiems sistemine metodologija pagrįstiems tyrimams. Kaip teigia kritikai, pagrindinis poindustrinės teorijos trūkumas slypi tame, kad ji nepaaiškina, kodėl vienas visuomenės išsivystymo etapas pereina į kitą, kokios to priežastys (Inozemcev, 1998). Ikiindustrinio, industrinio ir poindustrinio etapų egzistavimas pateikiamas kaip esamybė, aptariant etapų skirtumus ir pagrindžiant juos faktiniais duomenimis. Todėl ir kaimo, ir bendrosios ekonominės politikos formavimui pagrįsti kuriamos naujos teorijos turi nepakankamai orientyrų, padedančių pasirinkti koncepciją, kuri ne tik įvertintų svarbiausius naujo visuomenės raidos etapo ekonominių, socialinių ir kultūrinių bruožų skirtumus, bet ir pasiūlytų jų valdymui tinkamą strategiją.

3.2. Pagrindinės poindustrinio etapo kaimo vystymo koncepcijos

Ieškant pagrindinių naujos kaimo vystymo politikos paradigmos dimensijų, aktualių žinių visuomenės sąlygomis, pastaruoju metu intensyviai kuriamos įvairios naujos teorijos. Dauguma jų propaguoja holistinį požiūrį į kaimą, ragina integruoti žemės ūkio reguliavimui skirtas kaimo politikos priemones su kitomis priemonėmis, nukreiptomis į socialines ir demografines gyvenimo kaime sferas, aplinkosaugą ir kultūrą. Kaip žinomiausios gali būti paminėtos daugiafunkcinio žemės ūkio koncepcija, kaimo endogeninio vystymo koncepcija, į vietovę orientuoto kaimo vystymo koncepcija, tinklaveikos koncepcija, integruoto vystymo koncepcijos. Nors ne visi šių koncepcijų autoriai tiesiogiai siejo savo idėjas su žinių, kaip svarbiausio išteklių šiuo laikotarpiu, geresnio panaudojimo skatinimu, jos neišvengiamai reagavo į pasikeitu-

sius visuomenės bruožus. Trumpai pristatysime jų esmę, akcentuojant palaipsnį kaimo politikos perėjimą nuo šakinio, agrocentristinio požiūrio prie daugiasektorinio, o vėliau prie viso kaimiškojo regiono problemas apimančiu požiūriu pagrįstų koncepcijų.

Daugiafunkcinio žemės ūkio koncepcija

Perėjimas nuo vienos paradigmos prie kitos visada yra sudėtingas ir skausmingas procesas. Todėl kaimo politikoje į poindustrinės visuomenės keliamus iššūkius pirmiausia buvo mėginama reaguoti ne iš esmės keičiant požiūrį, bet ieškant senosios paradigmos tobulinimo būdų. Tai buvo daroma išplėtojant ankstesnę kaimo politikos koncepciją, siūlančią žemės ūkio sektoriaus tvarumo siekti diferencijuojant žemdirbių ūkių veiklą. Atsižvelgiant į tai, kad išsivysčiusiose šalyse žemės ūkis prarado pagrindinio kaimo gyventojų darbdavio vaidmenį, valstybės paramą ūkininkams buvo mėginama pagrįsti kitų žemės ūkio sektoriaus atliekamų funkcijų svarba visuomenei. Žemės ūkis buvo pristatomas ne tik kaip tradicinės funkcijos – aprūpinti visuomenę maistu – įgyvendintojas, bet ir kaip atliekantis kitas, visuomenei labai svarbias funkcijas. Prie šių funkcijų buvo priskiriama gyvūnų gerovės palaikymas, kraštovaizdžio puoselėjimas, gamtos saugojimas, kaimo ekonomikos gyvybingumo palaikymas, pagrindinio kaimo darbdavio ir pan. funkcijos (Huylenbroeck, Durand, 2003). Šią koncepciją propaguojantys autoriai (pvz., Lowe et al., 2002; Durand and Huylenbroeck, 2002) tokiu būdu suprantamą žemės ūkio daugiafunkciškumą pristatė kaip alternatyvą ir liberaliam, siekiančiam maksimaliai sumažinti valdžios kišimąsi į privataus sektoriaus veiklą, ir valdžios intervenciją palaikančiam požiūriui, siūlydami ją kaip „trečiąjį kelią“ (Nemes, 2005).

„Daugiafunkciškumas kaip paramos paradigma, visų pirma, grindžiamas teiginiu, kad žemės ūkis sukuria ne tik asmeninių ar pardavimui skirtų gėrybių, bet ir viešųjų prekių, kurių gamybos nepalaiko rinkos mechanizmas. Taigi, jei jos yra panaudojamos viešajam interesui, jų gamyba turi būti apmokama iš viešųjų lėšų“ (Buller, 2002, p. 12).

Daugiafunkcinio žemės ūkio koncepcija tapo pagrindiniu paramos žemės ūkiui principu ES kaimo politikoje, „pagrįsdama daug ES politinių sprendimų ir finansavimo schemų, kaip, pvz., agrarinės aplinkosaugos, per kurias buvo daromas žymus poveikis BŽŪP teikiamos paramos struktūrai, teikiant finansinę pagalbą atsiliekančių kaimo teritorijų ūkininkams“ (Nemes, 2005, p. 18). 9-ajame dešimtmetyje daugiafunkciškumo paradigmą plačiai naudojo kitos Vakarų Europos šalys (pvz., Norvegija ir Šveicarija), Korėjos Respublika bei Japonija. Daugiafunkciškumo paradigma minėtomis šalims (prie kurių vėliau prisijungė ir pokomunistinės Europos šalys) tapo teoriniu ir metodologiniu pagrindu PPO daugiašalėse derybose žemės ūkio žaliavų ir maisto produktų prekybos klausimais, formuojant tų šalių nacionalines žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijas.

Nors praktikoje daugiafunkcinio žemės ūkio koncepcija buvo plačiai naudojama, akademinėje visuomenėje į ją buvo žiūrima gana kritiškai. Vis daugiau buvo pritariama nuomonei, kad naujoji laikmečio reikalavimus atitinkanti kaimo vystymo paradigma gali būti sukurta ne pratęsiant ir papildant senąją paradigmą, bet pereinant prie iš esmės kitokios paradigmos (Van der Ploeg et al., 2000).

Perėjimo prie naujos paradigmos būtinumas grindžiamas tuo, kad vienas iš ryškiausių naujojo tūkstantmečio kaimo bruožų – mažėjantis žemės ūkio vaidmuo ekonomikoje (Isserman, 2000; Johnson, 2001; Kostov, Lingard, 2001; Kraybill, Kilkenny, 2003; OECD, 2006). Anksčiau, industrinėje epochoje žemės ūkiui tekdavo konkuruoti tik su pramone, o poindustrinėje epochoje atsiranda kitas svarbus konkurentas – paslaugų sektorius, dar labiau sumažinantis žemės ūkio gaminamą produkcijos dalį visoje ūkio struktūroje. Žemės ūkio veikla išsivysčiusiose šalyse iš svarbiausiojo kaimo gyventojų pajamų šaltinio XXI a. tapo tik vienu iš daugelio, paprastai duodančio nereikšmingą pajamų dalį. Į visa tai turi būti atsižvelgta kaimo politikoje, koreguojant žemės ūkiui ir kitiems su kaimu susijusiems dalykams skirtų priemonių santykį. Išanalizavus žemės ūkio vaidmens kaitą kaimo politikoje per antrąją XX a. pusę matyti, kad buvo išbandyti visi įmanomi žemės ūkio vaidmenys: nuo visiško sumenkinimo, nustūmimo į antrarūšių kategoriją iki pripažinimo svarbiu ūkio sektoriumi (3.3 lentelė).

3.3 lentelė. Žemės ūkio vaidmens kaita pasaulinėje kaimo politikoje 1950–2000 m.

VI dešimtmetis	Antrarūšis sektorius, naudingas tik kaip duodantis pajamų pramonės plėtrai
VII dešimtmetis	Pramonės partneris, padedantis aprūpinti maistu vis didėjantį miesto gyventojų skaičių ir sukurti rinką miesto įmonėse pagamintai produkcijai
VIII dešimtmetis	Valstybės paramos reikalingas ūkio sektorius, nes tik taip galima tikėtis jį industrializuoti ir padidinti veiklos produktyvumą
IX dešimtmetis	Svarbus ūkio sektorius, nuo kurio priklauso maisto kokybė (išsivysčiusiose šalyse), ir tai, ar šalis nebadaus (besivystančiose šalyse)
X dešimtmetis	Vienas iš svarbiausių funkcinių sektorių daigiafunkciniame kaime

Šaltinis: Vidickienė, 2007, p. 58.

Peržiūrėti žemės ūkio vaidmenį kaimo politikoje XXI a. 1-ajame dešimtmetyje skatino ir žemės ūkio politikos priemonių ribojimo poreikis bei didėjantis tarptautinis spaudimas tą daryti. PPO griežtai kėlė klausimą dėl deformacijų ekonomikoje ir problemų tarptautinėje prekyboje, kurias sukuria žemės ūkio politika, pagrįsta išmokomis ūkininkams (OECD, 2006). Taip pat į žemės ūkį orientuota kaimo politika užkrovė didžiulę našta viešojo sektoriaus finansams. ES ši našta biudžetui ypač sustiprėjo priėmus naująsias nares, kurios reikalauja lygių išmokų su senosiomis narėmis ir turi didelį agrarinį sektorių.

Be to, poindustrinėje ekonomikoje, kur svarbiausias vaidmuo tenka paslaugų sektoriui, kaimas turi savų pranašumų prieš miestą. Čia sukaupti gamtiniai ir kultūriniai išteklių turi didžiulę vertę ne tik šių vietovių gyventojams, bet ir visai visuomenei. Šių išteklių mastas didžiulis – net labiausiai išsivysčiusiose pasaulio šalyse, priklausančiose EBPO, apie 75 proc. teritorijos priskiriama kaimiškosioms vietovėms. Todėl diskutuojant dėl to, kokia kaimo politikos koncepcija būtų tinkamiausia siekiant paskatinti žinių visuomenės kūrimąsi kaimo regionuose, vis dažniau buvo pabrėžiama, kad reikia išsivaduoti iš siaurojo kaimiškųjų išteklių traktavimo, kuris analizuojamas tik alternatyvių žemės ūkiui verslų kontekste (ICARRD, 2006; OECD, 2006; Stauber,

2001). XXI a. kaimas tampa svarbus (o kai kuriose šalyse – net svarbesnis) ne tik kaip maisto ir kitų produktų tiekėjas, bet ir kaip rekreacijos bei turizmo vieta, taip pat daug malonesnė nuolatinė gyvenamoji vieta. Daugelis kaime turimų gamtinių ir kultūrinių išteklių, tinkamai pateikti vartotojui, gali padėti smarkiai išplėtoti paslaugų sektorių kaime, taip priartindami jį prie poindustrinei visuomenei būdingos veiklų struktūros.

Nepaisant visų kritikų išsakomų argumentų daugiafunkciškumo koncepcija išlieka populiari ir turi daug agrocentristinį požiūrį palaikančių šalininkų, ypač tarp ES politiką formuojančių praktikų.

Kaimo endogeninio vystymo koncepcija

Ieškant būdų, kaip kaimo politiką labiau orientuoti į visų kaime turimų, o ne tik su žemės ūkiu susijusių išteklių geresnį panaudojimą, formavosi endogeninio vystymo koncepcija. Kad naujoji kaimo vystymo paradigma atitiktų žinių visuomenės reikalavimus, dėmesys nuo tradicinės vystymo paradigmos, orientuotos į išorines, rinkos diktuojamas jėgas, buvo nukreiptas į vidinių veiksnių varomą vystymosi procesą. Endogeninio vystymo koncepcija akcentuoja būtinybę susitelkti į geresnį vietos išteklių panaudojimą ir kaimo gyventojų dalyvavimą priimant sprendimus dėl to, kaip šiuos išteklius naudoti. Kai kurie autoriai netgi mano, kad tai vienintelis būdas apsaugoti kaimo vertybes ir tuo pačiu sustiprinti kaimo ekonomiką (Shortall ir Shucksmith, 1998).

Endogeninio vystymo koncepcija propaguoja priešingą veikimo būdą tradiciniam politikos sprendimų priėmimo „iš viršaus“ modeliui, kurį galima vadinti centralizuota administracine sistema. Padedant šiai sistemai centralizuotai perskirstomi ištekliai, kuriami strateginio vystymo planai ir kuriamos institucijos, įgyvendinančios politinius sprendimus. Senasis modelis remiasi biurokratine tvarka: rašytinėmis taisyklėmis, griežtai nustatytais procedūromis, siekiu institucionalizuoti vietos interesams atstovaujančių asmenų grupes, – ir yra kontroliuojamas biurokratinių institucijų. Parama teikiama naudojant išorinius išteklius, gaunantieji šią paramą nemato jokio sąryšio tarp gaunamų „iš bendro katilo“ ir vietos išteklių.

Endogeninio vystymo koncepcija remiasi požiūriu „iš apačios“, skatina maksimaliai išnaudoti vietos išteklių potencialą. Pagrindinis dėmesys čia skiriamas vietiniams gyventojams, jų planams ir vietovės ištekliams. Akcentuojamas socialinių tinklų, giminystės ryšių, o ne formalių institucijų vaidmuo. Vystymo sprendimai naudojant endogeninio vystymo koncepciją grindžiami geru vietos išteklių pažinimu ir toje vietovėje egzistuojančiu viešojo sektoriaus ir pilietinių organizacijų bendradarbiavimu ir informacijos srautais. Daugeliu atveju apsieinama be organizacinių mechanizmų institucionalizavimo ir formalizavimo.

Nors endogeninio vystymo koncepcija kaip pagrindinę varomąją jėgą akcentuoja vidinius veiksnius, tačiau dažnai vietinių subjektų iniciatyvai palaikyti reikalinga išorinė parama, nes vien vietinių išteklių nepakanka iniciatyvoms įgyvendinti. Todėl plėtojant endogeninio vystymo koncepciją siekiama jos taikymą paskatinti kaimo politikos priemonėmis.

Vienas iš didžiausių iššūkių kaimo politikos formuotojams, pasiryžusiems taikyti endogeninio vystymo koncepciją, susijęs su tuo, kad kiekvienu konkrečiu atveju tenka atsižvelgti į vietovės specifiką, nes priešingu atveju prarandamas koncepcijos pranašumas. Todėl neįmanoma sėkmingą vystymo projektą tiražuoti, perkėlus jo įgyvendinimo modelį į kitas ekonomines, socialines, kultūrinės sąlygas be modifikacijų, atsižvelgiančių į vietovės specifiką, analogiškas projektas gali žlugti.

Ypač svarbu pabrėžti dar vieną išskirtinį endogeninio vystymo koncepcijos bruožą, kurį tiksliai suformulavo M. Bassand (1986), teigdamas, kad, priešingai nei tradiciniame supratime, kur vystymasis matuojamas naudojant piniginius ir kitus kiekybinius rodiklius, naujoje vystymo sampratoje ypač svarbūs tampa kokybiniai ir struktūriniai rodikliai. Be to, endogeninio vystymo koncepcijoje svarbios ne tik ekonominės vertybės, bet ir kultūrinės, socialinės, politinės ir ekologinės vertybės bei socialinės vystymo sąnaudos ir ilgalaikiai efektai.

Endogeninio vystymo koncepcija įnešė svarų indėlį tobulinant kaimo politiką žinių visuomenei svarbiu rakursu. Tačiau dalis jos siūlomų sprendimų susilaukė tyrimais pagrįstos kritikos. Pvz., ES LEADER programos pasiekimų vertinimai įspėja, kad iniciatyvų „iš apačios“ rėmimas gali sukurti naują socialinį išsivysčiusiųjų kaimų ir sąlygoti dalies kaimo bendruomenės socialinę atskirtį (Shortall, Shucksmith, 1998; Ray, 1996; Kearney, 1997). Nors buvo tikimasi, kad kaimo bendruomenės narių dalyvavimas priimant kaimo politikos sprendimus padės efektyviau panaudoti vietinius išteklius, tačiau dažnu atveju tai arba sudarydavo sąlygas didesnę galią turinčių vietos subjektų dominavimui, arba iniciatyvos žlugdavo dėl vietinių gyventojų abejingumo požiūriu (Lowe et al., 1998; Ward and Nicholas, 1998).

Dar viena reikšminga kritinė pastaba, į kurią svarbu atsižvelgti taikant endogeninio vystymosi koncepciją, yra susijusi su pavojumi, kad „per daug endogeninis“ vystymas, ignoruojantis išorinius efektus ir globalinius ekonominius procesus, gali nukreipti teritorijos vystymąsi į mažesnio augimo trajektoriją, ypač jei atsilikimas buvo būdingas tai teritorijai ir praeityje (Lowe et al., 1995; Brugger, 1986).

Į vietovę orientuota kaimo politikos koncepcija

Konstruojant naująją kaimo vystymo paradigmą, atitinkančią žinių visuomenės reikalavimus, vis daugiau ekspertų linksta į tai, jog formuojant kaimo politiką turėtų būti nuo šakinio, „į žemės ūkį orientuoto“ požiūrio pereinama prie regioninio, vadinamojo „į vietovę orientuoto“ (angl.: *place-based*) požiūrio. Šį požiūrį ypač remia Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD, 2005; OECD, 2006 a; OECD, 2006 b). Naujojoje paradigmoje į pirmą vietą iškeliamas kaimo, kaip teritorinio vieneto, vaidmuo, nes XXI a. daugumoje išsivysčiusių šalių tiek mieste, tiek kaimo jau vyrauja paslaugų sektorius. Industrinėje visuomenėje kaimiškosiose teritorijose vyravo žemės ūkis, o mieste – pramonė, ir tai buvo laikoma esminiu jų skirtumu. Tačiau pastaruoju metu šis požymis nebėra skiriamasis kaimo ir miesto teritorijų bruožas.

Toks žemės ūkio vaidmens traktavimas gerokai šokiruoja tradicinio požiūrio atstovus, sąvokas „žemės ūkis“ ir „kaimas“ laikančius beveik sinonimais. Jie toliau laikosi nuomonės, kad, priimant kaimo politikos sprendimus žemės ūkio interesai turi turėti

viršenybę prieš kaimo kaip teritorinio vieneto interesus. Tradicinio požiūrio šalininkai ginčydami „į vietovę orientuoto“ požiūrio pranašumus dabartinėmis sąlygomis neatsižvelgia į iš esmės pasikeitusią kaimišųjų regionų ūkio struktūrą. Net ir ES, nors ir deklaruojama integruoto požiūrio svarba, praktikoje vis dar tebesilaikoma senojo požiūrio, kai visi kiti su kaimo raida susiję socialiniai, kultūriniai ir gamtosauginiai klausimai laikomi tik menka papildoma dalimi, prijungiama prie žemės ūkio politikos formavimo klausimų. Pvz., Kaimo plėtros Bendrijos strateginėse gairėse 2007–2013 m.¹ išskirtose 4 strateginėse kryptyse visai nesekamas jų abstrakcijos lygis ir į vieną liniją sustatomas žemės ūkio ir miškininkystės sektorių konkurencingumo didinimas bei kaimo žmonių gyvenimo kokybės gerinimas. Kitais žodžiais tariant, integracija dažniausiai vis dar suvokiama taip, kad integruojančiuoju kaimo politikos centru laikomas žemės ūkio sektorius (3.1 pav.). Visi kiti su kaimo raida susiję klausimai – tik menka papildoma dalimi, prijungiama prie žemės ūkio politikos formavimo.

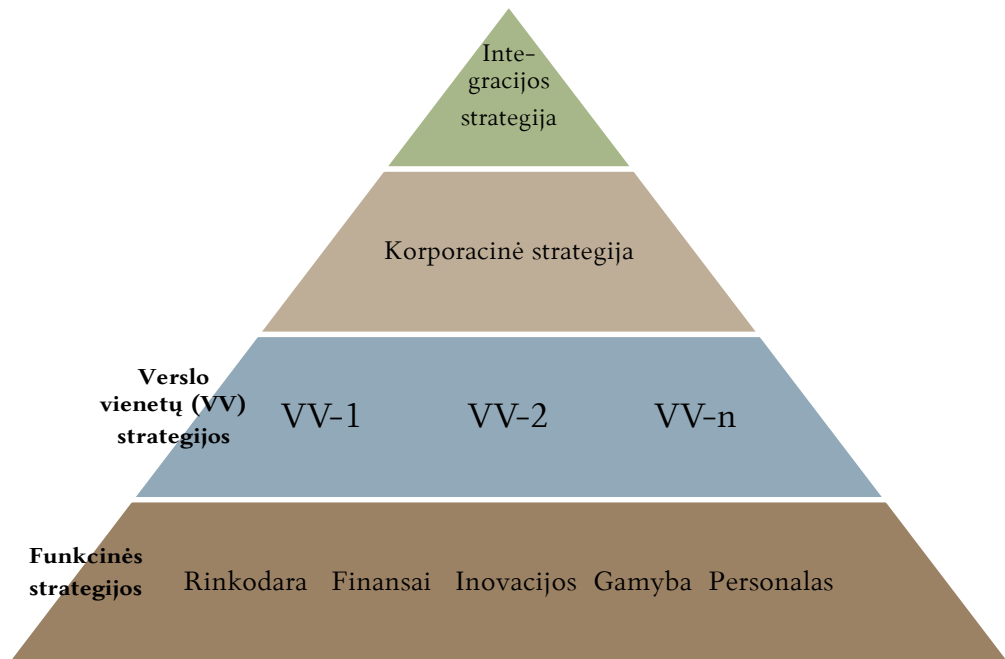
3.1 pav. Tradicinis požiūris į kaimo raidos ir žemės ūkio santykį

¹ Sprendimas 2006/144/EB (OL, 2006 m. vasario 20 d. Tarybos sprendimas dėl kaimo plėtros Bendrijos strateginių gairių (2007–2013 m. programavimo laikotarpis) 2006-02-25).

Į kitos nuomonės šalininkų balsą pastaraisiais metais vis labiau įsiklausoma (Kraybill ir Kilkenny, 2003; OECD, 2006). Jų argumentams svarumo prideda ir tai, kad pastaruoju metu apskritai vis daugiau dėmesio imama skirti regioninei politikai, kuri reikalauja į pirmą vietą iškelti kompleksinį požiūrį, o šakinius, sektorinius klausimus laikyti antraeiliais, pavaldžiais bendrų regiono tikslų siekiui.

Peržiūrėti žemės ūkio vaidmenį kaimo politikoje skatina ir žemės ūkio politikos priemonių ribojimo poreikis bei didėjantis tarptautinis spaudimas tą daryti. Pastaruoju metu PPO griežtai kelia klausimą dėl deformacijų ekonomikoje, kurias sukelia žemės ūkio politika, pagrįsta išmokomis ūkininkams. Šios organizacijos teigimu, dabartinė žemės ūkio politika sukelia problemų tarptautinėje prekyboje (OECD, 2006). Taip pat dėl to didžiulė našta tenka viešojo sektoriaus finansams. ES ši našta biudžetui ypač sustiprėjo priėmus naujas nares, kurios reikalauja lygių išmokų su senosiomis narėmis ir turi didelį agrarinį sektorių.

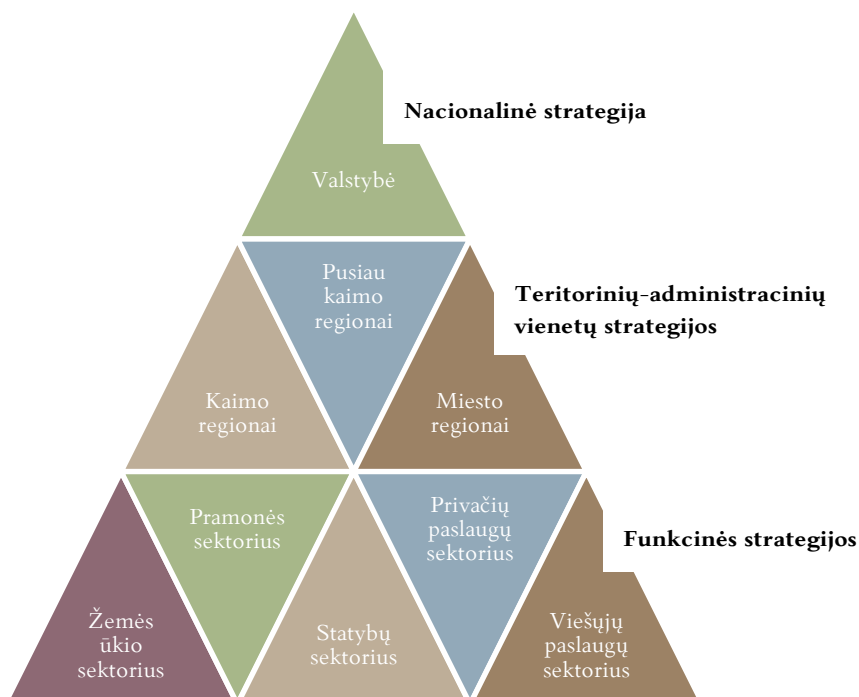
Atsižvelgiant į tai, kad žemės ūkio produkcijos gausinimas išsivysčiusiose šalyse daugumoje atvejų nepadaeda didinti regiono konkurencingumo tiek ekonomine, tiek socialine prasme, būtų naudinga pasigilinti į žemės ūkio ir kaimo problemų hierarchinį ryšį poindustrinėje visuomenėje ir laikyti kaimo raidos strategiją aukštesne strategijų hierarchinės piramidės pakopa, kurioje apibendrintai sprendžiami visi kaimui aktualūs klausimai, tarp jų ir žemės ūkio plėtros ir rėmimo prioritetai. Įgyvendinant šį perversmą labai praverstų pasinaudoti verslo įmonių strateginiam valdymui naudojamos strategijų hierarchinės piramidės analogija (3.2 pav.).

3.2 pav. Strategijų hierarchiniai lygiai verslo įmonėse

Šaltinis: Juzevičius, 1998.

Taikant analogijos metodą, strategijų hierarchinė priklausomybė gali būti pritaikyta ir valstybės valdymui. Naudojantis versle taikomais strategijų hierarchiniais lygiais, žemės ūkio strategija taptų viena iš valstybės funkcinių strategijų, kuri kartu su kitų ūkio sektorių strategijomis atitiktų versle formuojamą gamybos strategiją (3.3 pav.). O kaimo strategija stovėtų ant aukštesnės hierarchinės pakopos, atitinkančios verslo vienetų strategijų lygmenį. Norint veiksmingai reguliuoti kaime vykstančius procesus, svarbu stebėti visus su kaimo gyvenimu susijusius aspektus abstraktesniame lygmenyje, integruojant ir žemės ūkio, ir kitus ekonominius, o taip pat socialinius-kultūrinius ir gamtosauginius klausimus.

3.3 pav. Strategijų hierarchinė piramidė, taikant teritorinio valdymo principus

Šaltinis: Vidickienė, 2007, p. 62.

Pagrindiniai „į vietovę orientuotos“ kaimo politikos paradigmos skirtumai nuo tradicinės kaimo paradigmos pristatyti 3.4 lentelėje.

Kaip matome, „į vietovę orientuota“ kaimo politikos koncepcija apima dalį endogeninės koncepcijos teiginių, pabrėždama būtinybę į sprendimų priėmimą įtraukti vietos aktyvistus, nevyriausybinės organizacijas ir vietos valdžios atstovus. Tačiau ji artimesnė evoliucinei paradigmai, nes atsižvelgia ir į išorines jėgas, nulemiančias kaimo raidą.

3.4 lentelė. Tradicinės ir „į vietovę orientuotos“ kaimo politikos koncepcijų skirtumai

	<i>Tradicinė</i>	<i>„Į vietovę orientuota“</i>
Pagrindinis regulavimo objektas	Žemės ūkis	Visi kaimiškojo regiono ūkio sektoriai
Tikslas	<ul style="list-style-type: none"> • Šalies viduje – žemdirbių ekonominės būklės artinimas prie darbuotojų pramonėje • Šalies konkurencingumo didinimas, eksportuojant žemės ūkio produktus 	Kaimiškojo regiono konkurencingumas, vietinių išteklių panaudojimas ir jų vertės didinimas
Pagrindinis regulavimo instrumentas	Subsidijos	Investicijos
Veikiantys subjektai	Nacionalinė valdžia ir žemdirbiai	Visi valdžios lygmenys, vietos aktyvistai, NVO

Šaltinis: OECD, 2006 a.

Tinklaveikos koncepcija

Pratęsiant mokslinius debatus apie egzogeninį ir endogeninį kaimo vystymą pradėjo formuotis kaimo vystymo tinklaveikos būdu koncepcija (Amin ir Thrift, 1994; Cooke ir Morgan, 1993; Murdoch, 2000), kuri dar labiau nei „į vietovę orientuota“ koncepcija sujungia išorinių ir vidinių veiksnių panaudojimą į vieningą visumą, o ne supriešina endogeninį ir egzogeninį požiūrius. Tinklaveikos koncepcija siūlo „trečiąjį kelią“ (Lowe et al., 1995), integruojantį abu požiūrius, nes bendradarbiavimo tinklas nesusikuria be tam tikrų išorinių veiksnių poveikio, ir neveikia, jei nėra vidinių paskatų.

Bendradarbiavimo tinklų vaidmuo kaimo vystyme analizuojamas įvairiais aspektais: politinės ekonomijos, veikėjų tinklo teorijos, inovacijų ir mokymosi teorijos. Šios koncepcijos šalininkai pabrėžia ypač svarbų tinklaveikos vaidmenį skatinant mokymąsi ir inovacijų diegimą, kurie žinių visuomenėje yra laikomi svarbiausiais ekonomikos varomaisiais veiksniais (Camagni, 1995; Capello, 1996; Cooke ir Morgan, 1993; OECD, 1993 ir 1996; Powell, 1990; Powell ir Smith-Doerr, 1994).

Tinklaveikos koncepciją kaimo politikoje propaguojantys autoriai teigia, kad kaimo vystymo strategijos turi rūpintis dviejų rūšių: vertikalinių ir horizontalių tinklų plėtra (Murdoch, 2000). Vertikalūs tinklai turi būti skatinami kaip apjungiantys kaimiškosiuose teritorijose veikiančius asmenis į maisto ūkį, o horizontalūs tinklai – kaip apjungiantys kaimiškosiuose teritorijose veikiančius asmenis į didesnę ekonominės veiklos sferą, apimančią ne tik su žemės ūkiu susijusius dalykus.

Nepaisant gana aktyvios propagandos tinklaveikos teoriją taikyti kaimo politikoje, literatūroje kol kas pateikiama nedaug pavyzdžių, iliustruojančių šios teorijos veiksmingumą, ypač išnaudojant žinias kaip gamybos veiksnį, pvz., skatinant mokymąsi ir inovacijas. Labiausiai tai sąlygoja pačios idėjos naujumas. Mokslinėje literatūroje akivaizdžiai trūksta teorinių modelių, siūlančių tinklo panaudojimo mechanizmus ne tik kaimo, bet ir bendrojoje vystymo politikoje. Artimiausiu metu galima tikėtis tyrimų šioje srityje protrūkio, nes „panašu, kad dabartinę finansų krizę sukėlė nesugebėjimas valdyti tinklaveikos ryšius“ (Sheng, 2010).

3.3. Kaimo politikos vystymo kryptys žinių visuomenėje

Apibendrinant XXI a. 1-ajame dešimtmetyje daugiausia diskutuojamus naujos kaimo politikos paradigmas, pritaikytos prie žinių visuomenės specifikos, bruožus, galima išvardyti šiuos dažniausiai minimus jos aspektus:

- Endogeninis vystymasis;
- Tvarumas;
- Regionalizacija;
- Tinklaveika.

Endogeninio vystymosi aspekto aktualizavimas liudija, kad visuomenė vis labiau suvokia savireguliacijos galimybes ir jos mechanizmo pažinimo svarbą. Todėl metodai, padedantys aiškiau suvokti ir sąmoningai valdyti automatinius savireguliacijos procesus, darosi vis aktualesni. Kokybinių struktūrų metodu pagrįstas strateginis mastymas leidžia sekti tvarumo aspektą įgyvendinant kiekvieną iš šešių galimų strateginių modelių. Įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją sekama, kad nebūtų viršijamas tam tikro išteklių sukaupti viename ūkyje mastas, nes tai veda į neigiamo masto efekto pasireiškimą. Įgyvendinant intensifikacijos strategiją vertinama, ar per daug intensyvus išteklių naudojimas neveda į per greitą pagrindinių išteklių, ypač gamtinių, nusidėvėjimą. Kai per siaura specializacija ima kelti grėsmę ūkio tvarumui dėl produkcijos pardavimo problemų nuolat besikeičiančioje rinkoje, ši grėsmė gali būti sumažinama diversifikuojant veiklą ir diegiant kitas rizikos valdymo strategijos priemones. Dėl kasmet didėjančio aplinkos dinamiškumo dažnai nebepavyksta pasiekti tvarumo viename ūkyje, tuomet imama diegti bendradarbiavimo strategija. Jei nepadeda ir bendradarbiavimas, tenka pereiti prie sudėtingiausios – inovacijų strategijos, kurios įgyvendinimas siekia tvarumo ieškant iš esmės naujų sprendimų ir mėginant suderinti priešingų tikslų siekiančių grupių interesus.

Pradėjus įgyvendinti industrinės visuomenės inovacijų strategiją, kurioje siekiama išsaugoti teritorijos išteklius atsižvelgiant ne tik į žemdirbių, bet ir į visų jos gyventojų interesus, buvo suvokta būtinybė kaimą traktuoti kaip regioną. Kaimo politikos objekto išplėtimas, pereinant nuo žemės ūkio prie viso kaimiškojo regiono, mūsų nuomone, yra vienas iš svarbiausių naujos kaimo politikos paradigmos, atsižvelgiančios į žinių visuomenės specifiką, skirtumų nuo industrinei visuomenei pritaikytos paradigmos. Kaimas nebetapatinamas su žemės ūkio sektoriumi, į jį žiūrima kaip į

teritoriją, kurioje vyksta įvairi ūkinė veikla, išskiriant valstybėje regionus pagal jų kaimiškumo laipsnį. Regionalizacija padeda įgyvendinti holistinį požiūrį į visas kaimiškios teritorijos problemas ir atspindėti vietovės specifiką globalizuotame pasaulyje.

Vietoje pagrindinės visuomenės narių tarpusavio santykių formos industrinėje visuomenėje – hierarchijos – vis dažniau naudojama organizacinė forma yra bendradarbiavimo tinklas, nes rinkos pasiūlos – paklausos mechanizmas dėl didėjančios informacijos asimetrijos kasmet darosi vis nepatikimesnis instrumentas reguliuojant prekių srautus, ir reikiama informacija gali būti gaunama tik bendradarbiaujant su tinkamais asmenimis.

Manytume, kad visi šie aspektai labai svarbūs žinių visuomenės sąlygomis ir turi būti įkomponuoti į naująją kaimo politikos paradigmą, laikant juos pagrindinėmis tolesnės kaimo politikos vystymo kryptimis. Jų laikymasis priimant politinius sprendimus gali padėti pasiekti esminį lūžį, keičiant industrinės visuomenės stiprinimui skirtą kaimo politikos paradigmą į naują, žinių visuomenės poreikiams pritaikytą paradigmą.

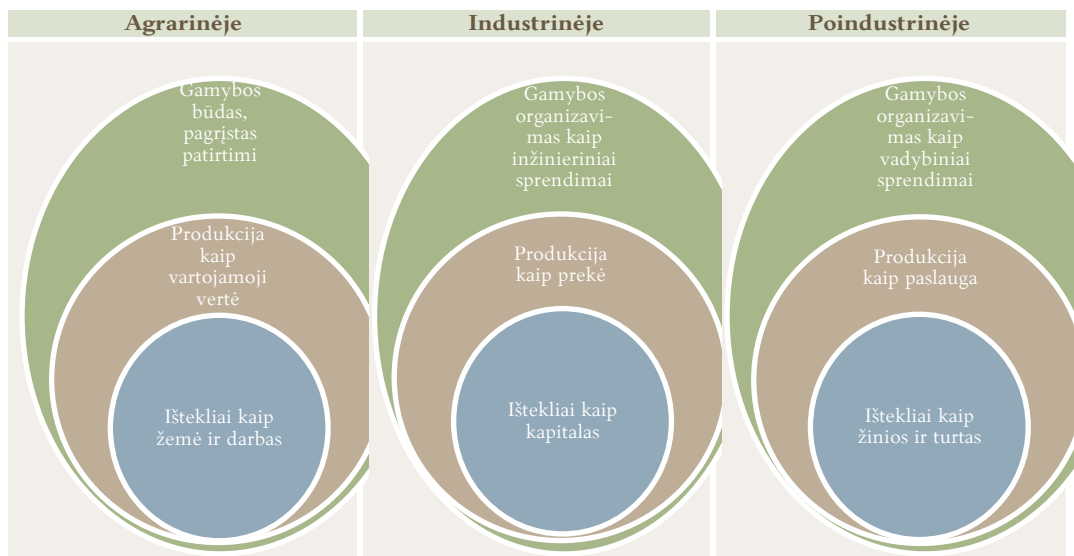
3.4. Į žinių visuomenės kūrimą orientuotos kaimo politikos formavimo gairės

Šiame skyriuje pateikiamas konceptualus kaimo politikos modelis, sukonstruotas taikant evoliucinį požiūrį ir kokybinių struktūrų metodą, kuriame pateikiamos svarbiausios kaimo politikos, orientuotis į žinių visuomenės kūrimą ir siekiančios panaudoti pagrindinius šio visuomenės raidos etapo sėkmės veiksnius, gairės. Jame aptariama, kuo turėtų būti panašūs ir kuo skirtis kaimo politikos tikslas, objektas, priemonės ir nauda visai valstybei poindustriniame etape, vadinamame žinių visuomene, lyginant juos su kiekviename žemės ūko industrializacijos proceso evoliucijos etape išryškėjusiais bruožais, išnagrinėtais ankstesniame skyriuje.

Žinių visuomenei pritaikytas konceptualus kaimo politikos modelis buvo konstruojamas darant prielaidą, kad visuomenės vystymasis vyksta spiraline trajektorija. Keičiasi tam tikri visuomenės bruožai ir vertybės bei jų išraiškos formos, dėl ko perinama į aukštesnę išsivystymo kokybę. Tačiau saviorganizacijos modeliai, leidžiantys toliau gerinti kokybę, išlieka tie patys.

Pagrindinis gamintojų saviorganizacijos pasikeitimas, įvykstantis naujo visuomenės vystymosi spiralės vingio pradžioje, susijęs su naujos išteklių rūšies, leidžiančios pasiekti ekonomikos augimą, atsiradimu (3.4 pav.). Agrarinėje visuomenėje gamyba rėmėsi žemės ir darbo kaip fizinės jėgos ištekliais. Industrinėje visuomenėje ekonomikos vystymo pagrindiniais ištekliais, padedančiais pasiekti proveržį, tapo įvairūs mechaniniai įrengimai, padedantys taupyti darbo jėgą, ir finansiniai ištekliai, sudarantys galimybę tuos įrengimus įsigyti. Svarbiausia savybė, akcentuojama apibūdinant bet kurios rūšies išteklius, yra jų turimas potencialas kurti pridedamąją vertę, t. y. remiamasi pagrindine pramonės pagamintų įrengimų charakteristika – galia. Api-

bendrinat šią savybę ištekliai imami apibūdinti kaip kapitalas, kapitalo sąvoka naudojama visų rūšių ištekliams nusakyti, naudojant fizinio, finansinio, žmogiškojo, socialinio ir t.t kapitalo sąvokas. Žinių visuomenėje pagrindiniu ištekliumi tampa žinios, o turimas turtas vaidina tik pagalbinį vaidmenį. Kadangi didelė dalis žinių, apibūdinamų kaip neišreikštinės žinios, yra neatskiriamos nuo žmogaus – jų turėtojo, galima teigti, kad žmogiškieji ištekliai tampa svarbesni už finansinius išteklius. Todėl didžiausio efekto galima tikėtis stiprinant žmogiškąjį kapitalą kaimiškose teritorijose ir skatinant žinių sklaidą, kūrimą ir naudojimą visose kaimiškųjų regionų gyvenimo srityse.

3.4 pav. Gamintojo instrumentų skirtumai agrarinėje, industrinėje ir poindustrinėje visuomenėje

Perėjus į naują visuomenės vystymosi etapą keičiasi ir produkcijos pobūdis. Agrarinėje visuomenėje svarbiausia buvo pagaminti produkciją, turinčią vartojamąją vertę. Industrinėje visuomenėje vyravo prekių gamyba, leidžianti pagamintą produkciją išmainyti į finansinius išteklius, kurie po to naudojami gamybos priemonėms ir asmeniniam gamintojo vartojimui reikalingų produktų, kurių jis pats negamina, įsigijimui. Žinių visuomenėje į pirmą vietą iškyla paslaugų teikimas. Paslaugų teikimas pamažu peržengia atskiro ekonomikos sektoriaus ribas ir tampa būdingas visoms ūkinėms veikloms, nes pramonėje ir žemės ūkyje veikiančios gamintojai vis labiau orientuojasi į skirtingus vartotojų poreikius, pateikdami galutinį produktą pagal individualius užsakymus, ir dėl to jų produkcija įgauna paslaugoms būdingų bruožų. Į žinių visuomenės specifiką reaguojanti kaimo politika turėtų skatinti paslaugų plėtoją kaimo gyventojams ir paslaugų elementų pasireiškimą žemės ūkyje ir kituose kaimiškuosiuose regionuose vystomuose versluose.

Gamybos organizavimo būdas kiekviename visuomenės vystymosi etape taip pat keičiasi. Agrarinėje visuomenėje gamyba organizuojama remiantis protėvių patirtimi, sukaupta stebint gamtą, ir perduodama iš kartos į kartą. Industrinėje visuomenėje

remiamasi techniniu požiūriu, dėmesys sutelkiamas į inžinierinius sprendimus. Inžinierinių konstrukcijų kūrimo, susidedančio iš atskirų detalių sumontavimo į bendrą darinį, patirtis imama taikyti ir gamybos procesui organizuoti. Įsigali redukcionizmo principai, kai gamybos procesas suskaidomas į dalis, kurias galima atlikti kaip atskiras operacijas, ir siekiama taip pasidalinti darbą, kad būtų išmokstama jas atlikti mechaniškai ir greitai. Žinių visuomenėje iki tol taikyti inžinieriniai gamybos organizavimo būdai peržiūrimi ir papildomi, stengiantis pamėgdžioti ekologinių sistemų organizavimo principus, atsižvelgti į gyviems padarams būdingus gyvenimo organizavimo aspektus, kurių neįvertina techniniai mokslai, pvz., psichologinę darbuotojų motyvaciją, vertybines nuostatas ir pan. Todėl vis svarbesni tampa vadybiniai sprendimai, pagrįsti holistiniu požiūriu, padedančiu suvokti, kaip vieno ar kelių gamybos proceso elementų eliminavimas ar pridėjimas pakeičia gamintojo kokybę, kaip ją veikia išoriniai veiksniai ir t. t. Sugebėjimas organizuoti komandinį darbą, kooperavimasis ir kitos bendradarbiavimo formos, paremtos vienašalės ir dvišalės (ar daugiašalės) tinklaveikos modeliais, dažnai atneša daug didesnę naudą nei pačių moderniausių įrengimų įsigijimas. Todėl ateities kaimo politika turėtų susitelkti į vadybos mokslo pasiekimų taikymo skatinimą, akcentuojant socialinių inovacijų ir socialinės *antreprenerystės* plėtros kaimiškuosiuose regionuose svarbą.

Kiindustrinėje agrarinėje visuomenėje svarbiausiomis buvo ekstensyvaus ir intensyvaus augimo strategijos. Industrinėje visuomenėje didžiausios sėkmės sulaukdavo tie subjektai, kurie buvo gerai įvaldę specializacijos ir rizikos valdymo strategijas. Žinių visuomenėje ypač svarbios tampa sudėtingiausios – bendradarbiavimo ir inovacijų strategijos, orientuotos į grupinius veiksmus ir kolektyvinės vertės, svarbios vartotojui, kūrimą.

Aptarsime kiekvienos iš šešių strategijų įgyvendinimo skatinant žinių visuomenės sukūrimą kaimiškuosiuose regionuose kaimo politikos priemonėmis svarbiausius aspektus. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad rekomenduojamos kaimo politikos priemonės dar nėra išplitusios ne tik Lietuvoje, bet ir kitose pasaulio šalyse. Lydere šioje srityje būtų galima laikyti JAV, o ES kaimo politika 2007–2013 m. programavimo laikotarpiu vis dar daug kur tebesiorientavo į industrinės visuomenės periodui būdingus tikslus ir priemones.

Ekstensyvaus augimo strategijos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Kaimo vietovės rečiau apgyvendintos, todėl žmogiškųjų išteklių klausimas čia ypač aktualus. Žmogiškųjų išteklių trūkumas ir industrinėje visuomenėje sukeldavo daug problemų. Verslas stokojo darbo jėgos. Vietinės rinkos paklausa buvo per maža imtis teikti daugelio rūšių paslaugas ir gaminti produktus. Žinių visuomenėje, kurioje pagrindinis sėkmės rezervas glūdi sugebėjime panaudoti žmogiškuosius išteklius kaip žinių nešėjus ir gamintojus, žmonių trūkumas daro kaimiškuosius regionus dar pažeidžiamesnius. Todėl įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją, skirtą žinių visuomenės kūrimui, turi būti akcentuojama pagrindinio žinių ekonomikos išteklių – kaimiškujų regionų gyventojų kaip žinių turėtojų ir valdytojų skaičiaus svarba. Atsižvelgiant į tai, kad vis didesnė žinių dalis, atnešanti ekonominę sėkmę, yra ne kodifi-

kuotos, bet neišreikštinės žinios, kurios neatskiriamos nuo jų savininko, parama turi būti orientuota į abi žinių formas: išreikštines ir neišreikštines žinias. Įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją nepakanka remti kompiuterių bei informacinių bazių įsigijimą ir naudojimą kaimiškuosiuose regionuose. Tai iš industrinės visuomenės laikotarpio atėjęs mastymas. Svarbiausias išteklius žinių visuomenėje yra žinių turėtojai – regiono gyventojai. Todėl pagrindinis uždavinys – išvengti depopuliacijos kaimiškuosiuose regionuose, nes gyventojų tankumo sumažėjimas kai kuriuose regionuose iki kritinės ribos gali sukelti daug ekonominių ir socialinių problemų visos valstybės mastu. Įgyvendinant šį uždavinį kaimo politikos sprendimai turi susitelkti į augimo polių kūrimą depopuliuojančiuose regionuose. Tokia priemonė, kaip dirbtinis augimo polių kūrimas regionuose, kur jie nėra susiformavę natūraliai, gali paskatinti gyventojų skaičiaus augimą.

Be to, žinių visuomenės sąlygomis svarbu ne tik bendras gyventojų skaičiaus augimas, bet ir tai, koks jų išsilavinimas, darbo įgūdžiai. Tik kvalifikuotų ir *antreprenerišku* gyventojų dalies augimas gali padėti pasiekti, kad kaimiškuosiuose regionuose būtų sukuriama daugiau pridėtinės vertės ir didėtų jų patrauklumas gyventi. J. Appalraju ir M. Safier (1976) pabrėžė, kad naujo augimo poliaus atsiradimą gali nulemti viena iš penkių *antreprenerišku* inovacijų, t. y., kai imamos gaminti geresnės kokybės ar apskritai naujos prekės; pradedamos naudoti kitos gamybos ar prekybos technologijos; atsiveria nauja rinka ar vartojimo prekių išteklių; atrandami nauji tiekimo kanalai ar žaliavų šaltiniai ir/ar užimama nauja monopolistinė pozicija.

Kartu su naujomis verslo iniciatyvomis daugėja žmonių, kuriems reikalingi tokie kaimo infrastruktūros objektai kaip mokykla, ambulatorija, pašto skyrius ir pan. Didesnėse gyvenvietėse gali išsilaikyti parduotuvės ir buitines paslaugas teikiančios įmonės. Be to, nelieka nykti ir griūti ištuštėję gyvenamieji pastatai, kas dažnai stebima depopuliuojančiuose kaimuose.

Gyventojų, ypač gerai išsilavinusių, turinčių kvalifikaciją ir verslumo įgūdžių, skatinimas likti gyventi regione gali būti įgyvendinamas įvairiomis kaimo politikos priemonėmis, perimtomis iš regioninės politikos, stabdančiomis kaimo gyventojų kėlimosi į miestą ir emigracijos procesus. Tai gali būti verslo steigimo ar plėtros skatinimas, sukuriant naujas darbo vietas ir pajamų šaltinius kaimiškuosiuose regionuose, taip padarant atsiliesantį regioną patrauklesnį aukštesnės kvalifikacijos darbuotojams. Kita svarbi priemonių grupė gali būti skirta geresnių gyvenimo sąlygų sudarymui, kad paskatintų jaunas žmones, įgijusius išsilavinimą mieste, likti gyventi gimtinėje, ypač remiant infrastruktūros objektų sukūrimo ar atnaujinimo projektus, padedant apsirūpinti būstu, teikiant lengvatinius kreditus, padengiant persikėlimo ir nuomos išlaidas, mokant atlyginimo priedus, subsidijas naudotis transportu, suteikiant mokesčių lengvatų ir pan.

Kaimo politikos, įgyvendinančios ekstensyvaus augimo strategiją, skirtą kurti kaimo žinių visuomenę, pageidautini pagrindiniai bruožai apibendrinti 3.5 lentelėje.

Ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo skatinimas kaimo politikos priemonėmis turėtų būti taikomas tik tuose kaimiškuosiuose regionuose, kuriems gresia depopuliacija arba kuriuose stebimas žymus ekonominis nuosmukis.

3.5 lentelė. Kaimo politikos, įgyvendinančios žinių visuomenės kūrimo ekstensyvaus augimo strategiją, pagrindiniai bruožai

Remiama strategija	Ekstensyvaus augimo strategija
Politikos objektas	Augimo polių kūrimas depopuliuojančiuose ar ekonominių nuosmukį patiriančiuose kaimiškuosiuose regionuose
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Kaimiškuosiuose regionuose sukuriama daugiau pridėtinės vertės • Pilniau panaudojami kaimo infrastruktūros objektai ir gyvenamieji pastatai
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Parama infrastruktūros projektams • Inovatyvių verslo iniciatyvų rėmimas • Darbo vietų kūrimo rėmimas • Geresnių gyvenimo sąlygų sudarymas aukštos kvalifikacijos specialistams
Pagrindinis paramos gavėjas	Aukštos kvalifikacijos gyventojai
Siekiamas efektas	Masto efektas

Intensifikacijos strategijos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Žinių visuomenėje svarbiausias išteklius yra ne žemė, darbas ar kapitalas, o žinios (Snyder, McManus ir Wilson, 2000). Todėl įgyvendinant intensifikacijos strategiją svarbiausiu gamybos veiksmu, į kurio panaudojimo intensyvumą turi būti susitelkta, tampa žinių panaudojimas.

Siekiant paspartinti kaimiškųjų regionų gyventojų žinių praktinį panaudojimą, svarbu siekti tokio vietinių gyventojų žinių panaudojimo, kuris prisidėtų prie gyvenimo kokybės kaime gerinimo. Kadangi į žinių visuomenės sąlygas atsižvelgianti kaimo politika orientuojasi ne tik į žemės ūkio, bet į viso kaimiškojo regiono reikmes, labai svarbų vaidmenį ima vaidinti įvairūs švietėjiški projektai ir mokymai, skatinantys kaimiškuosiuose regionuose naudoti informacines ir žinioms imlias technologijas. Todėl parenkant kaimo politikos priemones, remiančias mokymų, konsultacijų ir kitų žinių naudojimą didinančių projektų įgyvendinimą, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad parama būtų teikiama ne tik ūkininkams, kaip industriniu laikotarpiu, bet ir kitiems kaimiškųjų regionų gyventojams.

Be to, atsižvelgiant į menkesnį kaimo regionų potencialą patiems susikurti gyvenimo kokybę užtikrinančią infrastruktūrą, su žinių visuomenės ypatumais susijusios infrastruktūros kūrimui turėtų būti teikiama valstybės parama. Tik žinių visuomenėje turėtų būti akcentuojamas ne pajamų iš gamybos sulyginimas tarp žemės ūkio ir pramonės kaip industrinėje visuomenėje, bet „vienodų“ su miestiečiais viešųjų paslaugų kainų užtikrinimas kaimo gyventojams (Berg, 2001). Kaimiškuosiuose regionuose

mažesnė ne tik darbo jėgos, bet ir viešųjų, verslo ir buitinių paslaugų pasiūla, prastinė fizinė infrastruktūra. Todėl siekiant paskatinti žinių visuomenės kūrimąsi svarbiausiu kaimo politikos uždaviniu įgyvendinant intensifikacijos strategiją turėtų būti paslaugų (ypač verslo) prieinamumas kaimo gyventojams, tokiu būdu sudarant jiems panašias sąlygas gauti veiklai reikalingą informaciją ir aptarnavimą kaip ir miestiečiams. Geresnį paslaugų prieinamumą kaimo gyventojams galima pasiekti naudojant tokias žinių visuomenei būdingas priemones kaip elektroninės valdžios institucijų paslaugos, internetinių sveikatos apsaugos ir švietimo paslaugų sistemų diegimas. Elektroninių paslaugų kūrimui turėtų būti pasitelkiami ir privatūs asmenys, paremiant jų kaimo gyventojams siūlomų informacinių paslaugų teikimo projektus. Kaimo politikos, įgyvendinančios intensifikacijos strategiją, skatinančią žinių visuomenės kūrimąsi, pageidautini pagrindiniai bruožai apibendrinti 3.6 lentelėje.

3.6 lentelė. Kaimo politikos, įgyvendinančios intensifikacijos strategiją, skatinančią žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Naudojama strategija	Intensifikacijos strategija
Politikos objektas	Verslo, viešųjų ir informacinių paslaugų prieinamumas kaimo gyventojams
Nauda valstybei	Kaimiškųjų regionų gyventojai tampa aktyvesni ekonominio ir socialinio gyvenimo dalyviai
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Mokymų, konsultacijų ir švietėjiškų projektų rėmimas • „Vienodų“ su miestiečiais viešųjų paslaugų kainų užtikrinimas, plečiant e. valdžios institucijų paslaugas, diegiant internetines sveikatos apsaugos ir švietimo paslaugų sistemas • Vietinių gyventojų įtraukimas į valdymo sprendimų priėmimą • Privačių informacinių bazių ir e. paslaugų, aktualių kaimo gyventojams, rėmimas • Mokymų naudoti informacines ir žinioms imlias technologijas kaimiškuosiuose regionuose rėmimas
Pagrindinis paramos gavėjas	Viešųjų ir informacinių paslaugų kaimo gyventojams teikėjai
Siekiamas efektas	Patirties efektas

Sėkmingai įgyvendinant intensifikacijos strategiją kartu gali būti pasiektas ir pirmojo etapo tikslas, nes dėl gerėjančios informacinės infrastruktūros ir viešųjų paslaugų prieinamumo didėjimo kaimiškieji regionai gali tapti patrauklūs gyventi aukštą išsilavinimą turintiems žmonėms.

Specializacijos strategijos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Maždaug nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio, industrinei epochai einant į pabaigą, pradėjo augti vartotojų poreikis maisto produktų įvairovei bei kokybei. Anksčiau svarbiausia buvo pasiekti mažą žemės ūkio produkcijos savikainą, nes konkurencinėje kovoje tuo metu laimėdavo ūkiai, taikantys „mažiausių išlaidų“ strategiją, o šiuo lai-

kotarpriu vis labiau konkurencingi darėsi ūkiai, sugebantys prisitaikyti prie vis įvairesnių vietos vartotojų poreikių, t. y. konkuruojantys naudojant produkcijos diferenciacijos būdą. Tačiau tai reišė, kad jie turi už savo produkciją gauti didesnę nei vidutinę rinkos kainą, mokamą už standartinį produktą. Atsižvelgiant į tai, kaimo politikoje formavosi nauja paramos kryptis, padedanti žemdirbių ūkiams stiprinti konkuravimo strategiją, kuri pasiekia efektą ne gaminant masinę standartizuotą produkciją, superkamą didmenininkų, bet orientuojasi į išskirtinės, labiau vartotojo poreikius atitinkančios produkcijos gamybą. Šiuo tikslu imta remti ūkius, gaminančius aukštos kokybės produktus. Kaimo politikos priemonės, skatinančios ūkius konkuruoti gaminant aukštesnės kokybės produktus, naudingos ne tik ūkininkams, bet ir nacionaliniu mastu. Padidėjus produkcijos įvairovei geriau patenkinami vietos vartotojų poreikiai, ir tai leidžia mažinti maisto produktų importo apimtį, kas teigiamai veikia šalies prekybos balansą.

Siekiant sustiprinti konkurencinius regiono pranašumus žinių visuomenėje, svarbu atsižvelgti į tai, kad čia svarbus ne masiškas kaip industrinėje visuomenėje, orientuotas į kuo pigesnės produkcijos gamybą, bet visų veiklos stadijų: valdymo, gamybos, prekybos, vartojimo, – individualizavimas, leidžiantis maksimaliai prisitaikyti prie vartotojo poreikių bei gerinti produkcijos kokybę. Geriausiai šiuos reikalavimus išpildo paslaugų sektorius, dirbantis atsižvelgiant į kiekvieno kliento individualius poreikius. Todėl į pirmą vietą turėtų būti iškeltos tokios paramos priemonės, kurios skatintų paslaugų sektoriaus plėtrą regione. Tai neturėtų būti suprantama tik kaip „grynojo“ paslaugų sektoriaus plėtros skatinimas. Kaimo politika turėtų prisidėti prie paslaugų elementų įvedimo visose veiklose, ypač tradicinėje kaimiškųjų regionų veikloje – žemės ūkyje. Tai turėtų pasireikšti ūkininkų skatinimu daugiau bendrauti su savo produkcijos vartotojais, gaminti ne anonimiam pirkėjui, bet pagal konkrečius užsakymus. Tokiu būdu žemės ūkio produktų gamyba įgyja paslaugos teikimo pobūdį.

Atsižvelgiant į tai, kad žinių visuomenėje kaimo politikos priemonės skiriamos ne vien ūkininkų, bet viso kaimiškojo regiono vystymui, turėtų būti siekiama ne tik atskirų ūkio subjektų, bet ir viso kaimiškojo regiono specializacijos, prisidedančios prie konkurencinių gebėjimų didinimo. Tokio tikslo įgyvendinimui ypač naudinga skatinti viename regione specializuotis tam tikros rūšies produkcijos gamyboje. Pvz., parėmus valdžios institucijoms, Japonijoje ir Tailande išplito visuomeninis judėjimas, pavadintas „vienas kaimas, vienas produktas“. Prasidėjęs Japonijos Oitos prefektūroje, kurioje smulkūs ūkininkai kiekvienoje vietovėje susitelkė į vieno specifinio produkto auginimą, toks specializacijos būdas ne tik žymiai pagerino ūkių ekonominę būklę, bet ir sustabdė migracijos į miestą procesą, nors prieš tai šioms vietovėms grėė visiška depopuliacija. Šalia pagrindinės kultūros – ryžių, pradėję auginėti kitus produktus, pvz., citrinas ar slyvas ir iš jų daryti sultis, užpilus salotoms, vyną, konservus ir pan., vietos ūkininkai ėmė garsėti kaip vieni iš labiausiai *antreprenerišku* ir ekonomiškai sėkmingų visoje šalyje (Natsuda et al., 2012).

Kaimiškieji regionai turėtų specializuotis gaminti didelę pridėtinę vertę duodančius produktus, sutelkdami ūkinę veiklą į vietinių gamtinių išteklių panaudojimą (Ikerd, 2006). Atsižvelgiant į vis stiprėjantį ekologinį judėjimą visose gyvenimo srityse, atrodo, kad didžiausias perspektyvas pirmoje XXI a. pusėje turi specializacija gaminti maisto produktus remiantis gamtinės žemdirbystės principais, tiekti natūralias

ekologiškas statybines medžiagas, kurą, degalus. Be to, dauguma šių produktų, ypač maisto, turėtų būti pardavinėjami ne kaip prekės, bet kaip paslaugos. Sugebėjimas į kiekvieno gaminamo produkto pateikimo vartotojui modelį įvesti nors kelis paslaugos elementus gali tapti esminiu konkurencinio pranašumo formavimo veiksmu. Pvz., sudarius vartotojui nuolatinę galimybę savo akimis pamatyti perkamų maisto produktų gamybos procesą daug lengviau įgyjama nuolatinių klientų, kuriems sutarto asortimento maisto produktų krepšelis gali būti tiekiamas reguliariai.

Teikiant paramą tam tikrų rūšių produktų gamintojams, taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad žinių visuomenėje didžiausią sėkmę neša ne materialių gėrybių gamyba, bet idėjų kūrimas. Materialių gėrybių, ypač maisto produktų vartojimas turi ribas, o kiekvienas naujas informacinių produktų ir žinių vartojimo aktas tampa pagrindu plėtoti šių dalykų vartojimą (Inozemcev, 1998). Todėl remiant kaimo verslininkus, kurie nori specializuotis gaminti produkciją, reikalaujančią daug intelektualinių išteklių, būtų padėti pamatai ilgam kaimiškojo regiono klestėjimui. Verslų, besispecializuojančių teikti tokias paslaugas kaip kultūrinis, sveikatos ir ekologinis turizmas, apželdinimas, konsultavimas, ir pan. ne tik spartina ekonominį regiono raidos procesą, bet ir teigiamai veikia socialinį bei kultūrinį regiono gyvenimą. Į specializacijos strategijos diegimą orientuotos kaimo politikos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą kaimo regionuose, pageidautini pagrindiniai bruožai apibendrinti 3.7 lentelėje.

3.7 lentelė. Kaimo politikos, įgyvendinančios specializacijos strategiją, skatinančią žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Remiama strategija	Specializacijos strategija
Politikos objektas	Ekonominė situacija kaimiškuosiuose regionuose
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Geriau panaudojami kaimiškojo regiono ištekliai • Vietinių maisto ir paslaugų rinkų kūrimas ir stiprinimas • Vietiniai vartotojai aprūpinami kokybiškesniais maisto produktais ir paslaugomis
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Regiono specializacijos stiprinimo rėmimas • Paslaugų sektoriaus plėtros kaimiškuosiuose regionuose skatinimas • Parama intelektualiu kapitalu pagrįstiems kaimo gyventojų verslams • Produkcijos kokybės gerinimo rėmimas
Pagrindinis paramos gavėjas	<ul style="list-style-type: none"> • Norintieji pradėti verslą, atitinkantį regiono pasirinktą specializaciją • Paslaugų kaimiškųjų regionų gyventojams teikėjai
Siekiamas efektas	Atrankos efektas

Sėkmingai įgyvendinant specializacijos strategiją prisidedama ir prie pirmojo bei antrojo etapų tikslų siekio, nes stiprinant regiono specializaciją ir skatinant paslaugų sektoriaus plėtrą kaimiškuosiuose regionuose kuriasi nauji augimo poliai ir didėja vietos gyventojų žinių bagažas bei turimų žinių panaudojimo intensyvumas.

Rizikos valdymo strategijos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Rizikos valdymo strategijos įgyvendinimas išlieka aktualus ir žinių visuomenės kaimui. Tik šiuo atveju pagrindiniu rizikos veiksniu tampa ne rinkos svyravimai ir perprodukcija, kaip industriniame etape, bet mažėjantis kaimo gyventojų užimtumas žemės ūkyje. Jauniems žmonėms vis dažniau kyla logiškas klausimas, kam jiems gyventi kaime, jei neužsiims žemės ūkiu? Kokius privalumus kaimas gali pasiūlyti kaip gyvenamoji vieta? Kaip rasti kitų būdų užsidirbti pragyvenimui? Todėl kaimo politikos priemonės, skatinančios diversifikuoti veiklą panaudojant kaimiškosios vietovės išteklius, tampa dar svarbesnės nei industrinėje epochoje. Žinių visuomenėje akcentas nuo žemės ūkio įmonių finansinės rizikos mažinimo turi būti perkeltas į visų kaimo įmonių rizikos mažinimą, teikiant paramą kuriantiems verslus, kurie gerina gyvenimo kokybę kaime, bet dėl mažos rinkos yra rizikingi (parduotuvės, buitinių paslaugų teikimas). Be to, verslo rėmimo programų nepakanka, rizikos valdymo strategijos įgyvendinimas siekiant viso kaimiškojo regiono tvarumo yra platesnio masto uždavinys ir turi būti papildytas į kitas gyvenimo sritis nukreiptomis priemonėmis, darančiomis kaimą patrauklia gyventi vieta tokioms gyventojų grupėms, kurios gali sukurti papildomų pajamų šaltinių kaimo gyventojams, nes perka vietines prekes ir paslaugas arba investuoja į kaimiškųjų teritorijų nekilnojamąjį turtą, statant sau būstą ar kitus statinius, puoselėjant kraštovaizdį ir pan.

Siūlant naujus kaimo politikos tobulinimo būdus, nukreiptus į tvarių pajamų šaltinių kūrimą, darosi vis populiareesnės idėjos, inicijuotos remiantis gyvenamosios vietos ekonomikos teorija (Davezies, 2008 ir 2009). D. Requier-Desjardins nuomone, gyvenamosios vietos ekonomikos teorija siūlo ekonomikos organizavimo modelį, pritaikytą naujam kaimiškumo supratimui, kuris, visų pirma, turėtų būti diegiamas nuo miestų ekonominių centrų ir pagrindinių transporto magistralių nutolusiose kaimo teritorijose, sugebančiose panaudoti savo patrauklumą pritraukiant gyventojus ar turistus (Requier-Desjardins, 2010). Formuojant šio laikotarpio kaimo politikos priemones taip pat būtų naudinga remtis nekilnojamųjų išteklių teorija (Bryden, 1998), kuri teigia, kad dėl globalizacijos procesų tradicinių ekonominio vystymosi išteklių (finansinio kapitalo, kvalifikuotos darbo jėgos ir t. t.) mobilumas padidėjo tokiu mastu, kad jie jau nebesukuria pagrindo kaimo vietovių ekonomikos vystymui. Todėl kaimo vietovės turėtų grįsti savo vystymosi strategijas tokiais nekilnojamaisiais ištekliais kaip socialinis kapitalas, kultūrinis kapitalas, gamtinės aplinkos kapitalas ir vietinės žinios².

Atsižvelgiant į minėtus pokyčius, galima teigti, kad rizikos valdymo strategijos įgyvendinimo sėkmė žinių visuomenėje labiausiai susijusi su sugebėjimu vietinius išteklius kombinuoti su miesto ištekliais. Siekiant paskatinti šį procesą kaimo politikos priemonėmis, visų pirma, turėtų būti susitelkta į naujas galimybes, atsivėrusias dėl

² Vietinės žinios yra žmonių turimas rinkinys faktų, susijusių su visa koncepcijų apie juos supantį pasaulį, tikėjimų ir suvokimo sistema. Ji apima būdus, kaip žmonės stebi ir matuoja savo aplinką, kaip jie sprendžia problemas ir tikrina naują informaciją. Ji taip pat apima žinių generavimo, kaupimo, taikymo ir perdavimo kitiems procesus (Warburton and Martin, 1999).

informacinių ir komunikacinių technologijų naudojimo. Svarbu atsižvelgti į tai, kad darbo vieta, priešingai nei industrinėje visuomenėje, vis dažniau nebėra centralizuota ir persikelia iš fabričių ir įstaigų į verslo aplinką bei darbuotojų būstus. Tai atveria galimybes kaimo gyventojams įsidarbinti įmonėse ir organizacijose, kurių būstinės yra mieste ar net kitoje valstybėje, nekeičiant savo gyvenamosios vietos. Kad ši tendencija kuo greičiau pasireikštų diferencijuojant veiklą kaimiškose teritorijose, viena iš pagrindinių priemonių yra virtualių darbo vietų kūrimo rėmimas ir techninių sąlygų tam sudarymas, įrengiant plačiajuostį internetą kaimo regionuose. Tai leistų didinti darbo vietų kaime skaičių nepriklausomai nuo darbdavio būstinės vietos.

3.8 lentelė. Kaimo politikos, įgyvendinančios rizikos valdymo strategiją, skatinančią žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Remiama strategija	Rizikos valdymo strategija
Politikos objektas	Tvarūs kaimo gyventojų pragyvenimo šaltiniai
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Save išlaikančių regionų formavimas • Mažėja probleminių regionų ir iš socialinių pašalpų gyvenančių gyventojų skaičius • Tolygesnis regionų išteklių panaudojimas, nes kaimo gyventojų pajamų šaltiniams kurti panaudojami pertekliniai miesto ištekliai
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Virtualių darbo vietų kūrimo rėmimas • Plačiajuosčio interneto įrengimas kaip darbo vietos kaime garantija nepriklausomai nuo darbdavio būstinės vietos • Kaimiškųjų regionų gyventojų važinėjimo dirbti į miestą rėmimas • Parama verslų, kurie gerina gyvenimo kokybę kaime, kūrimui • Antrųjų namų kūrimosi rėmimas atokiuose regionuose • Pensininkų gyvenviečių kūrimosi kaimiškuosiuose regionuose skatinimas
Pagrindinis paramos gavėjas	Projektai, didinantys kaimiškųjų regionų patrauklumą gyventi ir investuoti
Siekiamas efektas	Papildomumo efektas

Įgyvendinant kaimiškųjų regionų rizikos valdymo strategiją parama neturėtų būti teikiama tik kaimo gyventojams. Siekiant paskatinti miesto išteklių pritraukimą į kaimą pagrindiniu paramos gavėju turėtų tapti ne tikslinė asmenų grupė, bet projektai, kurių iniciatoriai turi naujų idėjų, kaip padidinti kaimiškųjų regionų patrauklumą gyventi ir investuoti. Paramos priemonės nebūtinai turi būti susijusios su tiesioginiu verslo skatinimu. Miestiečiai prie atokių, depopuliuojančių regionų ekonomikos tvatumo gali prisidėti įsirengdami ten vasarvietę, investuodami į pensininkų bendruomenei skirtos gyvenamosios teritorijos statybas ir pan. Kartu kaime būtų kuriamos naujos, su žemės ūkiu nesusijusios darbo vietos, atsirastų galimybė panaudoti ištuštėjusius pastatus, šiam tikslui pritaikant uždaromų mokyklų pastatus, dvarus ir pan. Pensininkų bendruomenių gyvenvietėse reikėtų slaugos paslaugas galinčių teikti darbuotojų, vasarotojai taip pat sukurtų naujas vietines maisto ir įvairių buitinių paslaugų rinkas kaimiškajame regione. Kaimo politika prie tokių procesų gali prisidėti įgyven-

dinant antrųjų namų kūrimosi rėmimo atokiuose regionuose ar pensininkų gyvenviečių kūrimosi programas. Į rizikos valdymo strategijos diegimą orientuotos žinių visuomenės kaimo politikos pageidautini pagrindiniai bruožai apibendrinti 3.8 lentelėje.

Sėkmingai įgyvendinant rizikos valdymo strategiją prisidedama ir prie trijų ankstesniųjų etapų tikslų siekio, nes veiklų portfelio kaimiškuosiuose regionuose diversifikavimas gali paskatinti regione kurtis naujiems augimo poliams, veiklų įvairovė reikalauja iš vietos gyventojų įsisavinti naujas žinias bei gali padėti surasti naują, regionui ypač tinkamą specializaciją.

Bendradarbiavimo strategijos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Įžengus į žinių visuomenės etapą išsivysčiusiose šalyse ima kurtis organizacijos, kurių tikslas – suburti žmones, norinčius kurti ir skleisti žinias, padedančias kaimiškųjų regionų raidai. Pvz., Vokietijoje ir Čekijoje XXI a. 1-ojo dešimtmečio pabaigoje įsikūrė nauja kooperatyvų forma – regioniniai švietimo kooperatyvai, kurių tikslas – koordinuoti kaimiškųjų regionų gyventojų švietimo iniciatyvas, skatinti įvairių asmenų bendradarbiavimą regiono viduje ir su kitais regionais, stiprinti socialinį kapitalą ir didinti vietos gyventojų atsakomybę už švietimo procesus (Husak, 2012).

Pradžioje kaimo politikoje daugiausiai dėmesio buvo skiriama bendruomenių dalyvavimui priimant kaimo vystymo sprendimus, ir tokiu būdu panaudojant vietinių gyventojų turimas žinias. Tačiau pamažu aiškėja, kad bendruomenės vadovavimas kaimo vystymui nėra universalus metodas ir jo sėkmingam įgyvendinimui reikalingos tam tikros sąlygos. Pereinant nuo kaimo politikos sprendimų priėmimo „iš viršaus“ modelio prie modelio, kuris įtraukia visus suinteresuotus asmenis, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad bendruomenė turi būti pasiekusi tam tikrą sąmoningumo ir žinių lygį, kad bendruomenių dalyvavimo metodas būtų veiksmingas. Tyrimai rodo, kad skurdžiose Trečiojo pasaulio šalyse, kur didelė dalis gyventojų yra menkai išsilavinę, gyventojų įtraukimas į savo kaimo valdymo procesus daug kur buvo mažai veiksmingas. Pvz., G. Manzuri ir V. Rao (2004) tyrimas, apimantis 138 bendruomenės vadovaujamų projektų studijas, parodė, kad tik keletas projektų sukūrė efektyvią bendruomenių infrastruktūrą ir pagerino jų narių gyvenimo lygį. Dauguma projektų nepateisino naudos gavėjų lūkesčių ir nepatvirtino „dalyvavimo“, „įgalinimo“ ir „socialinio kapitalo“ koncepcijų veiksmingumo.

Poreikis taikyti žinių visuomenės paradigma paremtą bendradarbiavimo strategiją atsiranda tuomet, kai įgyvendinant ekstensyvaus augimo, intensifikacijos, specializacijos ir rizikos valdymo strategijas individualiu lygmeniu nėra užtikrinama bent jau paprastoji kaimo regionų išteklių reprodukcija. Taigi, pagrindinis kaimo politikos objektas turėtų būti vietinių išteklių reprodukcijos mastas. Bendradarbiavimo strategija sudaro galimybes suvienyti turimus išteklius ir veikiant drauge išgauti masto efektą bei sumažinti kiekvieno atskirai veikiančio išteklių naudotojo transakcines išlaidas, gamybos procese susidarantis veiklos atliekas ir rezervus, reikalingus apsidrausti nuo rizikos.

Kitas svarbus dalykas, į kurį būtina atkreipti dėmesį formuojant naująją žinių visuomenės sąlygoms pritaikytą kaimo politikos paradigmą, susijęs su tuo, kokios gy-

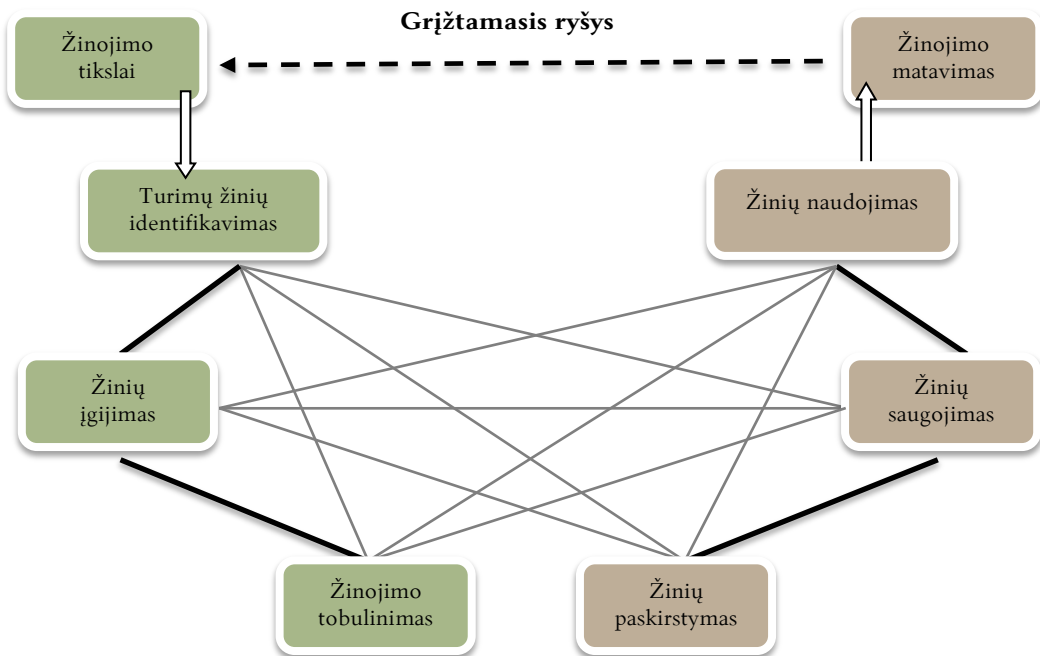
ventojų grupės turėtų būti įtrauktos į sprendimų priėmimą. Jei kaimo politika orientuosis ne tik į žemės ūkio, bet į viso kaimiškojo regiono reikmes, labai svarbų vaidmenį ims vaidinti įvairūs švietėjiški projektai ir mokymai, skatinantys kaimiškuosiuose regionuose naudoti informacines ir žinioms imlias technologijas. Siekiant paspartinti kaimiškųjų regionų gyventojų turimų žinių praktinį panaudojimą gyvenimo kokybės kaime gerinimui ir aktyvesnį kaimiškųjų regionų gyventojų įsitraukimą į pilietinį gyvenimą, gali būti taikomos įvairios kaimo politikos priemonės. Vienas iš tokių skatinimo mechanizmų buvo panaudotas ES diegiant LEADER metodą ir skatinant kurtis lokalias kaimo vietovės veiklos grupėms. Be to, ES iniciatyva, pradėjus įgyvendinti 2007–2013 m. Kaimo plėtros programą (KPP), visose šalyse narėse buvo sukurti nacionaliniai Kaimo tinklai, siekiantys panašių tikslų ir jungiantys įvairiausias organizacijas ir asmenis, galinčius prisidėti prie kaimo raidos.

Norint kaimo politikos priemonės sutelkti į svarbiausio visuomenės raidos veiksnio – žinių valdymo tobulinimą, būtina ieškoti labiau laikmetį atitinkančių bendradarbiavimo organizavimo formų. J. Murdoch teigimu, „bendradarbiavimo tinklas gali būti naujos kaimo vystymo paradigmos pagrindas“ (Murdoch, 2000). Bendradarbiavimo tinklai padeda sukurti *antreprenerišką* aplinką „išplėsdami atskiro verslininko žmogiškąsias, socialines, rinkos, finansines ir technines galimybes“ (Jack et al., 2008; Bertazzoli et al., 2009). Pagrindinis argumentas šiuo atveju būtų tas, kad žinių valdymas vyksta tinklo principu.

Bendradarbiavimo tinklų susikūrimas ir funkcionavimas yra ypač svarbūs regiono vystymui žinių visuomenėje, nes tinklinė organizavimo forma yra pajėgiausia sujungti ir koordinuoti skirtingų subjektų žinias bendrai veiklai, kuri, savo ruožtu, sąlygoja spartesnį regiono vystymąsi. Tapimas tinklo nariu žinių visuomenėje turi būti pagrįstas ne tik greitos ekonominės naudos siekiu, bet ir aiškiai apibrėžtu poreikiu pasikeisti turimomis žiniomis ir panaudoti jas bendrų projektų įgyvendinimui. Tik tokiu atveju tinklas bus naudingas ne tik jo nariams, bet ir visam regionui bei valstybei. Todėl kaimo politikos priemonės turėtų orientuotis į tokių bendradarbiavimo tinklų kūrimąsi, kuriuose sąmoningai siekiama tinklo nariams perduoti kuo daugiau žinių arba įtraukti juos į tokio bendro darbo atlikimą, kuris pavieniui neįmanomas.

Siekiant kaimo politikos priemonėmis kuo daugiau gyventojų turimų neišreikštinų žinių paversti išreikštinėmis, kuriomis gali pasinaudoti kuo daugiau bendradarbiavimo tinklo dalyvių, svarbu suvokti žinių valdymo galimybes ir mechanizmus. Tam daug kuo gali padėti G. Probst pasiūlytas modelis, pateikiantis aiškiai išdėstytą ir logiškai paremtą žinių valdymo proceso analizę. Kaip matyti 3.5 paveiksle, žinių valdymo etapai ne tik vyksta nuosekliai (žinių identifikavimas, žinių gavimas, žinių vystymas, žinių paskirstymas, žinių naudojimas ir žinių išbandymas), bet ir turi tiesioginių ryšių su kitais (o ne tik gretimais) etapais: žinios yra identifikuojamos jas vystant, paskirstant ir naudojant; žinios gaunamos jas skirstant, naudojant ir išbandant; žinios vystomos jas identifikuojant, naudojant ir išbandant; žinios skirstomos jas identifikuojant, gaunant ir išbandant; naudojamos jas identifikuojant, gaunant ir vystant, ir jos yra išbandomos gaunant, vystant ir paskirstant.

Tokie tinkliniai ryšiai atsiranda dėl nuolatinio žinių virsmo iš neišreikštų į išreikštas ir atvirkščiai. I. Nonaka ir H. Takeuchi (1995) šį procesą apibūdino kaip žinių virsmą iš individualių neišreikštinų žinių į organizacines išreikštines žinias (SECI modelis).

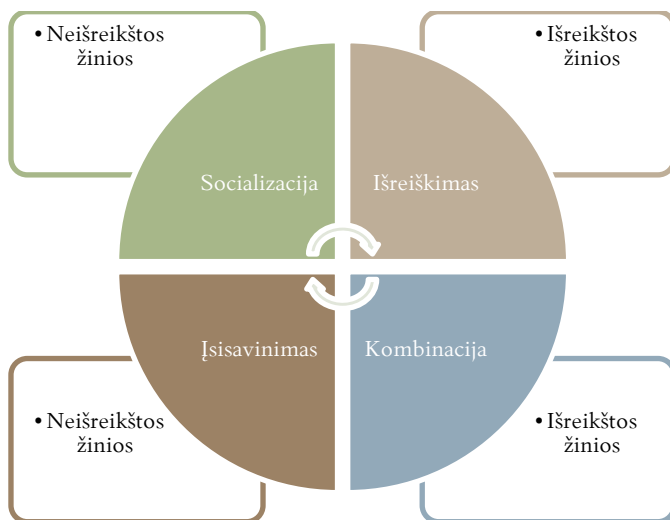
3.5 pav. Žinių valdymo procesai

Šaltinis: Probst, 1998.

SECI modelyje (3.6 pav.) išskiriami keturi žinių virsmo etapai: 1) iš neišreikštų į neišreikštas, 2) iš išreikštų į išreikštas, 3) iš neišreikštų į išreikštas, 4) iš išreikštų į neišreikštas. Kadangi neišreikštos individualios žinios yra pačiame žinių kūrimo centre, reali praktinė nauda yra gaunama tada, kai neišreikštos žinios tampa išreikštomis (eksternalizacija). Tokį žinių kūrimo procesą galima pavaizduoti kaip spiralę, kai individualios žinios virsta grupinėmis, o grupinės – organizacinėmis.

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad žinios, keisdamos savo formą ir išraišką (iš neišreikštų į kūnytas į išreikštas, apibrėžtas, koduotas), skatinamos tikslingais (siekiant įgyti organizacines žinias) ir kryptingais veiksmais (identifikuojamos, gaunamos, vystomos, paskirstomos, naudojamos ir išbandomos) judėti organizacijoje vertikalia (individualus, grupinis ir organizacinis lygmuo) ir horizontalia (socializacija, kombinavimas) kryptimis. Kad vykstantis nepertraukiamas procesas būtų greitesnis ir efektyvesnis, reikia, kad į tą procesą įsitrauktų kuo daugiau organizacijos darbuotojų. Jei kaimiškąjį regioną laikysime organizacija, jam galioja visi aptarti žinių judėjimo ir valdymo procesų ypatumai.

Tradiciniu organizacijos modeliu besivadovaujančios organizacijos, nors ir vadina save tinklu, yra priklausomos nuo hierarchinių ryšių specifikos ir dėl tokio pobūdžio ryšių egzistavimo yra pajėgios ugdyti tik **standartinius organizacijos sugebėjimus**. Centralizuotų tinklų vadovybė pagrindine savo užduotimi laiko techninės paramos savo nariams teikimą, padedantį ugdyti bazinėmis išreikštinėmis žiniomis pagrįstus standartinius žmonių sugebėjimus.

3.6 pav. Žinių kūrimo mechanizmas pagal I. Nonaka ir H. Takeuchi SECI modelį
Šaltinis: Dalkir, 2005.

Organizacijos, besivadovaujančios decentralizuotos tinklaveikos modeliu, užsiima **generatyvinių organizacijos sugebėjimų** ugdymu. Generatyviniu mokymu siekiama išugdyti gebėjimą naujai žvelgti į pasaulį ir į konkretų darbą bei organizaciją. Toks mokymas orientuotas į ateitį, jis nukreiptas į veiklos perversimą ir naujų požiūrių suformavimą. „Ką galėtume padaryti?“, „Kur glūdi problema?“, „Kokiais būdais galima nagrinėti šią problemą?“, „Kas gali nutikti ir kokios gali būti pasekmės, jeigu...?“ Generatyviniai organizacijos sugebėjimai suprantami kaip organizacijos sugebėjimai savo naudai paveikti išorinę aplinką, patiems „mokantis mokytis“, naudojant naujus vadovavimo metodus, ugdant sisteminių mąstymą, lankstumą, mokėjimą visiškai išnaudoti naujausių technologijų potencialą, derinti autonomiškumą su pavaldumu, valdyti kooperatinius ryšius ir santykius su konkurentais, taip pat susieti organizacinę struktūrą su organizacijai keliamais tikslais (Liebler ir Ferri, 2004, p. 6).

Decentralizuotuose tinkluose, skirtingai nei hierarchinę organizacinę struktūrą turinčiuose centralizuotuose bendradarbiavimo tinkluose, narių generatyviniai sugebėjimai ugdomi naudojant įvairius neišreikštinių žinių perdavimo vieni kitiems būdus, kurių moko nauja, XX a. pabaigoje susiformavusi disciplina – žinių vadyba organizacijose, pvz., mentorystę, mokymąsi darant, žinių kavinės organizavimą. Šiuo atžvilgiu decentralizuoti tinklai, veikiantys žinių visuomenės sąlygomis, turi pranašumą prieš centralizuotus tinklus. Į tai turėtų būti atsižvelgiama teikiant paramą.

Norint suvokti kaimiškojo regiono gyventojų bendradarbiavimo tikslus ir mechanizmą turėtų būti daugiau naudojamos verslo vadybos teorine baze, sukaupta ir išmėginta įmonių vadybos praktikoje. Bendradarbiavimo tinklo tobulinimui naudojant kaimo politikos priemones ypač naudinga būtų apribojimų teorija (angl.: *theory of constraints*, arba TOC). Teorijos autorius E. M. Goldratt ją pristato kaip bendrąją organizacijos valdymo teoriją, pagrįstą paprasta ir efektyvia grandininio proceso analogi-

ja. Grandinės stiprumą nusako silpniausia grandis, kuri šioje teorijoje vadinama „butelio kakliuku“. Apribojimų teorija teigia, kad svarbiausia įmonių problema yra ta, kad vadovai remiasi neteisinga prielaida, jog jų uždavinys – padidinti visus veiklos rodiklius, ir neatsižvelgia į tai, kur yra veiklos procesų grandinės pralaidumo apribojimas. Apribojimų teorija siūlo vadybininkams kitaip pažvelgti į įmonėje kylančias problemas: nesistengti spręsti visų problemų iš eilės, o nustatyti esminį apribojimą ir sutelkti dėmesį į jį. Jei nepaisoma „butelio kakliuko“ pralaidumo, įmonėje prie „butelio kakliuko“ daugėja atsargų, tai didina išlaidas, skirtas naujoms žaliavoms įsigyti ir nebaigtiems gaminiams (atsargoms) sandėliuoti, nes susikaupusios atsargos negali būti apdorotos greičiau, nei tai leidžia „butelio kakliukas“. Pagerinus įmonės skyrių, neturinčių „butelio kakliuko“, darbą, įmonės bendro pralaidumo rodiklio nepadidintume. Dėl šių priežasčių įmonei būtina nustatyti, kurioje vietoje bendroje veiklos procesų grandinėje yra „butelio kakliukas“ ir suderinti visą sistemą su „butelio kakliuko“ pralaidumu. Supažindinus su apribojimo teorijos principais kaimiškojo regiono gyventojus, atstovaujančius įvairiems visuomenės sluoksniams, ir įtraukus juos į kaimiškojo regiono ekonominių, socialinių ir gamtosauginių sistemų „butelio kakliukų“ nustatymo ir likvidavimo procesą, būtų galima sumažinti daug regiono ekonominių, socialinių ir aplinkosauginių problemų. Gyventojų turimos žinios, ypač neišreikštinės, padėtų suburti į tą patį tikslą susitelkusių asmenų komandą ir bendromis pastangomis surasti būdą, kaip padidinti „butelio kakliuko“ pralaidumą. Tai leistų gerokai paspartinti regione stringančius įvairių rūšių išteklių (žmoniškųjų, kultūrinių, gamtinių, materialių, finansinių ir t. t.) reprodukcijos procesus.

Diegiant tinklaveika pagrįstą kaimo politikos paradigmą reikia atsižvelgti į tai, kad tinklų valdyti „iš viršaus“ praktiškai yra neįmanoma, galima tik sukurti juos centralizuotai palaikančias, koordinuojančias institucijas (Jucevičius, 2006). Todėl diegiant bendradarbiavimo strategiją svarbu remtis iniciatyvomis „iš apačios“. Vienas iš ankstyviausių mėginimų buvo Europos Bendrijos iniciatyva LEADER, kuri skatino kaimiškojo regiono gyventojų, atstovaujančių įvairiems jo sektoriams ir institucijoms, bendradarbiavimą, įgyvendinant iniciatyvas, prisidedančias prie vietovės problemų sprendimo. Kaip teigia LEADER programos rezultatų tyrinėtojai, programa prisidėjo prie kaimo gyventojų žinių sistemos tobulinimo ir skatino socialinio mokymosi procesus (High ir Nemes, 2005). LEADER metodu pagrįstos kaimo politikos priemonės išlieka aktualios ir ateityje, jos turėtų būti kuo plačiau naudojamos siekiant panaudoti neišreikštinės žinias. Skatinant bendradarbiavimą kaimiškuosiuose regionuose kuo didesnė paramos lėšų dalis turėtų būti skiriama ne individualių pareiškėjų, bet grupiniams projektams. Pagrindinėmis paramos gavėjomis turėtų tapti iniciatyvinės grupės, besiimančios organizuoti teritorinius bendradarbiavimo tinklus, padedančius kaime veikiantiems subjektams spręsti pavieniui neįveikiamas problemas. Bendradarbiavimas neturėtų apsiriboti vietinių gyventojų ryšiais. Turėtų būti skatinamas bendradarbiavimas su kitų regionų ir valstybių organizacijomis ir remiami bendri projektai, padedantys sukurti bendradarbiavimo tinklus, įtraukiančius mokslo, valdžios institucijų, verslo ir nevyriausybinę organizacijų atstovus. Remiami turėtų būti tik tokie bendradarbiavimo projektai, kurie padeda identifikuoti ir praplėsti konkrečius regione susidariusius informacijos, materialių ir finansinių išteklių cirkuliacijos srautų „butelio kakliukus“, kliudančius vyksti vietinių išteklių reprodukcijai.

3.9 lentelė. Kaimo politikos, įgyvendinančios bendradarbiavimo strategiją, skatinančią žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Remiama strategija	Bendradarbiavimas organizuojamas remiantis tinklaveikos dėsniais
Politikos objektas	Vietinių išteklių reprodukcijos mastas
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Geresnis vietinių išteklių panaudojimas • Išlaidų regiono išteklių atnaujinimui mažėjimas • Naujų žinių sklaida ir kūrimas
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Valdžios institucijų bendradarbiavimas su vietos gyventojais, įtraukiant juos į viešojo administravimo sprendimų priėmimą • Geresnio vietovėje esančių infrastruktūros objektų ir nekilnojamojo turto panaudojimo bendruomenės reikmėms skatinimas • Projektų, įtraukiančių bendruomenės narius į viešųjų paslaugų teikimo organizavimą, rėmimas • Kaimo gyventojų bendro verslo projektų rėmimas
Pagrindinis paramos gavėjas	Bendradarbiavimo projektų iniciatorių grupė
Siekiamas efektas	Sujungimo efektas

Į bendradarbiavimo siekį orientuotos kaimo politikos strategijos, siekiančios sustiprinti žinių visuomenę kaimo regionuose, pagrindiniai bruožai apibendrinti 3.9 lentelėje.

Kaimo politikos priemonės, stiprinančios bendradarbiavimą, būtų naudingos ne tik tam regionui, kuriam suteikiama parama, bet ir visai valstybei, nes sėkmingai įgyvendinant bendradarbiavimo strategiją prisidedama ir prie keturių ankstesniųjų etapų tikslų siekio, kadangi bendradarbiavimo skatinimas padeda padidinti ir kitus anksčiau minėtus ekonominius efektus, išgaunamus diegiant kitas strategijas individualiai.

Nors tinklaveikos paradigma yra naujausia, pažangiausia ir labiausiai atitinkanti žinių visuomenėje veikiančius procesus bendradarbiavimo forma, ji kai kuriais atvejais gali būti neveiksminga. Kaip nurodo J. Murdoch, intervencija naudojant tinklaveikos paradigma grįstas kaimo politikos priemonės, tose teritorijose, kurios per industrializacijos periodą prarado daug savo vietinių išteklių ir yra priklausomos nuo valstybės paramos (daug tokių teritorijų yra Europos kaimo regionuose), gali būti netinkama. Vietoje vystymosi postūmio, tinklų kūrimas gali duoti priešingą efektą – sustiprinti turimas regiono silpnybes. Todėl tokiuose regionuose parama, kuri teikiama siekiant padėti apsirūpinti „minkštąja infrastruktūra“, turėtų būti derinama su labiau tradicinėmis paramos priemonėmis (Murdoch, 2000).

Inovacijų strategijos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, pagrindiniai bruožai

Industrinėje visuomenėje pažangos siekis kaimo politikoje buvo sukoncentruotas į žemės ir kitų gamtinių išteklių atsigaminimo, vykdamas žemės ūkio sektoriaus veiklą, problemas. Siekiant pažangos žinių visuomenėje reikia imtis sąmoningai valdyti kaimiškųjų regionų žmoniškųjų išteklių atsigaminimo problemas, vertinant pažangą ilgalaikėje perspektyvoje. Žinių visuomenėje spiralinio gyvenimo ciklo sukūrimui skirta inovacijų strategija turi būti nukreipta į kaimiškojo regiono gyventojų kaip žinių naudotojų, perdavėjų ir kūrėjų atgaminimą, siekiant, kad jų kokybė nuolat gerėtų. Tai darytų kaimiškąsias teritorijas patraukliomis kaip gyvenamoji, darbo ir poilsio vieta. Todėl turi būti reaguojama ne tik į aplinkos užterštumą bei klimato kaitą, akcentuojamus industrinėje kaimo pažangos paradigmoje, bet ir į grėsmes, susijusias su demografija ir socialinės sistemos pokyčiais. Industrinėje visuomenėje buvo akcentuojamas technologinių ir produkto inovacijų kūrimas bei diegimas, o siekiant kaimo regionų raidos pažangos kaimo politikos priemonėmis žinių visuomenėje, efektyviausias būdas būtų socialinių inovacijų skatinimas. Jos dažnai apima ir ekonominių bei aplinkosauginių problemų sprendimą. Tokiu būdu inovacijų kūrimas būtų nukreiptas ne į trumpalaikio pelno, bet į ilgalaikės pažangos siekį, ir inovacijų strategija galėtų paveikti visus tris kaimiškojo regiono raidos matmenis – socialinį, gamtosauginį ir ekonominį.

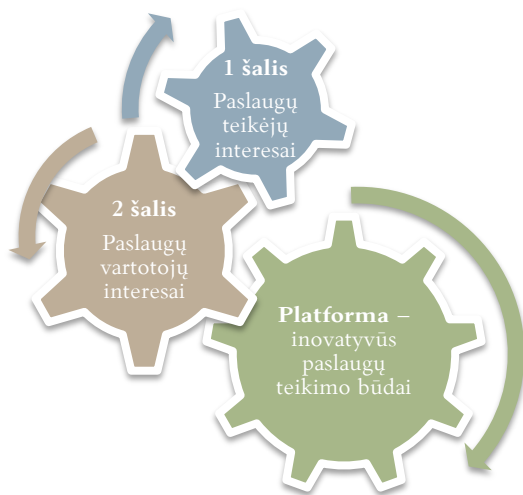
Poreikis diegti inovacijų strategiją nacionaliniu ar regiono mastu iškyla tada, kai kaimiškųjų regionų išteklių reprodukcijos paskatinti nepavyksta nei bendradarbiavimo, nei kitų keturių strategijų priemonėmis, ir tampa akivaizdu, kad kuris nors produktas, gaminamas kaimiškuosiuose regionuose, jau yra patekęs į savo gyvenimo ciklo nuosmukio stadiją.

Kadangi inovacijų strategija turi būti orientuota į ilgalaikius tikslus, kaimo politikos priemonės, skirtos inovacijų strategijai įgyvendinti, turėtų prisidėti prie naujo gyvenimo kaime socialinio modelio, priimtino jaunajai kartai, paieškos ir įgyvendinimo. Daug platformų, skirtų tokio modelio kūrimo skatinimui, galėtų būti kuriamos remiantis ekologinių kaimų judėjimo patirtimi.

Jau pats ekokaimo pavadinimas nurodo, kad šiuose kaimuose daug dėmesio skiriama ekologijai. Tačiau ši savoka suprantama plačiai ir apima ne tik technologinę, bet ir socialinę bei dvasinę dimensiją. Ekokaimų gyventojai rūpinasi ne tik ekologiniais technologiniais sprendimais, susijusiais su būstu, energijos šaltiniais, vandens tiekimu, šiukšlių tvarkymu ir kitais kasdienės buities elementais, bet ir siekia organizuoti ūkinę veiklą taip, kad nedarytų žalos gamtai. Daugumoje ekokaimų daug dėmesio skiriama bendruomenės kūrimui, santykių tarp jos narių tobulinimui ir vertybių, sąlygojančių naujo gyvenimo būdo kūrimą ir palaikymą, mėgdžiojant gamtos procesų organizavimo būdus, ugdymui.

Ekologiniai kaimai – XXI a. visuomenės fenomenas. Nors juose ir panaudojamas istorinis patyrimas, gyvenimas ekologiniame kaime jokių būdu nereiškia grįžimo prie tradicinio valstietiško gyvenimo būdo. Dauguma ekotechnologijų, kuriomis naudojasi

ekologinės gyvenvietės, atsirado vos prieš 20 metų. Taigi, pasauliniame ekologinių kaimų judėjime integruojasi siekis išsaugojant gamtos, istorijos ir kultūros vertybes kurti pažangesnį gyvenimo būdą kaime. Tarptautinės organizacijos „Globalus ekobendruomenių tinklas“ teigimu, šiuo metu veikia apie 40 tūkst. ekologinių gyvenviečių 40-yje pasaulio šalių. Kasmet augantis ekokaimų skaičius ir ekokaimų judėjimo narių gretos rodo, kad šis judėjimas turi didelį potencialą išlaisvinti visuomenę iš individualistinio, materialistinio ir vartotojiško gyvenimo būdo, skatindamas visuomenę sukurti tokį gyvenimo stilių, kuris nepažeistų harmonijos visais aspektais: gamtosauginiu, socialiniu ir dvasiniu. Didelė dalis ekologinių kaimų tampa ateities kaimo modelių laboratorija, siūlanti visuomenei inovatyvius sprendimus dėl gyvenimo kaime būdo tobulinimo.

3.7 pav. Dvišalės tinklaveikos modelis, kai inovacijų strategijos platforma pasirenkami viešųjų paslaugų teikimo būdai

Kokia platforma bus pasirinkta kuriant ir įvedant į rinką ar kasdienį gyvenimą inovacijas, svarbias žinių visuomenėje, labai priklauso nuo konkrečių regiono problemų ir jo gyventojų žinių bei įgūdžių. Pastaruoju metu daugumoje išsivysčiusių valstybių stebimas paslaugų, ypač viešųjų, teikiamų kaimo regionuose, gyvenimo ciklo kreivės nuosmukis (OECD, 2010). Reaguoti į tai – vienas svarbiausių iššūkių inovacijų strategijos kūrėjams.

Kadangi paslaugų gyvenimo ciklas labai priklauso nuo jų vartotojų ir vietovės specifikos, socialinių inovacijų, skirtų kaimiškųjų regionų gyventojų aprūpinimo paslaugomis, tematika gali būti be galo įvairi. Inovacijos gali būti skirtos bet kuriai konkrečiam kaimiškajam regionui iškilusiai problemai, susijusiai su paslaugų teikimu, spręsti. Taigi, inovacijų strategijos platforma turi būti konkretizuota. Ji gali būti skirta inovatyvių senelių, vaikų, neįgaliųjų priežiūros organizavimo būdų paieškai; prevencinių sistemų, susijusių su kriminogenine situacija ar sveikatos priežiūra, kūrimui; naujų mokymosi koncepcijų ar proceso organizavimo būdų diegimui ir t. t. Paminėtų ir panašių naujovių diegimas gali būti inicijuotas tiek esamu paslaugų teikimu nepaten-

kintų kaimo gyventojų, atstovaujančių vartotojų interesams, tiek ir paslaugų teikėjų, pvz., kaimo mokytojų, bibliotekininkų, medikų, prarandančių darbo vietas dėl viešasis paslaugas teikiančių centrų skaičiaus ar finansavimo mažinimo. Iniciatyvos gali būti įvairaus masto: nuo atviros socialinės inovacijos platformos, skirtos visiems valstybės ar makroregiono kaimiškiesiems regionams, kūrimo, iki lokaliai, vieno regiono ar kaimo gyventojams skirtos socialinės naujovės diegimo.

Atsižvelgiant į tai, kad dabartinėje vartotojiškoje visuomenėje nuolat iškyla prieštaravimų tarp individualių ir viešųjų interesų, jų suderinimas turėtų tapti svarbiausiu inovacijų strategijos tikslu. Pvz., diegiant su švietimo sistemos pokyčiais susijusią socialinę inovaciją, skiriasi mokinių ir mokytojų interesai, diegiant inovaciją sveikatos priežiūros srityje – turi būti atsižvelgta į gydytojų ir kito medicinos personalo bei pacientų interesų skirtumus ir pan. Kiekviena konkreti socialinė inovacija, tapusi dvišalio tinklo platforma, turėtų būti diegiama išnaudojant visus žinomus būdus, padedančius suderinti tikslinių grupių, kuriai skirta inovacija, narių individualius interesus, siekiant patenkinti viešąjį interesą, svarbų visai valstybei, makroregionui ar pasauliui globaliu mastu.

Kita XXI a. vis labiau ryškėjanti platforma inovacijų strategijai, diegiamai kaimo politikos priemonėmis, gali būti apibūdinta kaip inovatyvių maisto saugumo užtikrinimo būdų paieška. XX a. pabaigoje plačiai pradėtos naudoti aplinkosauginės kaimo politikos priemonės siekė tik sumažinti industrinių ūkininkavimo metodų žalą aplinkai, o XXI a. išsivysčiusiose šalyse pradėjo ryškėti industriniais metodais pagamintų maisto produktų paklausos mažėjimas. Nepaisant to, kad ekologiški maisto produktai gerokai brangesni, jų paklausa augo netgi per 2008–2009 m. kilusios ekonominės krizės laikotarpį. Nors didelė vartotojų dalis vis dar orientuojasi į pigesnius maisto produktus, sparčiai auga vartotojų, kurie teikia prioritetą sveikam, autentiškam ir gamtai draugiškais būdais pagamintam maistui, skaičius. Be to, prognozuojama, kad ši tendencija ateityje tik stiprės (European Foundation..., 2006). Tai rodo, kad industrinis žemės ūkis pamažu transformuojasi ir įgyja žinių visuomenei būdingų bruožų.

Nors agrarinio sektoriaus vaidmuo kaimiškųjų regionų ekonomikoje vis mažėja, tačiau maisto tiekimo grandinėje žemės ūkio veikla išlieka svarbi grandis, kurios įgyvendinimas vyksta tik kaimiškiosiose teritorijose. Todėl kaimo politikos priemonės turi atsižvelgti į vis labiau akcentuojamą maisto saugumo, jo naudos žmonių sveikatai klausimą. Analizuojant maisto produktų gyvenimo ciklą, galima teigti, kad ryškėja dvi pagrindinės maisto produktų grupės, kurių gyvenimo ciklas iš esmės skiriasi: saugus ir nesaugus maistas. Tai sąlygoja ta aplinkybė, kad „maisto produktų rinkos tampa vis labiau diferencijuotos dėl socialiai konstruojamų reikalavimų maisto kokybei“ (Marsden, 1998, p. 107), vietoje anoniminių masinio maisto produktų rinkų formuojasi naujos kokybiškų maisto produktų rinkos (Renting ir Marsden, 2003, p. 393). Jų formavimuisi didelę įtaką daro žinių visuomenės veiksniai. „Pagrindinis naujos tiekimo grandinės bruožas yra jos gebėjimas resocializuoti maistą arba kitaip išdėstyti jo šaltinius, taip sudarant vartotojui sąlygas susirasti naujų maisto produktų vertės charakteristikų, kai santykinis maisto prekės poreikis įvertinamas remiantis savo žiniomis, patirtimi ar vaizduote“ (Renting ir Marsden, 2003, p. 398).

Įdomiausia tai, kad maisto produktų priskyrimas saugaus ar nesaugaus maisto kategorijai gali labai greitai kisti, ypač akivaizdžiai ši reiškinį parodo maisto gamintojų

problemos, kai nustačius kokį nors sanitarinių reikalavimų pažeidimą visą gamintojo produkciją atsisakoma pirkti ilgam laikui. Maisto saugumo klausimas keliamas netgi tarpvalstybiniu lygmeniu, atsisakant įsileisti į šalį visų kitos šalies maisto produkto gamintojų prekes. Remiantis minėtomis tendencijomis galima teigti, kad nesaugių kategorijai priskirti maisto produktai išsivysčiusiose valstybėse išgyvena savo gyvenimo ciklo nuosmukio stadiją. Pakilus ekonominei žmonių gerovei ir išaugus jų žinioms apie maisto produktų gamybos būdų įtaką sveikatai, maisto produktų gamintojai susiduria su nauju iššūkiu – vartotojo pasitikėjimo jų produktų kokybe formavimu.

Kokiu keliu ateityje turėtų būti einama, siekiant padidinti vartotojų pasitikėjimą žemės ūkio sektoriuje sukurtų produktų kokybe, rodo nauji procesai maisto produktų rinkose, pasireiškiantys naujų rinkų atsiradimu. Naujosios maisto produktų rinkos formuojasi kaip didesnių rinkų segmentai. Pvz., naudojant tiesioginio pardavimo būdą, sukuriama naujos mažytės rinkos ūkio parduotuvėse, ūkininkų turguose, ūkininkų kooperatyvuose, užsiimančiuose mažmenine prekyba, produktų išankstinio užsakymo sistemose ir pan. Tokiose naujai sukurtose rinkose atsižvelgiama į vietovės ypatumus, vartotojų ir gamintojų poreikių bei jų tarpusavio santykių specifiką. Tai leidžia naudoti skirtingus kainų lygius, sumažinti sandorių išlaidas, keisti pridėtinės vertės pasidalijimo tarp vertės kūrimo grandinės dalyvių proporcijas ir t. t. (Bernstein, 2010; Van der Ploeg et al., 2010). Didžiausią vartotojo pasitikėjimą galima įgyti taikant maksimaliai sutrumpintos tiekimo grandinės variantą, kai vartotojas tiesiogiai bendrauja su ūkininku ir perka iš jo maisto produktų be tarpininkų (3.8 pav.). Be to, trumpos maisto tiekimo grandinės modelis apsaugo ūkininką nuo daugelio neigiamų išorinių veiksnių įtakos, o tai šiuolaikinėje labai dinamiškoje verslo aplinkoje ypač aktualu.

3.8 pav. Trumpos maisto tiekimo grandinės modelis

Visos naujai formuojamos maisto rinkos turi bendrą bruožą: jos kuriamos suvienijant gamintojo ir vartotojo interesus. Naujosios rinkos didina gamintojo ir vartotojo tarpusavio supratimą ir pasitikėjimą, sudaro galimybes jiems susitarti dėl produkto savybių (pvz., šviežumo, autentiškumo). Vartotojams dažnai pasiseka įsigyti produktų už mažesnes kainas nei prekybos centruose, o ūkininkai, apsieidami su mažiau tarpininkų, gauna didesnę kainą. Kainų skirtumai abiem pusėms gali būti nemenki. Be to, šios naujai kuriamos rinkos skiriasi nuo pagrindinės rinkos pagal jų aptarnavimui reikalingą infrastruktūrą, nes maistas pateikiamas visiškai skirtingais būdais: transportuojamas trumpus, o ne didelius atstumus, platinamas taikant decentralizuotus ir lanksčius modelius ir t. t. (Van der Ploeg et al., 2010, p. 170). Dauguma šių naujai kuria-

mų rinkų nėra anoniminės (Abramovay, 2004; Schneider, 2007). Paprastai jos orientuojasi į kokią nors prekės kokybinę savybę ar prekinį ženklą, rinkos dalyvių solidarumą arba politikos tikslo įgyvendinimą, jei yra remiamos valstybinių programų. Tai gi galima teigti, kad naujosios maisto rinkos formuojamos iš pradžių sukuriant tam tikrą platformą, kuria siekiama paskatinti gamintojus gaminti, o vartotojus – vartoti tam tikros rūšies maisto produktus. Jos yra socialinės inovacijos, kurios įgyvendinamos siekiant dvišalės tinklaveikos efekto.

Pažangesnės mitybos skatinimas, besiremiantis trumpos maisto grandinės modeliu, jau prasiskynė kelią kaimo politikoje, pvz., ES 2014–2020 m. programavimo laikotarpiui trumpos maisto grandinės formavimą deklaravo kaip vieną iš svarbiausių tikslų. „Naujos“ arba „alternatyvios“ maisto tiekimo grandinės sukūrimas, panaudojimas ir tobulinimas yra viena iš pagrindinių dabar besiformuojančio naujojo kaimo vystymo modelio dimensijų (Renting ir Marsden, 2003).

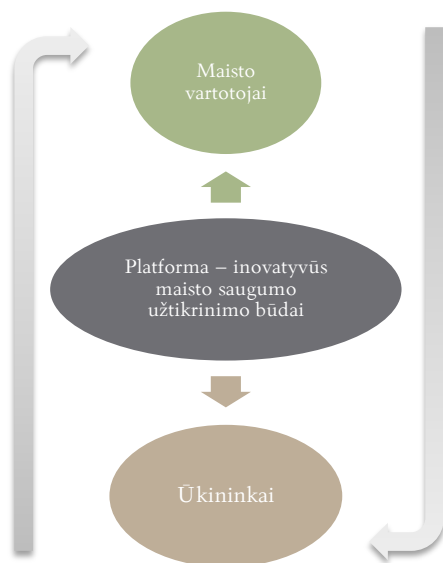
Atlikti tyrimai rodo, kad lyginant su privačiu sektoriumi, makrolygmenyje tiekimo ir vertės grandinių metodo galimybės optimizuojant maisto tiekimo grandinę kol kas panaudojamos tik iš dalies (Bertazzoli et al., 2009). Viena iš priežasčių – kaimo politikoje nepakankamai naudojamosi verslo vadybos teorine baze. Ypač tai liečia tinklaveikos teorijos naudojimą.

Maisto grandinės koncepcija nėra tinkama kaip teorinis instrumentas įgyvendinant inovacijų strategiją, kadangi remiasi linijiniu mąstymu ir atsižvelgia tik į maisto gamintojų interesus. Kiek sėkmingai inovacijų strategija bus diegiama praktikoje, daug priklausys nuo to, ar ir toliau prioritetas bus suteikiamas gamintojams, ar bus remiamasi į interesų derinimą orientuotu dvišalės tinklaveikos mechanizmu. Gamybininkų ir vartotojų interesus vienijanti platforma turėtų skatinti vartotojo regione gamtą tausojančiais būdais pagamintų kokybiškų maisto produktų vartojimą. Taip suformuluotas viešasis interesas gali tapti svarbiu pažangą skatinančiu veiksmu.

Remiantis dvišalės tinklaveikos mechanizmu kaimo politikos priemonės turėtų būti orientuotos ne tik į ūkininkus, bet ir į sąmoningesnių vartotojų ugdymą. Tai leistų formuoti kitokią paklausą, prie kurios neišvengiamai turėtų prisiderinti ir gamintojai bei pardavėjai. Laikui bėgant, propaguojamas atsakingo požiūrio į mitybą ir maisto ir produktų gamybos ir vartojimo įtaką gamtai modelis gali paskatinti vis daugiau žmonių pereiti prie tokio vartojimo ir taip sukurti vadinamąjį laimėjusiojo efektą (angl.: *bandwagon effect*)³.

Svarbi priežastis, trukdanti veiksmingai taikyti tinklaveikos priemones kaimo (ir bendrojoje ekonominėje) politikoje, yra vis dar dominuojantis siekis viską spręsti taikant kiekybinius metodus. Tačiau tinklaveikos efektas nėra išgaunamas vien kiekybinių parametrų manipuliacijomis, taip kaip, pvz., masto efektas, kurio išgavimui užtenka mechaniškai didinti naudojamų išteklių kiekį. Bendradarbiavimo tinklo organizavimas ir plėtotė, siekianti formalaus narių skaičiaus didinimo, tik sukuria potencialą sinergetiniam efektui išgauti, bet negarantuoja, kad jis pasireikš.

³ Laimėjusiojo efektas yra gana detalai elgsenos ir rinkodaros mokslų ištyrinėta ir aprašyta grupinio mąstymo forma. Jis pasireiškia tuo, kad elgesys ar įsitikinimai plinta tarp žmonių taip pat, kaip ir mados, o tikimybė, kad bet kuris asmuo ims jų laikytis, didėja proporcingai naujojo požiūrio besilaikančiųjų skaičiui (Colman, Andrews, (2003, p. 77).

3.9 pav. Dvišalės tinklaveikos modelis, kai inovacijų strategijos platforma pasirenkami maisto saugumo užtikrinimo būdai

Besiformuojanti tinklaveikos teorija remiasi prielaida, kad būtina pripažinti tinklų dalyvių veikseną (angl.: *agency*), t. y. gebėjimą savo tikslingais veiksmais kurti ir keisti tinklus. Pastaruoju metu mokslininkai teigia, kad būtina atsisakyti požiūrio į tinklo dalyvius kaip į inertiškas esybes, kurios tik reaguoja į paskatas ir apribojimus, kylančius iš jų ryšių tinkle (Emirbayer ir Goodwin, 1994; Salancik, 1995; Stevenson ir Greenberg, 2000; Dhanaraj ir Parkhle, 2006; Kilduff et al., 2006). Buvimas tinkle tik sukuria potencialą veiksmui, kuris gali būti panaudotas įvairiais būdais, arba atvirkščiai – nepanaudotas. Vien pozicija tinkle nesuteikia naudos, o dalyvio, užimančio šią poziciją, *antrepreneriškas* požiūris, paverčiantis ją pranašumu, visada naudingas (Burt, 1992). Todėl vien tinklo narių skaičiaus didinimas ar tinklų dalyvių struktūrinių pozicijų pakeitimas dar nereiškia, kad tai lems geresnį tinklo veikimą ir būtinai duos teigiamą sinergetinį efektą. Tinklaveikos efekto pasireiškimas ir dydis labai priklauso nuo tinklo narių turimų žinių ir jų taikymo aktyvumo laipsnio. Tačiau parenkant kaimo politikos priemones tinklaveikos strategijai skatinti, XXI a. 1-ajame dešimtmetyje „bendradarbiavimas“ vis dar nebuvo tapęs raktiniu žodžiu. Sąveika tarp tinklo narių ir narių vaidmuo perduodant vienas kitam informaciją ir materialines gėrybes nebuvo laikoma esminiu dalyku, o tinklas, remiantis industrinėje visuomenėje susiformavusiu požiūriu, buvo suvokiamas kaip hierarchinė organizacija.

Kaimo politikos priemonėmis remiant naujų tinklų, alternatyvių tradiciniam maisto tiekimo tinklui, kūrimąsi, turėtų būti siekiama regione turėti kuo įvairesnių tiekimo formų. Skatinant tiesioginiais pardavimais pagrįstų naujų maisto tiekimo tinklų kūrimąsi, turėtų būti remiami tokie vartotojų ir gamintojų bendradarbiavimo tinklo modeliai kaip nuolatinio užsakyto produktų krepšelio išvežiojimas į namus nuolati-

niams vartotojams, pirkimas patiems susirenkant derlių iš ūkininko laukų, sklypo daržui nuoma, gaunant iš nuomotojo konsultavimo ir dalinės priežiūros paslaugas, ir t. t. Šių naujų tiekimo tinklų kūrimuisi ir veiklai aktyvinti turi būti maksimaliai išnaudojamos interneto galimybės, tiek organizuojant elektroninę prekybą, tiek ir sudarant galimybę užmezti tiesioginį kontaktą tarp gamintojo ir vartotojo. Plėtojant tiesioginius pardavimus didelę perspektyvą turi ir turizmo priemonių arsenalo panaudojimas: įvairių mugių, parodų organizavimas, prekyba kultūrinių renginių metu, specialaus produkto pristatymui sukurti turistiniai maršrutai, pvz., vyno, alaus, levandų kelias.

Nauji tiekimo tinklai taip pat gali būti sukurti naudojant labiau kompleksines ir ilgaamžes institucines formas (Renting ir Marsden, 2003). Industrinėje visuomenėje dažniausiai buvo naudojama kooperacijos tarp gamintojų forma, kuri leisdavo ūkininkams išplėtoti jų parduodamų prekių asortimentą keičiantis produkcija tarp kooperatyvo narių (Banks, 2001; Roep, 2002). Žinių visuomenėje daugiau dėmesio derėtų skirti naujoms institucinėms formoms, kurios jau užsirekomendavo kaip teigiamas pavyzdys, kaip vartotojai gali prisidėti prie trumpos maisto grandinės formavimo, pvz., „bendruomenės remiamas ūkininkavimas“⁴ (Committee on Twenty-First Century Systems Agriculture, 2010; Mielgo ir Casado, 2001; Farnsworth et al., 1996; Mormont ir van Huylenbroeck, 2001).

Naujų maisto tiekimo tinklų kūrimas taip pat gali vykti į tinklą įtraukiant vietos parduotuves ir restoranus, prekiaujančius tik regione pagamintais maisto produktais, specializuotus mažmenininkus, prekiaujančius ekologiškais ir dietiniais maisto produktais, ir kitus narius, prisidedančius prie maisto produktų autentiškumo ir kokybės garantijų suteikimo vartotojui (Michelsen et al., 2000; Miele, 2001; Renting ir Marsden, 2003).

Į inovacijų strategijos įgyvendinimą orientuoto kaimo politikos etapo, besiremiančio dvišalės tinklaveikos modeliu, XXI a. pirmajame dešimtmetyje išryškėję pagrindiniai bruožai, sprendžiantys paslaugų svarbos padidėjimo kaimo regionuose sukeltas problemas, apibendrinti 3.10 lentelėje.

Kaimo politikos priemonės labiausiai turėtų skatinti tokias socialines inovacijas, kurių diegimas reikalauja daug neišreikštinių žinių. Jei būtų remiamasi dvišalės tinklaveikos modeliu, įvairiems interesams atstovaujančių grupių atstovų neišreikštinės žinios būtų labai naudingos tobulinant pirminę inovacijos koncepciją ir surandant būdų įgyvendinti ją praktikoje.

Formuojant naujas kaimo politikos kryptis ir skatinant jas diegti praktikoje daug įtakos turėjo įvairios nevyriausybinių organizacijų ir judėjimai, ypač propaguojantieji ekologinio požiūrio svarbą (Van der Ploeg et al., 2010). Jų dėka daugelyje šalių pažanga kaimo vystyme buvo pasiekta remiantis šių organizacijų suformuotos platformos idėjomis ir veiksmais. Todėl ateityje, siekiant paskatinti inovacijų strategijos įgy-

⁴ Bendruomenės remiamas ūkininkavimas (angl.: *Community-supported agriculture*) yra alternatyvus ūkininkavimo ir maisto paskirstymo socialinis–ekonominis modelis. Jo esmė yra ta, kad vienas ar keli ūkiai yra remiami individualių asmenų, kurie dalijasi su ūkininku jo veiklos išlaidas ir riziką gaminant maisto produktus. Tai maisto vartotojai, kurie už būsimą derlių susimoka prieš naujo sezono pradžią. Po to jie kas savaitę gauna užsisakytą kiekį užaugusių daržovių, vaisių, medaus, kiaušinių, pieno ir mėsos produktų ir pan. Naudojamos įvairios organizacinės formos, vienur vartotojai prisideda tik finansiškai, kitur – ir savo darbu.

vendinimą, nevyriausybines organizacijos ir judėjimai turėtų tapti vienu iš svarbiausių paramos gavėjų.

3.10 lentelė. Kaimo politikos, įgyvendinančios inovacijų strategiją, skirtą žinių visuomenės tobulinimui, pagrindiniai bruožai

Remiama strategija	Inovacijų strategija
Politikos objektas	<ul style="list-style-type: none"> • Viešosios paslaugos, kaimo regionuose patekusios į savo gyvavimo ciklo nuosmukio stadiją • Maisto saugumo ir kokybės didinimo organizaciniai modeliai
Nauda valstybei	<ul style="list-style-type: none"> • Sukuriami nauji efektyvesni viešųjų paslaugų teikimo kaimiškųjų regionų gyventojams būdai • Mažėja produkcijos, priskiriamos nesaugaus maisto kategorijai
Pagrindinės priemonės	<ul style="list-style-type: none"> • Inovacijų, aktualių nacionaliniu mastu, platformų kūrimo skatinimas • Inovatyvių viešųjų paslaugų teikimo kaimiškųjų regionų gyventojams organizacinių modelių diegimo rėmimas • Projektų, sukuriančių naujas maisto rinkas ir didinančių vartotojų pasitikėjimą, rėmimas • Geriausių socialinių inovacijų modelių sklaidos skatinimas
Pagrindiniai paramos gavėjai	<ul style="list-style-type: none"> • Daugiašalių bendradarbiavimo tinklų iniciatoriai • Socialinių inovacijų projektų iniciatoriai • Projektų, skirtų socialinių inovacijų modelių sklaidai, iniciatoriai • Socialinių inovacijų projektų tyrinėtojai
Siekiamas efektas	Dvi(daugia)šalės tinklaveikos efektas

Remiant inovacijų sklaidos projektus, kaimo politikos inovacijų strategijos priemonės turėtų orientuotis į inovatyvius mokymo būdus. Būtinai turi būti įvesti ne tik individų, bet ir kolektyvinio nuolatinio mokymosi proceso skatinimo elementai. Formuojant kaimiškuosius regionus kaip „besimokančius regionus“ svarbu remtis naujausiomis „besimokančio regiono“ ir „mokymosi bendradarbiaujant tinklų“ koncepcijomis. Pradžioje didžioji dalis besimokančių regionų tyrinėtojų „mokymąsi“ traktavo kaip individualų žinių įgijimo procesą, tačiau XXI a. pradeda plisti požiūris, akcentuojantis kolektyvinį mokymąsi. Kolektyvinis mokymasis vyksta tiek įmonių ir organizacijų viduje, tiek ir dėl jų tarpusavio bendravimo. EBPO apžvalgoje „Miestai ir regionai naujoje besimokančioje ekonomikoje“ išsakoma nuomonė, kad besimokančio regiono ar miesto analizė turėtų suvienyti abu požiūrius, nes tiek individualus, tiek kolektyvinis mokymasis padeda didinti regione veikiančių individų ir organizacijų ekonominį konkurencingumą (OECD, 2001). Besimokančiu miestu (regionu) laikoma socialinė–ekonominė sistema, kurios veikėjai (t. y. įmonės, asocijuotos struktūros, valstybės institucijos ir plėtros agentūros, švietimo įstaigos, mokslo tyrimų centrai ir kt.) yra susiję partnerystės ryšiais, užtikrinančiais dalijimąsi turimomis žiniomis, ir taip įgalinančiais jų inovatyvią veiklą, sąlygojančią ekonominį konkurencingumą ir

gyvenimo kokybę (Jucevičius, 2006, p. 33). Jei taikant kaimo politikos priemones, skirtas nuolatinio mokymosi skatinimui, prioritetas būtų suteikiamas kolektyviniam mokymuisi, tai leistų pasiekti, kad kaimiškųjų regionų žmogiškieji ištekliai atsigaminėtų ne tik kaip žmogiškasis, bet ir kaip socialinis bei struktūrinis kapitalas.

Sėkmingai įgyvendinant inovacijų strategiją prisidedama ir prie visų ankstesniųjų etapų tikslų siekio, nes inovacijų skatinimas padeda sustiprinti ir kitus anksčiau minėtus ekonominius efektus, išgaunamus diegiant kitas strategijas:

- dvi(daugia)šalis tinklas padeda suburti iki jo atsiradimo buvusius neaktyvius asmenis ir paskatina juos prisidėti prie inovacijos diegimo (didėja masto ir intensyvavimo efektai);
- sėkminga inovacija gali tapti pagrindu naujai regiono specializacijai;
- susitelkus į naujovių paiešką greičiau randamos išeitys iš krizinių situacijų bei naujos galimybės veiklų portfeliui diversifikuoti (didėja rizikos valdymo strategijos metu gaunamas papildomumo efektas);
- inovacijų kūrimas ir diegimas reikalauja daugiau ir intensyviau bendradarbiauti tarp įvairių sričių žinovų.

nepriklausomos Lietuvos kaimo politikos patirtį ir remiantis ankstesniųjų tyrimo dalių įžvalgomis bei naujausiomis vadybos teorijomis, šioje dalyje pateikiami pasiūlymai dėl tolesnių kaimo politikos kryptių ir įgyvendinimo būdų, akcentuojant būtinybę kuo labiau susitelkti į žinių visuomenės kūrimo kaime skatinimą. Lietuvos kaimo politikos raida buvo analizuojama iki ES 2007–2013 m. programavimo laikotarpio pabaigos,

Kadangi tyrimas apėmė ilgą laikotarpį, dėl to buvo nuolat susiduriama su ekonominių, socialinių ir aplinkosaugos rodiklių, naudojamų Lietuvos kaimo situacijai apibūdinti, kaita. Pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais duomenų apskritai buvo nedaug, tai susiję su perėjimu iš planinės į rinkos ekonomiką, kurioje vykstantiems procesams suvokti reikalingi visai kitokie rodikliai. Pamažu, kuriant privatizuotame žemės ūkio sektoriuje ir reformuotame kaime vykstančių procesų apibūdinimui reikalingų rodiklių sistemą, informacijos gausėjo. Tačiau Lietuvai įstojus į ES nemaža dalis iki tol taikomų rodiklių buvo pakeisti ar papildyti naujais, keitėsi ir jų apskaičiavimo metodikos, nes buvo siekiama Lietuvos statistinių rodiklių bazę suderinti su visoje ES galiojančia sistema. Dėl gausių pokyčių duomenų bazėse pereinamaisiais laikotarpiais į rinkos ekonomiką ir bendrą ES erdvę analizuojant daugelį kaimo raidos procesų nebuvo įmanoma nuosekliai sekti juos pamečiui visą 24 m. laikotarpį. Tačiau, siekiant suvokti ilgalaikes tendencijas ir kuo visapusiškiau atspindėti su kiekvienos strategijos įgyvendinimu susijusius svarbius aspektus, analizuojamos kuo ilgesnės rodiklių dinamikos pamečiui eilutės, panaudojant visą prieinamą informaciją. Nors pateikiamų duomenų visuma dėl to praranda įprastą vientisumą, kai analizuojamo periodo pradžia ir pabaiga sutampa, tačiau tradicinių formos reikalavimų laikymasis šiuo atveju pažeistas siekiant pagerinti analizės turinį.

4.1. Lietuvos kaimo politikos istorija 1990–2013 m.

Analizuojant Lietuvos kaimo politiką po nepriklausomybės atkūrimo istoriniu požiūriu galima išskirti tris kaimo raidai spartinti naudojamų politikos priemonių taikymo laikotarpius:

1. Pirmasis laikotarpis apima metus nuo nepriklausomybės pradžios 1990 m. iki 1997 m. Šio laikotarpio priemonės buvo skirtos privačių ūkininkų ūkių kūrimosi skatinimui ir žemės ūkio sektoriaus prisitaikymui prie rinkos santykių palengvinti.
2. Antrasis laikotarpis truko nuo 1998 iki 2003 m. Šio laikotarpio priemonės buvo įgyvendinamos pasirengimo Lietuvos narystei ES metu ir buvo skirtos priartinti Lietuvos ūkininkų, žemės ūkio produkcijos perdirbėjų ir kaimo gyventojų gyvenimo ir darbo sąlygas prie situacijos ES šalyse.
3. Trečiasis laikotarpis prasidėjo nuo 2004 m., Lietuvai tapus ES nare. Mūsų šalyje pradėtos įgyvendinti aktualiausios ES rekomenduojamos paramos kaimo vystymui ir žemės ūkiui skirtos priemonės. Šio laikotarpio priemonės daugiau orientuotos į šiuolaikiško agrarinio sektoriaus ir kaimo kaip gyvenamosios vietovės vystymą.

Pirmojo laikotarpio priemonės atitiko tokią Lietuvos kaimo viziją, kokią ją įsivaizdavo nacionalinės politikos kūrėjai, ir buvo finansuojamos tik iš nacionalinio biudžeto. Parama buvo sutelkta išskirtinai į žemės ūkio produkcijos gamintojus. Pradėjus kurti privačia nuosavybe pagrįstus ekonominius santykius didžiuoju iššūkiu politiką formuojančioms ir įgyvendinančioms institucijoms tapo perėjimas nuo administracine tvarka nustatomų kainų prie rinkos kainų už žemės ūkio produkciją. Šis procesas buvo palaipsniui ir truko keletą metų. Valstybei vis dar išliekant pagrindine žemės ūkio produkcijos supirkėja, pirmiausia buvo atsisakyta kainų diferencijavimo už tos pačios rūšies bei kokybės produkciją, išaugintą skirtingo našumo žemėse. Siekiant išlaikyti „teisingas“ kainas 1990–1991 m. žemės ūkio produkcijos supirkimo kainas tvirtino Vyriausybė, atsižvelgdama į produkcijai reikalingų pagaminti išteklių kainas (Žemės ūkio politikos apžvalga, 1996).

Vykstant ūkio privatizacijai mažėjo Vyriausybės galimybės reguliuoti žemės ūkio produkcijos kainas administraciniais svertais, todėl Vyriausybė pritaikė labiau rinkos santykius atitinkančią kainų reguliavimo sistemą, besiremiančią palaikomosiomis kainomis, kurios buvo įdiegtos nuo 1992 m. Šios sistemos esmė ta, kad įsivyravo sutartimis tarp ūkio subjektų nustatytos žemės ūkio produkcijos kainos, o jų dydį lėmė paklausos ir pasiūlos balansas. Buvo numatyta, kad, kainoms nukritus iki nustatytų palaikomųjų, už pagrindines žemės ūkio produkcijos rūšis valstybė teiks subsidijas, kurios garantuos efektyviai dirbantiems žemės ūkio produkcijos gamintojams minimalias pajamas. Ši sistema egzistavo trumpai, todėl kad perdirbamosios pramonės įmonės mokėjo mažas supirkimo kainas, siekdamos gauti valstybinę paramą kainų priedams padengti. 1994 m. pabaigoje buvo priimtas Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymas, kuriame buvo numatytos minimalios maistinių grūdų, pieno, galvijų, linų, rapsų supirkimo kainos. Pagal minėtą įstatymą nustatytos kainos su nedideliais pakeitimais galiojo iki 2000 m.

Palaipsniui atsisakant kainų reguliavimo, valstybė kūrė naujus, labiau rinkos santykius atitinkančius paramos instrumentus. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, siekdama, kad sparčiau kurtųsi nauji privatūs ūkiai, dar 1991 m. patvirtino Prioritetinę paramos ūkininkams programą, apibrėžiančią svarbiausias paramos žemės ūkiui kryptis. Remiantis ja, 1992 m. vasario 7 d. buvo įsteigtas Ūkininkų rėmimo fondas. (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl ūkininkų rėmimo“, 1992 m. vasario 7 d. Nr. 88). Fondas veikė 5 metus ir buvo formuojamas iš valstybės biudžeto lėšų, užsienio paramos ir agrarinės reformos fondo. Fondas teikė paramą ūkininkams, turintiems ne mažiau kaip 15 ha žemės ūkio naudmenų (ŽŪN) ir gaminantiems prekinę žemės ūkio produkciją. Greta ūkininkų rėmimo fondo, veikė nedidelis Paramos žemės ūkiui fondas, kurio formavimui buvo panaudotos lėšos, gautos pardavus grūdus, kaip paramą gautus iš JAV (Naujokienė, 1999).

1994 m. vasario 15 d. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos paramos žemės ūkiui fondo sudarymo ir naudojimo“. Šis fondas egzistavo kartu su jau veikiančiais minėtais fondais, skirtais ūkininkams remti. Fondas buvo naudojamas kainų subsidijoms, lengvatinėms paskoloms žemės ūkio produkcijos gamintojams, organizacijoms, perdirbančioms žemės ūkio produkciją ir tiekiančioms materialinius išteklius, agroserviso įmonėms, žemės ūkio mokslo ir mokymo institucijų materialinei

bazei stiprinti, žemės ūkio kooperacijai plėtoti ir kooperatinei agroprekybai remti, versliniams sodams veisti ir prižiūrėti ir kt.

Antrasis, kokybiškai naujas kaimo politikos laikotarpis prasidėjo 1998 m. vasario 1 d. įsigaliojus Asociacijos sutarčiai tarp Lietuvos ir ES, žinomai Europos sutarties pavadinimu. Ši sutartis nustatė politinio dialogo teisinę bazę, skatino prekybos ir ekonominių santykių plėtrą tarp abiejų sutarties šalių, sudarė pagrindą Bendrijų techninei ir finansinei paramai, taip pat sukūrė tam tikrą sistemą, remiančią Lietuvos laipsnišką integraciją į ES (Lietuvos ir ES Europos (Asociacijos) sutartis, 1995).

Kaimo politikai šiame etape buvo būdingas nacionalinės žemės ūkio politikos principų pertvarkymas, priderinant juos prie ES kaimo politikos sampratos. Pradėjusi derības dėl narystės ES, Lietuva turėjo pereiti į kitą kaimo politikos etapą. Nacionalinės politikos priemonės buvo papildytos naujomis, o paramos kryptys bei priemonės buvo formuojamos remiantis ES šalių kaimo ir žemės ūkio raida ir politikos patyrimu.

4.1 lentelė. Rinkos reguliavimo ir pajamų palaikymo priemonės 1997–2000 m., mln. Lt

Priemonės pavadinimas	1997	1998	1999	2000
Subsidijos už supirktą žemės ūkio produkciją	205,4	190,3	128,4	137,3
Subsidijos už veislinius gyvulius ir sėklą	16,0	14,6	7,5	13,2
Eksporto subsidijos	16,8	45,9	60,3	14,0
Tiesioginės išmokos	0	0	0	25,6
Žemės ūkio produkcijos supirkimo ir saugojimo išlaidos	5,6	85,3	15,3	30,0
Paskolų palūkanų kompensavimas	18,5	6,8	2,1	5,5
Specialieji banko atidėjimai	7,4	14,8	4,3	0
Cukrinių runkelių kainų skirtumo padengimas	0	0	77,8	80,9
Kitos priemonės	6,8	22,6	4,5	6,3
Iš viso	276,5	380,3	300,2	312,8

Šaltinis: Lietuvos žemės ir maisto ūkis, 2000.

1997 m. Vyriausybė priėmė sprendimą atsisakyti iki to laiko buvusių paramos priemonių ir įsteigti Kaimo rėmimo fondą (KRF). Lietuvoje pradėtos įgyvendinti kaimo politikos priemonės, kurios rėmėsi ES ir kitų šalių pažangia patirtimi, nes numatė paramą žemės ūkio rinkos ekonominiam reguliavimui ir ūkininkų bei žemės ūkio įmonių pajamų lygio palaikymui, tikslinėms investicijoms, žemės ūkio mokslui, konsultavimui ir mokymui, informacinės sistemos sukūrimui bei žemdirbių paskolų garantijoms. Perėjimą prie naujo kaimo politikos modelio atspindi 4.1 ir 4.2 lentelėse pateikti duomenys. Svarbiausias per 1997–2000 m. įgyvendintas pokytis buvo palapsnis subsidijų už supirktą žemės ūkio produkciją atsisakymas, pereinant prie tiesioginių išmokų, mokamų žemdirbiams iš nacionalinio biudžeto už tam tikrus pasėlius ar gyvulius, modelio. 1997 m. didžiausia KRF paramos dalis buvo skirta subsidijoms už supirktą žemės ūkio produkciją – net 74,3 proc. visų lėšų. Palaipsniui šiai paramos priemonei tenkanti lėšų dalis mažėjo, o 2000 m. greta subsidijų buvo pradėtas naudoti ir tiesioginių išmokų modelis. Parama taip pat buvo skiriama žemės ūkio

produkcijos supirkimo ir saugojimo išlaidoms finansuoti bei teikiamos subsidijos eksportui. Šiuo laikotarpiu žemdirbiai buvo skatinami didinti gamybos produktyvumą: įsigyti veislinių gyvulių ir naudoti sertifikuotą sėklą.

Parama investicijoms buvo teikiama ne tik ūkininkų ūkių modernizavimui, tačiau ir kitiems tikslams pasiekti (4.2 lentelė). Parama buvo numatyta naujai Lietuvos kaimo ekonominės veiklos sričiai – ekologiniam ūkininkavimui, žemės ūkio veiklos nenašiose žemėse pertvarkymui ir alternatyvioms pajamoms gauti. Buvo pradėta investuoti į žemės ūkio valdymo kokybės gerinimą, nes pradėtos kurti pasėlių deklaravimo, gyvulių registravimo ir kokybės tyrimų sistemos.

Siekiant palengvinti naujų ūkininkų ūkių kūrimąsi, toliau buvo įgyvendinama Ūkininkų įsikūrimo programa, kurioje ypatingas dėmesys buvo skiriamas infrastruktūrai. KRF steigimo metu Lietuvoje Ūkininkų registre buvo įregistruota 47 tūkst. ūkininkų ūkių. Jų kūrimąsi apsunkino nesuformuota infrastruktūra kaimo vietovėse. KRF nuostatuose buvo numatytas šimtaprocentinis infrastruktūros objektų – bendrojo naudojimo kelių, elektros ir ryšių linijų tiesimo, vandentiekio įrengimo – finansavimas (Žemės ūkio ministerija, 1999).

4.2 lentelė. Kitos programos, finansuojamos Kaimo rėmimo fondo lėšomis 1997–2000 m., mln. Lt

<i>Programos pavadinimas</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>
Ūkininkų įsikūrimo programa	60,7	67,9	29,5	11,7
• infrastruktūra	55,4	46,7	12,9	2,2
• technika ir technologijos	5,3	21,2	16,6	9,5
Kooperacija	0,3	0,9	5,7	4,2
Agroservisas ir technologijos	2,8	2,5	2,3	0,8
Žemės ūkio veiklos pertvarkymas nenašiose žemėse ir parama alternatyvioms pajamoms gauti	2,2	1,7	1,5	0,5
Ekologinė žemdirbystė	1,1	1,4	0,2	0,5
Veislininkystės programa	20,2	17,6	12,6	15,1
Gyvulių registravimas ir identifikavimas			5,9	9,9
Pasėlių deklaravimas	0	0	0	1,9

Šaltinis: Lietuvos žemės ir maisto ūkis, 2000.

1998 m. pradėjo veikti Žemės ūkio paskolų garantijų fondas (ŽŪPGF), kuris teikė garantijas bankams už ūkininkus, imančius ilgalaikes paskolas investicijoms, jei jie neturi pakankamai įkeičiamo turto. Ši parama palengvino ūkininkams galimybes pasinaudoti parama investicijoms tiek žemės ūkio veiklai plėtoti, tiek alternatyvioms žemės ūkiui veikloms. Per 1998–2000 m. fondas ūkininkams ir jų kooperatyvams suteikė 583 garantijas už 38 mln. Lt. Daugelis, net 70 proc., šią paramą gavusių ūkininkų už garantuotas paskolas pirkė naujų traktorių, 5 proc. – naujausios pieno šaldymo ir melžimo įrangos. Būta ir netradicinių bei alternatyvių žemės ūkiui verslo projektų: pievagrybių, kreivabudžių auginimo, kaimo turizmo, modernių daržovių saugyklų įrengimo ir kt. (Naujokienė, 1999).

2001 m. pagrindiniu nacionalinės paramos šaltiniu tapo Specialioji kaimo rėmimo programa (SKRP), kuri pakeitė ketverius metus veikusį KRF. Derinant valstybinės paramos principus prie ES paramos modelio, viena iš pagrindinių paramos žemės ūkio produkcijos gamintojams priemonių tapo tiesioginės išmokos. Nors 2000 m. tiesioginėms išmokoms teko tik 25,6 mln. Lt, o tai sudarė mažiau nei 6 proc. visos žemės ūkiui skiriamos nacionalinės paramos, tačiau iki 2003 m. šiai priemonei skirta nacionalinio biudžeto lėšų suma išaugo beveik 4 kartus ir 2004 m. siekė 105,1 mln. Lt. Išmokos buvo mokamos už tam tikros rūšies pasėlius (grūdinių, aliejinių ir eterinių augalų, linų), modernizuotuose žieminiuose šiltnamiuose auginamus augalus, intensyviai prižiūrimų verslinių vaismedžių sodus ir uogynus, karves žindenes, paskerstus galvijus ir ėriavedes.

Tiesioginių išmokų, kaip žemdirbių pajamų lygio palaikymo priemonės, svarba buvo didinama pamažu. Pradėjus mokėti tiesiogines išmokas, vis dar išliko kitos subsidijos žemdirbiams. Kompensacijos žemdirbiams buvo mokamos ir už bankrutuojančių ūkių, superkančių žemės ūkio produkciją, įsiskolinimus. Ši priemonė kompensavo ūkininkų patirtus nuostolius.

Dalis SKRP lėšų buvo skiriama investicijoms ūkių modernizavimui. Be to, SKRP lėšos buvo skiriamos kooperacijai skatinti, ekologiniam žemės ūkiui ir bitininkystei remti, paskolų palūkanoms bei nelaimių nuostoliams iš dalies kompensuoti. Atskira priemonė buvo skirta žieminiams šiltnamiams modernizuoti. Svarbi vieta programoje teko netiesioginėms rinkos reguliavimo priemonėms – intervenciniams supirkimams, siekiant, jog dėl žemės ūkio ar maisto produktų pertekliaus arba kitų objektyvių priežasčių jų kainos nenukristų žemiau Vyriausybės nustatyto lygio. Kaip ir pirmajame žemės ūkio politikos etape, išliko parama grūdų saugojimui. Siekiant padidinti produktyvumą žemės ūkyje, buvo remiamas veislinių gyvulių ir augalų sertifikuotos dauginamosios medžiagos įsigijimas. Toliau buvo tęsiamas mokymo ir konsultavimo paslaugų, užsakomųjų tyrimų programų finansavimas. Dalis lėšų skirta kokybės tyrimams finansuoti, subsidijoms už veislinę medžiagą (gyvulius, žvėrelius, sodinukus, sėklą), Veislininkystės programai (4.3 lentelė).

1999 m. Europos Taryba patvirtino reglamentą 1268/1999/EB dėl Bendrijos paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai Vidurio ir Rytų Europos šalims kandidatėms. Remiantis šiuo dokumentu, narystės ES siekiančioms šalims buvo numatyta teikti finansinę paramą pagal Specialiąją žemės ūkio ir kaimo plėtros programą (SAPARD). Remiantis ja Lietuvoje patvirtinta Nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros (SAPARD) 2000–2006 m. programa numatė, jog lėšos bus panaudojamos kuriant prielaidas kaimo gyventojams ir ūkininkams papildomai užsidirbti ir šitaip gerinti jų gyvenimo ir darbo sąlygas, kuriant naujas darbo vietas kaimo vietovėse, bus siekiama padidinti tiek pirminės žemės ūkio gamybos, tiek žemės ūkio produktų perdirbimo konkurencingumą ir efektyvumą bei skatinti aplinkosaugos reikalavimus atitinkantį ūkininkavimą. Greta minėtų tikslų ši programa buvo skirta šalims kandidatėms pasirengti įgyvendinti ES teisinius ir technologinius reikalavimus: aplinkosaugos, veterinarinių ir higienos standartų perėmimą, taip pat suteikti privatiems subjektams bei valstybės tarnautojams žinių apie ES taisykles ir procedūras.

4.3 lentelė. Nacionalinio biudžeto išlaidos valstybės pagalbos priemonėms finansuoti 2001–2003 m., tūkst. Lt

	<i>Kaimo rėmimo programos priemonės</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>
1.	Ankstesniais metais neapmokėtoms išlaidoms ir įsipareigojimams padengti	102443	23440	12290
2.	Einamųjų metų išlaidos:	213434	289339	251897
2.1.	Žemės ūkio rinkos reguliavimo ir žemės ūkio veiklos subjektų pajamų palaikymo priemonėms įgyvendinti:		203628	201176
2.1.1.	Tiesioginėms išmokoms:	26476	87213	104960
2.1.1.1.	Tiesioginėms išmokoms pieno ūkiams		19000	49394
2.1.1.2.	Tiesioginėms išmokoms už pasėtą grūdinių augalų pasėlius	22425	27400	10986
2.1.1.3.	Tiesioginėms išmokoms už aliejinių ir eterinių augalų pasėlius (įskaitant rapsų)	3551	5500	5714
2.1.1.4.	Tiesioginėms išmokoms už linų pasėlius	12200	10800	12747
2.1.1.5.	Subsidijoms krakmolingų bulvių augintojams		170	400
2.1.1.6.	Tiesioginėms išmokoms už modernizuotuose žeminiuose šiltnamiuose auginamų kultūrų pasėlius		4000	2005
2.1.1.7.	Tiesioginėms išmokoms už intensyviai prižiūrimus verslinius vaismedžių sodus ir uogynus		1800	2484
2.1.1.8.	Tiesioginėms išmokoms už galvijus ir ėriavedes:	500	2403	8561
2.1.1.8.1.	Už karves žindenes	500	700	784
2.1.1.8.2.	Už paskerstus galvijus		1443	7230
2.1.1.8.3.	Už ėriavedes		260	547
2.1.1.9.	Kompensacinėms išmokoms ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse		11640	8459
2.1.1.10.	Tiesioginėms išmokoms už bulves ir daržoves			1620
2.1.2.	Investicinei ir kitai paramai:		57415	63035
2.1.2.1.	Paramai pieno sektoriui:	7500	17800	6065
2.1.2.1.1.	ES reikalavimus atitinkančių specializuotų pieno ūkių investicijų išlaidų daliniam kompensavimui	7500		4462
2.1.2.1.2.	Pieno ūkių, turinčių nuo 5 iki 15 karvių, investicinių išlaidų daliniam kompensavimui			1603
2.1.2.1.3.	Paramai pieno ūkiams		17800	
2.1.2.2.	Paramai žuvininkystei (vertingų žuvų ir vėžių jauniklių išauginimui ir veisimui bei žuvų ligų profilaktikai)		700	1585

	<i>Kaimo rėmimo programos priemonės</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>
2.1.2.3.	Garantiniam užmokesčiui ir draudimo įmokoms kompensuoti už ŽŪPGF teikiamas bankams garantijas dėl paskolų gavėjams teikiamų paskolų	29195	3391	4279
2.1.2.4.	Ūkių modernizavimo programai įgyvendinti KRF ir Ūkininkų rėmimo fondo lėšomis nutiestų elektros perdavimo linijų, transformatorinių pastočių techniniam inventorizavimui, teisiniam registravimui ir nepriklausomam vertinimui atlikti		1240	3744
2.1.2.5.	Paramai veisliniams gyvuliams ir sertifikuotų augalų dauginamajai medžiagai įsigyti	6520	9078	14477
2.1.2.6.	Veislininkystės programai finansuoti	10077	13652	15905
2.1.2.7.	Kreditų palūkanoms kompensuoti	6400	1187	1800
2.1.2.8.	Licencijuotų sandėlių sistemai įgyvendinti (kompensavimo fondui formuoti)			800
2.1.2.9.	Paramai nelaimės atveju, draudimo įmokoms kompensuoti	1000	677	1431
2.1.2.10.	Kooperacijos plėtros programai įgyvendinti	2000	600	3630
2.1.2.11.	Ekologinio žemės ūkio plėtotei ir bitininkystei remti	900	2490	5415
2.1.2.12.	Paramai jaunųjų ūkininkų įsikūrimui			700
2.1.2.13.	Paramai privačiam grūdų, pieno ir mėsos produktų saugojimui	3000		6130
2.1.2.14.	Gamintojų grupėms remti			39
2.1.2.15.	ŽŪPGF garantinių įsipareigojimų rezervui atkurti		3000	200
2.1.3.	Intervencinės sistemos nuostoliams, susijusiems su 2002 m. derliaus grūdų pardavimu, dengti		16000	33181
2.2.	Programoms, susijusioms su pasirengimu stoti į ES:		31711	37846
2.2.1.	Kokybės tyrimo sistemos plėtojimo programai įgyvendinti	7614	12600	13600
2.2.2.	Žemės ūkio informacinei ir kontrolės sistemai kurti, diegti bei veikimui užtikrinti:		13611	13821
2.2.2.1.	Gyvulių registravimo ir identifikavimo užtikrinimo bei veislininkystės informacinės sistemos, atitinkančios ES reikalavimus, plėtojimo programai	5240	4060	4000
2.2.2.2.	Informacijos apie ŽŪN ir pasėlių plotus teikimo ir apdorojimo programai vykdyti	1700	2180	2309
2.2.2.3.	Rinkos informacinės sistemos kūrimo, eksporto skatinimo ir informacijos ES klausimais sklaidos programoms finansuoti		2171	4582

	<i>Kaimo rėmimo programos priemonės</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>
2.2.2.4.	Integruotai administravimo ir kontrolės sistemai (IAKS) įdiegti		5200	980
2.2.2.5.	ŪADT kūrimo ir įgyvendinimo darbams finansuoti			1494,5
2.2.2.6.	Kitų žemės ūkio informacinių sistemų, susijusių su ES ir nacionalinių paramos lėšų administravimu, kūrimo, diegimo bei veikimo užtikrinimo darbams finansuoti			455,5
2.2.3.	Galvijų spongiforminės encefalopatijos profilaktikos kompleksinėms priemonėms įgyvendinti	2500	5500	8030
2.2.4.	Kiaulių užkrečiamųjų ligų kontrolės programai finansuoti			1000
2.2.5.	Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų elektroninio eksporto katalogo „Virtualioji mugė“ diegimo programai įgyvendinti	724		
2.2.6.	ES lėšų administravimo ir kontrolės funkcijoms įgyvendinti			1395
2.3.	Žemdirbių mokymo ir konsultavimo paslaugoms, mokslo tiriamiesiems darbams	12550	13000	12875
2.4.	Fizinių ir juridinių asmenų reikalavimams apmokėti už bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių perdirbti supirktą žemės ūkio produkciją tenkinti	27000	1000	
2.5.	Sausros nuostoliams iš dalies finansuoti		40000	
2.6.	Kompensacijoms už dyzelinius degalus	45900		
	Iš viso	315877	312779	264187

Šaltinis: ŽŪM.

Lietuva iš 15 galimų pasirinko tik 8 priemones (4.4 lentelė). Šį pasirinkimą lėmė dvi aplinkybės. Pirma, dalis reglamento siūlomų priemonių jau buvo įgyvendinama nacionalinėmis lėšomis, pvz., Lietuvai buvo aktuali ūkininkų kooperacija, tačiau pagal SAPARD galima priemonė „Gamintojų grupių kūrimas“ nebuvo Lietuvoje įgyvendinama, nes buvo numatyta, jog Kooperacijos plėtros programa bus finansuojama nacionalinio biudžeto lėšomis. Antra, kai kurios iš reglamente numatytų priemonių buvo Lietuvai neaktualios, nes valstybinių institucijų administracinių gebėjimų stiprinimas buvo įgyvendinamas ES PHARE programos, skirtos institucijų gebėjimų vystymui ir pasirengimui narystei ES, lėšomis. Šios programos lėšos buvo skirtos kokybės, veterinarijos ir augalų apsaugos kontrolės institucijų veiklos tobulinimui, integruotos ūkių registro ir žemės ūkio informacinės sistemos kūrimui, žemės ūkio administracinėms sistemoms (IAKS, ūkių apskaitos duomenų tinklo (ŪADT), žemės ūkio ekonominių sąskaitų (ŽŪES)) kurti ir stiprinti, institucijų pasirengimui įgyvendinti BŽŪP.

**4.4 lentelė. Europos Tarybos reglamento 1268/1999/EB
dėl Bendrijos paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai Vidurio ir Rytų Europos
šalyse kandidatėms priemonės**

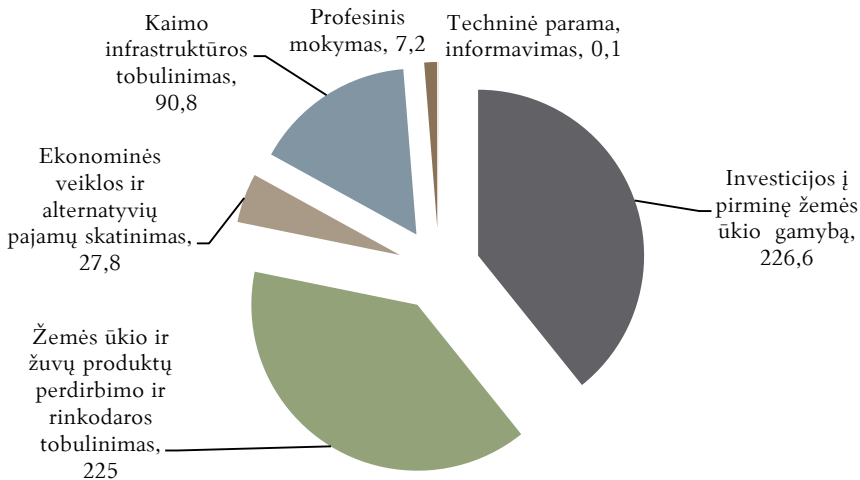
<i>Priemonės</i>	<i>Lietuvoje pagal SAPARD įgyvendintos priemonės</i>
Investicijos į žemės ūkio valdas	Investicijos į pirminę žemės ūkio gamybą
Žemės ūkio ir žuvininkystės produkcijos perdirbimo bei marketingo gerinimas	Žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo ir marketingo tobulinimas
Struktūrų, kurios rūpinasi kokybės, veterinarine ir augalų sveikatos kontrole, maisto prekių kontrole ir vartotojų apsauga, tobulinimas	
Žemės ūkio gamybos metodai, kuriuos taikant tausojama aplinka ir išsaugomas kraštovaizdis	Agrarinė aplinkosauga
Ekonominės veiklos plėtra ir įvairinimas, suteikiantys galimybę vykdyti įvairiopą veiklą ir gauti alternatyvių pajamų	Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas
Neatidėliotinos pagalbos ūkiams ir ūkių vadybos paslaugų teikimas	
Gamintojų grupių kūrimas	
Kaimų atnaujinimas ir plėtra, kaimo paveldo apsauga ir išsaugojimas	
Žemėtvarkos tobulinimas ir žemės perskirstymas	
Žemės registrų kūrimas ir atnaujinimas	
Profesinio mokymo tobulinimas	Profesinis mokymas
Kaimo infrastruktūros plėtra ir tobulinimas	Kaimo infrastruktūros tobulinimas
Žemės ūkio vandens išteklių tvarkymas	
Miškininkystė, apimanti ir žemės ūkio valdų apželdinimą miškais, investicijos į miškų valdas, priklausančias privatiems miškų savininkams, miško produkcijos perdirbimas ir marketingas	Miškų infrastruktūros tobulinimas ir apželdinimas
Techninė pagalba pagal priemones, kurios apima tyrimus, skirtus rengti programas ir stebėti jų vykdymą, skleisti informaciją ir rengti viešas kampanijas	Techninė parama, informavimas

Šaltiniai: Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai, 2007. Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. (SAPARD) programos ex-post vertinimo ataskaita.

Įvertinus SAPARD įgyvendinimą Lietuvoje paramos prieinamumo kaimo gyventojams aspektu, tenka pripažinti, jog pagrindinis programos rengėjų dėmesys buvo sutelktas į žemės ūkio gamybą, gyvenimo kokybės kaime gerinimui skiriant antraeilį vaidmenį, nes tokia svarbi kaimo gyventojams priemonė, kaip „Kaimų atnaujinimas ir plėtra, kaimo paveldo apsauga ir išsaugojimas“, nebuvo įgyvendinama. Be to, teikiant

paramą ūkininkų ūkiams daugiausia dėmesio buvo skirta investicijoms į materialųjį turtą, o priemonė, skirta ūkių valdymo tobulinimui „Neatidėliotinos pagalbos ūkiams ir ūkių vadybos paslaugų teikimas“, programos rengėjams pasirodė neaktuali, nors naujai besikuriantiems ūkininkams labai trūko elementarių vadybos žinių.

SAPARD priemonių tikslams pasiekti 2000–2006 m. buvo panaudota 577,4 mln. Lt. Programos lėšos sudarė galimybę išplėtoti ankstesniajame etape remiamas sritis ir padidinti paramos gavėjų skaičių. Nacionalinės mokėjimo agentūros (NMA) duomenimis, daugiausia, beveik po 40 proc. lėšų atiteko paramai investicijoms į žemės ūkio valdas bei maisto perdirbamosios pramonės įmones. Toks dėmesys pastarosioms buvo skiriamas siekiant palengvinti sąlygas prisitaikyti prie ES rinkos reikalavimų maisto produktų kokybei ir saugai ir padėti joms išplėsti eksporto geografiją ES rinkoje. Kaip prioritetinę šio laikotarpio priemonę galima paminėti ir Kaimo infrastruktūros tobulinimą, skiriant lėšas vandentvarkos sistemoms bei komunikacijoms ir inžineriniams įrenginiams tobulinti. Šiai priemonei teko 15,7 proc. programos lėšų, buvo finansuoti 182 projektai. Jos populiarumą lėmė tai, jog pareiškėjais galėjo tapti savivaldybės; ir trūkstant biudžeto lėšų jos pasinaudojo šia priemone viešojo sektoriaus objektų finansavimui. Mažiau populiarios priemonės buvo „Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas“ bei „Profesinis mokymas“ (4.1 pav.). SAPARD Lietuvoje taip pat numatė galimybę remti agrarinę aplinkosaugą bei žemės ūkio paskirties žemės apželdinimą ir miškų infrastruktūros tobulinimą, tačiau šios priemonės nebuvo pradėtos įgyvendinti (Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 metų (SAPARD) programos *Ex-post* įvertinimo ataskaita, 2007).

4.1 pav. SAPARD priemonių finansavimas, 2002–2006 m., mln. Lt

Šaltinis: NMA.

Lietuvai tapus ES nare 2004 m. prasidėjo *trečiasis kaimo politikos etapas*. Šiame etape kaimui ir žemės ūkiui teikiama parama apibrėžta ES teisės aktais ir daugiausia finansuojama iš ES lėšų, o Lietuvos institucijoms, kuriančioms ir įgyvendinančioms paramos priemones, nacionalinius prioritetus tenka nustatyti atsižvelgiant į ES prioritetus.

2004–2013 m. iš ES lėšų finansuojamas paramos kaimui priemonės Lietuvoje galima suskirstyti į keturias pagrindines grupes:

- išmokos žemės ūkio veiklą vykdančioms subjektams, skirtos įvairių BŽŪP tikslų įgyvendinimui (žemdirbių pajamų lygio palaikymui, tam tikros rūšies produkcijos gamybos skatinimui, pajamų praradimo dėl aplinkosauginių reikalavimų kompensavimui ir pan.);
- rinkos reguliavimo priemonės;
- priemonės, teikiančios paramą ūkių ir kaimo įmonių investicijoms;
- priemonės, skirtos žemdirbių ir kitų kaimo gyventojų gebėjimų ugdymui.

Viena reikšmingiausių tiek paramos dydžio, tiek sklaidos prasme paramos žemdirbiams priemonių buvo tiesioginės išmokos, skirtos žemdirbių pajamų lygio palaikymui. Pradėjus Lietuvoje įgyvendinti BŽŪP, pradėjo veikti tiesioginių išmokų už turimus ŽŪN plotus schema. 2004 m. ES lėšomis finansuojama bazinė išmoka Lietuvos žemdirbiams siekė 111 Lt/ha. Ši išmoka sparčiai didėjo ir 2012 m. siekė 407 Lt/ha ŽŪN.

Nuo 2006 m. pradėta mokėti su cukraus sektoriaus reguliavimo pertvarka susijusi išmoka už kvotinį cukrų, pirmiaisiais paramos teikimo metais siekusi 219 Lt/t, o nuo 2009 m. – 344 Lt/t. ES apsisprendus remti energetinių augalų auginimą, dvejus metus – 2008 ir 2009-aisiais šia galimybe pasinaudojo ir Lietuva. Nuo 2011 m. mūsų šalis pasinaudojo naujai atsiradusia galimybe ES lėšomis remti mėsos gamybą. Buvo pradėtos mokėti išmokos už mėšinius galvijus ir mėšines avis. Apskaičiuojant paramos dydį, buvo atsižvelgta į ūkio dydį, ir didesnė parama, skaičiuojant vienam gyvuliui, buvo skirta mažesniems ūkiams. Išmoka už mėšinius galvijus, pvz., 2012 m. svyravo nuo 511 iki 648 Lt už gyvulį, o už mėšines avis – 38–68 Lt už gyvulį.

Lietuvos stojimo į ES sutartyje buvo išsiderėta, jog greta tiesioginių išmokų, finansuojamų ES lėšomis pagal BŽŪP I ramstį, Lietuvoje bus mokamos valstybės biudžeto lėšomis finansuojamos papildomos nacionalinės išmokos, kurios susiejo paramą su tam tikros produkcijos gamyba: augalininkystėje – su tam tikrų kultūrų (javų, rapsų, pluoštinių linų, baltyminių ir energetinių augalų) plotais, gyvulininkystėje – su gyvulių (karvių žindenių, ėriavedžių, bulių) skaičiumi arba pagamintos ir rinkai parduotos produkcijos (pieno) kiekiu. Taikant šį tiesioginių išmokų modelį, konkretiems gamintojams teikiamos paramos dydis tiesiogiai priklausė nuo keleto veiksnių: remiamų augalų rūšių pasėlių ploto, skerdžiamų galvijų skaičiaus ir primelžto pieno kiekio. 2007 m. ES institucijų iniciatyva pertvarkant tiesioginių išmokų modelį buvo atsisakyta jo susiejimo su gamybos apimtimi. Šios paramos suma pradėta skaičiuoti atsižvelgiant į referenciniais metais (2006 m.) ūkininkų turėtą tam tikros krypties gamybos apimtį (pasėlių plotą, gyvulių skaičių, primelžto pieno kiekį). Lietuva dėjo pastangas kuo ilgiau sieti tiesioginių išmokų iš nacionalinio biudžeto mokėjimą su gaminamos produkcijos apimtimi. Pvz., išmokos už eriavedes išliko susietos su gamy-

ba per visą nagrinėjamą laikotarpį (4.5 lentelė). ES pertvarkant tiesioginių išmokų modelį taip, kad jis taptų atsietas nuo ūkyje pagamintos tam tikros rūšies produkcijos apimčių, buvo tikimasi, jog žemdirbiai bus skatinami renkantis gamybos kryptį labiau orientuotis į rinkos poreikius.

4.5 lentelė. Tiesioginių išmokų dydžiai Lietuvoje 2004–2012 m.

<i>Išmokos rūšis</i>	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Išmokos iš ES biudžeto									
Bazinė išmoka, Lt/ha	111	140	169	198	248	291	341	370	407
Kvotinio cukraus išmoka, Lt/t			219	269	318	344	344	344	344
Išmoka už energetinius augalus, Lt/ha					155	155			
Išmoka už mėsinius galvijus, Lt/gyv.								426–546	511–648
Išmoka už mėsines avis, Lt/gyv.								38–67	38–68
Papildomos nacionalinės išmokos									
Grūdinius augalus, rapsus, Lt/ha	196	195	195	170	144	99	60	33	
Baltyminius augalus, Lt/ha	196	274	275	256	251	180	100	75	
Pluoštinius linus, Lt/ha					348	297	247	217	150
Daugiametės žolės sėklai ir pašarinių augalų mišinius, Lt/ha				170	100	99	60	33	
Energetinius augalus, Lt/ha				170	144	99			
Karves žindenes, Lt/gyv.	500	559	559	559	610	590	590	400	310
Bulius, Lt/gyv.	500	559	559	559	610	593	593	543	600
Skerdžiamus suaugusius galvijus, Lt/gyv.	89	193	193	193	250	220	213	30	0
Ėriavedes, Lt/gyv.	30	42	42	48	53	48	48	40	39
Kvotinį pieną, Lt/t	110	48	48	53	87	87	87	70	70

Šaltiniai: Čiapaitė, Dapkutė, 2008; Volkov, 2013.

Didėjant ES bazinei išmokai, tenkančiai ŽŪN ha, per 2004–2012 m. laikotarpį augo šiai paramos priemonei skirta lėšų suma. 2004 m. šiai priemonei skirtų lėšų poreikis siekė 409,6 mln. Lt, o 2012 m. – 2,4 karto daugiau, t. y. 975,1 mln. Lt. Sparčiai augant šios priemonės finansavimui ES lėšomis, Lietuva tuo pat metu didino lėšas papildomoms nacionalinėms tiesioginėms išmokoms mokėti. 2004 m. nacionalinio biudžeto lėšomis mokamos tiesioginės išmokos siekė 47,0 proc. ES tiesioginėms išmokoms skirtų lėšų, o 2007 m. – 74,2 proc. (4.6 lentelė). Nuo 2009 m. Lietuvai susidūrus su pasauline finansų krize, lėšų, skirtų papildomoms nacionalinėms išmokoms, suma pradėjo mažėti, nors daugelio išmokų, tenkančių už konkrečių kultūrų ha ar gyvulius, lygis buvo išsaugotas toks pat, kaip ir iki krizės.

4.6 lentelė. Tiesioginių išmokų, eksporto subsidijų ir intervencinių priemonių finansavimas 2004–2012 m., mln. Lt

Metai	Tiesioginės išmokos			Eksporto subsidijos	Rinkos reguliavimo priemonės		
	ES biudžeto lėšos	nacionalinio biudžeto lėšos	iš viso		ES biudžeto lėšos	nacionalinio biudžeto lėšos	iš viso
2004	409,6	192,5	602,1	3	3,4	2,4	5,8
2005	467,7	258,8	726,5	151	15,2	2,9	18,1
2006	551,6	279,1	830,7	216	24,5	7	31,5
2007	542	402,1	944,1	98	9,9	2	11,9
2008	669,7	425,9	1095,6	29	14,1	2,9	17
2009	810,7	360,7	1171,4	40	90,8	7,3	98,1
2010	929,5	200,7	1130,2	22	9	102	111
2011	1086	51,3	1165,7	14	4,1	46,5	50,6
2012	975,1	175,3	1150,4	9	41,3	28,5	69,8
Iš viso	6441,9	2346,4	8816,7	582	212,3	201,5	413,8

Šaltiniai: Čiapaitė, Dapkutė, 2008; Volkov, 2013.

Lietuvos žemdirbių rėmimui ES lėšomis taip pat buvo taikomos rinkos reguliavimo priemonės: eksporto subsidijos ir intervenciniai pirkimai. Eksporto subsidijomis buvo siekiama kompensuoti ES šalių gamintojų nuostolius (konkuruojant pasaulinėse rinkose su trečiųjų šalių gamintojais), kuriuos lėmė ES gamintojams keliami aukštesni aplinkosaugos ir kokybės reikalavimai. Eksporto subsidijos skatino eksportą ir mažino produkcijos perteklių ES vidaus rinkoje. Eksporto subsidijos buvo skiriamos tik kritus kainai rinkoje Europos Komisijos sprendimu ir mokamos tam tikrą laikotarpį konkretios produkcijos gamintojams paremti. Lietuvoje šis mechanizmas pradėjo veikti 2004 m., tačiau tik 2006 m. tokia parama įgijo bent kiek ženklėsnį mastą.

4.7 lentelė. Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano priemonių finansavimas

Eil. Nr.	Priemonės pavadinimas	Išmokėtos lėšos	
		mln. Lt	proc.
1.	Ankstytas pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos	308,3	18,6
2.	Mažiau palankios ūkininkauti vietovės ir vietovės su aplinkosaugos apribojimais	611,3	36,8
3.	Agrarinė aplinkosauga	326,1	19,6
4.	Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku	23,9	1,4
5.	Parama pusiau natūriniais restruktūrizuojamiems ūkiams	26,4	1,6
6.	Standartų laikymasis	365,3	22,0
	Iš viso	1661,4	100,0

Šaltinis: NMA.

Vidaus rinkoje žemės ūkio ir maisto produktų kainų reguliavimui buvo naudojami intervenciniai produkcijos supirkimai. Per 2009–2011 m. intervencinį laikotarpį Lietuvoje į intervencinius sandėlius buvo supirkta grūdų, nugriebto pieno miltelių ir sviesto. Daugiausia lėšų (111 mln. Lt) išleista 2010 m. už 2009 m. pagamintą produkciją (4.7 lentelė). Intervenciniai pirkimai, kaip ir eksporto grąžinamosios išmokos, prisidėjo prie rinkos stabilizavimo, padėjo ūkininkams bei kitiems gamintojams realizuoti savo produkciją už didesnę kainą.

Kartu su minėtomis priemonėmis po įstojimo į ES Lietuvoje pradėtos įgyvendinti dvi paramos kaimui programos, kurios išskirtos atsižvelgiant į ES finansavimo šaltinius: Kaimo plėtros 2004–2006 m. planas (KPP 2004–2006 m.) buvo finansuojamas iš ES Žemės ūkio fondo kaimo plėtrai, o Bendrojo programavimo dokumento (BPD) 4 prioriteto priemonės kaimo plėtrai ir žuvininkystei – iš struktūrinių fondų.

KPP 2004–2006 m. – tai investicinių ir priemonių, skirtų žemdirbių pajamų lygio palaikymui, rinkinys. Paramos priemonėmis buvo siekiama padidinti žemdirbių, ūkininkaujančių nepalankiose ūkininkauti vietovėse, pajamas, kompensuoti žemdirbių pajamų praradimą dėl tam tikrų aplinkosauginių priemonių įgyvendinimo ir paspartinti struktūrinius žemės ūkio pokyčius. KPP 2004–2006 m. sudarė 6 priemonės (be techninės paramos, skirtos programos administravimui, viešinimui ir vertinimui) (4.7 lentelė).

4.8 lentelė. Bendrojo programavimo dokumento 4 prioriteto „Kaimo plėtra ir žuvininkystė“ priemonių finansavimas

Eil. Nr.	Priemonės pavadinimas	Išmokėtos lėšos	
		mln. Lt	proc.
1.	Investicijos į žemės ūkio valdas	325,0	53,3
2.	Jaunųjų ūkininkų įsikūrimas	55,7	9,1
3.	Žemės ūkio produktų perdirbimo ir rinkodaros gerinimas	90,2	14,8
4.	Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimas	545,7	8,9
4.1.	Žemės ūkio vandentvarka	54,6	8,9
4.2.	Žemės sklypų perskirstymas	2,6	0,4
4.3.	Konsultavimo paslaugos ūkiams	5,7	0,9
4.4.	„Žemės ūkio ir artimų ekonominės veiklos sektorių įvairinimas, siekiant įvairiapusio ekonominės veiklos pobūdžio ir alternatyvių pajamų šaltinių“	13,5	2,2
4.5.	„Kaimo turizmo ir amatų skatinimas“	33,0	5,4
5.	Miškų ūkis	19,4	3,2
6.	LEADER+ pobūdžio priemonės veikla „Ilgūdžių įgijimas“	8,2	1,3
7.	Mokymas	2,1	0,3
	Iš viso	609,8	100,0

Šaltinis: NMA.

Lietuvai tapus ES nare, SAPARD priemonės pakeitė struktūrinė parama, teikiama pagal BPD. BPD Kaimo plėtros ir žuvininkystės prioriteto priemonės buvo skirtos investiciniams projektams remti ir žmogiškiesiems ištekliams ugdyti. Pagal BPD buvo numatyta įgyvendinti 10 priemonių, skirtų ūkininkams, žemės ūkio įmonėms, maisto produktų perdirbimo įmonėms bei kaimo gyventojams, siekiantiems pradėti ar vystyti verslą (4.8 lentelė). Daugelis priemonių išliko tos pačios, kaip ir SAPARD.

Nuo 2007 m., ES prasidėjus naujam programavimo laikotarpiui, Lietuvoje buvo pradėta įgyvendinti Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programa (KPP 2007–2013 m.), kurioje buvo sujungtos dviejų 2004–2006 m. programų ES paramos Lietuvos kaimui priemonės. Šiuo laikotarpiu buvo įgyvendinamos net 28 priemonės, programai skirta beveik 7,9 mlrd. Lt (4.9 lentelė).

4.9 lentelė. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemonių finansavimas

<i>Priemonės pavadinimas</i>	<i>Sutartyse numatytos paramos lėšos</i>	
	<i>mln. Lt</i>	<i>proc.</i>
1 KRYPTIS „Žemės, maisto ūkio ir miškininkystės sektoriaus konkurencingumo didinimas“	3289,6	44,3
Profesinio mokymo ir informavimo veikla	77,5	1,0
Jaunųjų ūkininkų įsikūrimas	299,5	4,0
Ankstvyvas pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos	326,5	4,4
Naudojimasis konsultavimo paslaugomis	17,3	0,2
Žemės ūkio valdų modernizavimas	1591,9	21,4
Miškų ekonominės vertės didinimas	51,6	0,7
Žemės ūkio produktų perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas	495,3	6,7
Žemės ūkio ir miškininkystės plėtra ir pritaikymo infrastruktūra (su PVM)	347,8	4,7
Dalyvavimas maisto kokybės schemose	1,1	0,0
Pusiau natūrinis ūkininkavimas	81,0	1,1
2 KRYPTIS „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“	2576,3	34,7
Išmokos ūkininkaujantiems vietovėse su kliūtimis, išskyrus kalnuotas vietoves	1123,4	15,1
<i>Natura 2000</i> išmokos ir išmokos, susijusios su direktyva 2000/60/EK	6,1	0,1
Agrarinės aplinkosaugos išmokos	921,3	12,4
Pirmas žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku (Išmokėjimai su PVM)	168,8	2,3
Pirmas ne žemės ūkio paskirties ir apleistos žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku	236,5	3,2
<i>Natura 2000</i> išmokos	7,7	0,1
Miškų aplinkosaugos išmokos	5,8	0,1

Priemonės pavadinimas	Sutartyse numatytos paramos lėšos	
	mln. Lt	proc.
Miškininkystės potencialo atkūrimas ir prevencinių priemonių įdiegimas	52,7	0,7
Pelno nesiekiančios investicijos miškuose	34,8	0,5
Pelno nesiekiančios investicijos	19,4	0,3
3 KRYPTIS „Gyvenimo kokybė kaimo vietovėse ir kaimo ekonomikos įvairinimas“	792,7	10,7
Perėjimas prie ne žemės ūkio veiklos	95,0	1,3
Parama verslo kūrimui ir plėtrai	351,0	4,7
Kaimo turizmo veiklos skatinimas	143,1	1,9
Kaimo atnaujinimas ir plėtra (įgyvendinimas planavimo būdu)	203,6	2,7
4 KRYPTIS „Leader“ metodu įgyvendinamos priemonės	460,1	6,2
Vietos plėtros strategijų įgyvendinimas	434,1	5,8
Tarpterritorinis ir tarptautinis bendradarbiavimas	10,1	0,1
Parama VVG veiklai, įgūdžiams įgyti ir aktyviai pritaikyti	15,8	0,2
Techninė pagalba	310,4	4,2
Iš viso	7429,1	100,0

Šaltinis: NMA.

Lietuvai tapus ES nare pasikeitė paramos teikimo iš nacionalinio biudžeto tvarka. Galimybė teikti paramą nacionalinėmis lėšomis buvo apribota valstybės pagalbą žemės ūkio subjektams reglamentuojančiais ES teisės aktais, visų sprendimų įgyvendinimui turėjo būti gautas Europos Komisijos institucijų pritarimas. Pirmaisiais narystės metais Lietuvoje buvo tęsiamos pasirengimo laikotarpiu nacionalinio biudžeto lėšomis įgyvendinamos priemonės. 2004 m. parama buvo teikiama toms pačioms sritims, kaip ir 2003 m.: augalų sertifikuotai dauginamajai medžiagai ir veislinių gyvulių įsigijimui, kokybiškų produktų gamybos ir kokybės tyrimo sistemos vystymui, žemdirbių švietimui ir konsultavimui, moksliniams tyrimams, parodoms, mugėms bei konkursams organizuoti, gyvūninių atliekų tvarkymui, kreditų palūkanoms kompensuoti, žieminių šiltnamių modernizavimui ir kt.

Kai kurių ankstesniųjų priemonių teko atsisakyti dėl ES institucijų reikalavimų ar iškilus būtinybei finansuoti aktualesnes žemdirbiams sritis. Lietuvos žemdirbiams susidūrus su pajamų praradimais dėl stichinių nelaimių, 2007 m. pradėjo veikti nauja žemdirbių rizikos, susijusios su gamtos reiškiniais, valdymo sistema. Iki tol veikusių valstybės finansuojamą nuostolių kompensavimo sistemą pakeitė privati pasėlių draudimo sistema. Nuo 2007 m. žemdirbiams, apdraudusiems pasėlius, buvo kompensuojama 50 proc. draudimo įmokos sumos, jei draudžiami visi ūkyje deklaruoti pasėliai (žieminiai ir vasariniai kviečiai, žieminiai ir vasariniai miežiai, žieminiai ir vasariniai rapsai, žieminiai ir vasariniai kvietrugiai, rugiai, avižos, kukurūzai, cukriniai runkeliai ir bulvės) nuo mažiausiai keturių rizikos veiksnių: krušos, liūties, iššalimo ir sausros.

4.10 lentelė. Nacionalinėmis lėšomis finansuotos priemonės 2004–2012 m. tūkst. Lt

<i>Priemonės pavadinimas</i>	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Parama pieno suvartojimo skatinimo priemonėms įgyvendinti	0,9	37,0	834,5	1,1	1315,1	1916,3	2563,6	5849,2	14333,7
Parama už vaisių vartojimo skatinimą mokyklose (informavimo ir švietimo priemonės)							30,0	10,0	
Parama šalutiniams gyvūniniams produktams tvarkyti	3790,0			3919,6	7620,9	6939,2	2822,0	5564,5	4348,7
Parama gamtos išteklių apsaugai gerinti žuvininkystės tvenkiniuose						2155,0	970,0	970,0	941,3
Parama draudimo įmokoms kompensuoti	2010,9	3581,9	6210,7	16496,7	11,2	22641,3	16226,1	27074,2	20255,0
Parama kreditų palūkanoms kompensuoti	1131,7	1599,0	2344,6	4711,7	5384,1	4846,5	2423,3	1437,4	838,4
Parama už papildomą bičių maitinimą					1757,6	1581,1	1595,0	1731,9	1942,5
Biodegalų gamybos plėtros programa	975,2	7328,1	12347,1	24160,0	6914,9	32627,0	5158,0	24366,4	26700,5
Parama gyvulių veislininkystei	13600,0						5798,2	8928,2	9646,8
Parama veisliniams gyvuliams įsigyti	3500,0								
Parama žemdirbių švietimui, konsultavimui, moksliniams tyrimams, parodoms, mugėms ir konkursams organizuoti	13906,0						3253,4	5132,1	5417,0
Parama asociacijoms narystės mokesčiui mokėti bei atstovauti ES ir tarptautinėse organizacijose							906,1	900,0	860,8
Parama už tautinio paveldo veiklą								193,2	240,6
Finansavimas fizinių ir juridinių asmenų reikalavimams apmokėti už bankrutavusių įmonių perdirbti supirktą pirminę žemės ūkio produkciją							35,2	313,3	142,1
Parama kokybiškų produktų gamybos ir kokybės tyrimo sistemos plėtrai finansuoti	13700,0			63,0	1211,0	1525,7	109,7	48,8	43,3
Linų ūkio plėtros programa	1987,2			300,8	100,4				

<i>Priemonės pavadinimas</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Parama kooperacijai			38,8	201,7		592,6	779,4	1415,5	1243,8
Parama ūkiams modernizuoti		5376,9	9055,6	7244,2	6427,9	932,4			
Kaimo bendruomeninių organizacijų ir jų projektų finansavimas			2083,2	4471,8	10102,5	4738,3	548,2	2123,4	3559,2
Žemės ūkio ministerijos tarptautinių mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros projektų administravimas								13,0	128,2
Valstybei nuosavybės teise priklausančių melioracijos statinių rekonstravimas ir remontas								14783,7	4322,0
Parama kompensuojant nuostolius dėl fitosanitarijos priemonių taikymo	437,6	1175,1						385,3	273,8
Parama nuostoliams už priverstinai dėl užkrečiamųjų ligų paskerstus gyvulius								108,0	26,6
Parama likviduojant užkrečiamųjų ligų protrūkius (kiaulių maras)								1853,2	
Parama nelaimės atveju	329,6	1837,8	1486,2	628,6					
Paramai modernizuotiems žieminiams šiltnamiams	4999,5	4189,5	5835,0	4949,4					
Parama akvakultūrai	1728,8	1165,5	1230,9	1543,4	1722,3				
Ekologinio žemės ūkio plėtotė akvakultūros įmonėse	739,8	923,0	1071,1	1022,4	1054,0				
Parama nukentėjusiems nuo hidrometeorologinių reiškinių			10199,1						
Žvejybos įmonių nuostoliams, patirtiems dėl Kuršių marių sūrėjimo 2003–2005 m., kompensuoti				462,3	261,5				
Parama žemės ūkio veiklos subjektams žuvus ar nukentėjus žemės ūkio augalams dėl stichinių meteorologinių reiškinių 2006 m.				127051,2	11,2	1,5			
Parama augalų ir augalinių produktų ligų naikinimo sistemai įgyvendinti			1653,7	1798,2	1799,2	996,7	368,5		
Parama augalų sertifikuotai dauginamajai medžiagai įsigyti	5000,0		6728,4	3996,3					

Šaltinis: NMA.

Prasidėjus krizei buvo sukurtos priemonės, kurios leido žemės ūkio subjektams palengvinti skolinimąsi – garantinio užmokesčio ir draudimo įmokų dalies kompensavimas kreditų gavėjams, paėmusiems kreditus su ŽŪPGF garantija. Nuo 2010 m. ES institucijų pasiūlymu teko atsisakyti subsidijų veislinių gyvulių įsigijimui, tačiau išliko parama kitoms veislininkystės priemonėms ir produkcijos kokybės gerinimui.

Per 2004–2012 m. Lietuva skirtingais metais įgyvendino iki 33 valstybės pagalbos priemonių (be papildomų tiesioginių išmokų, mokamų biudžeto lėšomis), kurios buvo skirtos tiek žemės ūkio produkcijos gamintojams remti, tiek vartojimo skatinimui. Šių priemonių sąrašas ir joms skirtos lėšos pateiktos 4.10 lentelėje. Kai kurios iš minėtų valstybės pagalbos priemonių buvo įgyvendinamos iki 2013 m.

Lietuvos, kaip ir daugelio pokomunistinių šalių, kaimo evoliucijos nuoseklumas buvo sugriautas nacionalizacijos, priverstinės kolektyvizacijos ir kitų rinkos įtaką trikdančių veiksnių. Dėl šios priežasties Lietuva, norėdama tapti lygiaverte kitų Europos ir pasaulio šalių partnere, turėjo per trumpą laikotarpį sutelkti įvairias kaimo politikos strategijas skatinančias priemones ir kuo greičiau nukeliauti kelią, kurį kitos rinkos ekonomikos šalys keliavo daugiau kaip pusę amžiaus. Todėl vertinant 1990–2013 m. laikotarpį Lietuvoje taikytų kaimo politikos priemonių visumą istoriniu požiūriu, gana sunku išvelgti dėsningumus. Chronologiškai sekant vyraujančių idėjų ir paramos priemonių pokyčius, aiškiai išsiskiria tik keletas tendencijų.

Visų pirma, galima matyti tendenciją žemdirbių rėmimo priemones vis labiau pildyti paramos priemonėmis, skirtomis visoms kaimo problemoms spręsti. Pirmajame nepriklausomos Lietuvos kaimo politikos etape 1990–1997 m. dėmesys buvo sutelktas į privataus agrarinio sektoriaus sukūrimą. Antrajame etape žemdirbiai išliko svarbiausia tikslinė pareiškėjų grupė, tačiau dvi SAPARD priemonės „Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas“ bei „Kaimo infrastruktūros tobulinimas“ jau buvo skirtos visų kaimo gyventojų poreikių tenkinimui. Trečiajame etape, Lietuvai tapus ES nare, atsirado daug priemonių, skirtų įvairiems kaimo raidos aspektams skatinti ne tik stiprinant žemės ūkio daugiafunkciškumą, bet ir kuriant įvairių ekonominių veiklų prielaidas kaime, gerinant racialesnį gamtinių išteklių naudojimą bei teikiant paramą bendruomenių veiklai. Šią tendenciją galima susieti su ES politikos įtaka, skatinančia kaimo regionus geriau pasinaudoti žinių visuomenės teikiamomis naujomis ekonomikos vystymo galimybėmis.

Antra tendencija gali būti apibūdinta kaip perėjimas nuo paprastesnių paramos priemonių prie sudėtingesnių. Po nepriklausomybės atgavimo vyravo tiesioginės reguliavimo priemonės: žemės ūkio ir maisto produktų rinkos buvo reguliuojamos nustatant pagrindinių produktų kainas, o ūkininkų pajamos – mokant subsidijas. Antrojo etapo pabaigoje ir trečiajame etape buvo pereita prie netiesioginių reguliavimo metodų. Kainų lygis buvo reguliuojamas intervenciniais supirkimais, o subsidijos ūkininkams buvo pakeistos tiesioginėmis išmokomis, nesusietomis su gamybos apimtėmis.

Visgi, skirtingų laikotarpių Lietuvos kaimo politikos analizė pasitelkiant istorinį metodą mažai prisideda norint suvokti, kokia kryptimi turėtų eiti kaimo politikos formuotojai ateityje. Išryškėjusios tendencijos neduoda atsakymų į klausimus, koks turėtų būti kitas žingsnis ir kodėl. Norint į juos atsakyti, būtina remtis evoliuciniu požiūriu ir analizuoti Lietuvos kaimo situaciją ir politikos raidą platesniame kontekste.

4.2. Lietuvos kaimo politika, besiremianti industrinės visuomenės paradigma

Po nepriklausomybės atkūrimo pradėjusi žemės ūkio sektoriaus privatizaciją Lietuva susidūrė su daugybės naujų ūkių steigimosi iššūkiu, nes restitucija grindžiama žemės reforma pakeitė ne tik nuosavybės santykius, bet ir žemės ūkio produkcijos gamintojus, jų skaičių ir struktūrą. Lietuvos kaimo politikos formuotojams iškilo sunki užduotis žingsnis po žingsnio formuoti privatų agrarinį sektorių. Kadangi sovietiniu laikotarpiu suformuota ūkininkavimo sistema dėl įgyvendinamos žemės restitucijos buvo visiškai sugriauta, teko viską pradėti nuo pradžios. Žemės reforma pakeitė ne tik nuosavybės santykius, bet ir gerokai sumažino anksčiau sukurtos žemės ūkio materialinės–techninės bazės pajėgumus. Naujai besikuriantys Lietuvos ūkininkai turėjo būti pasiryžę nueiti visą ūkio formavimo ir veiklos organizavimo kelią labai sudėtingomis sąlygomis. Vyriausybės uždavinys buvo visais įmanomais būdais padėti ir įvairiomis kaimo politikos priemonėmis remti naujai besikuriančius žemės ūkio produkcijos gamintojus.

Dauguma šių priemonių rėmėsi gerai išanalizuota Vakarų šalių patirtimi. Nors išsivysčiusios Europos ir viso pasaulio šalys jau buvo įžengusios į poindustrinę visuomenės raidos etapą, žemės ūkio politikoje 1990 m. į tai dar nebuvo kreipiama daug dėmesio. Be to, poindustrinė ekonomika nesikuria tuščioje vietoje, paneigdamą industrinio laikotarpio laimėjimus. Nepraėjus industrinio etapo ji netgi negali susiformuoti, nes atsiranda ir vystosi kaip papildanti industrinį gamybos būdą. Tai sąlygojo, kad po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvos kaimo politiką imta grįžti industriniam visuomenės raidos etapui pritaikyta kaimo politikos paradigma, aptarta pirmajame skyriuje.

Ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimas

Vertinant situaciją Lietuvos žemės ūkyje po nepriklausomybės atgavimo galima teigti, kad pirmieji nepriklausomos Lietuvos kaimo politikos formuotojai susidūrė su situacija, panašia į susidariusią po Antrojo pasaulinio karo sugriautose išsivysčiusių šalių ekonomikose. Jiems teko pradėti kurti privatų agrarinį sektorių remiantis ekstensyvaus augimo strategija, nes pagrindinis ekstensyvaus augimo strategijos uždavinys – didinant apsirūpinimą gamybos priemonėmis padidinti gaminamos produkcijos apimtį. Tai buvo ypač aktualu Lietuvai, pradėjusiai ekonominių reformų procesą. Privatizavus žemės ūkio sektorių buvo sutrikdyti per ilgą laiką kolūkiuose ir tarybinuose ūkiuose susiklostę gamybos procesai. Naujų gamybinių vienetų steigimosi laikotarpiu Lietuvoje smarkiai krito kai kurių žemės ūkio produktų gamybos apimtys. Statistikos departamento duomenimis, 1995 m., palyginti su 1990 m., gyvulių ir paukščių (gyvuoju svoriu) supirkimas tesiekė 27 proc., daržovių – 14,2 proc., bulvių – 4,4 proc., o pieno supirkta net du kartus mažiau.

Lietuvos žemės ūkyje pradėjo dominuoti smulkūs ūkininkai, neturintys pakankamai lėšų, kad sukurtų modernų, gerai pagrįstą gamybos priemonėmis apsirūpinusių ūkių. Prieš Lietuvai tariant ES nare, 2003 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, vidutinis ūkio dydis Lietuvoje tesiekė 9,3 ha ŽŪN. Naujai besikuriantys privatūs žemės ūkio subjektai buvo prastai apsirūpinę žemės ūkio technika. 2003 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, 32,1 proc. Lietuvos traktorių parko sudarė 20 m. ir senesni traktoriai, ir tik 5,7 proc. traktorių amžius buvo mažiau nei 5 m.

Esant tokiai situacijai kaimo politikos priemonės buvo telkiamos ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti ir masto efektui pasiekti. Įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją, organizacinę gamintojo konstrukciją sudaro ūkių apsirūpinimas ilgalaikiu turtu. Pagrindinis ir vienintelis organizacinės konstrukcijos tobulinimo būdas – šio turto, skirto gamybinei veiklai vykdyti, didinimas. Kadangi industrinėje visuomenėje moderniausiais ir efektyviausiais gamybos ištekliais laikomi įvairūs mechanizmai ir įrengimai, pakeičiantys žmogaus ir gyvulių fizinę jėgą, pagrindiniu kaimo politikos uždaviniu ilgą laiką buvo laikomas ūkių modernizavimas, suprantamas kaip apsirūpinimo žemės ūkio darbams reikalingais mechanizmais didinimas. Taigi, dauguma kaimo politikos priemonių buvo skirtos padėti naujai besikuriantiems ūkiams mechanizuoti žemės ūkio gamybą. Buvo remiamasi prielaida, kad kuo daugiau bus investuojama į ilgalaikį turtą (mechanizavimo priemonės, pastatus, įrengimus), tuo daugiau produkcijos bus pagaminama. Žemės ūkio funkcionavimo sėkmė, įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją, buvo matuojama gaminamos produkcijos apimtims. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos kaimo politikoje skatinant industrializaciją naudotos priemonės ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti išvardytos 4.11 lentelėje.

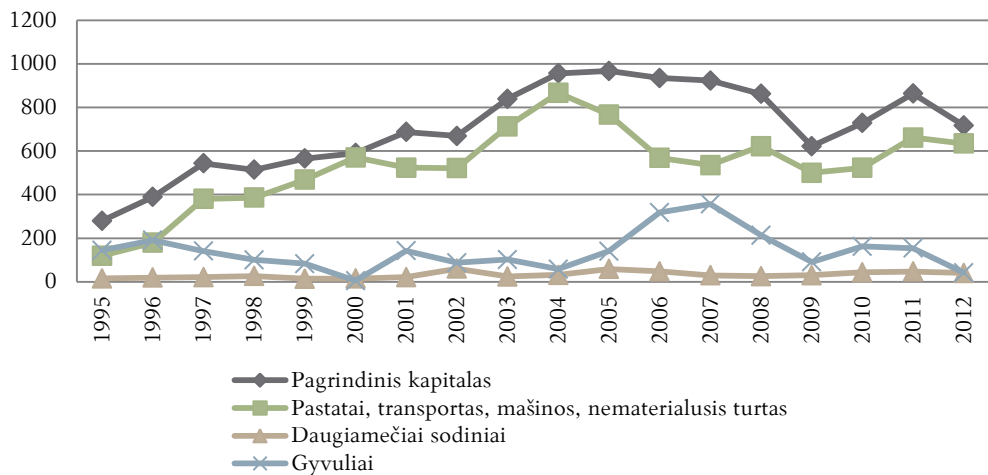
4.11 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.
<ul style="list-style-type: none"> • parama didesniems nei 15 ha ūkiams, gaminantiems prekinę produkciją; • teikiamos lengvatinės paskolos iš biudžeto lėšų.
1998–2003 m.
<ul style="list-style-type: none"> • parama įsigyjantiems naujos žemės ūkio technikos ir technologinės įrangos visiems dalyvaujantiems rėmimo programose žemės ūkio subjektams (valstybės biudžeto lėšos ir SAPARD).
2004–2013 m.
<ul style="list-style-type: none"> • parama investicijoms modernizuojant žemės ūkio gamybą (BPD prioritetas „Žemės ūkis ir žuvininkystė“ ir KPP 2007–2013 m.); • parama žemės sklypų konsolidavimui.

Parama ūkių modernizavimui aprūpinant juos žemės ūkio technika bei įrengimais buvo taikoma skiriant lėšas iš nacionalinio biudžeto dar iki įstojimo į ES – taikant dalinį investicijų kompensavimą ūkininkams, o vėliau ir visiems žemės ūkio subjektams, įsigyjantiems naujos žemės ūkio technikos. Galimybė įgyvendinti savo ūkyje ekstensyvaus augimo strategiją, apsirūpinant moderniomis gamybos priemonėmis, ypač aktyvaus žemdirbių dėmesio susilaukė pradėjus įgyvendinti ES lėšomis finansuojamas programas SAPARD 2002–2006 m., BPD 2004–2006 m. ir KPP 2007–2013 m.

NMA duomenimis, įgyvendinant minėtas programas 2004–2006 m. laikotarpiu ūkių modernizavimo investicijoms paraiškų buvo gauta 1,5 karto didesnei sumai, nei buvo planuota. 2007–2013 m. laikotarpiu pagal priemonę „Žemės ūkio valdų modernizavimas“ buvo gautos 13685 paraiškos, kurių suma – net 1,4 karto didesnė, nei buvo numatyta lėšų programos rengimo etape. 2004–2013 m. laikotarpiu pagal priemonę, skirtą modernizavimui (2004–2006 m. pagal BPD 4 prioriteto priemonę „Investicijos į žemės ūkio valdas“, 2007–2013 m. – pagal KPP priemonę „Žemės ūkio valdų modernizavimas“), buvo finansuota daugiau kaip 11 tūkst. projektų.

Viena iš priežasčių, trukdanti Lietuvos ūkiams diegti ekstensyvaus augimo strategiją, buvo žemės grąžinimo proceso nulemta smulki žemėnauda, susiformavusi buvusių savininkų paveldėtojų pasidalijus jų tėvų ar senelių žemės ūkio valdas. Daugelis tokių savininkų, gyvenančių mieste, nusprendė patys neūkininkauti, tačiau dėl mažos žemės ūkio paskirties žemės kainos nebuvo linkę jos parduoti, o nusprendė išnuomoti ją žemės ūkio subjektams. Net ir praėjus daugiau kaip dviem dešimtmečiams nuo žemės grąžinimo pradžios, žemės nuoma išliko svarbi ūkių apsirūpinimo žeme forma. ŪADT duomenimis, 2012 m. ūkiai, valdantys daugiau kaip 150 ha ŽŪN, net du trečdalius žemės nuomojosi iš savininkų. Dirbdami išnuomotą žemę ūkininkai neturėjo galimybės suformuoti racionalios žemėnaudos, kurioje būtų galima efektyviai išnaudoti su investicine parama įsigytą našių techniką.

4.2 pav. Pagrindinio žemės ūkio kapitalo formavimo išlaidos 1995–2012 m., mln. Lt*

* To meto kainomis.

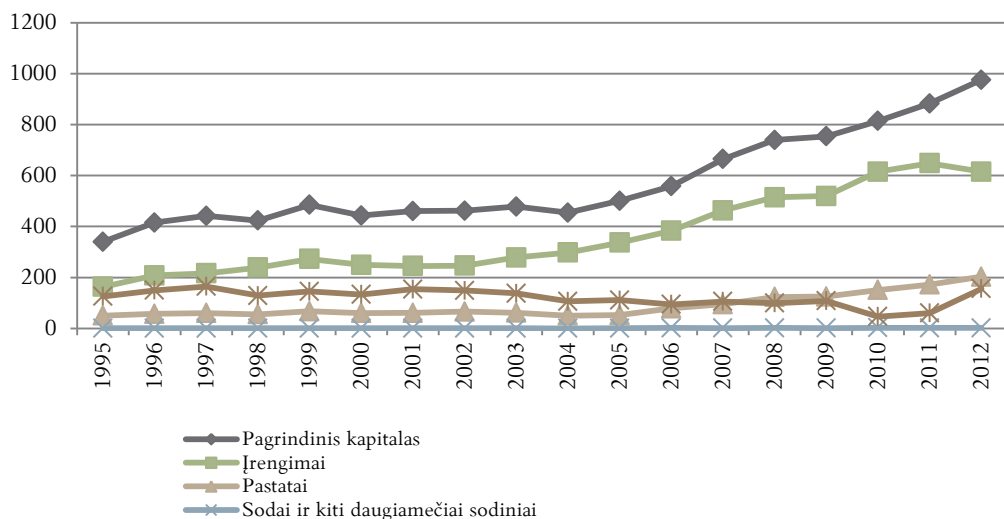
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento ŽŪES.

Siekiant pagerinti žemėnaudą ir padidinti žemės sklypus, kad juose būtų galima efektyviau išnaudoti našių žemės ūkio techniką, 2004–2006 m. buvo numatyta parama žemės sklypų konsolidavimui. Lietuvoje 2005–2008 m. buvo įgyvendinta 14 tokių projektų. Ši priemonė buvo tęsiama ir 2007–2013 m. ir darėsi vis populiaresnė.

NMA duomenimis, 2013 m. pabaigoje paramą buvo gavę 39 žemės konsolidavimo projektai, šiam tikslui buvo skirta 36,1 mln. Lt paramos.

Ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimui skirtos priemonės paskatino investicinius procesus žemės ūkyje. ŽŪES duomenys rodo, jog bendrojo pagrindinio kapitalo formavimo išlaidos pradėjo sparčiai didėti nuo 2002 m., pradėjus įgyvendinti SAPARD priemones. 2004 m. pasiektas lygis išliko gana stabilus iki 2009 m. krizės, kai ūkių investicijas sumažino pablogėjusios skolinimosi sąlygos. Ūkių išlaidos bendrojo pagrindinio kapitalo formavimui 2012 m., lyginant su 1995 m., padidėjo 2,6 karto – nuo 280 mln. Lt iki 717,3 mln. Lt. Daugiausia buvo investuojama į pastatus, transporto priemones, žemės ūkio techniką ir įrengimus, nes išlaidos šiam turtui įsigyti padidėjo net 5,5 karto ir 2011 m. siekė 634,8 mln. Lt. Investicijos gyvulių įsigijimui buvo pradėjusios didėti 2004 m., tačiau 2007 m. vėl smarkiai sumažėjo (4.2 pav.).

Dėl priemonių, skirtų ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti, sparčiai gerėjo apsirūpinimas žemės ūkio technika ir įrengimais. Lietuvos statistikos departamento 2003 ir 2010 m. žemės ūkio surašymų duomenys rodo, kad Lietuvos ūkiuose traktorių skaičius padidėjo 31 proc., o ŽŪN, tenkančių vienam traktoriui, ha sumažėjo 17 proc. Naujų traktorių, kurių amžius yra mažiau nei 5 m., skaičius 2010 m., palyginti su 2003 m., išaugo beveik 3 kartus – nuo 4,9 tūkst. iki 14,1 tūkst. Sparčiausiai augo didelio galingumo traktorių (100–180 kW, 180 kW ir galingesnių) skaičius, atitinkamai – 98 ir 77 proc. Ypač sparčiai augo žemės ūkio produkcijos saugyklų ir sandėlių talpa: grūdų – 1,3, daržovių ir vaisių – beveik 1,5 karto. Specializuotų pastatų ploto pokytis vertintinas nevienareikšmiai, nes augo karvidžių plotas (56,4 proc.), o veršidžių ir kiaulidžių plotas ženkliai sumažėjo, atitinkamai 20 ir 39 proc.

4.3 pav. Pagrindinio žemės ūkio kapitalo nusidėvėjimas 1995–2012 m., mln. Lt*

* To meto kainomis.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento ŽŪES.

Geresnį apsirūpinimą kapitalu rodo ir žemės ūkio gamybos išlaidos. ŽŪES duomenys rodo, kad 1995 m. pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas siekė 340 mln., o 2012 m. jis buvo 2,9 karto didesnis ir siekė 975,9 mln. Lt (4.3 pav.). Ypač sparčiai augo amortizaciniai atskaitymai už įrengimus – 3,7 karto: nuo 163,5 mln. Lt 1995 m. iki 614,8 mln. Lt 2012 m. Keitėsi ir kapitalo struktūra: 1995 m. įrengimų amortizaciniai atskaitymai sudarė 48,1 proc. viso kapitalo suvartojimo, o 2012 m. – 73,5 proc.

Dėl geresnio žemės ūkio subjektų apsirūpinimo žemės ūkio technika augo dirbamos žemės plotai. Žemės ūkio surašymo duomenimis, 2003 m. ŽŪN sudarė 2,6 mln. ha, o 2013 m. – 2,8 mln. ha, t. y. išaugo beveik 8 proc. (Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro (ŽŪIKVC) duomenys).

Pagrindinį teigiamą poveikį taikant ekstensyvaus augimo strategiją patyrė augalininkystės (ypač grūdų ir rapsų) sektorius. Grūdų supirkimas dėl paramos žemės ūkio technikai įsigyti, kurią buvo pradėta teikti dar iki ES narystės iš nacionalinio biudžeto lėšų, pradėjo pamažu didėti jau 1995 m. ir 2012 m., lyginant su 1990 m., buvo didesnis 8,7 karto, o rapsų – net 50,1 karto. Tačiau priemonės ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti nepaskatino bent kiek spartesnio gyvulininkystės produkcijos augimo. Gyvulių ir paukščių, skaičiuojant gyvuoju svoriu, 2012 m. buvo supirkta tik 34 proc. 1990 m. supirkimo apimčių, pieno, perskaičiavus į bazinį riebumą, – tik 56 proc. (4.12 lentelė).

4.12 lentelė. Žemės ūkio produkcijos supirkimas 1990–2012 m., tūkst. t

<i>Produkcijos rūšys</i>	<i>1990</i>	<i>1995</i>	<i>2000</i>	<i>2005</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Grūdai	357,2	488,6	588,3	1782,4	1927,2	1660,8	3092
Daržovės	113,1	16,6	22,1	34,8	55,6	47,4	55,6
Bulvės	244,8	10,9	14,7	12,8	54,5	45,8	53
Vaisiai ir uogos	37,3	76,5	69,3	74,3	24,6	40,7	49,4
Rapsai	11,6	2,3	42	215,1	385,9	395,3	581,9
Gyvuliai ir paukščiai (gyvuoju svoriu)	709,4	193,4	165,5	234,7	231,2	233,7	244,2
Natūralaus riebumo pienas		1058,7	947,6	1200,7	1278,3	1317,1	1359,9
Pienas, perskaičiavus į bazinį riebumą (3,4 proc.)	2884,6	1215,5	1102,5	1432,8	1540,4	1587,2	1638

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Nors didžiųjų ūkių rėmimas, įgyvendinant industrializacijai skatinti skirtą kaimo politiką, Lietuvoje nebuvo įvardytas kaip prioritetas, paramos teikimo mechanizmas sudarė jiems palankesnes sąlygas pasinaudoti ekstensyvaus augimo strategijai skirtomis priemonėmis. Atlikta analizė rodo, kad žemės ūkio subjektų gautos paramos investicijoms dydis siejosi su ūkio dydžiu: kuo didesnis ūkis, tuo daugiau gavo paramos. ŪADT duomenys rodo, jog per 2004–2012 m. laikotarpį ūkininkų ūkiai, mažesni nei 10 ha, vidutiniškai gavo 8,9 tūkst. Lt investicinės paramos, 10–20 ha ūkiai – 21,1 tūkst. Lt, 20–30 ha ūkiai – 34,1 tūkst. Lt, 30–40 ha ūkiai – 83,4 tūkst. Lt, 40–50 ha ūkiai – 157,7 tūkst. Lt, 50–100 ha ūkiai – 176,4 tūkst. Lt, 100–150 ha ūkiai – 233,7 tūkst. Lt. Didžiausių ūkių, valdančių daugiau nei 150 ha žemės, gauta vidutinė

parama investicijoms per 2004–2012 m. laikotarpį sudarė 480,2 tūkst. Lt, o tai 54 kartus viršijo paramą, kurią gavo mažiausių ūkininkų ūkių, valdančių iki 10 ha, grupė.

Didieji ūkiai (ūkininkų ūkiai ir žemės ūkio bendrovės) turėjo galimybę skirti daugiau lėšų investicinės paramos projektų kofinansavimui, todėl galėjo gauti daugiau paramos ir modernizuotis sparčiau nei maži ar vidutiniai ūkiai. Šiam tikslui jie galėjo naudoti visas išmokas, mokamas ES lėšomis ir papildomas nacionalines išmokas, nes paramos dydis priklausė nuo ūkių turimų (arba referenciniais metais turėtų) ŽŪN ir gyvulių skaičiaus. Nors vienas iš BŽŪP tikslų, skiriant išmokas, yra žemdirbių pajamų lygio palaikymas, mažųjų ūkių rėmimas buvo nepakankamas jų savininkų poreikiams tenkinti, o dideli ūkiai gavo išteklių ekstensyviai ūkių plėtrai. Pvz., 2012 m. ūkininkų ūkių, didesnių nei 150 ha, gautos išmokos siekė 164,7 tūkst. Lt, o mažesni nei 10 ha ūkiai šios paramos vidutiniškai gavo mažiau nei 4 tūkst. Lt, arba 42 kartus mažiau (4.13 lentelė).

**4.13 lentelė. Išmokos ūkiams (vidutiniškai pagal ūkių grupes)
2004–2012 m., tūkst. Lt**

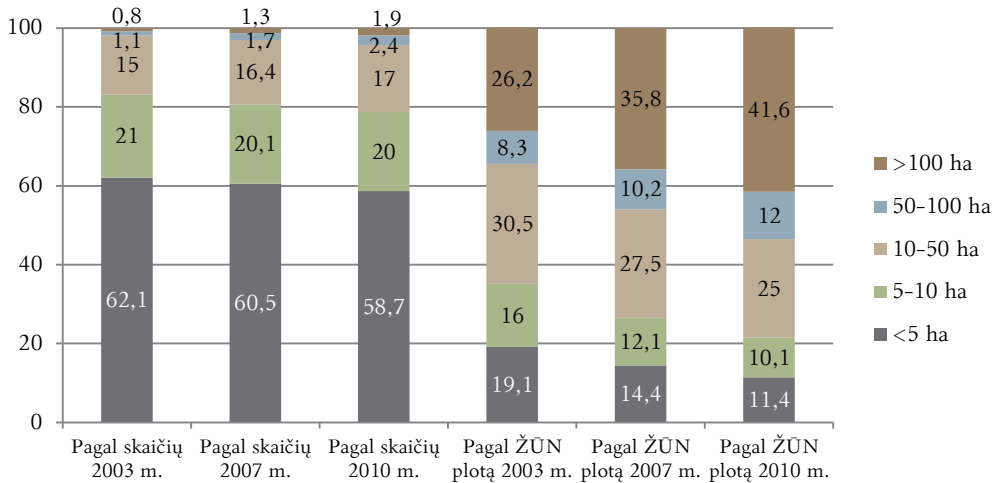
<i>Ūkio dydis, ha ŽŪN</i>	<i>2004</i>	<i>2006</i>	<i>2008</i>	<i>2010</i>	<i>2012</i>
Ūkininkų ūkiai					
< 10,1	3138	3384	4492	4611	3993
10,1–20,0	6959	8104	8935	9417	7881
20,1–30,0	9745	13576	16780	17686	16292
30,1–40,0	13217	19956	22464	24399	21551
40,1–50,0	16601	26246	26497	28419	27452
50,1–100,0	26255	38979	39611	44723	43601
100,1–150,0	39546	72858	73271	84596	73881
> 150	89061	164747	163407	170592	164662
Žemės ūkio bendrovės					
> 150,0	89061	164368	163407	170592	164662
< 501	104337	170320	131997	162596	120497
500–1000	229183	306510	366825	402494	386004
> 1000	582727	886510	981599	1148109	966713

Šaltinis: Lietuvos ŪADT duomenys.

Išmokų dėka ūkių gautos pajamos tapo papildomu šaltiniu finansuoti žemės įsigijimą. Analizuojant ūkių investicijas į žemę galima matyti, kad pradėjus mokėti išmokas ES lėšomis, per visą nagrinėjamą laikotarpį iki 2012 m., daugiausia lėšų žemės įsigijimui skyrė daugiau nei 150 ha ŽŪN valdantys ūkininkų ūkiai, nes mažieji ūkiai didžiąją dalį išmokomis gaunamų pajamų turėjo skirti vartojimui. ŪADT ūkių duomenimis, per 2004–2012 m. laikotarpį ūkininkų ūkiai, mažesni nei 10 ha, žemės pirkimui vidutiniškai per metus skyrė 633,1 Lt, nuo 10 iki 20 ha – 595,7 Lt, nuo 20 iki 30 ha – 629,4 Lt, nuo 30 iki 40 ha – 960,1 Lt, nuo 40 iki 50 ha – 2150,9 Lt, nuo 50 iki 100 ha – 4521,8 Lt, nuo 100 iki 150 ha – 9672,6 Lt investicijų. Ūkininkų ūkiai, didesni nei 150 ha, investicijoms žemei įsigyti skyrė tris kartus daugiau lėšų nei 100–

150 ha ūkiai – vidutiniškai po 28203 Lt per metus. Analizuojant žemės ūkio bendrovių investicijas ryškėja tendencija, jog didesni ūkio subjektai skiria daugiau lėšų žemės įsigijimui. Žemės ūkio bendrovės, valdančios nuo 501 iki 1000 ha, per 2004–2012 m. laikotarpį vidutiniškai per metus investavo 64802,3 Lt, o didesnės nei 1000 ha – net 115813,4 Lt. Investicijos į žemę lėmė sparčią didžiųjų ūkių plėtrą. Didžiausių žemės ūkio bendrovių investicijas įsigyjant žemę apribojo Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinasis įstatymas, numatantis, jog žemės ūkio subjektas gali valdyti nuosavybės teise ne daugiau kaip 500 ha ŽŪN.

Priemonės ekstensyvaus augimo strategijai paskatinti lėmė sparčią didžiųjų ūkių plėtrą. Žemės ūkio surašymo duomenimis, 2003 m. ūkiai, kurių dydis viršijo 100 ha ŽŪN, Lietuvos ūkių struktūroje sudarė 0,8 proc. (2013 ūkių), o jų valdomos ŽŪN – 26,2 proc. visų šalies ŽŪN. 2010 m. tokių ūkių skaičius (3534) buvo pusantro karto didesnis, Lietuvos ūkių struktūroje jie sudarė 1,9 proc., o jiems tenkanti ŽŪN dalis jau siekė 41,6 proc. (4.4 pav.). Augo didesnių nei 100 ha ŽŪN ūkių vidutinis dydis. 2003 m. jis siekė 316 ha, o 2010 metais – 323 ha.

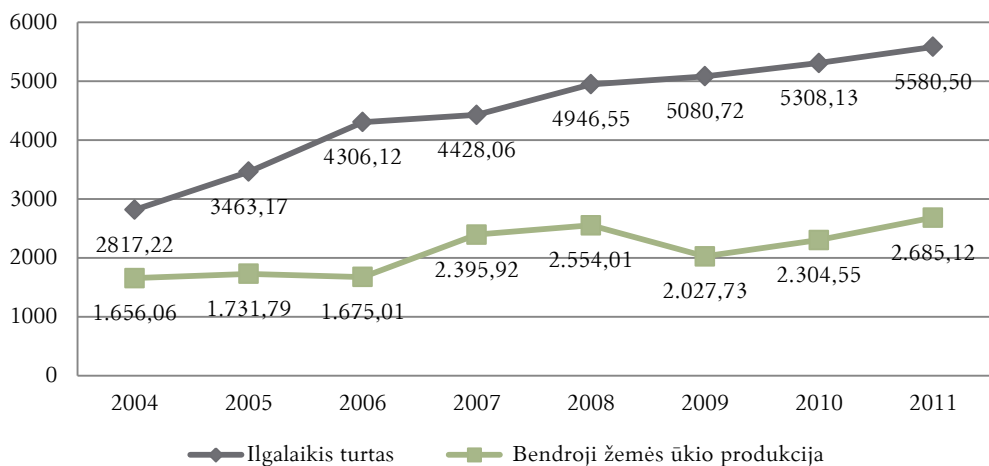
4.4 pav. Lietuvos ūkių ir žemės ūkio naudmenų struktūra pagal ūkio dydį 2003, 2007 ir 2010 m., proc.

Šaltinis: parengta pagal žemės ūkio surašymų 2003 ir 2010 m. ir Žemės ūkio struktūros tyrimo 2007 m. duomenis.

Pokyčiai žemės ūkio organizacinėje konstrukcijoje, įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją, sudarė galimybes pagerinti ūkių funkcionavimą, atsižvelgiant į strategijos uždavinius. 1995 m. prasidėjęs bendrosios žemės ūkio produkcijos augimas – Statistikos departamento duomenimis, bendroji žemės ūkio produkcija minėtais metais siekė 4,2 mlrd. Lt (einamųjų metų kainomis) – 1999 m. nutrūko dėl Rusijos ekonominės krizės. Naujas produkcijos augimo kreivės kilimas sutapo su ES paramos kaimui įgyvendinimo pradžia 2004 m. ŽŪES duomenimis, 2012 m. bendroji žemės ūkio produkcija sudarė 9 499,1 mlrd. Lt – 2,2 karto daugiau nei 1995 m. Lyginant su 2004 m., augimas siekė 2,1 karto. Vertinant produkcijos augimą palyginamosiomis

kainomis, kurios atspindi produkcijos apimčių padidėjimą ir eliminuoja kainos veiksni, augimo tempas buvo ženkliai mažesnis. Eurostato duomenimis, per 1995–2012 m. laikotarpį bendroji žemės ūkio produkcija palyginamosiomis (2005 m.) gamintojo kainomis padidėjo 1,65 karto.

ES ŪADT duomenys rodo, kad 2004–2012 m. laikotarpiu ilgalaikiam turtui padidėjus 1,76 karto, žemės ūkio produkcija (einamosiomis kainomis) išaugo 1,44 karto (4.5 pav.).

4.5 pav. Bendroji žemės ūkio produkcija ir ilgalaikis turtas 2004–2011 m., Lt/ha ŽŪN

Šaltinis: apskaičiuota remiantis ES ŪADT duomenimis.

Apibendrinant ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo procesą Lietuvos kaime, galima teigti, kad ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti skirtos priemonės pakeitė žemės ūkio organizacinę konstrukciją norima kryptimi: išaugusios žemės ūkio subjektų investicijos padidino ūkių apsirūpinimą gamybos priemonėmis, o tai savo ruožtu sudarė sąlygas pagerinti žemės ūkio subjektų funkcionavimą, atsižvelgiant į šiai strategijai keliamus uždavinius – išaugo žemės ūkio produkcijos gamybos apimtys. Tačiau pokyčiai žemės ūkio subjektų struktūroje rodo, kad kaimo politikos, skatinančios ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimą, priemonėmis sėkmingai pasinaudojo tik didieji ūkiai. Ekstensyvaus augimo strategijos, nukreiptos į ūkio aprūpinimą žemės ūkio technika, efektyvumas yra mažas, jei į paramos teikimo procesą siekiama įtraukti mažuosius ūkius. Vertinant tolimesnes ekstensyvaus augimo strategijos taikymo galimybes, skatinant Lietuvos žemės ūkio raidą, būtina atsižvelgti į aplinkybę, jog toliau didėjant ūkių ilgalaikiam turtui, bendrosios žemės ūkio produkcijos augimo apimčių augimas ėmė lėtėti. Tai rodo, kad dalis ūkių jau yra pakankamai apsirūpinę pagrindinėmis gamybos priemonėmis, todėl ekstensyvaus augimo strategijos nauda mažėja, ir siekiant paskatinti žemės ūkio subjektų raidą, būtina pasitelkti sudėtingesnes strategijas.

Intensifikacijos strategijos įgyvendinimas

Įgyvendinti intensifikacijos strategiją nepriklausomoje Lietuvoje buvo svarbu siekiant didinti ūkininkų pajamas, kurios buvo daug mažesnės nei kituose sektoriuose. 1996 m., kai Statistikos departamentas pradėjo namų ūkių pajamų tyrimus, žemdirbių pajamos, net taikant tam tikras pajamų lygio palaikymo priemones, tesudarė 76 proc. vidutinių Lietuvos namų ūkio pajamų, o lyginant su savarankiškai dirbančių asmenų namų ūkių pajamomis, šis atotrūkis buvo dar didesnis – žemdirbių pajamos sudarė 56 proc. tokių asmenų pajamų. Intensifikacijos strategijos aktualumą Lietuvoje lėmė ir po agrarinės reformos smarkiai kritę žemės ūkio kultūrų derlingumo ir gyvulių produktyvumo rodikliai. Pvz., Statistikos departamento duomenimis, 2000 m. vasarinių javų derlingumas tesiekė 82,7 proc. 1990 m. lygio, žieminių javų – 98,1 proc., rapsų – 67,0 proc. pašarinių runkelių, įskaitant cukrinius runkelius pašarui, – 72,7 proc., o pieno iš karvės primelžta 2 proc. mažiau.

Apsisprendimą taikyti intensifikacijos strategijos įgyvendinimą ūkininkų ūkiuose skatinančias priemones ir teikti joms prioritetą lėmė ES šalių patirtis, kuri parodė, jog diegiant industrines technologijas galima per trumpą laiką smarkiai padidinti gamybos produktyvumą ne tik dideliuose, bet ir mažuose ūkiuose. Lietuvoje mažą žemės ūkio gamybos produktyvumą nulėmė mažųjų ūkių dominavimas žemės ūkio subjektų struktūroje. Tokia struktūra susiformavo dėl žemės grąžinimu buvusiems savininkams pagrįstos agrarinės reformos. Žemės ūkio surašymo duomenimis, 2003 m. net 62,1 proc. ūkių sudarė ūkiai, valdantys mažiau nei 5 ha, o 21 proc. – 5–10 ha ŽŪN. Šie ūkiai blogino Lietuvos žemės ūkio produktyvumo rodiklius, nes pagamino mažiau produkcijos iš ha nei didieji ar vidutiniai ūkiai. Lietuvos ŪADT duomenimis, 2004 m. ūkiai, kurių dydis buvo 2–4 ekonominio dydžio vienetai (EDV), pagamino žemės ūkio produkcijos už 1599 Lt/ha ŽŪN, o 40–100 EDV ūkiai – 1938 Lt/ha ŽŪN, t. y. 1,4 karto daugiau. Lietuvos žemės ūkis taip pat gerokai atsiliko nuo kitų ES šalių ir pagal darbo produktyvumo rodiklius. 1999 m. Lietuvos bendroji žemės ūkio produkcija, tenkanti sąlyginiam darbuotojui per metus, einamosiomis kainomis siekė 15,4 tūkst. Lt, o to meto ES šalyse (ES-15) – 133,6 tūkst. Lt (apskaičiuota remiantis Eurostato duomenimis). Darbo produktyvumo žemės ūkyje didinimas buvo tiesiogiai siejamas su žemdirbių pajamų augimu.

Blogesnės žemės kokybės bei kalnuoto reljefo regionuose Rytų ir Vakarų Lietuvoje ūkininkų gaunamas derlius buvo daug mažesnis nei vidutiniškai Lietuvoje. Kilo grėsmė, jog šiose vietovėse ūkininkaujantys žemdirbiai gali atsisakyti žemės ūkio gamybos, nes ūkiai ne tik neturėjo ekonominių išteklių plėsti veiklą, bet ir nepajėgė generuoti pragyvenimui reikalingų pajamų. 2000 m., javų derlingumas Šalčininkų rajone siekė tik 1,4 t/ha, Zarasų ir Ignalinos rajonuose – 1,5 t/ha, Molėtų rajone – 1,6 t/ha, o Šakių – 3,9 t/ha, Pasvalio – 3,8 t/ha, Joniškio – 3,6 t/ha, Marijampolės – 3,5 t/ha.

Dar viena svarbi priežastis teikti prioritetą intensifikacijos strategijos įgyvendinimui buvo ūkininkų amžiaus struktūra. 2003 m. surašymo duomenimis, ūkių valdytojais iki 40 m. tesudarė 15 proc., o du trečdaliai buvo 50 m. ir vyresni. Didžioji dalis vyresnės kartos ūkininkų turėjo tik praktinį pasirengimą. Eurostato duomenys rodo,

jog 2003 m. 55–64 m. amžiaus ūkininkų grupėje praktinį pasirengimą turėjo 67,7 proc. Ūkininkų, vyresnių nei 64 m. amžiaus, grupėje tokį išsilavinimą turėjo 84,9 proc. Žemas vyresnės kartos ūkininkų išsilavinimas buvo vertinamas kaip kliūtis diegti modernias technologijas.

Intensifikacijos strategija remiasi geresniu žemės ūkio gamybos veiksnių (kapitalo, darbo ir žemės) panaudojimu ir sudaro galimybes ne tik stambiems, bet ir mažiesiems ūkiams padidinti gamybos produktyvumą ir gauti pragyvenimui reikalingų pajamų. Taigi, skatindama intensifikacijos strategijos priemonių naudojimą, valstybė gali padėti ne tik stambiesiems, bet ir smulkiesiems ūkiams. Kaip rodo kitų šalių patirtis, aktyvesnis industrinių technologijų, susijusių su žemės dirbimu, tręšimu, gyvulių šėrimu ir pan. dalykais, diegimas gali būti įgyvendinamas remiant mokymus ir teikiant ūkininkams metodinę pagalbą, konsultacijas, skatinant ūkių perdavimą jauniems ūkininkams, turintiems aukštesnį išsilavinimą ir pasirengusiems aktyviau diegti naujoves nei vyresnės kartos ūkininkai, remiant ūkininkavimą nederlingose teritorijose. Taikant šią strategiją naudą gauna ir visuomenė: pvz., XX a. 7–8 dešimtmetyje dėl intensifikacijos strategijos rėmimo Vakarų Europos šalyse buvo išvengta masinio kaimo gyventojų kraustymosi į miestus, išsaugoti smulkūs ūkiai, suteikiantys šalies žemės ūkio sektoriui lankstumo, didėjo žemės ūkio produktyvumas.

Organizacinė konstrukcija šiai strategijai įgyvendinti yra gamybos organizavimo būdas. Norint pakeisti ūkiuose susiklosčiusias gamybos technologijas gali būti taikomos įvairios kaimo politikos priemonės, didinančios gamybos efektyvumą. Didinant gamybos intensyvumą pagrindinis paramos objektas yra mažieji ar mažiau derlingose žemėse ūkininkaujantys žemės ūkio produkcijos gamintojai, kurie neturi galimybės didinti gamybos apimčių naudodami ekstensyvaus augimo strategiją.

4.14 lentelėje išvardytos po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos kaimo politikoje naudotos priemonės intensifikacijos strategijai įgyvendinti.

4.14 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės intensifikacijos strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.

- Valstybės reguliuojamos kainos (iki 1997 m. tai buvo pagrindinė rinkos reguliavimo ir žemdirbių pajamų palaikymo priemonė, vėliau laipsniškai per 7 m. žemės ūkio produkcijos supirkimo kainos buvo liberalizuotos);
- Subsidijos už superkamą žemės ūkio produkciją.

1998–2003 m.

- Subsidijos už superkamą žemės ūkio produkciją;
- Parama įsigyjantiems didesnio produktyvumo sėklų ir veislinių gyvulių;
- Gyvulių produktyvumo kontrolės programos finansavimas.

2004–2013 m.

- Jaunųjų ūkininkų rėmimas;
- Parama pusiau natūriniam ūkiams;
- Ankstyvo pasitraukimo iš žemės ūkio rėmimas;
- Parama ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse;
- Gyvulių produktyvumo kontrolės programos finansavimas.

Intensifikacijos strategija turėjo Lietuvos žemdirbių pajamas palaikyti tokio lygio, jog jiems nekiltų pagunda mesti ūkininkavimą ir ieškoti kitų pajamų šaltinių ar apskritai kraustytis gyventi į miestą. Iki 1997 m. pagrindinė žemdirbių pajamų palaikymo priemonė Lietuvoje buvo kainų subsidijos. Kainų subsidijos skatino didinti gamybos intensyvumą, nes paramos mastas buvo susietas su parduodamos produkcijos apimtėmis. Ne tik stambūs ūkiai, dėl savo dydžio galintys išgauti masto ekonomiją, bet ir maži ūkiai galėjo tikėtis didesnės paramos dėl didesnio pagaminamos produkcijos kiekio.

ES šalyse intensifikacijos strategijos įgyvendinimo buvo siekiama reguliuojant žemės ūkio produkcijos kainas, o vėliau pritaikant subsidijų už supirktą žemės ūkio produkciją tiesioginių išmokų modelį, susiejantį išmokų dydį su gamybos apimtėmis. Tai paskatino žemdirbius didinti žemės ūkio gamybos produktyvumą (Tracy, 1993). Lietuvai neturėjo galimybės pasinaudoti tokio modelio taikymo privalumais, nes šaliai tapus ES nare, ES institucijos pradėjo įgyvendinti tiesioginių išmokų atsiejimo nuo gamybos apimčių principą. Neturint galimybių panaudoti tiesioginių išmokų susiejimo su gamybos apimtėmis veiksni, Lietuvoje intensifikacijos strategijai įgyvendinti buvo pasitelktos keletas kitų industrializacijos skatinimo politikai būdingų priemonių: jaunųjų ūkininkų įsikūrimas, ankstyvo pasitraukimo iš žemės ūkio rėmimas, parama ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, ūkininkų mokymai ir konsultavimas. Jos Lietuvoje pradėtos taikyti įgyvendinant ES paramos programas.

Europos šalyse jaunųjų ūkininkų kūrimosi ir senųjų ankstyvo pasitraukimo iš žemės ūkio gamybos rėmimu buvo siekiama pritraukti į šią veiklą jaunų išsilavinusių žmonių, kurių žinios leistų įdiegti naujų, intensyvių technologijų. Lietuvoje buvo siekiama tokių pačių tikslų, tačiau Lietuvoje jaunesiems ūkininkams nustatytas minimalių žinių reikalavimas buvo gerokai per žemas tokiam tikslui pasiekti. 2004–2006 m. laikotarpiu jaunesiems ūkininkams galiojo reikalavimas turėti žemės ūkio profesinį išsilavinimą ar pabaigti Ūkininkavimo pradmenų mokymo programą (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2003 m. kovo 31 d. įsakymas Nr. 3D-131 „Dėl ūkininko profesinio pasirėngimo reikalavimų“). Neatitinkantiems šių reikalavimų pakako trejų metų profesinės patirties, įgytos dirbant samdomą darbą ūkininko ūkyje ar žemės ūkio įmonėje. KPP 2007–2013 m. įgyvendinimo laikotarpiu jaunesni ūkininkai, neturintys profesinio arba aukštojo žemės ūkio išsilavinimo, turėjo išklausti 160 akademinų valandų mokymus pagal „Jaunųjų ūkininkų kompetencijos ugdymo“ programą (Programos LEADER ir žemdirbių mokymo metodikos centras, 2013). Toks žemas išsilavinimas nesukuria prielaidų ūkininkaujant remtis moderniomis žemės ūkio technologijomis ar taikyti vadybos metodus. Analizuojant jaunųjų ūkininkų išsilavinimą matyti, jog jaunųjų ūkininkų išsilavinimo struktūra per 2007–2010 m. pablogėjo. 2010 m. ūkininkų iki 40 m. išsilavinimas buvo gerokai žemesnio lygio nei kitų amžiaus grupių, beveik pusė jaunųjų ūkininkų turėjo tik minimalų profesinį išsilavinimą (4.15 lentelė). Esant tokiai situacijai būtų drąsu teigti, kad jaunųjų ūkininkų rėmimas skatina naudoti pažangesnius žemės ūkio gamybos organizavimo būdus.

Taikant „Ankstyvo pasitraukimo iš žemės ūkio veiklos“ priemonę buvo tikimasi ne tik pagerinti ūkininkaujančiųjų amžiaus struktūrą, padidinti darbo našumą ir produktyvumą, bet ir sustambinti ūkius, t. y. buvo siekiama masto efekto. 2004–2006 m. ypatingas dėmesys įgyvendinant šią priemonę buvo skirtas pieno ūkių stambinimui.

Pieno gamybą plėtoję nedidelių ūkių priešpensinio amžiaus savininkai buvo skatinami atsisakyti žemės bei gyvulių ir perduoti turimą žemę jaunesniems ūkininkams, o parama teikiama už perleistą žemę ir pieno kvotos dydį.

4.15 lentelė. Lietuvos ūkininkų struktūra pagal išsilavinimą 2007 ir 2010 m., proc.

Išsilavinimas	< 40 m.		40–65 m.		> 65 m.	
	2007	2010	2007	2010	2007	2010
Aukštasis universitetinis	6,8	7,6	14,5	13,7	11,7	12,6
Aukštasis neuniversitetinis	2,1	1,7	5,3	4,8	4,7	5,0
Aukštesnysis	24,3	15,8	42,4	39,8	29,1	30,4
Profesinis	31,6	25,8	20,6	22,3	12,5	12,7
Minimalus profesinis	35,2	49,1	17,1	19,5	42,0	39,3

Šaltinis: ŽŪIKVC.

Šis sprendimas rėmėsi prielaida, jog smulkieji pieno ūkių savininkai nesugeba užtikrinti efektyvios gamybos bei reikalaujamos žaliavinio pieno kokybės. Priešpensinio amžiaus ūkininkai galėjo sėkmingai spręsti savo nedidelio ūkio efektyvumo ir pieno kokybės problemas pasinaudodami parama pusiau natūriniam ūkiams arba parama verslo plėtrai, tačiau jų dalyvavimą šiose priemonėse stabdė sudėtingos administravimo procedūros ar būtinybė kofinansuoti investicijas nuosavomis ar skolintomis lėšomis. Per 2004–2007 m. laikotarpį šia parama pasinaudojo apie 10 tūkst. smulkiųjų pieno ūkių savininkų (KPP 2004–2013 m. tarpinio vertinimo ataskaita, 2010). NMA duomenimis, 2012 m. ūkininkų, apsisprendusių pasitraukti iš žemės ūkio gamybos nesulaukus pensinio amžiaus, skaičius pasiekė 16,3 tūkst.

Parama ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse buvo viena svariausių kaimo politikos priemonių intensifikacijos strategijai įgyvendinti atsižvelgiant tiek į paramos sklaidą, tiek į priemonei skirtas lėšas. Mažiau palankios ūkininkauti vietovės Lietuvoje užėmė 1597,5 tūkst. ha ŽŪN – 47 proc. viso jų ploto. Prie mažiau palankių ūkininkauti vietovių buvo priskiriamos retai apgyvendintos mažo ŽŪN našumo vietovės, potvynių užliejamos vietovės, intensyvaus karsto vietovės. Retai apgyvendintos mažo ŽŪN našumo vietovės savivaldybių lygmeniu buvo atrinktos pagal kompleksinį palankumo ūkininkauti įvertinimą, kuris numatė ne tik su žemės ūkio gamyba susijusius kriterijus: gamtinių (ŽŪN vidutinio našumo ir ŽŪN, įvertintų 32 našumo balais ir mažiau, dalį bendrame ŽŪN plote) ir gamybos (bendroji žemės ūkio produkcijos vertė, tenkanti vienam gyventojui, dirbančiam žemės ūkyje, ir grūdinių augalų derlingumas) rodiklių neigiamą nuokrypį nuo vidutinių šalyje, – bet ir demografinius. Vien tik 2007–2013 m. šiai priemonei buvo skirta daugiau kaip 1 mlrd. Lt. NMA duomenimis, išmokas 2012 m. gavo 82,6 tūkst. ūkininkų. Išmokų, tenkančių 1 ha, dydis buvo diferencijuotas atsižvelgiant į ūkininkavimo sąlygų sudėtingumą, nustatant didesnes intensyvaus karsto zonos ūkininkams. Be to, ūkininkaujantys mažiau palankiose vietovėse turėjo išskirtines sąlygas gauti paramą pagal kitas priemones, pvz., norint gauti paramą ūkiui modernizuoti buvo reikalaujama savo lėšomis prisidėti mažiau nei palankių ūkininkauti vietovių ūkininkams.

Ūkininkų gaunamos tiesioginės išmokos priklausė nuo jų valdomų ŽŪN ploto. Dėl to didesni ūkiai gavo daugiau paramos. Atsižvelgiant į dideliuose ūkiuose išgaunamą masto efektą 2007–2013 m. programiniu laikotarpiu stambiesiems ūkiams esantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, buvo pritaikyti tam tikri paramos apribojimai: ūkiams iki 150 ha buvo mokama 100 proc. nustatytos mažiau palankių vietovių išmokos, 151–250 ha – 85 proc., 251–500 ha – 70 proc., nuo 501 ha – 50 proc. išmokos (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonių „Išmokos ūkininkams vietovėse, kuriose yra kliūčių, išskyrus kalnuotas vietoves“, „Natura 2000 išmokos ir su direktyva 2000/60/EB susijusios išmokos“ ir „Natura 2000 išmokos“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“).

Iki narystės ES Lietuvoje nebuvo įgyvendinamos priemonės, kurios būtų skirtos paramai specialiai smulkiesiems ūkiams. Tačiau dėl didelio mažų ūkių skaičiaus ši parama buvo ypač svarbi. 2003 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, tik 33 proc. ūkininkų ūkių identifikavo save kaip prekinius. Tokia pati ūkių dalis teigė realizuojanti tik dalį savo pagamintos produkcijos, o 34 proc. gamino tik savo reikmėms.

Lietuvai įstojus į ES ir pradėjus naudotis europinėmis kaimo politikos schemomis, atsirado specialiosios paramos priemonės mažiesiems šalies ūkiams. 4–8 ha ŽŪN – daržininkystės ūkiams, 1–4 ha ŽŪN sodininkystės, uogininkystės ūkiams ir įvairių produkciją gaminantiems ūkiams, turintiems 5–20 ha ŽŪN ir 5–10 karvių, buvo skirta KPP 2004–2006 m. priemonė „Parama pusiau natūriniams ūkiams“, padedanti jiems bent iš dalies tapti prekiniais. Tačiau dėl sudėtingų paramos reikalavimų šia priemone 2004–2006 m. pasinaudojo tik 3200 pusiau natūrinių ūkių. 2003 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 101 tūkst. ūkių, kurių dydis siekė nuo 5 iki 20 ha, todėl galima daryti išvadą, kad šia priemone pasinaudojo tik labai nedidelė į pusiau natūrinių ūkių grupę patenkančių ūkių dalis. Taigi, rengiant KPP 2007–2013 m. buvo akivaizdu, jog pasinaudoję šia priemone pagerinti savo ekonominę situaciją ir galimybes rinkoje galėtų didžiulis skaičius ūkininkaujančių kaimo gyventojų. Tačiau 2007–2013 m. jai tebuvo numatyta vos 1,3 proc. programos lėšų. Nuo 2007 m. priemonės populiarumas labai išaugo: NMA duomenimis, iki 2013 m. parama pasinaudojo daugiau nei 10,5 tūkst. ūkių (Lietuvos KPP 2007–2013 m. tarpinis vertinimas: galutinė vertinimo ataskaita, 2010), t. y. ketvirtadalis 2007 m. veikusių pusiau natūrinių ūkių.

Priemonė „Parama pusiau natūriniams ūkiams“ turėjo būti skirta padėti ūkininkams, kurie neturi galimybės plėsti dirbamų žemės plotų ir norėdami padidinti savo veiklos efektyvumą turi įgyvendinti intensifikacijos strategiją. Jos įgyvendinimui reikalingos papildomos apyvartinės lėšos, leidžiančios didinti gamybos intensyvumo lygį (pirkti sėklas, trąšas, augalų apsaugos priemones, pašarų priedus, samdyti darbuotojus ir kt.). Pati paramos logika buvo pritaikyta tokiai paskirčiai, nes priemonėje dalyvaujantys ūkininkai gavo 5179 Lt metinę išmoką, kuri buvo mokama penkerius metus. Be to, paramai nebuvo taikomas kofinansavimo ūkininko lėšomis reikalavimas, būdingas priemonėms, teikiant paramą investicijoms į ilgalaikį turtą. Tačiau akivaizdu, kad šios priemonės finansavimo mechanizmo rengėjai neįžiūrėjo pusiau natūrinių ūkių specifikos ir sukūrė reikalavimus, kurie vietoje gamybos intensyvinimo faktiškai leido siekti tik ekstensyvaus augimo strategijos tikslų, nes numatė, kad paramos lėšos

gali būti panaudotos tik kaip investicija į pagrindines gamybos priemones: naujos žemės ūkio technikos, technologinių įrenginių ir įrangos, gamybinių pastatų ir (arba) statinių statybą bei rekonstrukciją, kompiuterinės programinės įrangos įsigijimui (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2008 m. sausio 31 d. įsakymas Nr. 3D-54 „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemonės „Pusiau natūrinis ūkininkavimas“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“). Taigi, paskutiniame paramos reglamentavimo žingsnyje ši priemonė tapo analogiška KPP 2007–2013 m. priemonei „Žemės ūkio valdų modernizavimas“, kuria turėjo teisę pasinaudoti tik didesnis nei 4 EDV ūkiai. Be to, parama investicijoms pagal priemonę „Pusiau natūrinių ūkių rėmimas“ buvo teikta blogesnėmis sąlygomis nei analogiška parama didesniems nei 4 EDV ūkiams. Pastarieji galėjo gauti visą numatytą kompensaciją iš karto įsigiję turtą, todėl jiems reikėjo trumpiau naudotis bankų paskolomis. O pusiau natūriniai ūkiai paramą ilgalaikio turto įsigijimui gavo per 5 m. Priemonėje būtų dalyvavę daugiau pareiškėjų, tačiau juos stabdė mažas, net pusiau natūriniais ūkiams investicijoms nepakankamas, paramos dydis. Dėl šios priežasties parama naudojosi pirmiausiai tie ūkininkai, kurie prie investicijų finansavimo galėjo prisidėti nuosavomis ar skolintomis lėšomis.

Intensifikacijos strategiją įgyvendinančios priemonės prisidėjo prie to, kad Lietuvos žemės ūkio subjektai ėmė geriau organizuoti savo veiklą ir skirti papildomų išteklių gamybos intensyvumui didinti. Žemės ūkio produkcijos apimtys augo sparčiau nei materialinės sąnaudos, ūkio subjektams ieškant būdų efektyvesniam išteklių panaudojimui keitėsi pastarųjų struktūra (4.16 lentelė). Didėjo ne tik išlaidos žemės ūkio pastatų bei technikos remontui, bet ir kitos sąnaudų rūšys, kurios atspindi žemės ūkio subjektų pastangas intensyvinti gamybą šiuolaikiškais metodais: sąnaudos sėklai, pastatų, gyvulių ir pasėlių draudimui, veterinarinėms, finansinio tarpininkavimo ir ryšio paslaugoms ir kt. Tačiau šios tendencijos ryškiai pasireiškė tik augalininkystės sektoriuje, o daugumoje gyvulininkystės ūkių vyko priešingi procesai. Per nagrinėjamą laikotarpį beveik 2 kartus sumažėjusios išlaidos pašarams atspindi gyvulininkystės situaciją ir mažėjantį ŽŪN, kurios yra nepatrauklios augalininkystei plėtoti, naudojimo intensyvumą.

ŽŪES duomenys rodo, jog tarpinio vartojimo išlaidos 1 ha ŽŪN per 1995–2012 m. laikotarpį išaugo 2,7 karto. Greičiau nei vidutiniškai augo išlaidos trąšoms ir dirvos gerintojams bei augalų apsaugos priemonėms, atitinkamai 6,7 ir 6,8 karto. Dėl ūkininkų geresnio apsirūpinimo žemės ūkio technika didėjo ir išlaidos žemės technikos remontui ir eksploatacijai – 3,6 karto. Daugiausia per analizuojamą laikotarpį augo žemės ūkio gamybos išlaidos, nepriskiriamoms materialinių išlaidų grupei: kitos prekės ir paslaugos išaugo net 11,4 karto ir 2012 m. žemės ūkio tarpinio vartojimo struktūroje sudarė net 15,9 proc. Ši išlaidų grupė apima labai platų prekių ir paslaugų spektrą: gamybinių pastatų ir ilgalaikio turto nuomą, atlyginimus konsultantams, matininkams, buhalteriams, ryšių, transporto išlaidas, draudimo įmokoms, banko mokesčiams ir finansinio tarpininkavimo paslaugoms, mokesčiams už leidimus ir licencijas, kooperatyvų ir profesinių susivienijimų narystės mokesčius ir kt.

Dėl intensifikacijos strategijos įgyvendinimo didėjo žemės ūkio gamyboje naudojamų išteklių produktyvumas, o tai atspindi geresnį žemės ūkio funkcionavimą atsižvelgiant į šiai strategijai keliamus uždavinius. Po agrarinės reformos metu išgyvento nuosmukio (1991–1995 m.) žemės ūkio kultūrų derlingumas ir gyvulių produktyvumas pamažu pradėjo didėti.

4.16 lentelė. Žemės ūkio produkcijos gamybos tarpinio vartojimo išlaidos 1995–2012 m., Lt/ha ŽŪN

Išlaidų rūšys	1995	2000	2005	2010	2012	Pokytis per 1995–2012, proc.
Sėklos ir sodinamoji medžiaga	26,1	31,0	48,0	47,5	66,1	2,5
Energija ir kuras	146,4	168,0	193,4	258,5	338,5	2,3
Elektra		15,6	29,6	48,1	48,9	3,1*
Kuras ir tepalai	146,4	152,4	163,8	210,4	289,6	2,0
Trąšos ir dirvos gerintojai	53,2	90,3	203,3	233,5	346,2	6,5
Augalų apsaugos priemonės ir pesticidai	20,0	38,8	79,6	104,4	136,4	6,8
Veterinarijos paslaugos		3,3	14,5	22,9	28,3	8,5*
Pašarai	387,6	340,0	470,2	604,6	684,4	1,8
Žemės ūkio technikos remontas ir eksploatacija	30,4	53,7	54,8	84,2	108,6	3,6
Žemės ūkio ir kitų pastatų remontas ir eksploatacija	22,1	13,9	18,6	27,0	32,5	1,5
Žemės ūkio paslaugos	48,9	17,3	24,5	83,3	72,9	1,5
Netiesiogiai apskaičiuotos finansinio tarpininkavimo paslaugos	4,9	2,8	8,0	27,6	28,3	5,7
Kitos prekės ir paslaugos	30,7	31,2	130,1	239,8	349,5	11,4
Iš viso	804,3	790,4	1245,2	1733,3	2191,9	2,7

* Pokytis per 2000–2012 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Eurostato ir Lietuvos statistikos departamento ŽŪES.

Javų derlingumas per 1995–2012 m. laikotarpį išaugo daugiau kaip du kartus, cukrinių runkelių ir rapsų – po 1,8 karto, lauko daržovių – 1,6 karto, bulvių – 1,3 karto. Pieno primilžis iš karvės per minėtą laikotarpį padidėjo beveik 1,7 karto. 15 proc. padidėjo nuo avies prikirptos vilnos kiekiai (4.17 lentelė). Žemės ūkio kultūrų derlingumo bei gyvulių produktyvumo augimas atsispindėjo bendrosios produkcijos, tenkančios ŽŪN ha, pokyčiai. Eurostato duomenimis, per 1997–2012 m. laikotarpį 1 ha ŽŪN tenkanti bendroji žemės ūkio produkcija einamosiomis kainomis išaugo nuo 1605,2 Lt iki 3122,9 Lt, t. y. 1,9 karto (4.6 pav.). Dalis šio prieaugio buvo nulemtas kainų augimo, nes bendroji produkcija, tenkanti 1 ha ŽŪN, palyginamosiomis kainomis padidėjo 1,6 karto, atitinkamai nuo 1302,4 Lt iki 2146,8 Lt. Bendroji produkcija, įvertinta einamosiomis kainomis, 2012 m. buvo 1,5 karto didesnė už bendrąją produkciją, įvertintą palyginamosiomis kainomis.

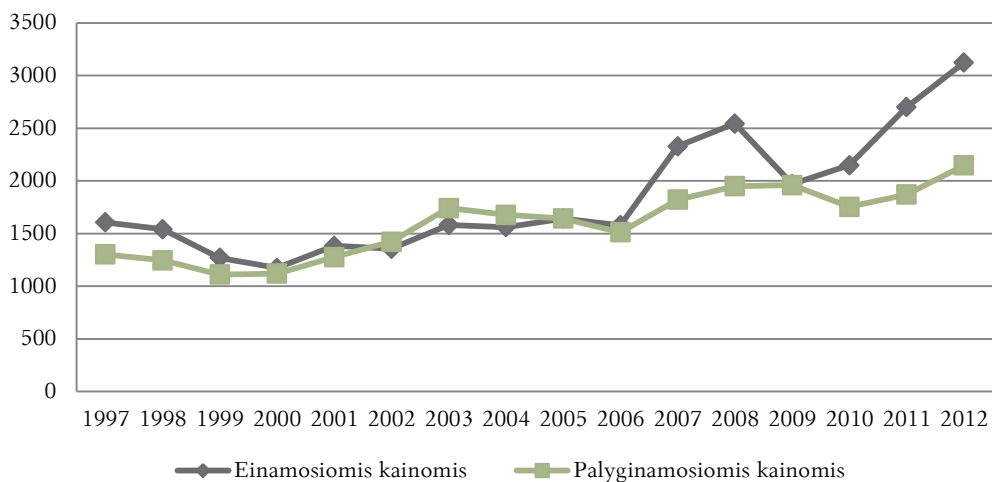
4.17 lentelė. Žemės ūkio kultūrų derlingumas (100 kg/ha)
ir gyvulių produktyvumas (kg) 1995–2012 m.

Produkcijos rūšys	1995	2000	2005	2010	2012	Pokytis per 1995–2012, proc.
Javai	18,6	27,1	29,4	27,6	40,2	216,1
Cukriniai runkeliai (perdirbimui)	284,1	318,7	380,6	462,6	522,6	183,9
Rapsai	13,6	14,6	18,4	16,5	24,3	178,7
Bulvės	128	163,9	121	130,2	171	133,6
Lauko daržovės	139,7	138,9	161,1	120,4	227,5	162,8
Primelžta pieno iš karvės	3010	3673	4312	4901	5227	173,7
Prikirpta vilnos nuo avies	2	2,2	2	2,1	2,3	115,0
Surinkta kiaušinių iš dedeklės, vnt.	245	290	256	260	249	101,6

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

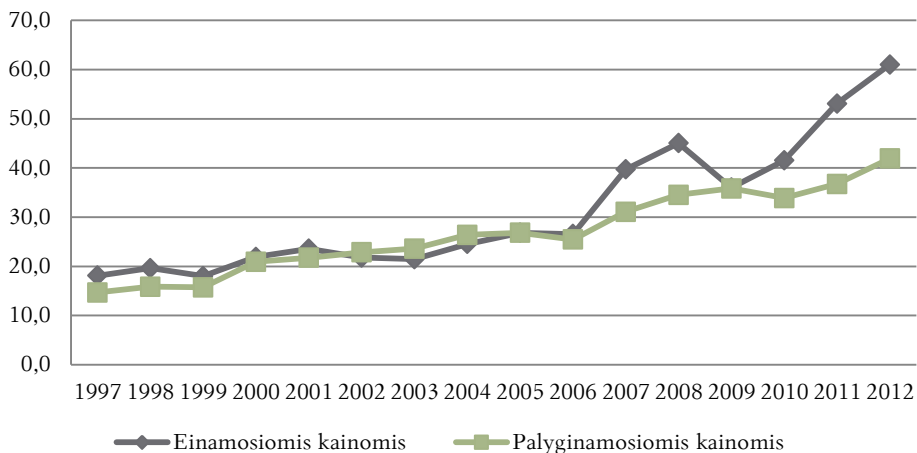
Pažanga įgyvendinant intensifikacijos strategiją buvo pasiekta geriau išnaudojant ne tik žemę, bet ir tokį gamybos veiksnį kaip darbas. Per 1995–2011 m. laikotarpį produkcijos gamybos apimtys augo sparčiai mažėjant užimtųjų žemės ūkyje skaičiui. Eurostato duomenimis, 1997 m. sąlyginiai darbuotojai žemės ūkyje sudarė 310,3 tūkst., ir jų skaičius nuosekliai mažėjo per visą nagrinėjamą laikotarpį. 2012 m. žemės ūkyje dirbo tik 145,5 tūkst. sąlyginių darbuotojų, t. y. jų sumažėjo 2,1 karto. 2012 m. darbo produktyvumo rodiklius palyginus su 1997 m. rodikliais matyti, jog bendrosios žemės ūkio produkcijos, tenkančios 1 sąlyginiam darbuotojui, rodiklis padidėjo 2,8 karto, skaičiuojant palyginamosiomis (2005 m.) kainomis, ir 3,3 karto, skaičiuojant einamosiomis kainomis (4,7 pav.).

Intensifikacijos strategijos įgyvendinimas sudarė sąlygas pasiekti bendrosios žemės ūkio produkcijos, tenkančios 1 ha ŽŪN, augimą visoms paramą gavusioms ūkių grupėms, tačiau augimas buvo mažesnis nei vidutiniškai Lietuvoje. Teikiant paramą pušiau natūriniam ūkiams buvo keliamas reikalavimas padidinti gamybos apimtį. ES ŪADT 2–4 EDV dydžio ūkių duomenys rodo, jog šių ūkių bendroji žemės ūkio produkcija, tenkanti 1 ha ŽŪN, per 2004–2009 m. laikotarpį padidėjo ketvirtadaliu. 2004 m. šios grupės gamybos intensyvumas buvo pats mažiausias ir tesiekė 1288 Lt/ha. Mažiau palankių ūkininkauti vietovių ūkiuose žemės ūkio gamybos produktyvumas 2004–2011 m. išaugo 35 proc., o jaunųjų ūkininkų ūkiuose – 24 proc.

4.6 pav. Bendroji žemės ūkio produkcija, tenkanti ha ŽŪN, 1997–2012 m. Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Eurostato duomenimis.

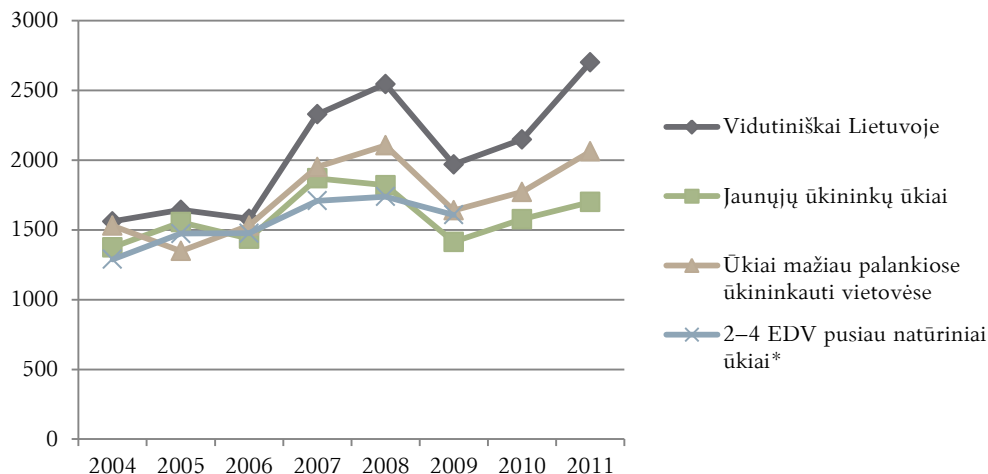

4.7 pav. Bendroji žemės ūkio produkcija, tenkanti sąlyginiam žemės ūkio darbuotojui, 1997–2012 m., tūkst. Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Eurostato duomenimis.

Nors remiant jaunuosius ūkininkus buvo tikimasi, kad jie bus imlesni naujovėms ir diegs pažangias technologijas, tačiau stokodami išsilavinimo ir profesinės patirties jaunieji ūkininkai nebuvo pasirengę diegti intensyvias industrines technologijas, ir

nepasiekė vidutinio Lietuvos žemės ūkio gamybos intensyvumo lygio: žemės ūkio produkcijos, tenkančios 1 ha ŽŪN, rodiklis jaunųjų ūkininkų ūkiuose 2011 m. tesiekė 63 proc. šalies vidurkio (4.8 pav.).

4.8 pav. Bendroji žemės ūkio produkcija, tenkanti ha ŽŪN, 2004–2011 m., Lt

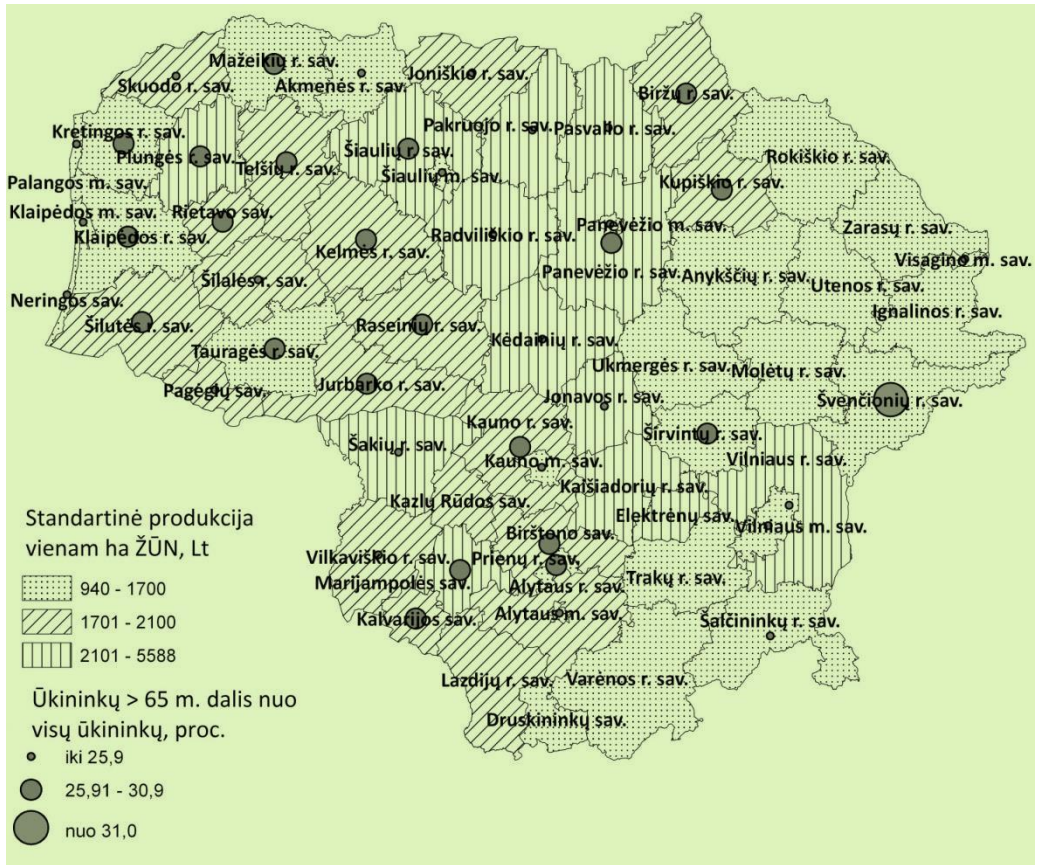
* Dėl pasikeitusios ūkių grupavimo į dydžio klases metodikos 2010 ir 2011 m. nėra pusiau natūrinių ūkių duomenų.

Šaltiniai: Eurostato ir ES ŪADT duomenys.

Siekti intensifikacijos strategijos tikslų kliudė demografinė situacija daugelyje mažiau palankių ūkininkauti vietovių. 2010 m. žemės ūkio surašymo duomenys rodo, jog daugelyje Rytų ir Pietų Lietuvos vietovių, kurios patenka į mažiau palankių ūkininkauti vietovių sąrašą, ir kuriose daugiau kaip 30 proc. ūkininkaujančių asmenų yra pensinio amžiaus, standartinė žemės ūkio produkcija tesiekė nuo 940 iki 1700 Lt/ha (4.9 pav.). Sunku tikėtis, kad daug šios amžiaus grupės ūkininkų ims mokytis taikyti moderniausias gamybos organizavimo ir ūkio valdymo metodus.

Kitas kliuvinys intensifikacijos strategijos diegimui, panaudojant industrializaciją kaime skatinančias politikos priemones Lietuvos ūkiuose, atsirado dėl ES nuostatos paramos teikimą ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse susieti su reikalavimu palaikyti gerą agrarinę būklę vystant ekstensyvią gamybą. (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2007 m. balandžio 6 d. įsakymas Nr. 3D-151 „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonių „išmokos ūkininkams vietovėse, kuriose yra kliūčių, išskyrus kalnuotas vietoves“, „Natura 2000 išmokos ir su direktyva 2000/60/EB susijusios išmokos“ ir „Natura 2000 išmokos“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo). Ši nuostata atsirado, kai ES įgyvendinant inovacijų strategiją buvo ieškoma būdų, kaip sumažinti labai intensyvaus industrinio ūkininkavimo daromą žalą gamtai. Ji buvo priimtina daugumai ūkininkų, įsikūrusių ūkininkauti nepalankiose vietovėse. Pensinio amžiaus ūkininkai pasinaudodami parama siekė gau-

ti papildomų pajamų, išsaugodami ūkininkaujancio asmens statusą, apsiribojo ekstenyvia žemės ūkio gamyba, kuri būtina paramos gavimui. Dėl šios priežasties lėtėjo ir ūkių perdavimo jaunesniems ūkininkams procesas.

4.9 pav. Ūkininkų, vyresnių nei 65 m., dalis nuo visų ūkininkų ir standartinė žemės ūkio produkcija 2010 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis 2010 m. žemės ūkio surašymo duomenimis.

Apibendrinant industrializacijos kaimo vietovėse skatinimui skirtos politikos, besiremiančios intensifikacijos strategijos įgyvendinimo procesu, priemonės Lietuvos kaime galima teigti, jog, nepaisant žemesnio nei kitų amžiaus grupių jaunųjų ūkininkų išsilavinimo bei nesėkmingo kartų kaitos proceso įgyvendinimo kai kuriose mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, šalyje buvo pasiekta pažanga gerinant žemės ūkio gamybos veiksnių panaudojimą. Tačiau pagal žemės ūkio produktyvumo rodiklius Lietuva vis dar atsilieka ne tik nuo pirmaujančių šalių, bet ir nuo ES vidurkio. 2010 m. žemės ūkio produkcija, tenkanti ha ŽŪN, tesiekė 2148 Lt ir sudarė 33,9 proc., o produkcija, tenkanti sąlyginiam darbuotojui, – 41527 Lt, t. y. 38,3 proc. ES šalių vidutinio rodiklio. Lietuva gerokai atsiliko nuo kitų Baltijos jūros valstybių,

tokių kaip Vokietija, Danija, Švedija ir Suomija, kurių žemės ūkio produkcija siekė atitinkamai 9118 Lt/ha, 11726 Lt/ha, 5129 Lt/ha ir 5006 Lt/ha. Šios šalys, įgyvendindamos intensifikacijos strategiją, prieš kelis dešimtmečius sugebėjo padidinti žemės ūkio gamybos intensyvumą ne tik stambiuose, bet mažesniuose ūkiuose, todėl pagerėjo ir šalių produktyvumo rodikliai.

Nors didinant žemės ūkio gamybos intensyvumą Lietuvoje buvo pasiekta pažanga, tačiau parama buvo nepakankama pažangių industrinių metodų taikymo mažuosiuose ūkiuose skatinimui. Kita vertus, veiklos industrializavimas mažuose ūkiuose kasmet darosi vis mažiau perspektyvus. Smulkieji ūkininkai vis sėkmingiau panaudoja turimus žemės plotus ir darbo jėgą didesnę pridėtinę vertę duodančiam ekologiniam ūkininkavimui. Lietuva turi daug galimybių plėtoti ekologinį ūkininkavimą, ir kaimo politika ateityje turėtų sutelkti pastangas būtent tokio gamybos būdo skatinimui mažuose ūkiuose.

Specializacijos strategijos įgyvendinimas

Istoriškai susiklostė, jog Lietuva yra žemės ūkio ir maisto produktus eksportuojantis kraštas. Dar iki nepriklausomybės atkūrimo prekių, išvežamų iš Lietuvos, srautai atspindėjo ryškiai išreikštą šalies specializaciją gaminti žemės ūkio produktus. Tuo metu Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, pieno ir mėsos produktus tiekė mainais į pašarinius grūdus. Ši šalies tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais kryptis išliko ir atkūrus nepriklausomybę. 1994 m. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto dalis sudarė penktadalį viso Lietuvos eksporto. Vyravo pieno produktų eksportas, kuris sudarė beveik ketvirtadalį viso žemės ūkio ir maisto produktų eksporto. Buvo eksportuojama ir daug kitų gyvulininkystės produktų (Žemės ūkio politikos apžvalga, 1996).

Specializacijos strategijos įgyvendinimas nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo turėjo tapti vienas svarbiausių žemės ūkio politikos prioritetų, nes perėjus iš planinio ūkio sistemos į rinkos ekonomikos sąlygas reikėjo rūpintis ne tik vidaus paklausos tenkinimu, bet ir tuo, kokiose užsienio rinkose bus parduodama žemės ūkio produkcija. Lietuvai specializacijos strategija yra ypač aktuali, nes šalis pagamina daugiau žemės ūkio ir maisto produktų nei suvartoja. Norint, kad agrarinis sektorius būtų konkurencingas globaliose rinkose, nepakanka žemės ūkio produkcijos gamybos apimčių didinimo, kurį galima pasiekti išnaudojant ekstensyvaus augimo ir intensifikacijos strategijų galimybes. Nuo pasirinkimo, kokie žemės ūkio produktai dominuos Lietuvos eksporto struktūroje, priklauso žemės ūkio sektoriaus konkurencingumas ir jo indėlis į šalies prekybos balansą bei bendrą ekonomikos augimą.

Įgyvendinant specializacijos strategiją gamintojo organizacinę konstrukciją sudaro žemės ūkio produkcijos struktūra, o gerėjantį gamintojo funkcionavimą parodo sugebėjimas taip organizuoti gamybą, kad didėtų pelningumas. Taigi, specializacijos strategija įgyvendinama mažinant gaminamos produkcijos asortimentą ir pasirenkant gaminti tik tas produkcijos rūšis, kurios yra paklausios rinkoje ir geriausiai atitinka šalies gamtines sąlygas ir gamintojų gebėjimus.

Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvai teko dėti pastangas išsaugoti senąsias, tradicines rinkas Rusijoje ir kitose buvusio sovietinio bloko šalyse, dėl to buvo stengia-

masi palaikyti specializaciją gaminti gyvulininkystės produktus, nes jie šiose rinkose turėjo didžiausią paklausą. Vėliau, Lietuvai tapus ES nare, atsivėrė galimybės pasinaudoti bendrosios rinkos galimybėmis ir paramos, taikomos ES mastu, lėšomis. Dėl šios priežasties kaimo politikoje atsirado priemonių, kurios iš esmės keitė tam tikros specializacijos ūkių konkurencinius gebėjimus. 4.18 lentelėje išvardytos po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos kaimo politikoje naudotos priemonės, kurios gali būti priskirtos specializacijos strategijos įgyvendinimui.

Anksčiau muitai ir kitos protekcionistinės priemonės buvo svarbi priemonė reguliuojant šalies agrarinio sektoriaus specializaciją. Keičiantis požiūriui į apribojimus tarptautinėje prekyboje Lietuva po nepriklausomybės atkūrimo tik labai trumpą laikotarpį turėjo galimybę naudoti muitus žemės ūkio ir maisto produktų tarptautinei prekybai reguliuoti. 1994–1995 m. daugumos produktų importo mokesčiai siekė 30–40 proc. (Žemės ūkio politikos apžvalga, 1996). Šios priemonės svarbą sumažino viena po kitos pasirašomos laisvosios prekybos su užsienio valstybėmis sutartys. 1992 m. tarp Lietuvos ir ES buvo pasirašyta sutartis dėl ekonominio, komercinio ir prekybinio bendradarbiavimo, o 1994 m. – laisvosios prekybos sutartis.

4.18 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės specializacijos strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.

- Tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais reguliavimas muitais;
- Eksporto subsidijos;
- Tiesioginės išmokos žemės ūkio subjektams už tam tikros rūšies pasėlius ar gyvulius;
- Kultūrinių augalų veislinės sėklos ir sodmenų gamintojų rėmimas;
- Veislinių gyvulių ir paukščių augintojų ir importuotojų pardavėjų rėmimas;
- Bitininkystės rėmimas.

1998–2003 m.

- Eksporto subsidijos;
- Parama maisto pramonės įmonėms, siekiant įdiegti ES standartus;
- Parama privačiam grūdų, pieno ir mėsos produktų saugojimui;
- Parama naujų rinkų paieškai;
- Tiesioginės išmokos žemės ūkio subjektams už tam tikros rūšies pasėlius ar gyvulius;
- Kultūrinių augalų veislinės sėklos ir sodmenų gamintojų rėmimas;
- Veislinių gyvulių ir paukščių įsigijimo rėmimas;
- Bitininkystės rėmimas.

2004–2013 m.

- Eksporto subsidijos;
- Parama naujų rinkų paieškai;
- Parama pramonės įmonėms marketingo tobulinimui;
- Tiesioginės išmokos žemės ūkio subjektams už tam tikros rūšies pasėlius ar gyvulius;
- Bitininkystės rėmimas.

Skatindama eksportą, Lietuva panaikino beveik visus eksporto muitus, netaikė kiekybinių eksporto apribojimų – eksporto kvotų, licencijų. Buvo pradėtos taikyti dvi eksporto subsidijavimo priemonės. Viena jų – tiesioginis įmonių, eksportuojančių produkciją, subsidijavimas. Antroji – Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų rinkos agentūros supirktos bei eksportuojamos žemės ūkio ir maisto produkcijos subsidijavimas, susidariusių nuostolių kompensavimas. Siekiant paskatinti eksportą buvo susitelkta į stambių eksportuojančių ūkių ir eksportuojančių maisto pramonės įmonių rėmimą.

Didelės įtakos užsienio prekybai turėjo Lietuvos narystė ES, kuri atvėrė galimybę laisvai prekiauti bendroje rinkoje. Po įstojimo į ES Lietuvoje pradėtos taikyti eksporto subsidijos, mokamos ES biudžeto lėšomis. Šios išmokos skirtos padidinti ES šalyse pagamintų produktų konkurencingumą trečiųjų šalių rinkose. Nors šios išmokos buvo mokamos perdirbėjams, jos turėjo įtakos ir žemdirbių pajamoms, nes sudarė galimybes mokėti žaliavos gamintojams didesnę kainą už jų tiekiamą produkciją. Eksporto grąžinamosios išmokos skatino eksporto apimčių padidėjimą.

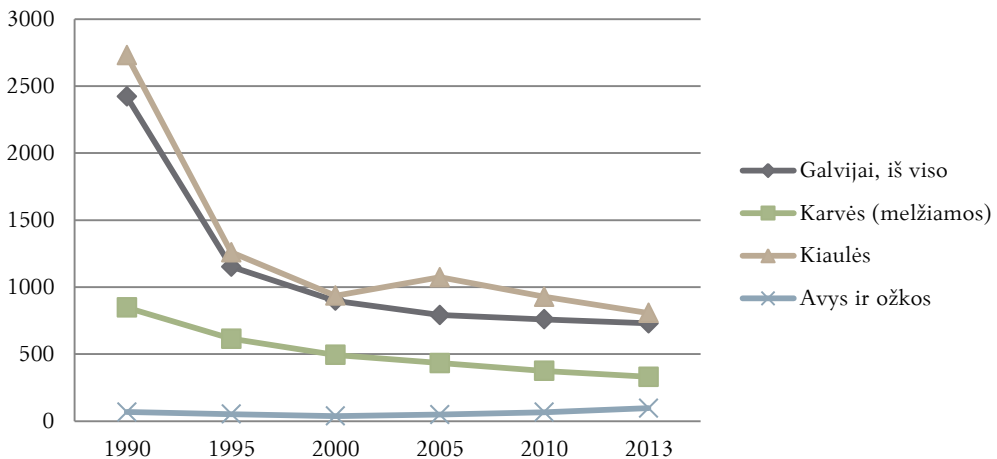
Lietuva aktyviai prisidėjo prie tam tikrų rūšių žemės ūkio produkcijos gamybos skatinimo mokėdama ūkininkams papildomas nacionalines išmokas už konkrečių rūšių pasėlių ar gyvulių auginimą. Išmokos tam tikrai specializacijai skatinti buvo mokamos dar iki narystės ES, atsisakius žemdirbių rėmimo kainų subsidijomis ir perėjus prie nacionalinio tiesioginių išmokų modelio. Buvo mokamos subsidijos už rugius, ankštines kultūras, grikius, rapsus, linus, pieną, galvijus ir kiaules (Kaimo rėmimo fondas, 1999). Vėliau, narystės ES pradžioje Lietuva taip pat mokėjo papildomas nacionalines išmokas, skatinančias žemės ūkio gamintojus rinktis tam tikrą specializacijos kryptį. Nuo 2004 m. buvo mokamos išmokos už grūdinių augalų ir rapsų, baltyminių augalų, pluoštinių linų plotą, nuo 2007 m. pradėta taikyti papildoma parama už augalų mišinių auginimą ir t. t. Parama taip pat buvo teikiama už kvotinį pieną, karves žindenes, skerdziamus suaugusius galvijus, bulius ir ėriavedes (Volkov, 2012).

Ne tik nepriklausomybės pradžioje, bet ir vėliau visuose strateginiuose kaimo politikai skirtuose dokumentuose (2004–2006 m. BPD 4 prioritetas, KPP 2007–2013 m.) gyvulininkystė buvo įvardijama kaip prioritetas. 1990 m. gyvulininkystės produkcija sudarė 60 proc. bendrosios žemės ūkio produkcijos (Žemės ūkio politikos apžvalga, 1996). Tačiau nuo pat žemės ūkio privatizacijos pradžios specializuotis gyvulininkystėje atsirado daug kliūčių.

Restitucijos principu pagrįsta žemės ūkio reforma lėmė, kad formuojantis naujiems ūkiams nebuvo galimybės daugelio gamybinių gyvulininkystės pastatų panaudoti tolimesnei gamybai. Dėl šios priežasties jau reformos laikotarpiu gerokai sumažėjo gyvulių skaičius (4.10 pav.). 1995 m. galvijų skaičius sudarė 48 proc., kiaulių – 46 proc., avių ir ožkų – 76 proc. 1990 m. laikytų gyvulių skaičiaus.

Gyvulių skaičius nesustojo mažėti ir Lietuvai tapus ES nare bei ženkliai išplėtus paramą žemės ūkiui. Po reformos didelė dalis gyvulininkystės gamybos (išskyrus kiaulininkystę ir paukštininkystę) buvo sutelkta mažuose ūkiuose, atsiradusiuose reformos metu skiriant kaimo gyventojams iki 3 ha ŽŪN sklypus. Šie ūkiai negalėjo pasinaudoti ekstensyvaus ir intensyvaus augimo strategijos įgyvendinimui skirtomis priemonėmis, nes reikalavimai rengti verslo planą bei savo lėšomis kofinansuoti ilga-

laikio turto įsigijimą užkirto jiems kelių įsigyti žemės ūkio technikos, kito turto paramos lėšomis. Norint dalyvauti pusiau natūrinių ūkių rėmimo priemonėje iki 2007 m. taip pat buvo būtinas verslo planas, o nuo 2007 m. mažiau nei 3 ha turintys ūkiai nepateko į 2–4 EDV ūkių grupę, todėl taip pat negalėjo pretenduoti į paramą. Taigi, žemės ūkio priemonių įgyvendinimo mechanizmas lėmė, jog gyvulininkystę plėtojančios mažieji ūkiai negalėjo pasinaudoti investicine parama bei padidinti gamybos intensyvumą, todėl dalis jų traukėsi iš gamybos. Šie ūkiai Lietuvos žemės ūkio politikos programiniuose dokumentuose buvo įvardijami kaip sektoriaus silpnybė, todėl buvo planuojama, jog taikant kaimo politikos priemones tokių ūkių neturėtų likti. Todėl buvo įgyvendinama ankstesniame skyriuje aptarta intensifikacijos strategijos priemonė, skirta skatinti priešpensinio amžiaus žemdirbius atsakyti pieno pardavimo kvotos. Žemės ūkio surašymo duomenimis, 2003 m. 193 tūkst. ūkių laikė 451,1 tūkst. melžiamų karvių, o 151 tūkst. ūkių (78 proc. ūkių – karvių laikytojų), turėjusių po 1–2 karves, laikyta 200,8 tūkst. melžiamų. 2010 m. melžiamas karves jau laikė tik 85 tūkst. ūkių, iš jų 61,7 tūkst., turėję po 1–2 melžiamas karves, laikė 77,6 tūkst. karvių.

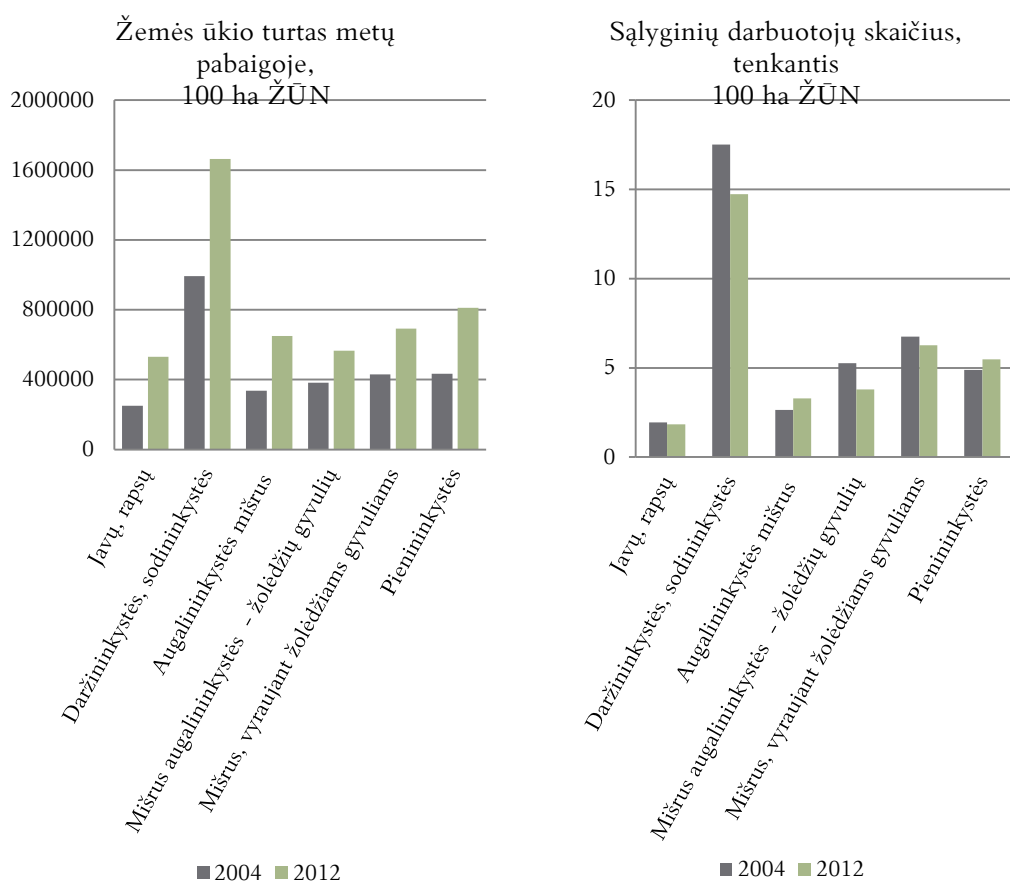

4.10 pav. Gyvulių skaičius Lietuvoje 1990–2013 m., tūkst.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Nuo 2007 m. žingsnis po žingsnio buvo pradėtas įgyvendinti nacionalinių išmokų atsiejimo nuo gamybos principas, numatant, kad nacionalinės išmokos (išskyrus išmokas ėrevedžių augintojams) yra apskaičiuojamos nepriklausomai nuo kiekvienais metais turimo gyvulių skaičiaus ar tam tikrų pasėlių ploto, o atsižvelgiant į susiklosčiusią gamybos apimtį apibrėžtu istoriniu periodu. Tai reiškė, jog pritaikius šį principą, nors ūkininkai ir nuspręš nebegaminti remiamos produkcijos, gaus paramą atsižvelgiant į referenciniu laikotarpiu vykdytos gamybos mastą. Paramos dydžio atsiejimas nuo gamybos buvo dar vienas veiksnys, mažinantis ūkių, besispecializuojančių gyvulininkystėje, skaičių.

Kaip minėta, po įstojimo į ES iš jos biudžeto ūkiams mokamų tiesioginių išmokų suma nebuvo susijusi nei su gaminamos produkcijos apimtimis, nei su gaminamos produkcijos rūšimis, jos dydis priklausė nuo deklaruojamų ŽŪN hektarų skaičiaus. Toks modelis buvo pasirinktas tikintis, kad jis neskatins gamybos apimčių didinimo ir nekels perprodukcijos grėsmės, ir siekiant paskatinti ūkininkus rinktis gaminamą produkciją patiems lanksčiai orientuojantis į rinkos poreikius. Deja, taikant šį paramos modelį nepavyko išvengti poveikio gaminamos produkcijos struktūrai. Iš pirmo žvilgsnio tai nepastebima, nes parama skatino žemės ūkio gamintojus rinktis ne konkrečias produkcijos rūšis, o produkciją, atsižvelgiant į jai pagaminti reikalingų išteklių kieki. Didesnė parama teko tiems ūkiams, kurie gamino produkciją, reikalaujančią daug žemės išteklių ir mažai darbo ir žemės ūkio paskirties turto. Dėl šio paramos modelio Lietuvos ūkininkai rinkosi auginti javus ir rapsus.

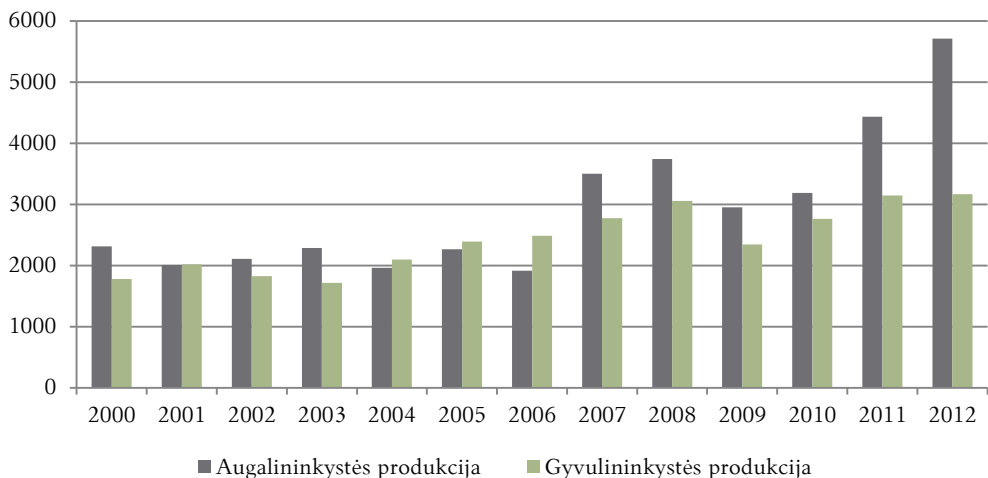
4.11 pav. Įvairių ūkininkavimo tipų ūkių darbo ir žemės ūkio turto ištekliai 100 ha ŽŪN 2004 ir 2012 metais

Javų ir rapsų ūkiams buvo būdingas mažiausias žemės ūkio paskirties turto poreikis, skaičiuojant 100 ha ŽŪN. Lietuvos ŪADT duomenimis, 2004 m. šios specializacijos ūkiams 100 ha ŽŪN teko 250800 Lt žemės ūkio paskirties turto. Tai sudarė 25,3 proc. atitinkamo daržininkystės ir sodininkystės rodiklio, 74,4 proc. ūkių, kurie užsiima mišria augalininkyste, rodiklio, 65,6 proc. mišrių augalininkystės ir žolėdžių gyvulių ūkių rodiklio, 58,3 proc. mišrių ūkių, besispecializuojančių auginti žolėdžius gyvulius, rodiklio ir 57,7 proc. pienininkystės ūkių rodiklio. Per 2004–2012 m. javų, rapsų ūkių apsirūpinimas žemės ūkio paskirties turtu išaugo 2,1 karto iki 531100 Lt/100 ha ŽŪN, tačiau net ir tokio spartaus augimo sąlygomis, žemės ūkio turtas, tenkantis 100 ha ŽŪN, išliko gerokai mažesnis nei kitos specializacijos ūkiuose (4.11 pav.). Vertinant darbo jėgos poreikį, javų, rapsų ūkiams buvo būdingas mažiausias 100 ha ŽŪN tenkantis sąlyginių darbuotojų skaičius. 2004 m. 100 ha ŽŪN šiuose ūkiuose reikėjo tik 1,9 sąlyginio darbuotojo 100 ha ŽŪN apdirbti, o 2012 m. – 1,8. Kitų specializacijų ūkiai susidūrė su daug didesniu darbo jėgos poreikiu. Pvz., 2012 m. daržininkyste ir sodininkyste užsiimančiuose ūkiuose 100 ha ŽŪN teko 14,7 sąlyginio darbuotojo, mišriuose augalininkystės ir žolėdžių gyvulių ūkiuose – 3,8, mišriuose ūkiuose, besispecializuojančiuose žolėdžių gyvulių auginimu – 6,3, o pienininkystės ūkiuose – 5,5 sąlyginio darbuotojo.

Prie ūkių, užsiimančių gyvulininkyste, dalies mažėjimo prisidėjo ir tai, kad gyvulininkystės verslas, lyginant su augalininkyste, yra mažiau patrauklus, kadangi darbo procesas nepertraukiamas, sudėtinga jį derinti su augalininkyste, reikalaujančia sezono metu jai skirti visą darbo laiką, ūkininkui sunku susiorganizuoti ilgesnes atostogas ir t. t. Ūkiams, užsiimančioms gyvulininkyste, tenka laikytis gyvūnų gerovės, veterinarijos ir kitų ES standartų reikalavimų, kurie, palyginti su augalininkystės gamybos reikalavimais, sudėtingesni, ir jų įgyvendinimui reikalingos didelės lėšos. Be to, gyvulininkystės sektorius jautresnis sveikatingumo atžvilgiu, jo produkcija greitai genda ir reikalauja didesnių investicijų tolimesniam apdorojimui ir perdirbimui, palyginti su augalininkystės produkcija.

Pasikeitusi Lietuvos žemės ūkio sektoriaus specializacija atsispindi bendrosios žemės ūkio produkcijos bei eksporto struktūroje. Gamybos struktūroje nuo 2007 m. vis svaresnę dalį pradėjo vaidinti augalininkystė, ir ši persvara sparčiai didėjo (4.12 pav.). Statistikos departamento duomenimis, pieno gamybos apimtys Lietuvoje 2012 m. besudarė 96 proc. 2004 m. gamybos apimčių. Mėsos gamyba (skerdienos svoriu) per nagrinėjamą laikotarpį svyravo, pvz., 2009 m. tesudarė 89 proc. 2004 m. gamybos apimčių, 2011 m. pagaminta tiek pat kiek 2004 m., o 2012 m. – 4,6 proc. daugiau. 2011 m. grūdų užauginta 13 proc., o 2012 m. – net 1,6 karto daugiau nei 2004 m.

Augalininkystės sektoriaus plėtra atsispindi ir ŽŪN struktūroje – pievas ir ganyklas keičia ariamoji žemė. Žemės ūkio surašymų duomenimis, per 2003–2010 m. laikotarpį kultūrinių, natūralių pievų ir ganyklų plotas ŽŪN struktūroje nuo 38 proc. sumažėjo iki 22 proc., t. y. 1,7 karto.

4.12 pav. Lietuvos bendroji augalininkystės ir gyvulininkystės produkcija 2000–2012 m., mln. Lt*

* Einamosiomis kainomis.

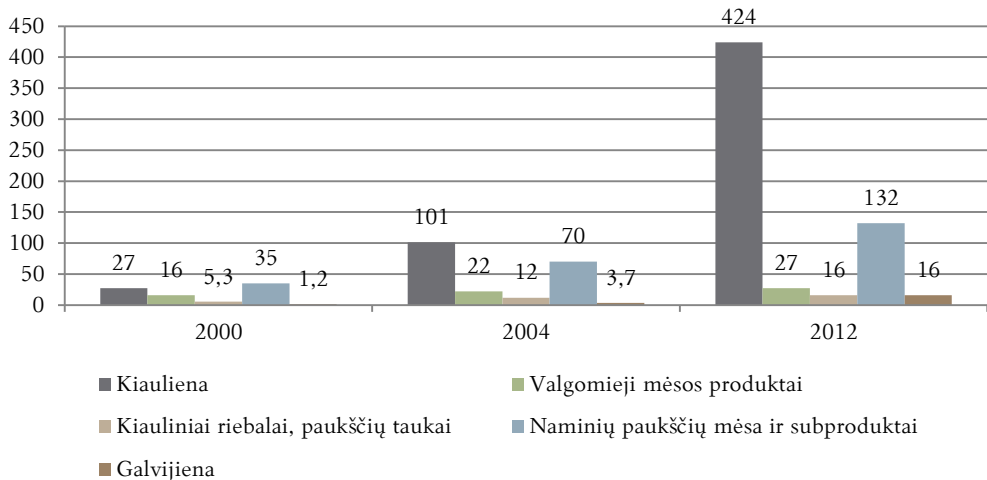
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Žemės ūkio produkcijos gamintojų sprendimas mažinti gyvulių skaičių ir didinti javų bei rapsų plotus darė įtaką eksporto struktūros pokyčiams. Po nepriklausomybės atkūrimo svarbiausia Lietuvos žemės ūkio ir maisto eksporto prekė buvo pienas ir jo produktai. 2000 m. pienas ir jo produktai lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūroje sudarė net 33,9 proc. Statistikos departamento duomenimis, nuo 2006 m. svarbią vietą pagal eksporto vertę užėmė javai (7,2 proc. lietuviškos kilmės produktų eksporto). Dėl gyvulių skaičiaus mažėjimo mažėjo ir pašarinių grūdų paklausa vidaus rinkoje. Tai dar labiau padidino javų eksporto augimo tendenciją. Nuo 2006 m. javų eksportas sudarė vis svaresnę eksporto dalį, išskyrus 2009 m., kai javų eksportas per metus sumažėjo 1,3 karto ženkliai kritus produkcijos kainoms, o 2012 m. siekė net 18,1 proc.

Nors eksportuojamo pieno ir jo produktų (apskaitoma kartu su paukščių kiaušiniiais) vertė augo (per 2000–2012 m. pieno ir jo produktų eksporto vertė padidėjo 4 kartus), tačiau 2012 m. pieno ir jo produktų dalis lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporte sumažėjo iki 18,8 proc. Didėjant rapsų pasėlių plotams, didėjo ir jų eksportas. Aliejinių augalų sėklos, šiaudai ir pašarai 2000 m. sudarė 3,1 proc., o 2012 m. – 7,4 proc. lietuviškos kilmės produktų eksporto. Nors grūdų ir rapsų eksportas yra pelningas žemės ūkio subjektams ir eksportuotojams, tačiau užsienio rinkose parduodama grūdus, Lietuva išveža žaliavą, t. y. produkciją, duodančią mažiausią pridėtinę vertę.

Pokyčiai žemės ūkio produktų eksporto struktūroje rodo, jog pradėjo keistis per daugelį dešimtmečių istoriškai susiklosčiusi, gamtines sąlygas atitinkanti Lietuvos žemės ūkio specializacijos kryptis. Siekdama sustabdyti šį procesą, Lietuva išsiderėjo iš Europos Komisijos ir 2010 m. pradėjo dalį tiesioginių išmokų mokėti mėšinių galvijų ir avių bei ožkų augintojams. Atsižvelgiant į neigiamą patirtį, kai parama įgyvendinant ekstensyvaus augimo strategiją stiprino stambius ūkius, šių išmokų dydis buvo diferencijuotas atsižvelgiant į ūkyje laikomų gyvulių skaičių, tokiu būdu didesnę paramą už gyvulius suteikiant mažesniems ūkiams.

Žemės ūkyje vykstantys specializacijos pokyčiai lėmė maisto pramonės importuojamų žaliavų augimą. Plečiantis eksporto galimybėms ir mažėjant gyvulių skaičiui, kai kurios Lietuvoje gaminamos produkcijos gamybos apimtys tapo nepakankamos, kad patenkintų žaliavos, reikalingos maisto pramonei, poreikį. Todėl sparčiai augo žaliavos importas. Statistikos departamento duomenimis, nuo 2005 m., pradėjus importuoti žaliavinį pieną, iki 2012 m. jo importas išaugo 9,6 karto (nuo 38 iki 380,6 tūkst. t), o vidutinė kaina – 1,1 karto (nuo 950 iki 1055 Lt/t). Nedidelis mėsos importas Lietuvoje egzistavo jau 2000 m. Tačiau nuo 2000 iki 2012 m. jis augo labai sparčiai. Ypač sparčiai augo kiaulienos importas ir 2012 m. jis buvo 15,7 karto didesnis nei 2000 m. (4.13 pav.). Statistikos departamento duomenys rodo, kad tuo pačiu metu didėjo ir gyvūnų gyvulių importas. 2000 m. galvijų įvežta už 0,04 mln. Lt, 2012 m. – už 56 mln. Lt, o kiaulių – atitinkamai už 2,5 ir 36 mln. Lt.

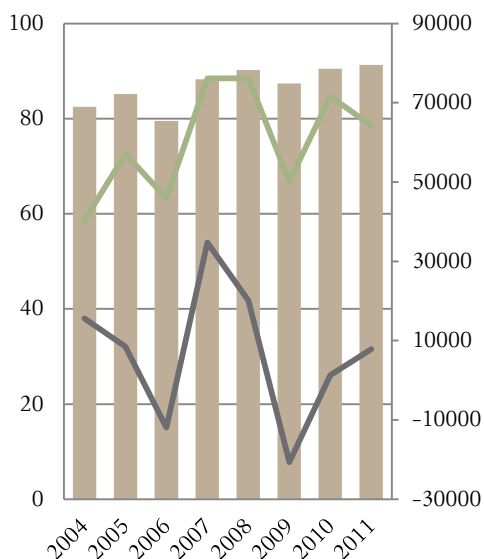

4.13 pav. Mėsos importas 2000–2012 m., mln. Lt

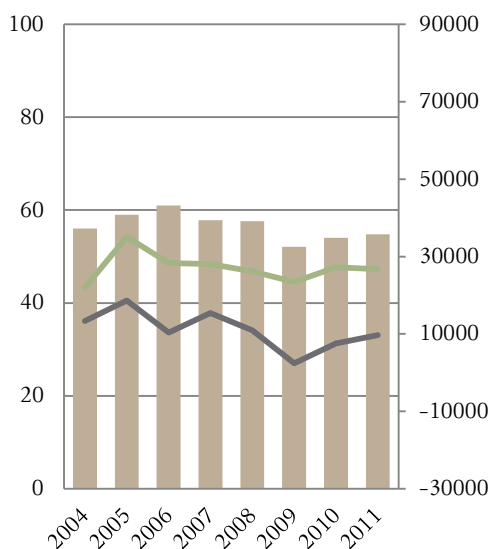
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Kaimo politikos priemonės pakeitė ne tik Lietuvos žemės ūkio produkcijos gamintojų specializaciją, bet ir tam tikrų rūšių produktų gamintojų konkurencingumo lygį. Įvairių krypčių ūkių pelningumo vertinimas rodo, jog Lietuvos ūkininkai renkasi veiklos specializaciją atsižvelgdami ne į rinkos poreikius, o į paramos modelį, nes tiesioginių išmokų, mokamų už ŽŪN ha, skaičiavimo metodika skatina ūkininkus

rinkti tokia produkcija, kurios gamyboje vienas dirbantis žmogus gali apdirbti kuo didesnę žemės plotą.

- Javų, rapsų produkcijos dalis javų, rapsų ūkio bendrojoje žemės ūkio produkcijoje, proc.
- Javų, rapsų ūkio vidutinis bendrasis pelnas, tenkantis vienam ūkininko ūkio nariui, Lt
- Javų rapsų ūkio vidutinis bendrasis pelnas su išmokomis, tenkantis vienam ūkininko ūkio nariui, Lt

- Pieno produkcijos dalis pienininkystės ūkio bendrojoje žemės ūkio produkcijoje, proc.
- Pienininkystės ūkio vidutinis bendrasis pelnas, tenkantis vienam ūkininko ūkio nariui, Lt
- Pienininkystės ūkio bendrasis pelnas su išmokomis, tenkantis vienam ūkininko ūkio nariui, Lt

4.14 pav. Ūkininkų ūkių, besispecializuojančių javų, rapsų ir pieno gamyboje, rodiklių 2004–2011 m. palyginimas

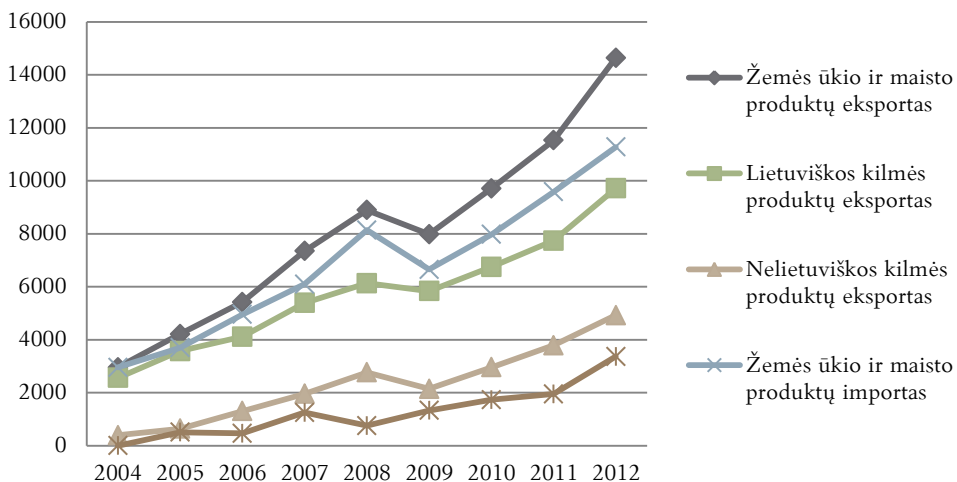
Šaltinis: Lietuvos ŪADT duomenys.

Specializacijos strategijos paskatintus žemės ūkio funkcionavimo pokyčius vaizdžiai iliustruoja Lietuvos eksporto struktūroje vyraujančių pieno ir grūdų produktų gamintojų elgsenos ir ekonominės situacijos pasikeitimas. Ūkiai, kuriuose dominuoja augalininkystės produkcija, ypač javai ir rapsai, generuoja didesnę pelną nei tie, kurie gamina pieną (4.14 pav.). Ūkių ekonominės situacijos vertinimui pasitelkus ne bendrąjį pelną, bet bendrąjį pelną su subsidijomis, matyti, jog javus ir rapsus auginti besispecializuojantys ūkiai ekonominiais rezultatais gerokai lenkia pieno gamybą plėtojantys ūkiai. Ūkininkų ūkių bendrojo pelno rodiklis parodo ne tik investicijų grąžą, bet yra ir atlyginimas už ūkininko ir jo šeimos narių darbą. Todėl skirtingos specializacijos ūkiuose ūkininko gaunamų pajamų skirtumus siūlome vertinti bendrojo pelno (išmokų ir su jomis), tenkančio vienam sąlyginiam ūkininko ūkio nariui (angl.: *fami-*

lys *anual unit*), rodikliu. Taigi, paramos modelis skatina ne labiau ekonomiškai naudingą ir mažiau nuo klimato kaitos priklausomą specializaciją pienininkystėje, bet nukreipia Lietuvos ūkininkus rinktis geriau remiamą javų ir rapsų auginimą.

Žemės ūkio sektoriaus specializacijos strategijos sėkmę apibendrintai atspindi eksporto rodikliai. Po įstojimo į ES Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto vertė nuolat augo ir per 2004–2012 m. laikotarpį padidėjo beveik penkis kartus. Mažiausia eksporto dalis Lietuvos eksporto struktūroje žemės ūkio ir maisto produktams per šį laikotarpį teko 2004 m. – 8,6 proc., o didžiausia – 2009 m. (19,6 proc.). Sparčiai augo ir importo vertė – 3,8 karto per 2004–2012 m. Kadangi Lietuva turi galimybę svarbiausiais maisto produktais apsirūpinti pati, žemės ūkio ir maisto produktų importo augimą lėmė įvairesnio asortimento ar pigesnių importuojamų maisto produktų paklausa.

Eksportas didėjo tiek dėl lietuviškos kilmės, tiek dėl nelietuviškos kilmės produktų eksporto augimo. Tačiau nelietuviškos kilmės produktų eksportas, kuris remiasi kitose šalyse pagamintų žemės ūkio ir maisto produktų reeksportu, augo greičiau (2004–2012 m. padidėjo 12,5 karto) nei lietuviškų produktų (3,8 karto) (4.15 pav.).

4.15 pav. Lietuvos žemės ir maisto ūkio produktų eksportas, importas ir užsienio prekybos balansas 2004–2012 m., mln. Lt

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Apibendrinant industrializaciją skatinančia politika besiremiančios specializacijos strategijos įgyvendinimo procesą Lietuvos kaime, galima teigti, kad taikomas paramos paskirstymo konkrečios produkcijos augintojams modelis neatitinka ekonomiškai naudingų ir oficialiai deklaruojamų prioritetinių gamybos krypčių. Nors strateginiuose Lietuvos politikos dokumentuose visą analizuojamą laikotarpį buvo teigiama, kad, atsižvelgiant į šalies gamtines sąlygas tinkamiausia žemės ūkio specializacija yra gyvulininkystė, didžiausia parama buvo teikiama javų ir rapsų augintojams. Parama padidėjo

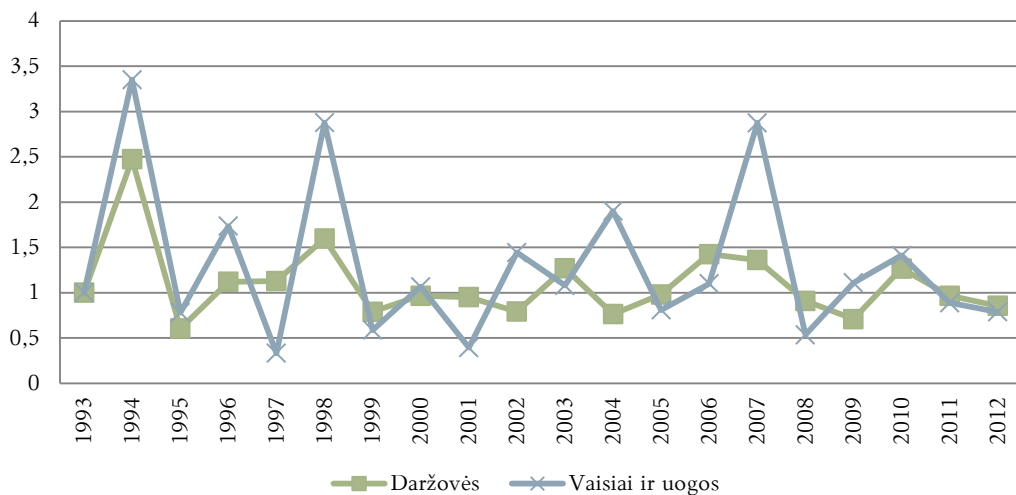
dino javų ir rapsų augintojų skaičių, jų gaminamos produkcijos apimtis ir ūkių pelningumą. Dėl šios priežasties gyvulininkystės ūkių konkurencingumas, lyginant su javų, rapsų ūkiais, tapo gerokai mažesnis. Pastaraisiais metais gyvulininkystės produkcijos apimtys sumažėjo ir jų nebeapkanka Lietuvos maisto pramonei apsirūpinti žaliava. Didėjantis gyvulininkystės produkcijos žaliavos importas rodo, jog eksporto apimčių augimas Lietuvoje tampa priklausomas nuo importuojamos žaliavos apimčių ir kokybės. Naujos prekybos su užsieniu tendencijos ir besikeičiantys vartotojų poreikiai, orientuoti į sveikesnę mitybą, reikalauja peržiūrėti Lietuvos žemės ūkyje susiklosčiusias specializacijos kryptis, apsvarstant, ar persiorientavimas į tam tikrų vidaus rinkos poreikių tenkinimą nebūtų šaliai ekonomiškai ir socialiai naudingesnis nei dabartinis žaliavos eksportas.

Rizikos valdymo strategijos įgyvendinimas

Vis didėjant verslo aplinkos dinamiškumui labai svarbiu sėkmingo ūkio vystymosi požymiu laikomas jo sugebėjimas išlikti stabiliu net krizių metu. Žemės ūkio sektorius priskiriamas prie rizikingesnių verslų, nes greta komercinių ir finansinių rizikos veiksnių, žemės ūkio veiklos rezultatams įtakos turi gamtinės sąlygos. Rizikos valdymo strategija aktualiausia siauros specializacijos gamintojams, nes bet koks didesnis rinkų ar gamybos sąlygų pasikeitimas gali sukelti ne tik nuostolių, bet ir bankrotą. Siekdami sumažinti tokią riziką, verslo subjektai dalį pelno investuoja į kitas veiklas. Rizikos valdymo strategijos organizacinę konstrukciją sudaro žemės ūkio subjektų išteklių, kurie saviorganizacijos procese valdomi kaip vienas kitą papildančių pajamų šaltinių rinkinys, sudaromas atsižvelgiant į jų teikiamų pajamų srautų kaitos artimiausiu laiku prognozes. Sėkmingą gamintojo funkcionavimą šios strategijos požiūriu rodo ūkio subjektų gebėjimas užsitikrinti ekonominį stabilumą, o bendros visai valstybei ar regionui krizės metu – bent jau sugebėti išgyventi.

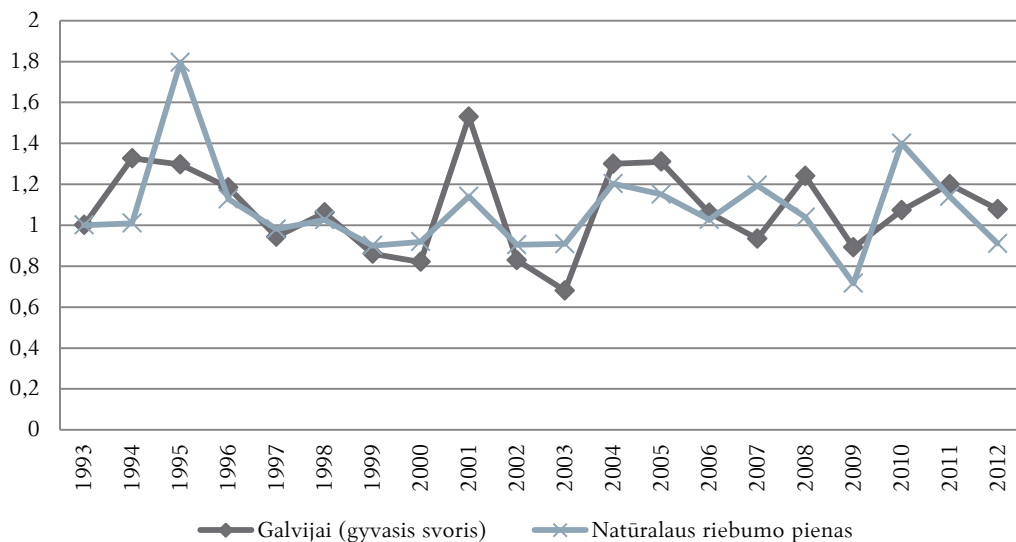
Lietuvos žemės ūkio subjektai nuo pat nepriklausomybės atkūrimo susidūrė su rizikos valdymo iššūkiais. Vienas reikšmingiausių rizikos veiksnių buvo produkcijos supirkimo kainų svyravimai. Kainų šuolių ir nuosmukių patyrė visų žemės ūkio produkcijos rūšių gamintojai, labiausiai – augalininkystės sektorius. Sudėtingiausia savo veiklos rezultatus prognozuoti buvo ūkiams, kurie specializavosi auginti vaisius ir uogas bei bulves, nes šios produkcijos supirkimo kainos svyravo daugiausia. Pvz., vaisių ir uogų supirkimo kainos 2007 m., palyginti su 2006 m., išaugo 2,9 karto, o 2008 m. tesudarė tik 53,5 proc. 2007 m. lygio (4.16 pav.).

Gyvulių, paukščių bei gyvulininkystės produktų supirkimo kainų svyravimas buvo mažesnis nei augalininkystės produkcijos, tačiau tam tikrų kainų šuolių taip pat nepavyko išvengti. Svyravo visų gyvulininkystės produkcijos rūšių kainos: pvz., galvijų (gyvuoju svoriu) kainos krito 2002, 2003 m., vėliau – 2009 m., pieno kainos ženkliai sumažėjo 2006, 2009 ir 2012 m., kiaušinių – 1998, 2002, 2004 m. (4.17 pav.).

4.16 pav. Labiausiai kitusių augalininkystės produktų supirkimo kainų indeksas 1993–2012 m., lyginant su ankstesniais metais

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

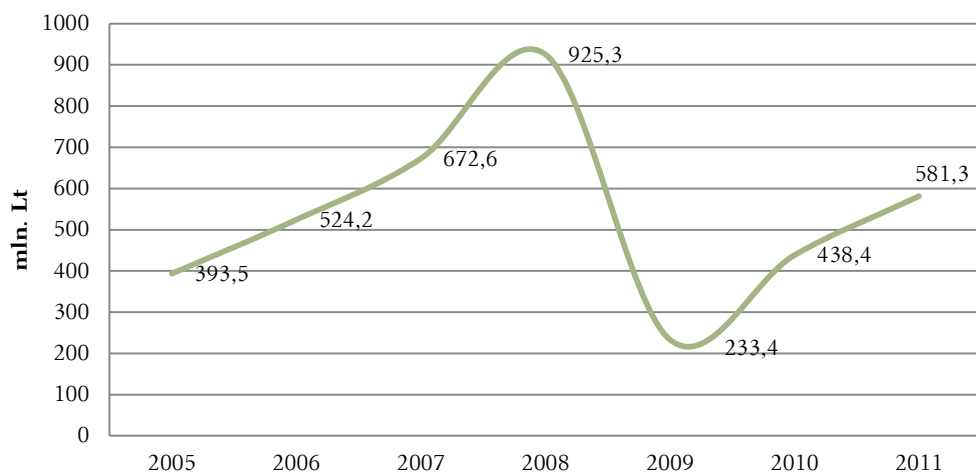

4.17 pav. Labiausiai kitusių gyvulininkystės produktų supirkimo kainų indeksas 1993–2012 m., lyginant su ankstesniais metais

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Žemės ūkio veiklos riziką didino ir nuolat augančios žemės ūkio gamybai reikalingų prekių kainos. Statistikos departamento duomenys rodo, jog per 2005–2012 m. jos vidutiniškai padidėjo 1,7 karto. Šio padidėjimo nekompensavo daugelio žemės ūkio produktų supirkimo kainų augimas, nes tik javų, vaisių ir uogų bei daržovių kainos augo sparčiau nei žemės ūkio gamybai reikalingų prekių kainos. Javų supirkimo kainos išaugo 2,4 karto, o vaisių ir uogų – 1,8 karto, daržovių – 1,3 karto, o bulvių supirkimo kainos siekė tik 88 proc. 2005 m. kainos. Gyvulių ir gyvulininkystės produktų supirkimo kainos 2005–2012 m. didėjo, tačiau mažiau nei vidutiniškai žemės ūkio gamybai reikalingų prekių kainos.

Lietuvos žemės ūkio produkcijos eksportuotojams aktyviai plečiant pardavimus užsienio rinkose, rizikos valdymo strategijos priemonės tapo aktualios dėl valiutų kurso svyravimo rizikos. Ji sumažėjo, monetarinėje politikoje nuo 1994 m. Lietuvai pradėjus taikyti valiutų valdybos modelį ir susiejus nacionalinę valiutą iš pradžių su doleriu, o vėliau (nuo 2002 m.) – su euru (Lietuvos Respublikos lito patikimumo įstatymas). Tačiau daugelio trečiųjų šalių rinkose pagrindinė atsiskaitymo valiuta buvo JAV doleris, ir jo kurso svyravimas išliko reikšmingas rizikos veiksnys (Lietuvos Banko mėnesiniai biuletiniai).

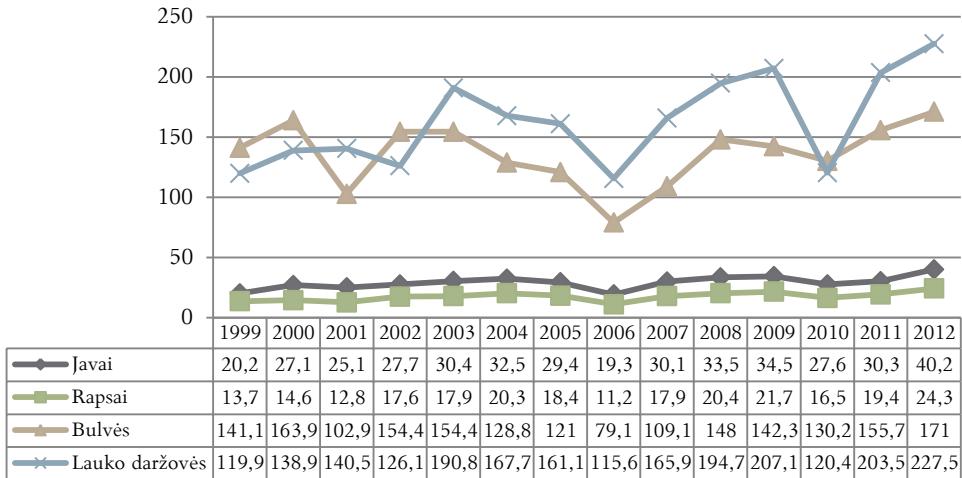

4.18 pav. Žemės ūkio subjektams suteiktos paskolos 2005–2011 m., mln. Lt

Šaltiniai: ŽŪPGF ir kredito įstaigų informacija.

Įtaką žemės ūkio subjektų veiklai taip pat darė skolinimosi sąlygų pasikeitimai. Ypač tai buvo juntama 1999 m. Rusijos krizės metu bei pasaulinės finansų krizės metu 2008 ir 2009 m., kai bankai padidino palūkanas ir sumažino skolinimo apimtis. Lietuvos Banko duomenimis, paskolų litais palūkanos verslo subjektams 1999 m. (pabaigoje) siekė 13,45 proc., 2005 m. jos buvo nukritusios iki 4,69 proc., o 2008 m. vėl pakilo iki 9,93 proc. Padidėjus palūkanoms ūkiai skolinosi gerokai mažiau. 2009 m. ūkiai paėmė beveik 4 kartus mažiau paskolų nei 2008 m. (4.18 pav.).

Be ekonominių veiksnių, žemdirbių pajamų stabilumui grėsmę kėlė ir klimato sąlygos. Didžiausios neigiamos įtakos žemės ūkiui per laikotarpį nuo nepriklausomybės pradžios turėjo sausra, padariusios nuostolių tiek augalininkystės, tiek gyvulininkystės ūkiams, nes mažėjo augalų derlingumas ir derlius, blogėjo apsirūpinimas pašarais (4.19 pav.). Lietuvos hidrometeorologijos tarnybos duomenimis, sausra nuostolių žemdirbiams padarė 1992, 1994 ir 2006 m.

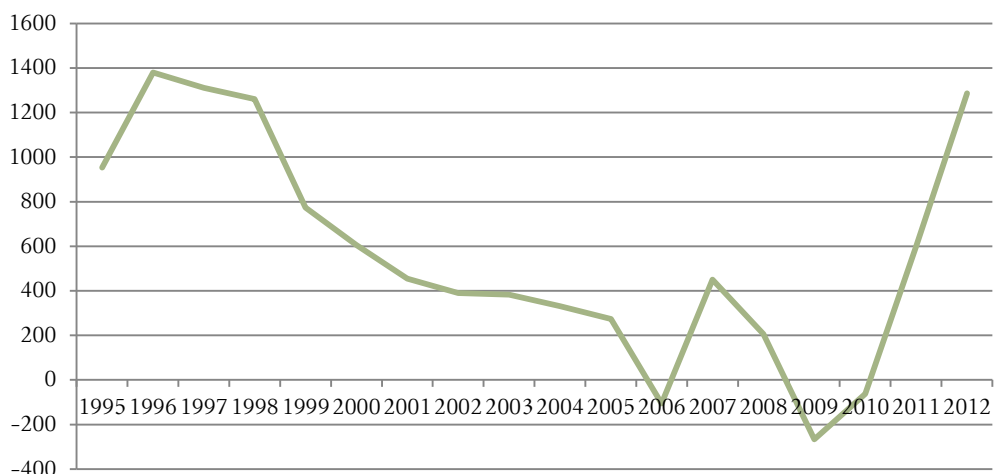
4.19 pav. Žemės ūkio kultūrų derlingumas 1999–2012 m., t/ha

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Minėti rizikos veiksniai rodo valstybės paramos priemonių, skatinančių žemdirbius įgyvendinti rizikos valdymo strategiją, diversifikuojant veiklas bei naudojant daugiau kitų rizikos valdymo metodų poreikį. Riziką, su kuria susiduria Lietuvos žemės ūkio subjektai, apibendrintai atspindi ŽŪES verslo pajamų rodiklis. Nuo 1996 m. žemės ūkio verslo pajamų (be išmokų) rodiklis sparčiai mažėjo iki 2002 m., vėliau mažėjimas sulėtėjo, ir žemės ūkis staigų pajamų kritimą patyrė dėl sausras 2006 m. (nuostolis – 106,1 mln. Lt). Nuostolingi buvo ir 2009, ir 2010 m., kai ekonominės krizės sąlygomis nuostolis siekė atitinkamai 266,8 ir 62,1 mln. Lt. Didžiausios (1996 m.) ir mažiausios (2009 m.) pajamos skyrėsi net 1646,8 mln. Lt (4.20 pav.).

Priemonės, sudarančios prielaidas ūkių pajamų stabilumui palaikyti, Lietuvoje buvo taikomos dar iki Lietuvai įstojant į ES, tačiau priemonių skaičius ir paramos suma išaugo pradėjus įgyvendinti ES paramą. Lietuvos žemdirbiams buvo siūlomos įvairios ketvirtajam kaimo politikos, skatinančios industrializaciją, raidos etapui būdingos priemonės. Žemės ūkio subjektai buvo skatinami greta žemės ūkio gamybos investuoti ir į kitas veiklas: plėtoti netradicines žemės ūkio veiklas, alternatyvią žemės ūkiui gamybą ar paslaugas, žemės ūkio paskirties žemę apsodinti mišku. Buvo tikimasi, kad alternatyvios veiklos sumažins žemės ūkio verslo riziką ir sudarys galimybę geriau panaudoti turimus išteklius. Be to, buvo remiamos žemdirbių pastangos drausti

pasėlius ir apsisaugoti nuo pajamų praradimo dėl neigiamo klimato kaitos poveikio, teikiamos garantijos ūkininkams skolinantis iš kredito institucijų.

4.20 pav. Lietuvos žemės ūkio verslo pajamos (be išmokų) 1995–2012 m., mln. Lt

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento ŽŪES.

Industrializaciją skatinančios Lietuvos kaimo politikos priemonės, skirtos rizikos valdymo strategijai įgyvendinti, pateikiamos 4.19 lentelėje.

Daugiausia priemonių, skirtų rizikos valdymo strategijai diegti Lietuvoje, buvo susijusios su ūkių veiklos įvairinimu. Nuo nepriklausomybės atkūrimo žemdirbiai buvo skatinami greta investicijų į žemės ūkio gamybą naudoti ir kitas investavimo alternatyvas.

2004–2006 m. pagal KPP buvo įgyvendinama priemonė „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku“, kuri paskatino žemdirbius nederlingas žemes naudoti kitai veiklai, bei BPD 4 prioriteto priemonės „Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimas“ viena iš veiklų, skirta veiklos įvairinimui. Nors šios priemonės uždaviniai skelbė, jog parama turėtų paskatinti kaimo gyventojų pajamų šaltinių gausinimą, tačiau minėta veikla buvo skirta tik žemdirbiams, nes numatė paramą žemės ūkio gamybos įvairinimui.

Daugelis 2004–2006 m. įgyvendinamų paramos priemonių buvo tęsiamos ir 2007–2013 m. laikotarpiu. Šiuo laikotarpiu toliau buvo remiamas žemės apželdinimas mišku, tačiau greta žemės ūkio paskirties žemės, šią paramą buvo galima panaudoti ir ne žemės ūkio paskirties bei žemės ūkio paskirties apleistos žemės apželdinimui. Buvo remiamos pelno nesiekiančios investicijos miškuose, kurios didino rekreacinę miškų vertę.

4.19 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės rizikos valdymo strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–2000 m.

- Žemės ūkio veiklos pertvarkymo alternatyvioms pajamoms gauti rėmimas;
- Garantijos už žemės ūkio subjektų imamas paskolas.

2001–2003 m.

- Garantijos už žemės ūkio subjektų imamas paskolas;
- Netradicinių žemės ūkio veiklų skatinimas;
- Alternatyvių žemės ūkiui veiklų rėmimas;
- Kaimo turizmo rėmimas;
- Žemės ūkio paskirties žemės apšodimo mišku rėmimas.

2004–2013 m.

- Tiesioginės išmokos žemdirbių pajamų lygiui palaikyti;
- Garantijos už žemės ūkio subjektų paskolas;
- Parama ūkininkams pereinant prie ne žemės ūkio veiklos;
- Parama žemės ūkio produkcijos perdirbimui;
- Kaimo turizmo rėmimas;
- Žemės ūkio paskirties žemės apšodimo mišku rėmimas;
- Dalinė žemės ūkio pasėlių draudimo įmokų kompensacija.

Rizikos valdymo strategiją žemės ūkio subjektams padėjo įgyvendinti 1997 m. pradėjęs veiklą ŽŪPGF. Jis palengvino ūkiams paskolų gavimo sąlygas ir padėjo pritraukti papildomų finansinių išteklių ne tik žemės ūkio, bet ir kitoms, žemės ūkio gamybos riziką mažinančioms veikloms. ŽŪPGF duomenimis, per savo gyvavimo laikotarpį (1998–2012 m.) fondas suteikė 4144 verslo subjektams 1062,61 mln. Lt garantijas už 1749,52 mln. Lt paskolų (ŽŪPGF, 2013).

2009 m., siekiant pagerinti dėl krizės pablogėjusias skolinimosi sąlygas, greta paskolų garantijų fondo, kaimo plėtros programos lėšomis buvo sukurtas Paskolų fondas, kuris suteikė papildomų galimybių gauti lėšų investicijoms. Šios paskolos buvo naudojamos investicinės paramos projektų pagal dvi kaimo plėtros priemones „Žemės ūkio valdų modernizavimas“ ir „Žemės ūkio produktų perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas“ kofinansavimui. Paskolas 2009 m. buvo įgaliojti teikti 8 Lietuvos komerciniai bankai, kuriems buvo paskirstyta po 100 mln. Lt. NMA duomenimis, per 2009–2013 m. šiam tikslui buvo skirta 38 mln. Lt.

Rizikos valdymo strategijai įgyvendinti Lietuvoje taip pat buvo pasitelktos priemonės, padedančios ūkininkams sumažinti dėl klimato kaitos išaugusių riziką. Keičiantis klimatui didėjo nuostolius žemės ūkio subjektams atnešančių hidrometeorologinių reiškinių, tokių kaip kruša, liūtys, vėlyvos pavasario šalnų, speigas ir pan., skaičius. Tokių priemonių būtinybę akivaizdžiai parodė 2006 m. vasaros sausra, dėl kurios Lietuvos žemdirbiai patyrė didžiulius nuostolius. Žemdirbių nuostoliams dėl sausros iš dalies kompensuoti buvo sukurta speciali programa, kurios lėšomis žemdirbiams buvo išmokėta 127 mln. Lt kompensacijų, sudariusių 14,5 proc. tais metais

gautų žemės ūkio verslo pajamų. Nuo 2007 m. Lietuvoje pradėjo veikti nauja žemdirbių ekonominės rizikos, susijusios su gamtos reiškiniais, valdymo sistema. Ūkininkai buvo skatinami dalį pajamų skirti draudimui, kad nuostolių atveju galėtų gauti draudimo išmokas. Valstybė prisidėdavo teikdama dalinę draudimo įmokų kompensaciją. Tačiau ši rizikos valdymo priemonė nebuvo labai populiarūs tarp ūkininkų. Pirmiausia ja pasinaudojo javų ūkiai. 2007–2008 m. buvo apdrausta 48 tūkst. ha javų pasėlių plotų, o 2012–2013 m. – daugiau nei 2 kartus daugiau – 104,4 tūkst. ha. 2012 m. visi javų pasėliai užėmė 1169,3 tūkst. ha, o apdrausta buvo 8,9 proc. Populiarėjant draudimui, buvo pradėti drausti ir kiti pasėliai (4.20 lentelė). 2012–2013 m. apdraustų pasėlių buvo 150,6 tūkst. ha. Nuo 2007 m. draudžiamų pasėlių plotas išaugo 2,3 karto.

4.20 lentelė. Apdrausti pasėliai Lietuvoje 2007–2013 m., ha

<i>Augalai</i>	2007–2008	2008–2009	2009–2010	2010–2011	2011–2012	2012–2013
Javai	47960	79440	35568	147982	84646	104437
Aliejiniai	13571	22274	40066	116910	37608	42397
Cukriniai runkeliai	243	1144	1091	1706	1323	1212
Kukurūzai	2265	3343	168	119	284	264
Bulvės	169	325	434	936	557	253
Ankštiniai ir jų mišiniai	*	*	1376	1779	993	1953
Daržovės	*	*	*	205	184	54
Sodai	*	*	*	4	*	0

* Nebuvo draudžiama.

Šaltinis: Draudimo bendrovė „Vereingte Hagel“.

Priemonių, kurios turėjo padėti ūkiams sumažinti dėl žemės ūkio veiklos rizikos atsirandančius pajamų svyravimus, rezultatyvumas tiek įgyvendinant SAPARD, tiek 2004–2006 m. laikotarpio paramos priemones, buvo menkas. Pvz., pagal BPD IV prioriteto priemonę „Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimas“ per 2004–2006 m. buvo paremta tik 16 projektų, skirtų žemės ūkio ir kitos ekonominės veiklos įvairinimui.

Rizikos valdymo strategijos priemonėms, leidžiančioms diversifikuoti ūkių veiklą, lėšų buvo skirta daug mažiau nei paprastesnėms, ankstesniuose skyriuose aptartoms ekstensyvaus augimo ir intensifikacijos strategijoms. SAPARD pagal ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti skirtą priemonę „Investicijos į pirminę žemės ūkio gamybą“ pareiškėjams buvo skirta 44 proc. programos lėšų, o priemonėms, kurios leidžia siekti rizikos valdymo strategijos tikslų, skirtoms „Ekonominės veiklos plėtrai ir alternatyvių pajamų skatinimui“, – tik 6,3 proc. programai skirtų lėšų (Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 metų (SAPARD) programos *Ex-post* įvertinimo ataskaita, 2007). Viena iš SAPARD priemonių, siekiančių rizikos valdymo strategijos tikslų – „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku ir miškų infrastruktūros tobulinimas“ – net nebuvo įgyvendinama dėl mažo pareiškėjų aktyvumo. Nors

buvo paskelbti du kvietimai teikti paraiškas, iniciatyvą parodė tik trys pareiškėjai, kurie dėl įvairių priežasčių neatitiko reikalavimų. Panašios paramos lėšų proporcijos buvo nustatytos ir 2004–2006 m. BPD, nes, finansuojant 4 prioriteto, skirto kaimo vystymui, priemones, ekstensyvaus augimo strategiją įgyvendinančiai priemonei „Investicijos į žemės ūkio valdas“ buvo skirta 329,2 mln. Lt, o rizikos valdymo strategijos priemonei „Žemės ūkio ir jam artimų veiklos sektorių įvairinimas“ – 23 kartus mažesnė suma (14 mln. Lt).

Tai buvo logiškas sprendimas, pagrįstas evoliuciniu požiūriu. Nustatant paramos vienai ar kitai strategijai įgyvendinti kaimo politikos lėšų proporcijas, svarbu atsižvelgti į tai, kokia dalis ūkių jau pasiekė rizikingą specializacijos lygį. Tik tokie ūkiai yra pasirengę svarstyti veiklos įvairinimo galimybes, kaip būdą išvengti ekonominės rizikos. Kitiems, vis dar kūrimosi stadijoje esantiems, ūkiams investicijos į žemės ūkio gamybą buvo svarbesnės nei į kitas veiklas.

2007–2013 m. laikotarpiu žemės ūkio subjektų susidomėjimas priemonėmis, skatinančiomis investuoti į žemės ūkio veiklos alternatyvas, išaugo, tačiau skiriant paramos lėšas šiam rizikos valdymo būdui jų poreikis buvo pervertintas. NMA duomenimis, per penkerius metus buvo pasirašytos 195 sutartys su ūkininkais, įvairinančiais veiklą pagal Lietuvos KPP 2007–2013 m. priemonę „Perėjimas prie ne žemės ūkio veiklos“. Šiems projektams buvo skirta 94,4 mln. Lt paramos, o tai sudarė tik 84 proc. 2007–2013 m. skirtos šiai priemonei sumos. Teikiant paramą pagal priemonę „Kaimo turizmo veiklos skatinimas“, per tą patį laikotarpį buvo pasirašyta 331 sutartis. Projektams įgyvendinti skirta 137,4 mln. Lt, arba 85 proc. 2007–2013 m. šiai priemonei skirtos paramos.

Rizikos valdymo strategija daugeliui žemės ūkio subjektų buvo neaktuali ir dėl mažų skolinimosi apimčių. Mažieji ūkiai neturėjo galimybės gauti paskolų, o didieji didelę investicijų poreikio dalį dengė iš investicinės paramos. Gerą žemės ūkio subjektų situaciją mokumo aspektu iliustruoja tas faktas, jog 1998–2012 m. ŽŪPGF įvykdė įsipareigojimus tik už 127 ūkio subjektus, negalinčius laiku atsiskaityti su kredito įstaigomis, ir tai sudarė tik 3 proc. visų paskolas gavusių subjektų, o įvykdytų garantinių įsipareigojimų ir suteiktų garantijų santykis nesiekė net 1 proc. (ŽŪPGF, 2013).

Pagrindinis rodiklis, kuris leidžia apibendrintai vertinti žemės ūkio subjektų pastangas įgyvendinti rizikos valdymo strategiją veiklos diversifikavimo būdu, yra ūkiuose sukurtos produkcijos ir paslaugų struktūros pokyčiai. Vertinant šio rodiklio dinamiką galima teigti, kad rizikos valdymo strategijos įgyvendinimo kaimo politikos priemonėmis skatinant ūkius įvairinti veiklą poveikis Lietuvos kaime kol kas labai menkas. ŽŪES duomenimis, ūkiuose sukurtos žemės ūkio paslaugų ir žemės ūkiui alternatyvių veiklų produkcijos vertės dalis žemės ūkio šakos produkcijos struktūroje išaugo nežymiai: nuo 6,7 proc. 1995 m. iki 9,8, proc. 2012 m. Be to, žemės ūkio surašymo duomenys rodo sparčiai mažėjant ūkių, kurie siekia valdyti riziką įvairindami veiklą. 2003 m. tokių ūkių buvo 4514, o 2010 m. – net tris kartus mažiau – 1507, t. y. vos 1 proc. žemės ūkio veikla užsiimančių ūkio subjektų dalyvavo veiklos įvairinimo procese (4.21 lentelė). ES šalyse šis rodiklis vidutiniškai siekė 14,3 proc.

4.21 lentelė. Ūkių, įvairinančių ekonominę veiklą, skaičius Lietuvoje 2003–2010 m.

Veiklos rūšys	2003	2005	2007	2010
Kaimo turizmas	140	254	208	351
Amatai	164	228	90	101
Produktų perdirbimas	366	340	129	169
Medienos ir jos dirbinių gamyba	799	434	263	111
Darbas pagal sutartis	1005	316	305	100
Kitos veiklos	2246	1117	544	730
Iš viso	4514	2689	1539	1507

Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas;
2003, 2010 Žemės ūkio surašymas;
2005, 2007 Ūkių struktūros tyrimas.

ŽŪES ir žemės ūkio surašymo duomenimis, apskaičiuota vidutinė bendra žemės ūkio paslaugų ir žemės ūkio antrinių veiklų produkcija, tenkanti vienam veiklos įvairinimu užsiimančiam ūkiui, 2003 m. siekė 23,7 tūkst. Lt, o 2010 m. – 387,4 tūkst. Lt, t. y. per septynerių metų laikotarpį išaugo 16 kartų. Tai rodo, jog parama veiklos įvairinimui pasinaudojo stambieji žemės ūkio produkcijos gamintojai, kurie jau yra įveikę paprastesnių strategijų (ekstensyvaus ir intensyvaus augimo bei specializacijos) įgyvendinimo etapus.

4.22 lentelė. Vidutinės disponuojamosios žemdirbių namų ūkio pajamos vienam namų ūkio nariui per mėnesį 2003–2008 m., Lt

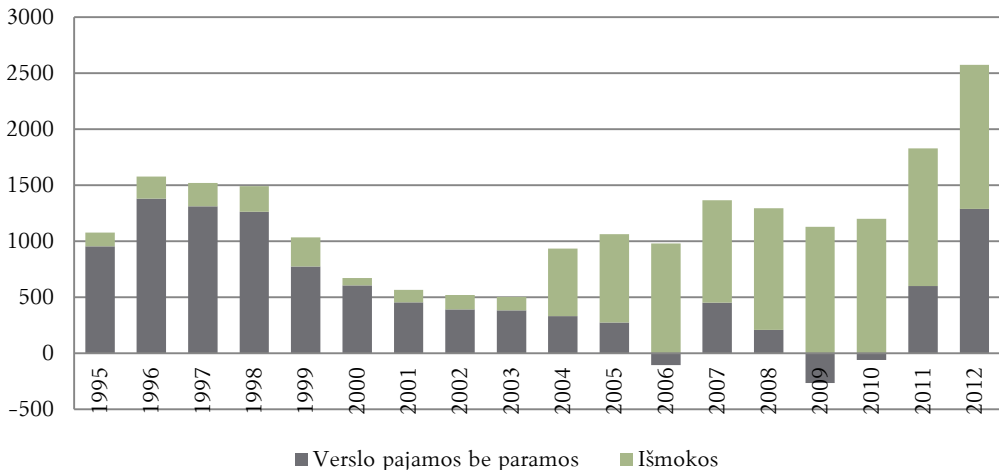
Pajamos	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Disponuojamosios:	329,5	404,1	530,7	735,8	969,6	1036,4
samdomojo darbo	33,9	38,4	44,8	53,0	82,3	116,1
verslo ir individualios veiklos	195,4	267,8	381,1	562,3	775,0	740,3
iš jų ne žemės ūkio	6,0	5,8	5,9
žemės ūkio	189,4	262,0	375,2	546,2	760,1	733,1
Socialinės išmokos	85,7	87,6	95,7	112,1	103,7	163,2

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Teiginį apie mažą rizikos valdymo strategijos priemonių taikymo poveikį patvirtina ir kitų šaltinių duomenys. Lietuvos ŪADT duomenimis, alternatyvi veikla sudarė mažą dalį ūkininkų ūkių pajamų: 2004 m. siekė 1,4 proc., o 2012 m. – 3,5 proc. visų ūkyje gaunamų pajamų. Statistikos departamento teikiami namų ūkių tyrimo duomenys rodo, jog žemdirbių namų ūkių pajamose, gaunamose iš verslo ir individualios veiklos, ne žemės ūkio pajamos sudaro vos kelis procentus. 2006, 2007 bei 2008 m. pajamos iš kitų veiklų, kaip nereikšmingo dydžio, net nėra nurodytos (4.22 lentelė). Siekdami sumažinti riziką žemdirbių namų ūkių nariai rinkosi ne veiklos diversifikavimą savo ūkyje, bet pajamų šaltinius už ūkio ribų, nes disponuojamosiose pajamose per

2003–2008 m. tarp alternatyvių žemės ūkiui šaltinių vyravo samdomas darbas, pajamos iš jo sudarė apie 10 proc.

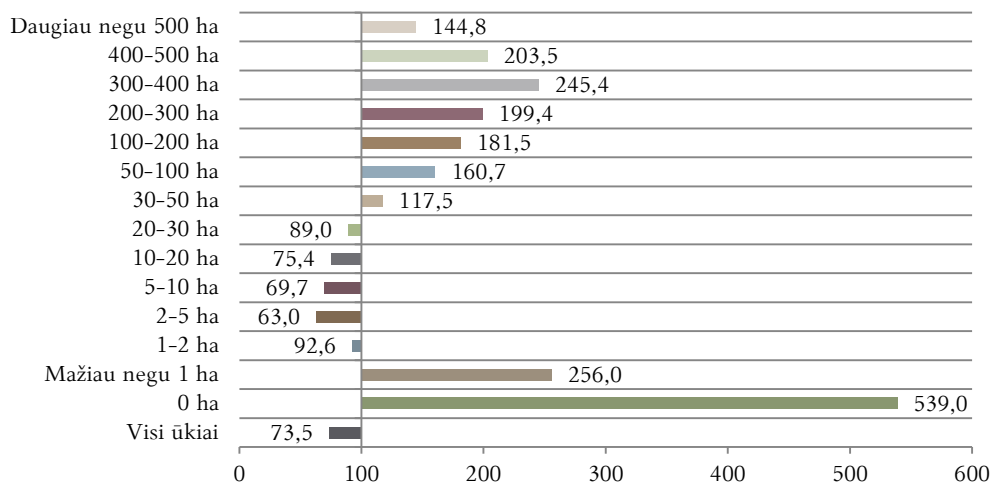
Mažą žemdirbių aktyvumą naudojant tokius rizikos valdymo metodus kaip veiklos diversifikavimas ir draudimas lėmė tai, kad žemdirbių gaunama parama ženkliai sumažino pajamų svyravimą ir užtikrino stabilias ūkių pajamas bei darė verslą pelningą net ir nesėkmingais metais. Verslo riziką mažinantis kaimo politikos vaidmuo sustiprėjo nuo 2004 m., nes Lietuvai pradėjus naudotis ES paramos instrumentais, sparčiai augo žemės ūkio subjektams mokama įvairių išmokų (mokamų ES ir nacionalinėmis lėšomis) suma. Per 2004–2012 m. ji išaugo nuo 601,9 mln. Lt iki 1286,3 mln. Lt, t. y. 2,1 karto. ŽŪES duomenys rodo, kad 2003 m. įvairios išmokos sudarė 23,8 proc. verslo pajamų, o 2004 m. pašoko net iki 64,5 proc. ir sparčiai augo toliau. Vidutiniškai per 2004–2012 m. išmokos siekė 84,0 proc. žemės ūkio subjektų gaunamų verslo pajamų, o nuostolingais dėl sausros ir ekonominės krizės 2006, 2009 ir 2010 m. viršijo 100 proc. ir leido išlaikyti ūkių gyvybingumą (4.21 pav.).

4.21 pav. Žemės ūkio verslo pajamos ir išmokos žemės ūkio veiklą vykdančiams subjektams 1995–2012 m., mln. Lt

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento ŽŪES.

Dėl netolygaus išmokų, skirtų žemdirbių pajamų lygiui palaikyti, pasiskirstymo tarp ūkių, kurių lemia paramos susiejimas su ūkių valdomu žemės plotu, daliai ūkių jų gaunamų išmokų suma yra nepakankama verslo rizikai sumažinti. Šie ūkiai yra smulkūs, todėl jiems netinka ir veiklos diversifikavimo būdas. Žemės ūkio surašymo duomenimis, 2010 m. Lietuvoje buvo 199,9 tūkst. ūkių. Per septynerių metų laikotarpį nuo 2003 m. ūkių skaičius Lietuvoje sumažėjo 72,2 tūkst., t. y. 26,6 proc. Sparčiausiai (37 proc.) mažėjo ūkių, kurių dydis – nuo 2 iki 5 ha. Ūkių grupėje nuo 5 iki 10 ha jų skaičius sumažėjo 30 proc., nuo 10 iki 20 ha – 2 proc., o nuo 20 iki 30 ha – 11 proc. (4.22 pav.).

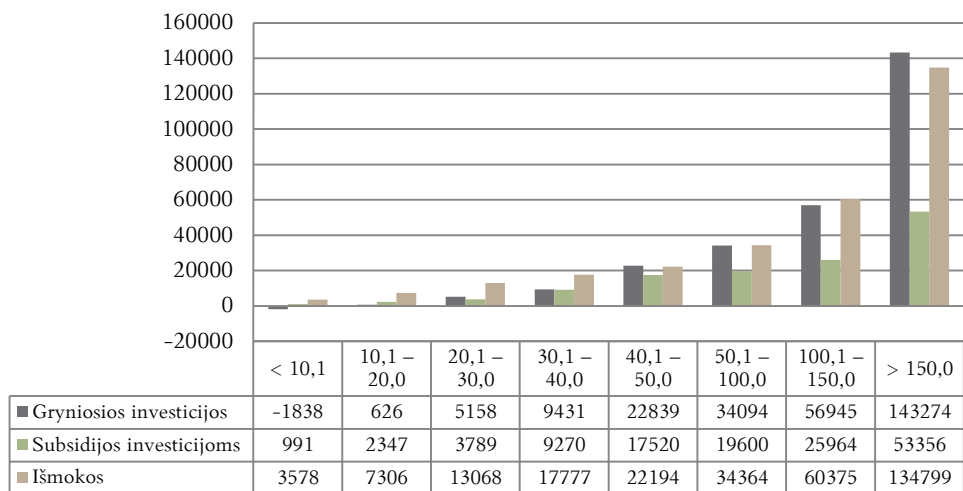

4.22 pav. Ūkių skaičiaus pokytis 2003–2010 m., proc.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis 2003 ir 2010 m. žemės ūkio surašymo duomenimis.

Pagrindinė ūkių skaičiaus mažėjimo priežastis yra jų gaunamos mažos pajamos, įskaitant išmokas, kurių nepakanka ne tik gamybai plėsti, bet naujam gamybos ciklui įgyvendinti. Lietuvos ŪADT duomenimis, ūkininkų ūkių, valdančių iki 10 ha ŽŪN, vidutinės metinės grynosios investicijos 2004–2012 m. buvo neigiamos ir sudarė 1838 Lt. Per maži investiciniai pajėgumai lėmė, kad ir kitose ūkių pagal žemės plotą, grupėse kai kuriais metais per 2004–2012 m. laikotarpį grynosios investicijos buvo neigiamos. Pvz., ūkiuose nuo 10 iki 20 ha neigiamos grynosios investicijos buvo nuo 2004 iki 2009 m. ir 2011 m. 2004 m., kai dar nebuvo pradėta teikti parama įgyvendinant investicines priemones, neigiamos grynosios investicijos buvo būdingos visiems ūkiams, kurių plotas siekė iki 50 ha. 4.23 paveikslo duomenys rodo, kad ūkių iki 40 ha gauta parama investicijoms atitiko ūkių grynąsias investicijas, t. y. šie ūkiai investavo tik iš investicinės paramos lėšų, nes ūkiams trūko savų išteklių ūkių vystymui.

Apibendrinant Lietuvos kaimo politikos, skirtos rizikos valdymo strategijai žemės ūkyje skatinti, rezultatus galima teigti, kad siūlomos priemonės buvo nepopuliarios, nes parama paprastesnių (ekstensyvaus ir intensyvaus augimo bei specializacijos) strategijų įgyvendinimui sudarė galimybes žemės ūkyje pasiekti didesnę nei kituose sektoriuose nuosavo kapitalo grąžą ir užtikrino pajamų stabilumą net ekonominės krizės sąlygomis. Pradėjus taikyti su valdomu žemės plotu susietą tiesioginių išmokų modelį, labai specializuoti, per 90 proc. pajamų iš vienos produkcijos rūšies gaunantys, javų ir rapsų augintojai gaudavo dideles išmokas ir dalį jų galėjo panaudoti reinvestavimui į gamybą. Esant tokioms sąlygoms vidutiniai ir smulkūs javų bei rapsų augintojai nėra suinteresuoti imtis papildomų rizikos valdymo priemonių diversifikuoti veiklą.

4.23 pav. Ūkininkų ūkių grynosios investicijos, subsidijos investicijoms ir išmokos, tekusios vidutiniškai vienam ūkiui (pagal ūkių grupes) 2004–2012 m., Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos ŪADT duomenimis.

Parama veiklai diversifikuoti daugiausia pasinaudojo žemės ūkio bendrovės ir stambieji ūkiai, kuriems alternatyvių žemės ūkiui veiklų plėtojimas yra nuoseklus evoliucijos etapas ieškant galimybių suvaldyti dėl per daug siauros gamybos specializacijos išaugusią verslo riziką ir geriau panaudoti dėl ekstensyvaus augimo strategijos sukauptą turtą. Ateityje, mažėjant investicinės paramos apimtims, rizikos valdymo strategijos priemonės taps aktualesnės, nes Lietuvos ūkiams teks savo jėgomis užtikrinti reinvestavimo procesą. Todėl bus imtos kritiškiau vertinti reinvestavimo į žemės ūkio veiklą perspektyvos ir svarstomos dalies pajamų panaudojimo alternatyvioms veikloms galimybės, didės skolinimosi poreikis. Tai užtikrins didesnę kaimo politikos priemonių, remiančių veiklos diversifikavimą, teikiančių paskolos grąžinimo garantijas, populiarumą.

Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimas

Formuojant Lietuvos kaimo politiką bendradarbiavimo poreikis, visų pirma, buvo suvokiamas kaip pagalba mažiesiems ūkiams, nes smulkūs gamintojai, įgyvendindami bendradarbiavimo strategiją, gali gauti didesnę kainą už savo produkciją, pigiau įsigyti įvairių gamybai reikalingų išteklių ar išplėtoti veiklas, kurias pavieniui įgyvendinti trūko lėšų. Ypač daug smulkių ūkių kūrėsi po nepriklausomybės atgavimo pradėjus žemės ūkio reformą. Jie dominavo Lietuvos žemės ūkio produkcijos gamintojų struktūroje ir praėjus dešimtmečiui. 2003 m. žemės ūkio surašymas parodė, jog net 62,1 proc. ūkių dydis buvo nuo 1 iki 5 ha, 21 proc. – nuo 5 iki 10 ha ŽŪN. Esant tokiai situacijai žemdirbių kooperacija galėjo tapti svarbiu instrumentu didinant mažųjų ūkių galimybes išlikti gyvybingais ir surasti savo vietą rinkoje.

Remiantis kitų šalių patirtimi daug perspektyvų turėjo ir žemės ūkį aptarnaujantys kooperatyvai. Tačiau dar prieš įteisinant kooperaciją, 1992 m., buvo privatizuojamos valstybinės žemės ūkio aptarnavimo ir žemės ūkio produkcijos perdirbimo įmonės, kūrėsi akcinės ir uždarnosios akcinės bendrovės. Taip buvo prarastos galimybės atsirasti didelėms, daug narių turinčioms aptarnavimo ir produkcijos perdirbimo kooperatinėms įmonėms. Kooperacijos plėtra Lietuvoje pakrypo mažų kooperatinių įmonių žemės ūkio gamybai organizuoti ar paslaugoms jai teikti steigimosi kryptimi (Lietuvos žemės ūkis 1999: raida ir perspektyvos, 2000).

Svarbiausios Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo įgyvendintos kaimo politikos priemonės, skatinančios ūkius įgyvendinti bendradarbiavimo strategiją, pateiktos 4.23 lentelėje.

4.23 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės bendradarbiavimo strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.

- Lengvatinės paskolos kooperatyvams;
- Parama kooperatyvų investicijoms į žemės ūkio techniką.

1998–2003 m.

- Parama kooperatyvų investicijoms į žemės ūkio techniką;
- Lengvatinės paskolos bei subsidijos kooperatyvams;
- Mokymo ir konsultavimo kooperacijos klausimais finansavimas ir auditorių bei konsultantų paslaugų apmokėjimas;
- Mokslo tyrimų kooperacijos klausimais finansavimas;
- ŽŪPGF garantijos kooperatinėms bendrovėms (kooperatyvams).

2004–2013 m.

- Parama kooperatyvų investicijoms į žemės ūkio techniką;
- Parama kooperatyvų steigimuisi;
- Parama gamintojų grupėms;
- Parama produkcijos perdirbimo kooperatyvams.

Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimui skirtas priemonės Lietuva pradėjo taikyti trečiaisiais nepriklausomybės metais. 1993 m. birželio 1 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių įstatymas. 1994 m. šis įstatymas buvo papildytas 3(1) straipsniu, kuris apibrėžė žemės ūkio kooperatinių bendrovių statusą. Priėmus šią įstatymo pataisą buvo sukurtos išskirtinės galimybės žemės ūkio kooperatyvams pasinaudoti nacionaline parama, o vėliau ir ES paramos lėšomis. Žemės ūkio kooperatyvai buvo apibrėžti kaip pirminę žemės ūkio gamybą plėtojančios arba paslaugas žemės ūkio subjektams teikiančios kooperatiniais pagrindais veikiančios įmonės, kurių nariai yra susiję su žemės ūkio veikla. Susiaurinus kooperatinių bendrovių, kurios galėjo pasinaudoti ES paramos kaimui programomis, ratą iki žemės ūkio kooperatyvų, parama nebuvo skiriama daug kaimo gyventojams naudingų veiklų vykdančioms kooperatyvams, pvz., kredito unijoms ar vartotojų kooperatyvams.

Neturint modernių, tinklaveikos principu veikiančių, organizacijų patirties, šios paramos priemonių parinkimas daugiausia rėmėsi tarpukario Lietuvos patirtimi, kai valstybės institucijos aktyviai dalyvavo skatindamos žemdirbių kooperaciją (Šalčius,

1931). Pirmasis teisės aktas, įteisinęs ekonominę paramą kooperacijos plėtrai, priimtas 1994 m. Remiantis juo žemės ūkio kooperatinėms bendrovėms (kooperatyvams) buvo suteikta teisė konkurso tvarka gauti lengvatines paskolas. 1994–1996 m. teikiant paskolą nebuvo atsižvelgiama į kooperatyvų narių skaičių, tai leido net ir mažai narių turintiems kooperatyvams pretenduoti į dideles paramos sumas (Ribašauskienė, 2007).

1997–1999 m. lengvatines paskolas pakeitė investicinė parama. Subsidijos siekė iki 25 proc. investicijų vertės. Minėtu laikotarpiu paramos dydis buvo susietas su kooperatyvų dydžiu, ir tai paskatino narių skaičiaus augimą. Per 1994–1996 m. laikotarpį paramą gavusių kooperatinių bendrovių narių skaičius sumažėjo nuo 32 iki 12, o 1997–1999 m., priešingai, kooperatyvai ėmė stambėti ir paramą gavusių kooperatyvų vidutinis narių skaičius padidėjo iki 30 (Lietuvos žemės ūkis 1999: raida ir perspektyvos, 2000).

1999 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Lietuvos Respublikos žemės ūkio kooperacijos plėtros programą, kurią pavedė įgyvendinti Žemės ūkio ministerijai (ŽŪM) kartu su Žemės ūkio rūmais (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. balandžio 12 d. nutarimas Nr. 394). Programa numatė šias paramos priemones:

- lengvatinių paskolų teikimą bei subsidijas kooperatyvams;
- mokymo ir konsultavimo kooperacijos klausimais priemonių ir auditorių bei konsultantų paslaugų finansavimą;
- mokslo tyrimų kooperacijos klausimais finansavimą;
- ŽŪPGF garantijų kooperatinėms bendrovėms (kooperatyvams) teikimą.

Programos dokumente įvardijami laukiami rezultatai numatė ne tik kooperatyvų veiklos stiprėjimą bei kooperatyvų narių skaičiaus augimą, tačiau buvo tikimasi žemės ūkio produkcijos gamintojų veiklos funkcionavimo pagerėjimo. Buvo tikimasi, jog 10 proc. sumažės ūkininkų ir kitų žemės ūkio subjektų – kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) narių investicinės ir einamosios išlaidos, kadangi našiau ir racionaliau bus naudojamos žemės ūkio mašinos bei kiti gamybiniai pajėgumai, žemės ūkio produktai taps konkurencingesni, bus palankesnės kreditavimo, produkcijos perdirbimo ir pardavimo sąlygos, todėl padidės susikoooperavusių ūkininkų ir kitų žemės ūkio subjektų pajamos – nereikės produkcijos perdirbimo, pardavimo ir paslaugų teikimo tarpininkų. Programos rengėjai taip pat tikėjosi, jog, ją įgyvendinus, 20 proc. padidės ūkininkų, kitų kaimo gyventojų bei jų šeimų – kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) narių pajamos, pagerės kooperacijos įvaizdis, sparčiau formuosis ūkininkų solidarumas ir kaimo bendruomenės.

2001–2004 m. tikslinė finansinė parama šalies kooperatinėms įmonėms buvo teikiama kompensuojant dalį investicijų išlaidų. Reikalavimus ir sąlygas paramai gauti nustatė Kooperacijos plėtros tikslinio finansavimo taisyklės. Buvo mokamos dalinės kompensacijos už įsigytą ilgalaikį turtą, kompensuojant 25–60 proc. faktiškai padarytų išlaidų (Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2006, 2007).

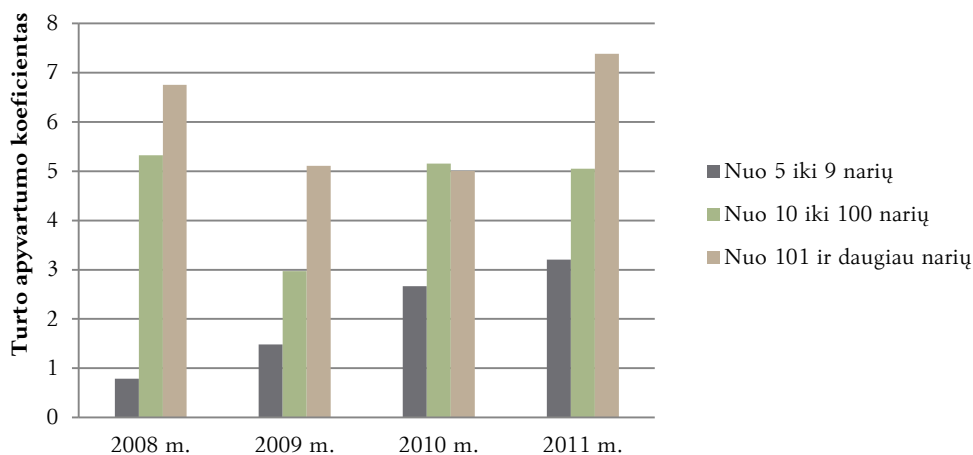
Atsižvelgiant į sunkumus, su kuriais susiduria kooperatyvai, ir menką ūkininkų motyvaciją kooperuoti, nuo 2006 m. buvo pradėta teikti parama kooperatyvų įsikūrimui, 5 m. finansuojant dalį veiklos išlaidų (Lietuvos Respublikos žemės ūkio mi-

nistro įsakymas „Dėl Valstybės paramos kooperacijai plėtoti teikimo taisyklių patvirtinimo“). Nuo 2007 m. ši parama buvo teikiama kaip valstybės pagalba gamintojų grupėms (Europos Komisija, 2007).

Lietuvos žemės ūkyje pradėjus taikyti ES paramos instrumentus, žemės ūkio kooperatyvai galėjo naudotis SAPARD, BPD 2004–2006 m. IV prioriteto, KPP 2004–2006 m. bei 2007–2013 m. kaimo plėtros programos parama. Pagal Lietuvos 2004–2006 m. BPD paramą gavo 16 kooperatyvų, paramos suma siekė 17,4 mln. Lt. Pagal KPP 2004–2006 m. paramą gavo 35 žemės ūkio kooperatyvai, paramos suma – 5,3 mln. Lt (Ribašauskienė, 2007). NMA duomenimis, KPP 2007–2013 m. lėšomis 2007–2012 m. buvo paremti 44 žemės ūkio kooperatyvų projektai, paramos suma sudarė 176,3 mln. Lt. Daugiausia buvo paremti žemės ūkio produkcijos perdirbimo projektai (26) – jiems atiteko 83,3 proc. visos žemės ūkio kooperatyvų gautos paramos sumos. 21 kooperatyvas, teikiantis žemės ūkio paslaugas, gavo paramą pagal priemonę „Žemės ūkio valdų modernizavimas“. Tokia parama sudarė 9,4 proc. visos kooperatyvams skirtos paramos lėšų. 7,2 proc. visų kooperatyvams tekusių paramos lėšų buvo agrarinės aplinkosaugos išmokos. Gamybiniai kooperatyvai pasinaudojo ir priemone „Pelno nesiekiančios investicijos“, tačiau ji tarp kooperatyvų buvo nepopuliari, buvo įgyvendinti tik 2 projektai, parama nesiekė 100 tūkst. Lt.

Kooperatyvai, kurie buvo pripažinti vaisių ir daržovių gamintojų grupėmis, galėjo pasinaudoti parama, teikiama ne tik Lietuvos, bet ir Europos Komisijos lėšomis. Parama skiriama siekiant paskatinti gamintojų bendradarbiavimą užtikrinant produkcijos kokybę, sustiprinant jų derybines galias rinkoje bei keičiantis informacija apie gamybos apimtis ir turimas atsargas, taip mažinant perprodukcijos riziką. Gamintojų grupės vaisių ir daržovių sektoriuje ES yra remiamos, kad sudarytų atsvarą stambėjantiems prekybos tinklams (NMA, 2013).

Nors bendradarbiavimo tarp Lietuvos žemdirbių mastas nebuvo didelis, pasirinkę šią strategiją ūkiai susikūrė išskirtines galimybes pagerinti savo funkcionavimą, nes kooperuojantis buvo plėtojamos veiklos, kurių ūkininkai atskirai įgyvendinti neturėjo pakankamai lėšų ir kurios gerino turto panaudojimą bei mažino išteklių poreikį. Žemės ūkio veikla pasižymi mažu turto apyvartumu. ES ŪADT duomenimis, vidutinis Lietuvos ūkių viso turto apyvartumo rodiklis 2004–2009 m. buvo 0,5, o vidutiniškai Lietuvos ūkyje jis svyravo apie 1. Kooperatyvų gaunamų pajamų ir turto santykis rodo, jog turto apyvartumo rodiklis svyravo nuo 2,2 iki 5,8, t. y. buvo net kelis kartus didesnis nei vidutiniškai žemės ūkyje ir kituose sektoriuose. Geriausias turto apyvartumas buvo didžiausių kooperatyvų, turinčių daugiau kaip 100 narių, grupėje. Blogiausiai išteklius panaudojo kooperatyvai, turintys 5–9 narius, tačiau ir šiuo atveju turto apyvartumas buvo beveik 4 kartus didesnis nei individualiai ūkininkaujančiųjų ūkiuose (4.24 pav.). Vis dėlto, lyginant trijų grupių apyvartumo rodiklius, akivaizdu, kad 10 narių yra per mažai, norint išnaudoti visas galimybes siekti bendradarbiavimo efekto, todėl kooperatyvai turėtų būti skatinami didinti savo narių skaičių. Deja, menka Lietuvos kooperatyvų veiklą charakterizuojanti duomenų bazė neleido tiksliau nustatyti, kokio narių skaičiaus grupėje pasireiškia didžiausias masto efektas.

4.24 pav. Žemės ūkio kooperatyvų turto apyvartumas pagal kooperatyvų narių skaičių 2008–2011 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis ŽŪIKVC duomenimis.

Lietuvos mokslininkų tyrimai rodo, jog kooperatyvai sukuria ne tik trumpalaikę, bet ir ilgalaikę papildomą ekonominę vertę savo nariams. 2007 m. ir 2010 m. LAEI mokslininkų atlikti tyrimai parodė, jog kooperatyvų nariams svarbi ne tik gaunama trumpalaikė ekonominė nauda (geresnės realizavimo sąlygos, didesnė kaina už realizuojamą produkciją ar garantijos, jog produkcija bus supirkta), bet ir naujos žinios, galimybė pasidalyti patirtimi, didesnis pasitikėjimas savimi ir kt. (4.24 lentelė) (Ribašauskienė, 2007; Kuliešis, Pareigienė, 2010). Ateityje tai taps svarbiu veiksniu, padedančiu gerinti kooperatyvų narių ekonominę situaciją.

4.24 lentelė. Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų narių gaunamos naudos įvertinimas 2010 m.

Kooperacijos nauda	Respondentų dalis, proc.
Geresnės produkcijos realizavimo sąlygos	80,6
Didesnė kaina už parduodamą produkciją	50,0
Produkcijos supirkimo garantijos	44,4
Naujos žinios	33,3
Galimybė pasidalyti patirtimi	27,8
Didesnis pasitikėjimas savimi	19,4
Racionalesnis turimos technikos ir kitų išteklių panaudojimas	13,9
Platesnis paslaugų pasirinkimas	13,9
Teisinė pagalba	11,1
Kita	8,6

Šaltinis: Kuliešis, Pareigienė. 2010.

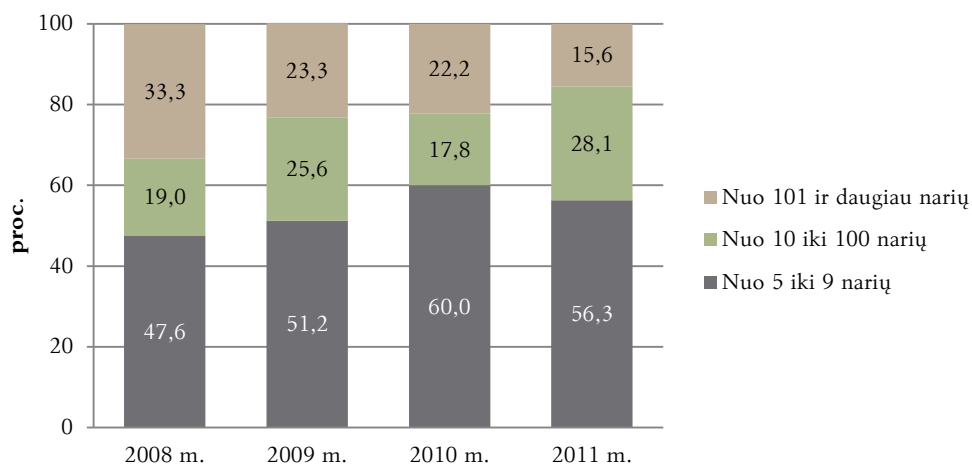
Lietuvos kaimo politikos priemonių analizė leidžia daryti išvadą, jog, teikiant paramą bendradarbiavimo strategijai įgyvendinti kaimo politikos priemonėmis, buvo keliamas tikslas didinti kooperatyvų bei jų narių skaičių, nes kuo didesnis skaičius, tuo daugiau ūkių gauna papildomą vertę dėl bendradarbiavimo. Tačiau patikimų duomenų, koks yra realiai veiklą vykdančių kooperatyvų bei jų narių skaičius, nėra. 2010 m. žemės ūkio surašymo metu buvo klausama ūkininkų apie jų dalyvavimą kooperatyvų veikloje. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, tik 2528 ūkiai nurodė, kad yra kooperatyvo nariai (4.25 lentelė). Tai sudaro 1,2 proc. didesnių nei 1 ha Lietuvos ūkių skaičiaus.

4.25 lentelė. Lietuvos ūkių narystė kooperatyvuose 2010 m.

Ūkių skaičius	Kelių kooperatyvų narys
2392	1
113	2
17	3
6	>=4

Šaltinis: Žemės ūkio surašymo duomenys, 2010.

Nuo 2006 m. atsiradus papildomiems reikalavimams žemės ūkio kooperatyvų statusui gauti, ŽŪIKVC įgaliotas rinkti informaciją apie šio statuso prašančius kooperatyvus. Tačiau dėl tokio prašymo kreipiasi tik paramos priemonėmis siekiantys pasinaudoti žemės ūkio kooperatyvai, todėl duomenys neatspindi viso vaizdo, kiek ūkininkų įgyvendino bendradarbiavimo strategiją ir kokia apimtimi. ŽŪIKVC duomenimis, 2008 m. Lietuvoje veikė 21 paramai gauti tinkamu pripažintas žemės ūkio kooperatyvas, o 2011 m. – 32.

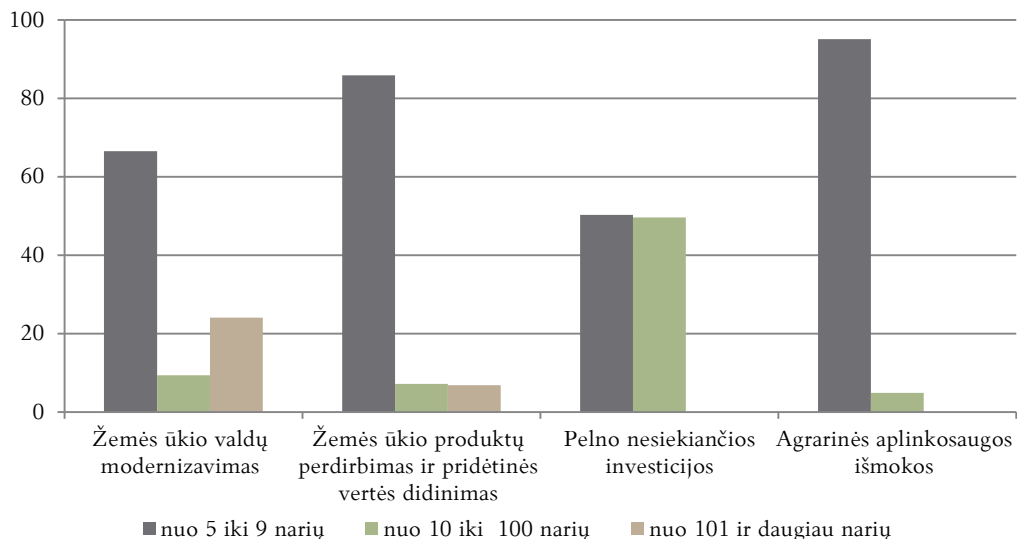

4.25 pav. Žemės ūkio kooperatyvų pasiskirstymas pagal narių skaičių 2008–2011 m., proc.

Šaltinis: ŽŪIKVC.

Didėjant minėtų kooperatyvų skaičiui, augo paramos prašančių kooperatyvų, kurie turi pagal įstatymo reikalavimus nustatytą minimalių narių skaičių. 2008 m. tokių kooperatyvų, kuriuos sudarė nuo 5 iki 9 narių, buvo 10, o 2011 m. – 18. Kooperatyvų, kuriuose buvo nuo 10 iki 100 narių, išaugo nuo 4 iki 7, o kooperatyvų, kurių narių skaičius viršijo 100, skaičius kito nedaug, o kooperatyvų struktūroje jų dalis sparčiai mažėjo (4.25 pav.).

Remiantis ŽŪIKVC duomenimis, atlikta kooperatyvų pajų dydžių analizė rodo, jog mažuosius, 5–9 narius turinčius, kooperatyvus steigia stambūs ūkiai. Šiems kooperatyvams yra būdingas didelė pajaus vertė, pvz., nuo 0,5 iki 2 mln. Lt. Jie sugebėjo sėkmingai pasinaudoti parama bendradarbiavimo strategijai įgyvendinti. NMA duomenimis, 2007–2012 m. jiems atiteko net 86 proc. visos kooperatyvams skirtos paramos pagal priemonę „Žemės ūkio produkcijos perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas“, 95 proc. – pagal priemonę „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“ ir 67 proc. – pagal priemonę „Žemės ūkio valdų modernizavimas“ (4.26 pav.). Kooperatyvų, gavusių paramą, vienam nariui tenkanti parama vidutiniškai sudarė 38,8 tūkst. Lt, o kooperatyvuose, turinčiuose 5–9 narius, vienam nariui tenkanti parama vidutiniškai sudarė 807,3 tūkst. Lt, t. y. beveik 21 kartą daugiau. Nuo 10 iki 100 narių turinčiuose kooperatyvuose vienam nariui teko po 60 tūkst. Lt, o 101 ir daugiau narių turinčiuose kooperatyvuose – 3,4 tūkst. Lt paramos. Tai rodo, jog remiant bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimą nepavyko jos panaudoti smulkiųjų ūkių ekonominei galiai stiprinti. Parama kooperacijai, kaip ir kitų strategijų skatinimo atvejais, daugiausia pasinaudojo stambūs ūkio subjektai.

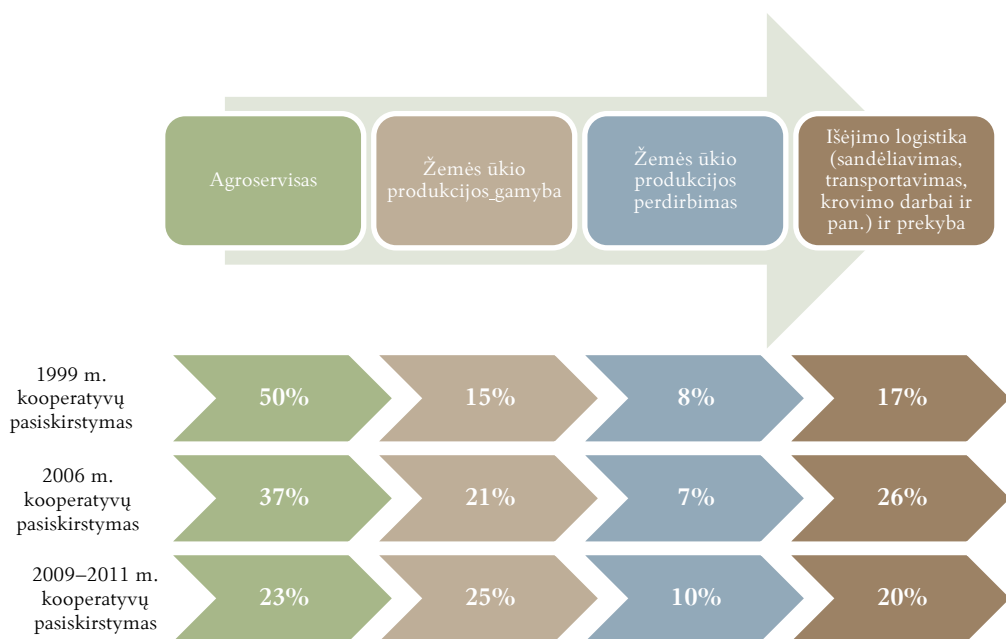

4.26 pav. Vienam kooperatyvo nariui tenkanti parama pagal priemones, atsižvelgiant į kooperatyvų dydį pagal narių skaičių 2007–2012 m., tūkst. Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis NMA ir ŽŪIKVC duomenimis.

Kuriantis pirmiesiems ūkininkų kooperatyvams buvo tikimasi, kad bus bendradarbiaujama gamybos stadijoje. Tačiau aktualiausia ir gyvybingiausia bendradarbiavimo strategijos organizacine konstrukcija, kaip ir priklausau, tapo tuo periodu sudėtingiausios vertės kūrimo stadijos: žemės ūkio paslaugų teikimas, žemės ūkio logistika ir pagamintos produkcijos pardavimas.

Į kokias vertės kūrimo stadijas ūkininkai apsisprendė koncentruotis organizuodami bendrą veiklą, pradžioje lėmė ir valstybės teikiamos paramos pobūdis. Teikiant paramą investicijoms į žemės ūkio techniką pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, žemdirbiai daugiausia kūrė agroserviso kooperatyvus, teikiančius žemės ūkio paslaugas, ir žemės ūkio produkcijos gamybos kooperatyvus. 1999 m. agroserviso paslaugomis užsiėmė net pusė visų veikusių kooperatyvų. Vėliau agroserviso kooperatyvų dalis mažėjo. 2006 m. šia veikla užsiėmė 37 proc. kooperatyvų, o tarp 2009–2011 m. įsisteigusių kooperatyvų tokių buvo tik 23 proc. Atsiradus galimybei kooperatyvams pasinaudoti parama produkcijai perdirbti ir prekybai plėtoti, taip pat gauti paramą narių konsultavimo bei mokymų veiklai, vis daugiau kooperatyvų savo veikla apėmė daugiau vertės kūrimo etapų. Didėjo kooperatyvų, vykdančių žemės ūkio veiklą, užsiimančių produkcijos perdirbimu ir prekyba, dalis (4.27 pav.). Taip pat augo dalis kooperatyvų, kurie savo veikloje sujungė keletą vertės kūrimo grandžių. 2006 m. tokių kooperatyvų buvo 8 proc., o tarp įsisteigusių 2009–2011 m. – 22 proc.

4.27 pav. Pagrindinės vertės kūrimo grandinės stadijos, kuriose ūkininkai bendradarbiavo

Šaltinis: parengta pagal Žemės ūkio rūmų duomenis.

Apibendrinant bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimo procesą Lietuvos žemės ūkio sektoriuje, galima teigti, kad į kooperatyvus susijungę ūkininkai ne tik išplėtojo veiklas, kurių nebūtų galėję įgyvendinti individualiai, bet ir gavo papildomos ekonominės naudos. Kooperacija leido pagerinti turimų išteklių naudojimą, kooperatyvuose pasiektas aukštas turto apyvartumas sudarė galimybes padidinti ir vidutinį turto apyvartumą besikooperuojančiuose ūkiuose. Tačiau šiai strategijai įgyvendinti skirtos priemonės į kooperacijos procesą įtraukė tik labai nedidelį ūkių skaičių, nes paramos teikimo mechanizmas neskatino kooperatyvų turėti daugiau narių. Susiejus paramos apimtį su kooperatyvo narių skaičiumi, ji būtų paskatinusi daug didesnių ūkių skaičių įgyvendinti bendradarbiavimo strategiją, daugiau paramos būtų atitekę mažesniems ūkiams.

Nors kooperacija yra priemonė, sudaranti galimybę padidinti kuriamą vertę mažesniuose ūkiuose, paramos modelis, ypač taikytas 2007–2013 m. laikotarpiu, paskatino didelių ūkių, siekusių panaudoti paramą kooperacijai kaip lėšų šaltinį žemės ūkio technikos ar įrengimų įsigijimui, kooperavimosi procesą. Kita vertus, remiantis kokybinių struktūrų metodu, bendradarbiavimo strategiją turime vertinti kaip vieną sudėtingiausių ir suprasti, kad ką tik įsisteigę ūkiai turi praeiti evoliucijos kelią, bandydami nuosavomis jėgomis siekti ūkio ekstensyvaus augimo ir veiklos intensyvinimo, pasirinkti specializaciją ir suvokti rizikos valdymo sudėtingumą. Tik nematydami galimybių individualiai suvaldyti tam tikrą savo ekonominės veiklos sričių ar apskritai praradę viltį išgyventi, jie tampa pasirengę imtis bendrų projektų. Kadangi didžiuosius ūkius valdo daugiau vadybos žinių turintys asmenys, jie evoliucijos kelią, įsisavinant keturias minėtas strategijas, praėjo greičiau ir ėmėsi įgyvendinti bendradarbiavimo strategiją. Galima tikėtis, kad artimiausiu metu daugės ir smulkesnių ūkių, kurių savininkai įsisavino paprastesnes strategijas, ir nematydami tolesnių jų tobulinimo galimybių, imsis bendradarbiavimo projektų. Todėl kaimo politikos priemonės bendradarbiavimui skatinti, pritaikytos prie smulkių ūkių specifikos, ateityje turėtų tapti svarbiu kaimo politikos instrumentu.

Inovacijų strategijos įgyvendinimas

Inovacijų strategija skirta perėjimui iš industrinio etapo į poindustrinį, todėl ji dar sudėtingesnė nei bendradarbiavimo. Norint organizuoti gamybą naudojant inovacijų strategiją tenka pripažinti naujo visuomenės evoliucijos etapo neišvengiamumą, suvokti pagrindinius jo skirtumus ir apibrėžti produktus, kurių gyvavimo ciklas eina į pabaigą. Kaip minėta pirmojoje dalyje, XX a. pabaigoje pagrindiniu visuomenei svarbiu produktu, kurio gyvenimo ciklas pateko į nuosmukio stadiją dėl agrarinio sektoriaus intensyvios veiklos, buvo laikomi kaimiškųjų regionų gamtos išteklių. Nepriklausomybės pradžioje vienu metu imtis dviejų iššūkių – agrarinio sektoriaus privatizacijos ir inovacijų strategijos, orientuotos į intensyvaus ūkininkavimo keitimą labiau gamtą tausojančiais metodais, įgyvendinimo buvo per daug sudėtinga. Tuo labiau, kad iki nepriklausomybės atgavimo buvo kreipiama mažai dėmesio į galimą neigiamą žemės ūkio poveikį aplinkai. Pirmaisiais nepriklausomybės metais dažniausiai buvo minima tik paviršinių ir požeminių vandenų užterštumo nitratais problema, atsiradusi dėl to, kad sovietiniais metais Lietuvoje buvo labai intensyvus, į pramoninę gyvulininkystę orientuotas žemės ūkis, ir dirvos erozija, nes tiriant dirvožemį buvo nustaty-

ta, jog 14 proc. Lietuvos žemių yra labai paveiktos erozijos dėl netinkamo žemės dirbimo (Žemės ūkio politikos apžvalga, 1996). Be to, gamtą tausojantis ūkininkavimas buvo suvokiamas kaip agrariniame sektoriuje sukuriamos produkcijos apimtis mažinantis veiksnys, o Lietuvos kaimo politika rėmėsi sovietiniu laikotarpiu įsisavintu principu – gaminti kuo daugiau ir kuo greičiau. Todėl klausimai apie tai, kiek žemės ūkio produkcijos reikia pagaminti, kad nekiltų valstybės saugumo problema dėl apsirūpinimo maistu, ir ar verta toliau palaikyti šalies agrarinę specializaciją, kai rinkos sąlygomis žemės ūkio sektorius priklauso prie mažiausiai pridėtinės vertės kuriančių sektorių, politiniu lygmeniu nebuvo rimtai svarstomi.

Saugumo problema dėl apsirūpinimo maistu nepriklausomybės pradžioje Lietuvai nebuvo aktuali, nes, Statistikos departamento duomenimis, 1990 m. šalies žemės ūkis daugelio rūšių produkcijos pagamino daugiau, nei suvartojo šalies gyventojai: 883 kg grūdų, 78 kg daržovių, 425 kg bulvių, 854 kg natūralaus pieno, 344 vnt. kiaušinių, 143 kg mėsos (skerdienos), skaičiuojant vienam gyventojui. Šių produktų suvartojimas, išskyrus daržoves, buvo kelis kartus mažesnis. Minėtais metais vienas Lietuvos gyventojas suvartojo 109 kg grūdų produktų, 147 kg bulvių, 306 vnt. kiaušinių, 90 kg mėsos ir mėsos produktų, 479 kg pieno ir pieno produktų, 79 kg daržovių.

Igyvendinant žemės restitucijos procesą ir formuojantis privatiems ūkiams, apsirūpinimas daugeliu maisto produktų smarkiai sumažėjo. Nuo 2000 m. augalininkystės produkcijos gamybos apimtys pamažu pradėjo didėti, nors gyvulininkystės produkcijos gamyba ir toliau išliko daug mažesnė nei 1990 m. Besikeičiantys vartotojų poreikiai, orientuoti į sveikesnę mitybą, lėmė, jog mažėjo gyvulininkystės produktų ir bulvių, o augo grūdų produktų, daržovių bei vaisių ir uogų vartojimas, todėl produkcijos gamybos apimtys buvo pakankamos, kad aprūpintų Lietuvos gyventojus svarbiausiais maisto produktais (4.26 lentelė).

4.26 lentelė. Maisto produktų suvartojimas vienam gyventojui 1990–2012 m., kg

<i>Produkcija</i>	<i>1990</i>	<i>1995</i>	<i>2000</i>	<i>2005</i>	<i>2010</i>	<i>2012</i>
Grūdai ir jų produktai	109,0	140,0	137,0	123,0	117,0	116,0
Daržovės	79,0	67,0	88,0	107,0	92,0	101,0
Bulvės	147,0	130,0	135,0	119,0	94,0	95,0
Vaisiai ir uogos	34,0	49,0	63,0	79,0	63,0	58,0
Kiaušiniai, vnt.	306,0	176,0	175,0	196,0	208,0	200,0
Mėsa ir jos produktai	90,0	53,0	50,0	75,0	74,0	73,0
Pienas ir jo produktai	479,0	244,0	272,0	290,0	278,0	303,0
Cukrus	43,5	24,3	27,9	27,9	28,7	30,1

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos žemės ūkio produkcijos gamybos apimtys, išskyrus daržoves, vaisius ir uogas, patenkino šalies gyventojų maisto poreikį, buvo galima mažinti intensyvios žemdirbystės plotus ir įgyvendinti inovacijų strategiją, skatinančią gamintojus orientuotis į tokius gamybos būdus, kurie leidžia užtikrinti tausojantį gamtinių išteklių naudojimą. Tačiau diskusijos apie tai, kiek iš tikrųjų verta gaminti

žemės ūkio produkcijos, Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo politiniu lygmeniu nevyko du dešimtmečius, toks klausimas apskritai buvo tapęs savotišku tabu. Priemonės, kuriomis buvo siekiama inovacijų strategijos tikslų, sutelktų į gamtinių išteklių reprodukcijos gerinimą, bent kiek didesnę mastą pasiekė tik pradėjus taikyti ES kaimo politikos nuostatas (4.27 lentelė).

4.27 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės inovacijų strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.

- Ekologinio ūkininkavimo rėmimas.

1998–2003 m.

- Ekologinio ūkininkavimo rėmimas.

2004–2013 m.

- Ekologinio ir kitų gamtą tausojančių ūkininkavimo būdų skatinimas;
- Žemės ir kitų gamtinių išteklių konservavimo skatinimas;
- Kraštovaizdžio tvarkymo darbų rėmimas.

Pirmieji inovacijų strategijos įgyvendinimo Lietuvos žemės ūkyje žingsniai buvo inicijuoti ne valdžios institucijų, bet pilietinio judėjimo. Tatulos fondo iniciatyva nuo 1993 m. Šiaurės Lietuvos karstinio regiono 194 tūkst. ha plote buvo įgyvendinama pirmoji bandomoji perėjimo į ekologinę žemdirbystę Vyriausybės finansuojama programa, kasmet skiriant subsidijas ir teikiant neprocentines paskolas teršalams pašalinti. 1997 m. Tatulos fondas buvo reorganizuotas į viešąją įstaigą „Tatulos programa“, o karstinio regiono projektas išplito po visą Lietuvą. Tačiau dėl menkų valstybės finansinių galimybių ekologinis ūkininkavimas nepasiekė bent kiek didesnio masto. Iki 2002 m. rugsėjo 1 d. buvo sertifikuoti 393 ekologinės gamybos ūkiai, 10 ekologiškų produktų perdirbimo įmonių, 5 natūraliosios produkcijos rinkėjai ir 6 įmonės, teikiančios pagalbinės medžiagos ekologinės gamybos ūkiams. Sertifikuotų ekologinės gamybos ūkių plotas 2002 m. sudarė 0,3 proc. bendro Lietuvos ŽŪN ploto.

2002 m. buvo patvirtinta Ekologinio žemės ūkio plėtros programa. Šioje programoje buvo numatyta sudaryti sąlygas gaminti ekologiškus žemės ūkio produktus, plėtoti jų perdirbimo, realizavimo ir sertifikavimo sistemą. Programos bendrasis tikslas rodo, kad priemonė buvo orientuota ne tiek į gamtos išteklių reprodukciją, kiek į Lietuvos siekį suformuoti naują ūkių specializacijos kryptį, paremtą ne mažomis sąnaudomis, o aukštos kokybės žemės ūkio ir maisto produktų gamyba ir patiekimu rinkai ir pasiūlyti vartotojams kokybiško, vietoje pagaminto maisto. Programoje išskirti tikslai integravo net tik specializacijos strategijai, bet ir rizikos valdymo bei bendradarbiavimo strategijoms būdingus tikslus, nes buvo siekiama ne tik padėti ūkininkams padidinti ekologinės produkcijos gamybos apimtį, bet ir sudaryti sąlygas žemdirbiams perdirbti savo ūkyje užaugintą produkciją, palengvinti ekologiškai ūkininkaujantiems produkcijos realizavimą, remti ekologinių ūkių bendradarbiavimą, mokyti gamintojus bei šviesti vartotojus. Programoje buvo numatyta, jog 2006 m. bendras ekologinės gamybos ūkių plotas sudarys iki 5 proc. visų šalies ŽŪN ir kartu bus kaip aplinkosaugos priemonė. Buvo tikimasi, jog ekologinės gamybos sektoriuje ir su juo

susijusioje perdirbimo pramonėje bus sukurta apie 8 tūkst. naujų darbo vietų, o ekologinės gamybos ūkių pajamos padidės 12–18 proc., specializuota duomenų bazė sudarys prielaidas informacijos kaupimui ir sklaidimui įvairioms tikslinėms grupėms (perdirbėjams, prekybininkams, vartotojams) ekologiškų produktų ir jų ženklų reklama padės formuoti visuomenės nuomonę apie ekologiškų produktų naudą sveikatai ir veiks kaip prevencinė sveikatos apsaugos priemonė, ekologinė gamyba taps vienu iš alternatyvių darbo vietų ir pajamų kūrimo šaltinių ir padės sumažinti socialinės paramos poreikį (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl ekologinio žemės ūkio plėtros programos patvirtinimo).

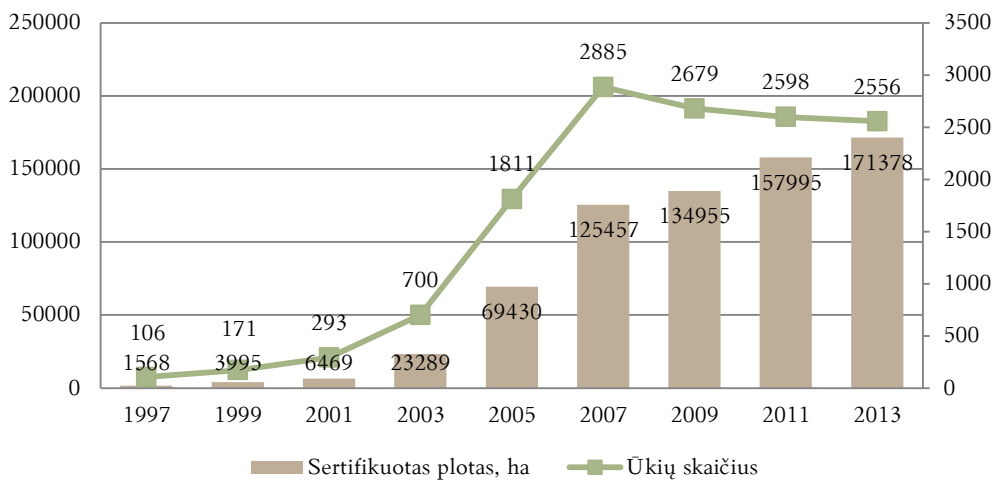
2004–2006 m. ir 2007–2013 m. programiniais laikotarpiais inovacijų strategijos priemonių įgyvendinimą lėmė išaugęs ES dėmesys aplinkosaugai. ES reglamentai apribojo galimybę šalims narėms ignoruoti aplinkosaugos priemones, nustatydami minimalią nuo visų valstybės kaimo vystymui skiriamų lėšų dalį, naudojamą aplinkosaugos tikslams. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1698/2005 dėl Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) paramos numatė, jog šios programos II krypties priemonėms, daugelis kurių atitinka inovacijų strategijos tikslus, privalo būti skiriama ne mažiau nei 25 proc. programos lėšų.

Lietuvoje kaimo vystymui skirtų programų lėšomis buvo finansuota daug aplinkosaugos priemonių, kurių tikslas buvo kompensuoti žemdirbiams dėl papildomų aplinkosauginių reikalavimų taikymo atsiradusias išlaidas ar negautas pajamas bei padengti dalį aplinkosauginių reikalavimų įgyvendinimui būtinų investicijų. Buvo remiamas ūkininkavimas *Natura* teritorijose, nepelno investicijos miškuose. Lietuva, vykdydama ES reikalavimus, 2007–2013 m. kaimo plėtros programos kryptį „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“ skyrė 2771 tūkst. Lt, o tai sudarė 35 proc. programos lėšų. Tačiau daugiau nei trečdalis šių lėšų atiteko vienai iš priemonių, kuri iš dalies sutapo su intensyvaus augimo strategijos politikos, siekiant paskatinti industrializavimą, tikslais ir buvo panaudota jiems pasiekti teikiant paramą ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse.

Aplinkosauginės priemonės, išskyrus paramą ekologiškai ūkininkaujantiems, buvo mažai populiarios tarp Lietuvos ūkininkų. SAPARD bei KPP 2004–2006 m. numatyti rodikliai nebuvo pasiekti (KPP 2004–2006 m. galutinio (*ex-post*) įvertinimo ataskaita, 2008). Analogiškos tendencijos išliko 2007–2013 m. programiniu laikotarpiu. Pvz., per 2007–2013 m. buvo panaudota 67 proc. priemonei „*Natura* 2000 išmokos“, 70 proc. – priemonei „Pelno nesiekiančios investicijos miškuose“ ir 24 proc. – priemonei „Miškų aplinkosaugos išmokos“ numatytos sumos. Šiomis ir kitomis inovatyvų požiūri į ūkininkavimą skatinančiomis priemonėmis Lietuvoje mažai domėtasi. Per minėtą laikotarpį tik 171 pareiškėjas vykdė priemonę „Pelno nesiekiančios investicijos miškuose“, 264 – „Miškininkystės potencialo atkūrimas ir prevencinių priemonių įdiegimas“, 309 – „Miškų aplinkosaugos išmokos“.

Ekologinis ūkininkavimas buvo viena iš kaimo politikos priemonių, kuri susilaukė išskirtinio Lietuvos valstybinių institucijų ir ūkininkų dėmesio. Pradėjus paramai naudoti ES lėšas, ekologinių ūkių rėmimui tiek 2004–2006 m., tiek 2007–2013 m. laikotarpiu buvo skirta reikšminga programai įgyvendinti skirtų lėšų dalis. NMA duomenimis, 2004–2006 m. laikotarpiu ekologinių ūkių rėmimui buvo skirta 14,4 proc. visų KPP 2004–2004 ir BPD 4 prioritetui numatytų lėšų. KPP 2007–

2013 m. laikotarpiu buvo finansuojama beveik 12 tūkst. paramos gavėjų, o šiai priemonei skirta suma siekė 5,8 proc. programai skirtų lėšų. Tačiau pradėjus teikti paramą ES lėšomis, nebuvo laikomasi ankstesnėje nacionalinėje Ekologinio žemės ūkio plėtros programoje numatyto paramos kompleksškumo, ir inovacijų strategijos tikslas papildomas kitų, tuo laikotarpiu Lietuvai aktualių strategijų tikslais, visų pirma – perspektyvios specializacijos krypties stiprinimu. Tai nulėmė ES mastu naudojamas paramos modelis, pagal kurį išmokos buvo susietos su ekologinių pasėlių plotu. Kadangi daugelis Lietuvai aktualių specializacijos, rizikos valdymo ir bendradarbiavimo problemų senosiose ES šalyse buvo sėkmingai išspręstos ankstesnėmis kaimo politikos priemonėmis, patvirtintas toks paramos ekologiniams ūkiams modelis, kuris geriausiai atitiko inovacijų strategijos tikslą – plėsti teritoriją, kurioje naudojami mažiau gamtą alinantys gamybos būdai.

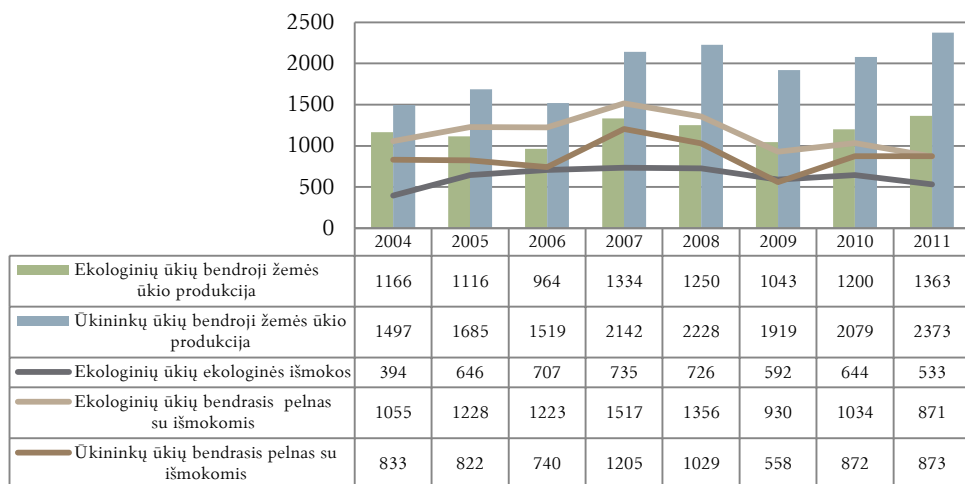
4.28 pav. Ekologinių ūkių skaičius ir sertifikuotas plotas Lietuvoje 1997–2013 m.

Šaltinis: VŠĮ „Ekoagros“.

Ekologinio ūkininkavimo skatinimo priemonės davė rezultatą. Ekologinio ūkininkavimo tempai Lietuvoje buvo vieni didžiausių ES. 1997 m. Lietuvoje veikė 106 ekologiniai ūkiai, kurie valdė 1568 ha sertifikuotų ŽŪN. Iki 2013 m. ekologinių ūkių skaičius išaugo 24 kartus, iki 2556 ūkių, o sertifikuotų ŽŪN plotas išaugo 109 kartus – iki 171,4 tūkst. ha (4.28 pav.). Ypač sparčiai ekologinių ūkių skaičius augo 2003–2007 m. Vėlesniu laikotarpiu ūkių skaičius pradėjo mažėti, nors sertifikuotų ŽŪN plotai vis dar didėjo. Tai rodo, jog sparčiai augo vidutinis ekologinio ūkio dydis. 2013 m. jis siekė 67 ha – buvo 4,5 karto didesnis nei 1997 m.

Nuo 2007 m., suvokus, jog daugelis ūkių nepateikia rinkai jokios produkcijos, ekologiškai ūkininkaujantiems kaip privaloma sąlyga ekologinėms išmokoms gauti buvo pradėtas taikyti reikalavimas pateikti produkcijos pardavimo faktą įrodančius dokumentus (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2007 m. balandžio 6 d. įsakymas Nr. 3D-152 „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemo-

nės „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“ programų „Kraštovaizdžio tvarkymas“, „Ekologinis ūkininkavimas“ ir „Rizikos vandens telkinių būklės gerinimas“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“). Tai leido pradėti derinti inovacijų strategijos tikslus su specializacijos strategijos tikslais. Atotrūkis tarp ekologiniuose ir tradiciniuose ūkiuose gaunamo pelno 2004–2009 m. kasmet keitėsi pirmiesiems palankia linkme ir darė ekologinį ūkininkavimą vis patrauklesne veikla. 2004–2011 m. ekologinių ūkių bendrasis pelnas su išmokomis, tenkantis 1 ha, buvo didesnis (išskyrus 2011 m.) nei tradicinių ūkių. 2006 ir 2009 m. šis skirtumas siekė net 1,6 karto (4.29 pav.).

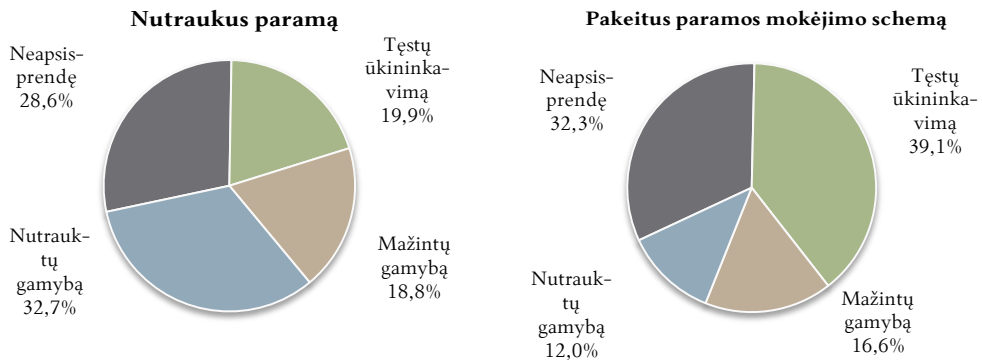

4.29 pav. Ekologinių ir visų ūkininkų ūkių ekonominiai rodikliai 2004–2011 m., Lt/ha

Šaltinis: Lietuvos ŪADT duomenys.

Tačiau teigti, kad kaimo politikos priemonės padėjo Lietuvoje įtvirtinti ekologinės produkcijos specializacijos kryptį, dar anksti. Lietuvos mokslininkų atlikti ekologiškai ūkininkaujančių elgsenos tyrimai rodo, jog didelė dalis ūkininkų Lietuvoje apsisprendžia ekologiškai ūkininkauti dėl paramos ir, nutraukus paramą ar pakeitus paramos mokėjimo schemą, atsisakytų ekologinės produkcijos gamybos ar mažintų jos apimtį (4.30 pav.) (Skulskis, Vitunskienė, 2008).

Nepaisant didelės paramos 2004–2011 m. ekologiniuose ūkiuose sukurta žemės ūkio bendroji produkcija 1 ha ŽŪN išliko stabili. Tai leidžia daryti prielaidą, jog natūrinės produkcijos apimtys mažėjo, nes žemės ūkio produkcijos kainos per šį laikotarpį augo. Statistikos departamento duomenimis, vidutinė bulvių supirkimo kaina išaugo 2,7 karto, vaisių ir uogų (kartu) ir grūdų – po 1,9 karto, daržovių – 1,5 karto. Tai buvo susiję ir su paramos modeliu. Kadangi subsidijų teikimas mažai priklausė nuo pagamintos produkcijos kiekio, ekologiniai ūkiai, siekdami padidinti gaunamą pelną, mažino gamybos išlaidas, tačiau tai dažnai reiškė, kad tokiuose ūkiuose ūkininkaujama ekstensyviai.

4.30 pav. Respondentų nuomonė dėl ekologinio ūkininkavimo perspektyvų, proc.

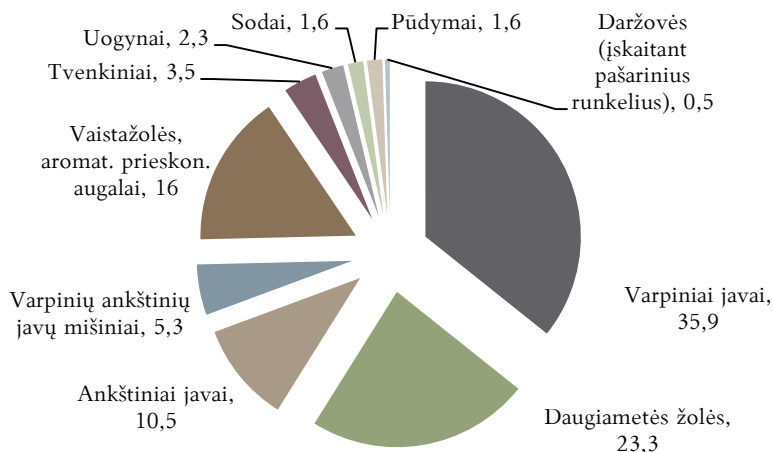
Šaltinis: Skulskis, Vitunskienė, 2008.

Per menkas dėmesys inovacijų ir specializacijos strategijų tikslų derinimui Lietuvoje padarė ekologinio ūkininkavimo skatinimo priemonę mažai veiksmingą gerinant gamtinių išteklių reprodukciją. Ekologiškų produktų gamyba turi būti vykdoma laikantis gamtai draugiškų technologinių reikalavimų, tokių kaip sėjomaina, organinių trąšų ir apsaugos priemonių naudojimas ir kt. Ekologinių ūkių ŽŪN struktūros pokyčiai pastaraisiais metais rodo, jog ji vis labiau panašėja į tradicinių ūkių. 2002 m. didžiausią dalį sertifikuotų plotų struktūroje sudarė žalienos – 46,5 proc., varpiniai javai – 24,5 proc., pūdymai – 8,8, proc., daržovės, bulvės, ankštiniai javai – 8,1 proc., sodai ir uogynai – 5,2 proc. 2011 m. žalienos jau tesudarė 23,3 proc. Šis rodiklis buvo net šiek tiek mažesnis nei tradiciniuose ūkiuose, nes vidutiniškai Lietuvoje pievoms ir žalienoms 2011 m. teko 21 proc. ŽŪN. Pūdymams teko tik 1,6 proc. visų sertifikuotų ekologinių ŽŪN, o daugiau kaip pusę sertifikuotų plotų (51,7 proc.) sudarė javai ir jų mišiniai (4.31 pav.).

Ekologinių ŽŪN struktūroje sumažėjus pūdymų ir žalienu ir keletą metų dominuojant javų pasėliams, kelia abejonių ūkininkų pastangos naudoti ekologinio ūkininkavimo principus atitinkančias sėjomainas ir užtikrinti kitus reikalavimus. Tokia situacija menkina didžiulę paramą gavusio ekologinio ūkininkavimo indėlį sprendžiant gamtinių išteklių išsaugojimo ateities kartoms uždavinį.

Siekiant inovacijų strategijos tikslų, taip pat buvo įgyvendinama priemonė „Natura 2000“. Rūpinantis bioįvairovės išsaugojimu, Lietuvoje buvo steigiamos saugomos teritorijos vietovėse, atitinkančiose Europos ekologinio tinklo „Natura 2000“ atrankos kriterijus. Kuriant šio tinklo dalį Lietuvoje buvo padaryta didelė pažanga: išskirtos 406 vietovės, atitinkančios buveinių apsaugai svarbių teritorijų (BAST) atrankos kriterijus, ir nustatytos 82 paukščių apsaugai svarbios teritorijos (PAST). Bendras jų plotas – 811,8 tūkst. ha, arba 12,4 proc. Lietuvos teritorijos (Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo 2008–2010 m. ataskaita, 2012). ŽŪN plotas 2011 m. „Natura 2000“ tinklo vietovėse sudarė 147 tūkst. ha, arba 4,4 proc. viso Lietuvos ŽŪN ploto, o žemės ūkio veikla buvo ribojama maždaug 54 tūkst. ha ŽŪN. Miškai čia užima 491 tūkst. ha, arba 25 proc. viso Lietuvos miškų ploto. Įprasta miško ūkinė

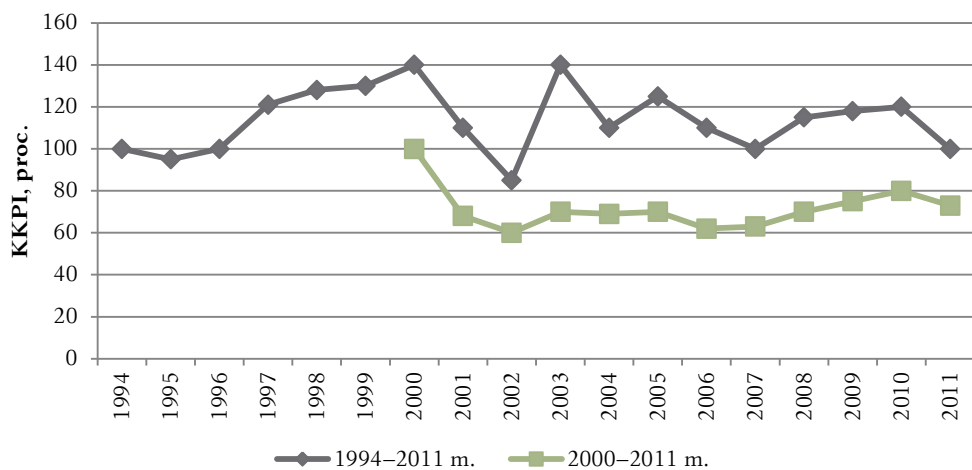
veikla yra apribota apie 91,5 tūkst. ha miškų. Pretenduojuojantys į paramą ūkininkai ir miško savininkai buvo skatinami pritaikyti gamybos procesą bioįvairovės ir krašto-vaizdžio saugojimui, kompensuojant jų dėl ūkininkavimo apribojimų prarastas proc. „Natura 2000“ tinklui priskirtų ŽŪN ir 42 proc. miškų.

4.31 pav. Ekologinių sertifikuotų plotų struktūra 2011 m., proc.

Šaltinis: VŠĮ „Ekoagros“ duomenys.

Kaip minėta, žemės ūkio produkcijos gamintojų funkcionavimo sėkmę taikant inovacijų strategiją, pereinant nuo industrializaciją skatiniančios politikos prie žinių visuomenės kūrimą kaime skatinančios politikos, parodo geresnė kaimiškųjų regionų gamtos išteklių reprodukcija. Vertinant šios strategijos įgyvendinimo rezultatus, susiduriame su rodiklių, leidžiančių vertinti jos sėkmę, problema, nes šiuo atveju siekiama ne tik ūkininkui svarbiausio išteklius – ŽŪN reprodukcijos, bet ir kitokios gamtą tausojančių ūkininkavimo būdų visuomenei teikiamos naudos, kuri pasirodo analizuojant gamtinių išteklių pokyčius jų kultūrinės ir biologinės įvairovės išsaugojimo, tinkamumo kurti gyvenamąją vietą ar ilsėtis, plėtoti turizmo ar sveikatos paslaugas ir kitais aspektais. Dalis paminėtų gamtinių išteklių yra viešosios paslaugos ar prekės ir neturi rinkos vertės. Todėl analizuojant pokyčius teko remtis atskirų gamtos išteklių būklės vertinimo studijų išvadomis ir naudoti pavienius natūrinius rodiklius. Deja, tokių studijų ir duomenų bazių kol kas nedaug, kaimiškųjų regionų gamtos išteklių reprodukcija Lietuvoje dar mažai tyrinėta.

4.32 pav. Lietuvos kaimo paukščių populiacijų indikatorius reikšmių dinamika 1994–2011 ir 2000–2011 m.

Šaltinis: Lietuvos ornitologų draugija.

Lietuvos kaimo politikos pastangos išsaugoti bioįvairovę sudarė galimybes didėti kai kurių paukščių (gandrų, pievinių kalviukų ir geltonųjų kielių) populiacijai. Tačiau Lietuvos ornitologų draugija, atlikusi tyrimą, nustatė, jog nuo 2003 m. vykstantį gana tolygų bendrą populiacijų mažėjimą reikėtų laikyti vis labiau neigiamai pasireiškiančio žemės ūkio veiklos poveikio iliustracija. 2000–2011 m. paukščių populiacijų indikatorius kreivė (4.32 pav.) rodo, jog Lietuvoje nuo 2000 m. prie agrarinio kraštovaizdžio prisitaikiusių paukščių populiacijų bendra būklė pablogėjo (indikatoriaus reikšmė sumažėjo 28 proc. punktais) („Biologinės įvairovės poveikio rodiklio „paukščių populiacija žemės ūkio naudmenose“ identifikavimas 2010–2011 metais“ galutinė ataskaita, 2012).

Lietuvos darnaus vystymosi strategijos 2008–2010 m. ataskaitoje pabrėžiama, jog saugomų teritorijų būklę reikšmingai paveikė tradicinės gyvensenos ir ūkininkavimo kaimuose pasikeitimai: visoje šalyje mažėjant kaimo gyventojų ir nykstant smulkiems ūkiams, vertingi saugomų teritorijų kraštovaizdžiai prastėja dėl žemės apleidimo, nyksta ir saugomi biologinės įvairovės objektai, priklausantys nuo ekstensyvaus ūkininkavimo tęstinumo. Didžiausi biologinės įvairovės ir kraštovaizdžio praradimai patiriami, kai apleidžiamos natūralios pievos ir ganyklos, ypač šlapios, kai jos savaimė užželia sumedėjusia augalija ar dirbtinai užsodinamos mišku. Su žemės ūkio plotų apleidimu susiję neigiami kraštovaizdžio pokyčiai ryškiausi saugomose teritorijose, kurios yra kalvotuose, mažo derlingumo ar dėl kitų priežasčių nepalankiuose ūkininkauti Lietuvos regionuose. Ataskaitos autoriai daro išvadą, jog saugomų teritorijų gyventojai iki šiol per mažai dalyvauja tų teritorijų veikloje ir tai dažnai lemia priešiškas jų nuostatas.

Nors Lietuvoje buvo įgyvendinama nemažai inovacijų strategijos priemonių, skatinančių labiau tausoti gamtos išteklius, tačiau jos neatsvėrė tradiciniame ūkyje sparčiai augančio chemizacijos masto. Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijos įgy-

vendinimo 2008–2010 m. ataskaitoje yra įvardijama, jog per pastarojo dešimtmečio ikikrizinį laikotarpį pesticidų ir trąšų naudojimas sparčiai augo. Per krizės laikotarpį trąšų naudojimas pradėjo mažėti, tačiau daugiausia tik dėl fosforo ir kalio trąšų žymaus naudojimo mažėjimo, o azotinių trąšų naudojimas stabilizavosi ties 210–225 tūkst. t per metus riba. Azotinių trąšų perteklius ir kalio bei ypač fosforo trūkumas yra dirvožemio ir augalų derlingumo mažėjimo rezultatas (Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo 2008–2010 m. ataskaita, 2012). Naudojant nesubalansuotas trąšas su santykinu azoto pertekliumi, padidėja azoto išplovimas į gruntinius ir paviršinius vandenis. Ataskaitoje konstatuojama, jog azoto prietaka Lietuvos upėmis į Kuršių marias ir Baltijos jūrą pradėjo akivaizdžiai didėti ir nuo 2004 m. iki 2010 m. išaugo beveik dvigubai. Nitratų koncentracija upių vandenyje per pastarąjį dešimtmetį beveik nesumažėjo, nes būtent nitratų daugiausia patenka iš pasklidusios taršos šaltinių, t. y. dėl suintensyvėjusio ŽŪN tręšimo mineralinėmis trąšomis. Ataskaitoje daroma išvada, kad žemės ūkio poveikio aplinkai kontrolė ir ypač azoto junginių išplovimas į gruntinius ir paviršinius vandenis turi būti sustiprinta. Vertinant kaimo politikos pastangas išsaugoti dirvožemio derlingumą svarbu atsižvelgti į žemės ūkio surašymo metu nustatytą aplinkybę, jog didindami azotinių trąšų naudojimą, Lietuvos ūkiai tik nedidelėje ariamosios žemės dalyje taiko sėjomainas. 2010 m. net penktadalis Lietuvos ūkių netaikė sėjomainos, 28,0 proc. sėjomainą taikė mažiau nei 25 proc. ariamosios žemės ploto, 15,2 proc. – nuo 20 iki 50 proc., 9,2 proc. ūkių – nuo 50 iki 75 proc. ir 17,5 proc. – daugiau nei 75 proc. ariamosios žemės.

Apibendrinant kaimo politikos, skirtos paskatinti žemės ūkio produkcijos gamintojus įgyvendinti inovacijų strategiją, rezultatus, galima daryti išvadą, kad priemonės nesugebėjo paskatinti tokių pokyčių organizacinėje gamintojų konstrukcijoje, jog galima būtų konstatuoti esminius teigiamus pokyčius gamtinių išteklių reprodukcijoje, vertinant ją ateities kartų požiūriu. Todėl ateities kaimo politikos formuotojų laukia svarbus darbas plėtojant ir geriau pritaikant inovacijų strategijos priemones prie Lietuvos ekonominių ir socialinių sąlygų. Konstruojant paramos mechanizmus ir planuojant lėšas svarbu atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad pereinant iš agrarinės visuomenės į industrinę, pagrindiniu produktu, patekusių į nuosmukio stadiją, buvo primityvūs žemės ūkio padargai. Naujų mechanizmų naudojimą skatino rinkos jėgos, ūkiai, nediegiantys industrinio laikotarpio pradžiai būdingų inovacijų, negalėjo ilgai išlikti gyvybingi. O pereinant iš industrinės visuomenės į poindustrinį etapą didžioji dalis į nuosmukio stadiją patekusių gamtinių išteklių savybių labiau svarbios kaip visuomeninės gėrybės. Rinka į jų praradimą nereaguoja tiesiogiai arba reakcija pasireiškia labai pavėluotai, kai situaciją sunku pataisyti. Todėl šį kartą rinkos jėgų skatinamąjį poveikį diegiant inovacijas, orientuotas į tausojančių žemės ūkio gamybos būdų naudojimą, turi atlikti kaimo politikos priemonės.

4.3. Lietuvos kaimo politika, grindžiama žinių visuomenės paradigma

Istorinė Lietuvos kaimo raida lėmė, jog kaimo politikoje tuo pačiu metu tenka siekti tiek politikos, spartinančios industrializavimą, tiek žinių visuomenės kūrimą kaime skatinančios politikos tikslų. Dėl šios priežasties, nors kaimo politikoje dominuoja sektorinis požiūris, mažėjantis žemės ūkio vaidmuo kaimo ekonomikoje verčia sustiprinti regioninę kaimo politikos dimensiją, nukreipiant bent nedidelę dalį paramos lėšų priemonėms, svarbioms ne tik žemdirbių, bet ir kitų kaimo gyventojų gerovės kūrimui. Be to, veikia ir atvirkštinis ryšys – blogėjanti kaimiškojo regiono demografinė, ekonominė ir socialinė situacija neigiamai veikia ir žemės ūkio veiklą (Jasaitis, Ratkevičienė, 2012). Regioninė kaimo politikos paradigma leidžia, pasitelkus holistinį požiūrį, integruoti žemės ūkio reguliavimui skirtas kaimo politikos priemones su kitomis priemonėmis, nukreiptomis į socialines ir demografines gyvenimo kaime sferas, aplinkosaugą bei kultūrą. Platesnis, ne vien tik su agrarinio sektoriaus potencialo panaudojimu ir didinimu susijęs kaimiškųjų teritorijų, traktavimas atveria daugiau alternatyvų jų vystymuisi, pasitelkiant žinioms imlias veiklas, plėtojant ir agrarinio sektoriaus galimybes.

Kaimiškumas, kaip kriterijus politikai formuoti, Lietuvoje buvo paminėtas 2000 m. priimtame Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatyme (Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatymas). Vienas pagrindinių įstatyme įvardytų nacionalinės regioninės plėtros politikos tikslų – plėtoti kaimiškuosius regionus pertvarkant ir restruktūrizuojant jų ūkį, reformuojant žemės ūkio gamybą, perdirbamąją pramonę ir rinkodaros struktūras, skatinti naujų verslų bei paslaugų kūrimąsi kaime. Tačiau įstatyme nebuvo apibrėžta kaimiškųjų regionų samprata. Įstatymas numatė, jog regionas – valstybės teritorijos integrali dalis, kurioje įgyvendinama nacionalinė regioninė plėtros politika ir teikiama pagalba, atitinkanti regionų plėtros tikslus, o pagrindiniai teritoriniai dariniai, kuriuose įgyvendinama nacionalinė regioninė politika, yra apskritys (Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 1994).

Kadangi pagal administracinę sandarą kaimas Lietuvoje yra suprantamas ne kaip regionas, o kaip tam tikro dydžio gyvenvietės, patenkančios į įvairių regionų teritoriją, jis netapo regioninės politikos objektu.

2002 m. priimta nauja Regioninės plėtros įstatymo redakcija išplėtė regiono sąvoką nuo administracinio iki ekonominio ir socialinio vieneto. Buvo naujai suformuluotas nacionalinės regioninės politikos tikslas, numatant, jog regioninė politika – tai valstybės institucijų ir kitų subjektų tikslinė veikla, kuria daromas diferencijuotas poveikis valstybės regionų socialinei ir ekonominei plėtrai, siekiant mažinti regionų socialinius ir ekonominius skirtumus bei išsivystymo netolygumus pačiuose regionuose, skatinti visoje valstybės teritorijoje tolygią ir tvarią plėtrą. Šioje įstatymo redakcijoje kaimiškųjų regionų raida, kaip regioninės politikos tikslas, jau nebuvo paminėta. Toks tiks-

las taip pat nepaminėtas ir 2005 m. gegužės 23 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 575 patvirtintoje Lietuvos regioninės politikos iki 2013 m. strategijoje, kuria siekiama sudaryti sąlygas vykdyti kryptingą nacionalinę regioninę politiką Lietuvoje. Šioje strategijoje numatytas Lietuvos regioninės politikos ilgalaikis tikslas – užtikrinti aukštą gyvenimo kokybę visos šalies teritorijos gyventojams ir pasiekti, kad iki 2013 m. nė vienoje Lietuvos apskrityje:

- vidutinis gyvenimo standartas, nustatytas pagal vidutines metines gyventojų darbo pajamas, nebūtų mažesnis nei 75 proc. šalies vidurkio;
- nedarbo lygis nebūtų daugiau kaip 35 proc. didesnis už vidutinį šalies.

Lietuvos regioninės politikos ašimi tapo parama probleminėms (tikslinėms) teritorijoms, išskiriamoms pagal Vyriausybės nustatytus kriterijus. Būtina atkreipti dėmesį, jog nustatant jų išskyrimo kriterijus Lietuvoje buvo naudojami rodikliai, atspindintys ne ekonominės ir socialinės situacijos priežastis, o pasekmes. Pvz., Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. sausio 31 d. nutarimu Nr. 96 buvo patvirtinti tokie probleminių teritorijų išskyrimo kriterijai:

- vidutinis metinis registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis turi būti didesnis už šalies vidurkį 60 proc. ir daugiau;
- vidutinis metinis socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis turi būti didesnis už šalies vidurkį 60 proc. ir daugiau;
- materialinės investicijos 1 gyventojui.

Tačiau nedarbo priežastys ar socialinių pašalpų gavėjų skaičius regione skiriasi priklausomai nuo regiono specifikos, kurią galime pamatuoti regiono kaimiškumą nusakančiais rodikliais: pvz., mažu gyventojų tankumu regione, geografinė regiono padėtimi ar dideliu ekonomikos agrariškumo laipsniu (Melnikienė et al., 2011). Kai regioninė politika formuojama diferencijuojant paramos priemones pagal regiono kaimiškumo laipsnį, galima geriau įvertinti regiono potencialą ir atsižvelgti į specifinius jo vystymo poreikius.

Nors kaimas ar kaimo regionai Lietuvoje nepatenka į regioninės politikos sritį, tačiau nuo 2007 m. įgyvendinant ES politiką tam tikros kaimui skirtos priemonės buvo pradėtos taikyti pagal Sanglaudos skatinimo veiksnių programą. Šios priemonės rėmėsi Lietuvoje galiojančia miesto – kaimo samprata ir buvo skirtos infrastruktūrai kaimo gyvenvietėse, turinčiose daugiau nei 500 gyventojų, pagerinti ir kaimo gyventojų mokymosi prieinamumui didinti.

Norėdami įvertinti naudotų priemonių įtaką susiduriame su kaimo regiono, kaip kaimo politikos objekto, identifikavimo problema. Nors atsižvelgiant į EBPO rekomendacijas (OECD, 1994, 2010) ES šalys yra pritaikę regionų suskirstymo į kaimo ir miesto regionus grupavimo principą NUTS 3 ar LAU 2 lygiu, o Lietuvos mokslininkai yra parengę rekomendacijas dėl kaimiškumo kriterijais paremto regionų tipologijų sudarymo ir jų taikymo kaimo politikos įgyvendinimui (Vidickienė, 2012), tačiau Lietuvoje kaimo politikos sprendimams regionų grupavimas į kaimo ir miesto regionus nėra naudojamas. Dabar naudojama kaimo samprata nesukuria galimybių vertinant kaimo politiką atsižvelgti į jos poveikį žinių visuomenės stiprinimui, ypač į tai,

kiek parama skatina kaimo regionuose vykstančių ekonominių ir socialinių procesų integralumą, regiono centro vaidmens viso regiono raidai didėjimą, ryšių tarp regiono centro ir kitų gyvenviečių ar su kitais regionais glaudumą.

Norint atsižvelgti į šiuos aspektus toliau pristatomoje analizėje, vertinant kaimo politikos indėlį į žinių visuomenės kūrimą Lietuvoje, buvo naudojamas regionų grupavimas pagal kaimiškumą NUTS 3 lygmeniu (pagal Eurostatą), nes daugelis statistinių rodiklių, reikalingų kaimo regionuose įgyvendinamoms strategijoms iliustruoti, Statistikos departamento skelbiama tik apskričių lygiu. Grupavimas atliekamas remiantis EBPO pasiūlyta metodika, išskiriant kaimo (angl.: *predominantly rural*), pusiau kaimo (angl.: *intermediate*) ir miesto (angl.: *predominantly urban*) regionų grupes (OECD, 1994). Pagal šią metodiką Vilniaus apskritis priskiriama miesto regionui, Kauno ir Klaipėdos apskritys – pusiau kaimo regionams, o likusios Alytaus, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių, Tauragės ir Utenos apskritys – kaimo regionams (Collet, I. 2012). Remiantis šiuo suskirstymu Lietuvoje kaimo regionams teko 64,7 proc. šalies teritorijos, 2010 m. juose gyveno 43,3 proc. gyventojų (4.28 lentelė).

Dabar Lietuvoje vartojamas kaimo apibrėžimas ne tik trukdo taikyti žinių visuomenės kūrimui svarbią regioninę dimensiją Lietuvos kaimo politikoje, bet ir apsunkina šios politikos poveikio vertinimą, nes Statistikos departamentas situaciją kaime ir mieste apibūdina pateikdamas daugelį ekonominių ir socialinių rodiklių, remiantis gyventojų skaičiaus gyvenvietėse kriterijumi. Tam tikrais atvejais, neturint kitų situaciją regionuose atspindinčių duomenų, tenka remtis šia statistika.

4.28 lentelė. Lietuvos regionų (NUTS 3), sugrupuotų pagal kaimiškumo kriterijų, ekonominis ir socialinis reikšmingumas, proc.

Rodikliai	Kaimo regionai	Pusiau kaimo regionai	Miesto regionai
Teritorija	64,7	20,4	14,9
Gyventojai	43,3	31,3	25,4
Gyventojų tankis	34,7	82,3	89,6
Bendroji pridėtinė vertė	30,1	31,5	38,4
Užimtieji	41,3	31,2	27,5

Šaltiniai: *Rural Development in the EU Statistical and Economic Information Report 2012; European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2012.*

Kaimo politikos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, analizei ir vertinimui taip pat buvo naudojamas kokybinių struktūrų metodas, gamintoju laikant kaimiškąją regioną ir Lietuvos kaimo politikos priemones grupuojant pagal tai, kurios iš 6 strategijų organizacinei konstrukcijai pakeisti jos buvo skirtos ir kokių tikslų siekė.

Pakeitus politikos objektą – nuo žemės ūkio sektoriaus perėjus prie kaimiškojo regiono – keičiasi ir organizacinės konstrukcijos bei funkcionavimo vaidmenį atliekantys instrumentai. Kaimo politikos, skirtos žinių visuomenės paradigmos įgyvendinimui, atveju skatinamasis poveikis nukreiptas ne į žemės ūkio subjektų, o į regiono namų ūkių ekonominę veiklą ir jos rezultatus. Tolesnėse dalyse bus aptarta, kokios priemonės buvo naudojamos Lietuvoje, siekiant kiekvienos iš 6 strategijų įgyvendi-

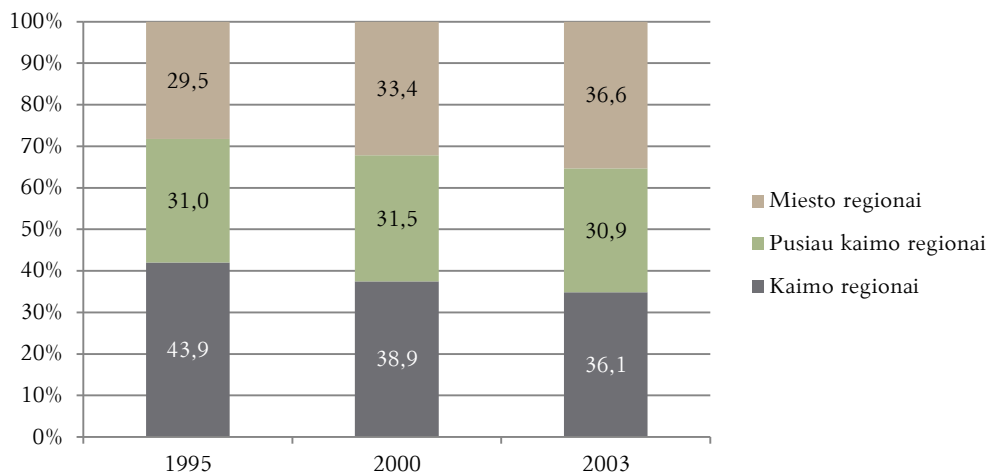
nimo, ir, kiek jos prisidėjo stiprinant žinių visuomenę ir išnaudojant jos galimybes gyvenimui kaimiškuosiuose regionuose gerinti.

Ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimas

Atgavus nepriklausomybę Lietuvos ūkio struktūra keitėsi ir pamažu ėmė įgyti vis daugiau žinių ekonomikai būdingų bruožų. Auginimo paslaugų sektoriaus reikšmė ir didėjantis žinių poreikis tiek visos šalies, tiek atskirų Lietuvos regionų vystymuisi buvo pabrėžti strateginiuose Lietuvos dokumentuose. Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2001 m. ilgalaikėje strategijoje buvo pažymėta, jog „Žiniomis pagrįsta ekonomika tampa svarbiu Lietuvos siekiu“ (Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros ilgalaikė strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimu Nr. 853). Rengiant Lietuvos ūkio vidutinės trukmės strategiją integracijos į ES kontekste, jos rengėjai konstatavo, jog po nepriklausomybės atkūrimo paslaugų plėtra buvo vienas pagrindinių Lietuvos ūkio vystymosi veiksnių. Bendrosios pridėtinės vertės (BPV) struktūroje dominavo paslaugų sektorius, ir jo dalis sparčiai didėjo (1997 m. sudarė 55,4, o 1998 m. – jau 58,5 proc.) (Bivainis, Rakauskienė, 2000). 2002 m. patvirtintoje Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje taip pat buvo įvardyta žinių, kaip svarbaus gerovės veiksnio reikšmė. Strategijoje numatytas pagrindinis tikslas – sukurti aplinką plėtoti šalies materialinei ir dvasinei gerovei, kurią apibendrintai nusako žinių visuomenė, saugi visuomenė ir konkurencinga ekonomika (Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“).

Perėjus į rinkos ekonomiką Lietuvos ekonominiai laimėjimai buvo pradėti lyginti su kitų šalių pasiektais rezultatais. Pagrindiniu rodikliu, atspindinčiu visos šalies ir atskirų jos regionų pasiekimus, tradiciškai buvo laikomas BVP. Šalies ūkio pertvarkos į rinkos ekonomiką laikotarpiu Lietuvoje sukuriama BVP dydis sumažėjo. Pagal BVP, tenkantį vienam gyventojui, (Eurostato duomenimis, 1995 m. buvo 1400 EUR) Lietuva buvo priešpaskutinė tarp Europos šalių. Mažiau BVP buvo sukuriama tik Bulgarijoje. Šalies ekonomikos augimas, matuojamas šiuo rodikliu, tapo svarbiausiu politikos prioritetu, lemiančiu šalies gyventojų gerovę.

Deja, ieškant Lietuvos BVP augimo priežasčių ir galimybių jį paskatinti, beveik nebuvo kreipiamas dėmesys į regionų, išskirtų pagal kaimiškumą, didelius ekonominio augimo skirtumus. Lėtesni BVP augimo tempai pasireiškė tose apskrityse, kurios pagal EBPO pasiūlytą ir šiame tyrime taikomą klasifikaciją yra priskiriamos kaimo regionams. Nuo 1995 iki 2003 m., BVP, skaičiuojant einamosiomis kainomis, miesto regionuose išaugo 2,6 karto, pusiau kaimo – 2,1 karto, kaimo – 1,8 karto. Dėl lėtesnio ekonomikos augimo kaimo regionuose mažėjo šių regionų indėlis kuriant šalies BVP. 1995 m. kaimo regionams BVP struktūroje teko 43,9 proc., o 2004 m. – 36,1 proc. (4.33 pav.).

4.33 pav. Lietuvos regionuose sukuriama BVP dalis 1995, 2000 ir 2003 m., proc.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Vienas iš būdų, padedančių padidinti ekonomikos augimą Lietuvos kaimo regionuose, gali būti ekstensyvaus augimo strategijos, besiremiančios žinių visuomenės sėkmės veiksniais, taikymas. Įgyvendinant kaimo politikos, skatiniančios žinių visuomenės kūrimą, keliamus tikslus, ekstensyvaus augimo strategijos organizacinę konstrukciją sudaro regiono gyventojai, kaip žinių valdytojai, o strategijos įgyvendinimo sėkmę parodo regione sukuriama produkcija. Išlaugusių gyventojų skaičiaus reikšmę kaimo regionų ekonomikai lemia besikeičianti ekonomikos struktūra ir gyvenimo kokybės supratimas. Pradėjus dominuoti paslaugų sektoriui, regionų gyventojai tampa svarbūs ne tik kaip gamintojai, bet ir kaip vartotojai, todėl mažėjant gyventojų skaičiui ekonomikos augimas lėtėja dar labiau nei industrializavimo politikos įgyvendinimo laikotarpiu, kartu mažėja ir šiuose regionuose sukuriama BVP dalis. Be to, gyventojų skaičiaus sumažėjimas sąlygoja, kad regione mažinamas viešasis paslaugas teikiančių įstaigų (mokyklų, ligoninių ir kt. įstaigų) skaičius. Viešasis paslaugas teikiančių institucijų tinklo mažinimą rečiau gyvenamuose kaimo regionuose gyventojai vertina kaip gyvenimo kokybės blogėjimą. Tai dar labiau skatina gyventojus keltis gyventi į miesto ar pusiau kaimo regionus, kuriuose infrastruktūra yra geresnė. Todėl žinių visuomenės kūrimą skatinančioje kaimo politikoje ekstensyvaus augimo strategija yra siekiama padidinti svarbiausią šio vystymosi etapo ekonominį išteklių – kaimiškojo regiono gyventojų skaičių.

Kad Lietuvai ypač aktualios priemonės, skirtos sustiprinti kaimiškųjų regionų ekstensyvaus augimo strategijos organizacinę konstrukciją, rodo gana netolygus gyventojų pasiskirstymas visoje šalies teritorijoje. Statistikos departamento duomenimis, 2001 m. gyventojų tankis miesto regionuose sudarė 87,2 gyventojų/km², o kaimiškuosiuose regionuose gyventojų tankis buvo 2,3 karto mažesnis ir tesiekė 36,4 gyventojų/km².

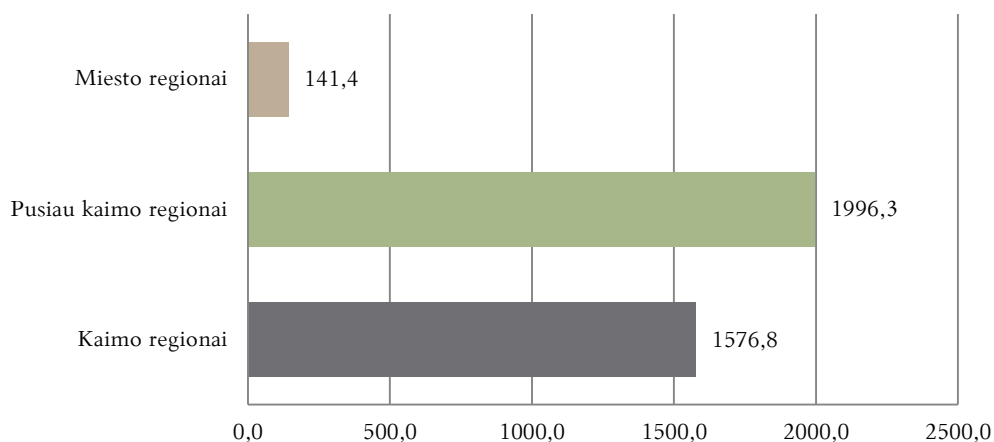
Kaip minėta, gyventojų skaičiaus mažėjimas ir skirtingas regionų apgyvendinimo tankumas, kaip pagrindinis kaimiškumo požymis, kuriant žinių visuomenę, Lietuvoje politiniu lygmeniu nebuvo suvokiamas kaip ekonomikos augimą stabdantis veiksnys. Atlikus po nepriklausomybės atkūrimo įgyvendintos kaimo politikos analizę, galima išskirti tik kelias priemones, kurios buvo skirtos ekstensyvaus augimo strategijos, atitinkančios žinių visuomenės kūrimui skirtos politikos tikslus, įgyvendinimui. Šios priemonės, kurių dauguma buvo skirtos kaimiškųjų teritorijų patrauklumo gyventi ir vystyti verslą didinimui, yra pateiktos 4.29 lentelėje.

4.29 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės ekstensyvaus augimo strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.
<ul style="list-style-type: none"> • Žemę susigrąžinusių savininkų įsikūrimo ir ūkių kūrimo rėmimas.
1998–2003 m.
<ul style="list-style-type: none"> • Parama infrastruktūros tobulinimui.
2004–2013 m.
<ul style="list-style-type: none"> • Parama kaimų atnaujinimo projektams; • Prielaidų spartesnei ūkinės veiklos diversifikacijai kaimo vietovėse sudarymas (parama infrastruktūros projektams); • Parama universalių daugiafunkcinių centrų kaimo vietovėse patalpų rekonstrukcijai; • Parama verslo steigimui ir plėtrai.

Prie ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimui kaimiškuosiuose Lietuvos regionuose skirtų priemonių, pradėtų naudoti jau pirmaisiais nepriklausomybės metais, galima priskirti paramą ūkininkų ūkių kūrimuisi. Pradėjus žemės grąžinimo procesą buvo įgyvendintos priemonės, padedančios savininkams kurtis ir ūkininkauti susigrąžintoje žemėje. Per Lietuvos nepriklausomo gyvavimo laikotarpį tai buvo vienintelė priemonė, tiesiogiai skatinanti miesto gyventojus kurtis kaimo vietovėse ir taip didinanti kaimo vietovių gyventojų skaičių. Įgyvendinant šią priemonę prioritetas rečiau gyvenamiems regionams nebuvo teikiamas.

Nuo 2002 m. ekstensyvaus augimo strategijos, skirtos kaimo gyventojų skaičiaus išsaugojimui ir didinimui, priemonės padėjo įgyvendinti ES parama. SAPARD laikotarpiu parama buvo skirta komunikacijoms ir inžineriniams įrenginiams tobulinti bei vandentvarkos projektams įgyvendinti. 97,5 mln. Lt minėtos paramos buvo investuoti į 185 projektus. Parama infrastruktūrai sudarė 15,8 proc. visų kaimo politikai skirtų lėšų. Įgyvendinant šią priemonę prioritetas kaimo regionams nebuvo suteiktas, todėl regionų gautos paramos suma priklausė nuo pareiškėjų aktyvumo teikiant paraiškas. Vertinant rezultata, kaip lėšos pasiskirstė tarp regionų, buvo atsižvelgiama į regiono teritoriją, nes parama infrastruktūrai turi sukurti paslaugų prieinamumą ir retai gyvenamose teritorijose. Tačiau prioritetas kaimo regionams, kur gyventojų tankis yra mažas, nebuvo suteiktas. Neatsižvelgus į regiono tipą pagal kaimiškumą, paramos lėšos pasiskirstė taip, kad daugiausia paramos lėšų, skaičiuojant vienam km², šiuo laikotarpiu gavo ne kaimo, bet pusiau kaimo regionai (4.34 pav.).

4.34 pav. Paramos pagal SAPARD priemonę „Kaimo infrastruktūros tobulinimas“ lėšų pasiskirstymas tarp regionų, Lt/km²

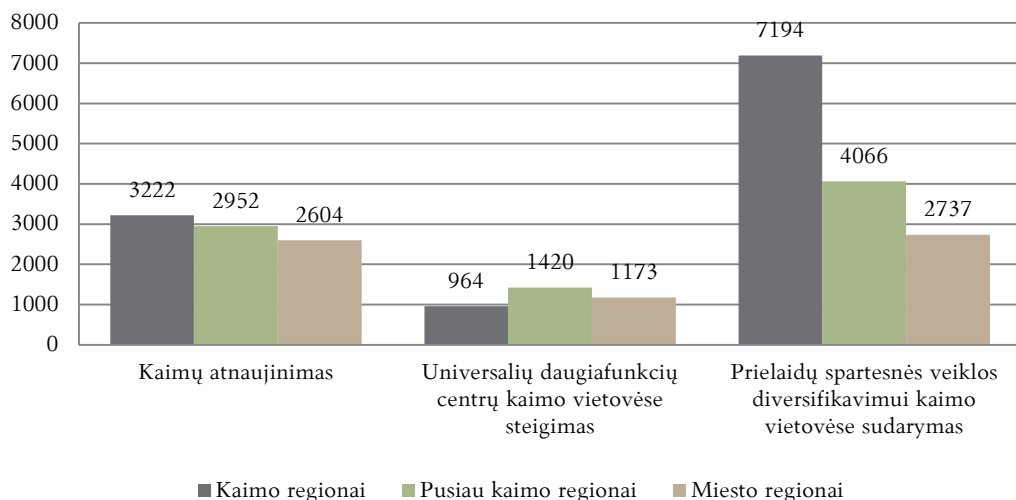
Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento ir NMA duomenimis.

2004–2006 m. kaimo politikoje speciali priemonė gyvenviečių infrastruktūros gerinimui nebuvo numatyta. Tačiau prie gyvenviečių infrastruktūros gerinimo prisidėjo parama, skirta žemės ūkio vandentvarkos projektams ir apėmė žemės ūkio drenažo sistemų, dirbtinių vandens telkinių hidrotechninių statinių atnaujinimą, potvynių prevencijos priemonių statybą ir polderių atnaujinimą. Buvo tikimasi, kad sutvarkius drenažo sistemas, jos nusausins ne tik ŽŪN, bet sumažins vandens kaupimąsi žemės paviršiuje ir kituose viešojo naudojimo žemės plotuose: gyvenvietėse, miškuose, kelių zonose ir t. t. Šios priemonės pareiškėjai buvo savivaldybės ir bendruomenės, todėl greta projektų, skirtų ŽŪN sausinimui, buvo įgyvendinta ir su gyvenviečių tvarkymu susijusių projektų. NMA duomenimis, buvo paremti 36 projektai, tam panaudota 55,1 mln. Lt. Deja, NMA duomenų šaltiniai bei programos įgyvendinimo ataskaitos nepateikia regioninio šios paramos pasiskirstymo.

KPP 2007–2013 m. taip pat numatė paramą tam tikrų viešųjų pastatų ir erdvių sutvarkymui. Šiuo laikotarpiu programa gyvenviečių infrastruktūrą, kaip paramos objektą, apibrėžė plačiau nei ankstesniais programiniais laikotarpiais. Tačiau ir šiuo atveju išliko iš industrializacijai skirtos politikos įgyvendinimo laikotarpio paveldėtas mąstymas, kai infrastruktūros tobulinimas sutelkiamas į fizinius objektus ir jų technines charakteristikas, o ne į svarbiausius kaimo gyventojų poreikius viešosioms paslaugoms. Priemonė „Kaimų atnaujinimas ir plėtra“ buvo skirta pastatų atnaujinimui, viešosios infrastruktūros tvarkymui ar kūrimui (įskaitant drenažo sistemų įrengimą ir atnaujinimą, viešo vandentiekio ir nuotekų tvarkymo, vandens gerinimo ir nugeležinimo sistemų įrengimą kaimuose, turinčiuose iki 500 gyventojų), istorinę, etnokultūrinę, architektūrinę vertę turinčių kaimo paveldo objektų ir kraštovaizdžio komponentų išsaugojimui ir modernizavimui (tradicinių amatų centrų kūrimą ir plėtrą), žmonių ir privačios nuosavybės apsaugai vienkiemiuose tolimose kaimo vietovėse bei

gyvenimo kokybės gerinimui. Lėšos tarp savivaldybių buvo paskirstytos atsižvelgiant į kaimo socialinę ir ekonominę padėtį, tam naudojant įvairius įvertinimo rodiklius: užimtųjų žemės ūkyje dalį, ŽŪN kokybę, vidutines namų ūkių disponuojamas pajamas namų ūkio nariui per mėnesį (rodiklis yra skelbiamas tik apskričių lygiu, todėl buvo vadovaujama nuostata, jog visose apskrityse savivaldybėse namų ūkių pajamos yra lygios vidutinėms pajamoms), naujo verslo formavimosi koeficientą, šalies kaimo gyventojų, gyvenančių regione, dalį (Lietuvos KPP 2007–2013 m. priemonės „Kaimo atnaujinimas ir plėtra“ įgyvendinimo planavimo būdu taisyklių 3 priedas). Todėl minėtą priemonę galima vertinti kaip pastangas pritaikyti regioninį aspektą, įgyvendinant Lietuvos kaimo plėtros programą.

NMA duomenimis, per 2007–2013 m. projektams pagal šią priemonę buvo skirta 190,6 mln. Lt paramos. Priemonės įgyvendinimo rezultatai rodo, kad kaimo regionams teko didesnė šios priemonės lėšų dalis – 66,1 proc., pusiau kaimo – 20,6 proc., o miesto – 13,3 proc. lėšų. Kaimo regionams teko 3222 Lt/km² paramos, o tai 9,1 proc. daugiau nei kaimo ir 23,8 proc. daugiau – nei miesto regionams (4.35 pav.).

4.35 pav. KPP 2007–2013 m. priemonės „Kaimo atnaujinimas ir plėtra“ ir Sanglaudos skatinimo veiksmų programos priemonių „Prielaidų spartesnei ūkinės veiklos diversifikacijai kaimo vietovėse sudarymas“ bei „Universalių daigafunkčių centrų kaimo vietovėse steigimas“ lėšų pasiskirstymas tarp regionų, Lt/km²

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Statistikos departamento, NMA ir Finansų ministerijos duomenimis.

Atsižvelgiant į nedideles KPP 2007–2013 m. lėšas, numatytas kaimo infrastruktūrai gerinti, nuo 2007 m. kaimo politiką buvo siekiama papildyti dviem iš Sanglaudos fondo finansuojamomis regioninės politikos priemonėmis, skirtomis minėtai problemai spręsti, pavadintomis „Prielaidų spartesnei ūkinės veiklos diversifikacijai kaimo vietovėse sudarymas“ ir „Universalių daigafunkčių centrų kaimo vietovėse steigimas“.

mas“. Abi priemonės buvo skirtos kaimo vietovėms, turinčioms iki 3000 gyventojų, o paraiškas joms įgyvendinti teikė savivaldybės.

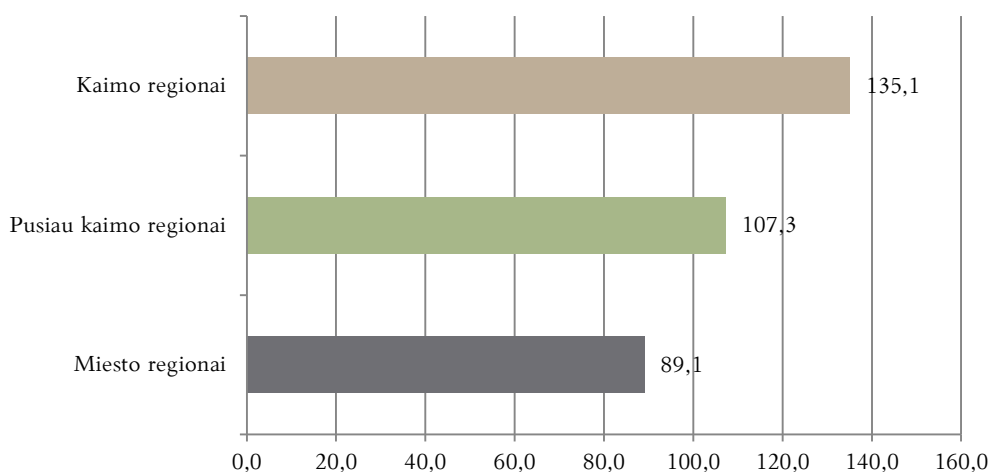
Priemonės „Prielaidų spartesnei ūkinės veiklos diversifikacijai kaimo vietovėse sudarymas“ teikė prioritetą kaimo regionams. Jos lėšos buvo skirtos viešosios infrastruktūros vystymui, tikintis, kad tai leis sudaryti sąlygas naujų darbo vietų kūrimui ne žemės ūkyje ir pagerinti vietos gyvenimo aplinką bei kokybę (2007–2013 m. Sanglaudos skatinimo veiksmų programa, 2007). Finansų ministerijos duomenimis, kaimo regionams teko 67,4 visų pagal priemonę skirtų paramos lėšų, pusiau kaimo regionams – 14,9 proc., o miesto – 7,4 proc. Lėšų, tenkančių km^2 , suma rodo, kad kaimo regionai gavo daugiau lėšų nei pusiau kaimo ir miesto. Pagal šią priemonę tenkanti paramos suma kaimo regionuose siekė 7193,8 Lt/ km^2 ir 1,8 karto viršijo pusiau kaimo regionų gautą paramą bei 2,6 karto – miesto (4,35 pav.).

Miesto ir pusiau kaimo regionai pagal priemonę „Universalių daugiafunkčių centrų kaimo vietovėse steigimas“ gavo daugiau paramos nei kaimo regionai. Kaimo regionams, skaičiuojant vienam km^2 , teko 32,1 proc. lėšų mažiau nei pusiau kaimo ir 17,8 proc. – negu miesto regionams (4,35 pav.). Tokį šios priemonės lėšų pasiskirstymą tarp regionų lėmė tai, kad lėšos paramai universaliems daugiafunkciniams centrams steigti buvo suplanuotos savivaldybėms atsižvelgiant į joms tenkanti 2007 m. kaimo (pagal galiojanti administracinį suskirstymą) gyventojų skaičių (Lietuvos Respublikos finansų ministerija, Universalių daugiafunkčių centrų kaimo vietovėse steigimas VP3-2.2-ŠMM-04-R: priemonės aprašymas). Pasirinkus tokį principą, miesto ir pusiau kaimo regionai, kuriems teko didžiausia kaimo gyventojų dalis dėl aplink didžiuosius miestus susiformavusių priemiestinių gyvenviečių, neturinčių 3 tūkst. gyventojų, pretendavo į didesnes lėšas. Dėl šios priežasties didžiausia paramos dalis vėl atiteko miesto (Vilniaus) ir vienam pusiau kaimo (Kauno) regionui. Vilniaus apskrities universalių daugiafunkčių centrų steigimui teko 16,8 proc. lėšų, įgyvendinta 12 projektų, Kauno apskrities – 17,7 proc., įgyvendinta 12 projektų. Iš viso miesto ir pusiau miesto regionuose buvo įgyvendinta 42 proc. projektų ir jiems skirta 44,6 proc. lėšų (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. Lietuvos regioninė politika). Taigi, ši priemonė mažai pasitarnavo ekstensyvaus augimo strategijos organizacinės konstrukcijos pagerinimui kaimo regionuose, kur ji ypač aktuali ir gali padėti išspręsti daug problemų, susijusių su viešųjų paslaugų prieinamumu.

Parama verslo steigimui kaime 2004–2006 m. buvo teikiama pagal priemonę „Žemės ūkio ir artimų ekonominės veiklos sektorių įvairinimas, siekiant įvairiapusio ekonominės veiklos pobūdžio ir alternatyvių pajamų šaltinių“. Remiantis NMA duomenimis, pagal šią priemonę buvo finansuoti tik 35 projektai, jiems skirta tik 13,5 mln. Lt paramos. Buvo remiamas ne tik verslo steigimas, bet ir kitos veiklos (žemės ūkio vandentvarka, žemės sklypų perskirstymas bei konsultavimo paslaugos ūkiams), o apibendrintai pateikta informacija apie priemonės įgyvendinimą nesudaro galimybių nustatyti realios paramos verslo plėtrai apimties. Tačiau mažas įgyvendintų projektų skaičius rodo, jog priemonė neturėjo bent kiek ženklėsnes įtakos kaimo regionų ekonominei raidai.

KPP 2007–2013 m. priemonei „Parama verslo kūrimui ir plėtrai“ buvo numatyta 407 mln. Lt. NMA duomenimis, pagal šią priemonę per 2007–2013 m. buvo įgyvendinama 480 projektų, o paramos suma siekė 361,4 mln. Lt. Analizuojant, kaip paramą

gavę projektai pasiskirstė regionuose, matyti, kad Vilniaus apskrityje, priskiriamose miesto regionų grupei, buvo įgyvendinti 106 verslo kūrimo ir plėtros projektai. Šiam regionui atiteko 21,3 proc. visų priemonės paramos lėšų. Pusiaus kaimo regionuose buvo įgyvendinti 142 projektai, panaudojus 30,4 proc. paramos lėšų. Kaimo regionuose buvo įgyvendinti 224 projektai, kuriems teko 49,7 proc. verslo skatinimui skirtos paramos lėšų. Priemonė neteikė prioriteto verslui, kuris būtų steigiamas ar vystomas rečiau apgyvendintuose regionuose. Paramos pasiskirstymas tarp regionų priklausė nuo pareiškėjų aktyvumo. Savaiame suprantama, kad verslą lengviau buvo steigti miesto ir pusiau kaimo regionuose, kuriuose dėl didesnio gyventojų tankumo verslo aplinka yra patrauklesnė, nes didesnė darbuotojų pasiūla ir didesnė vietinė rinka produkcijai realizuoti, todėl šiuose regionuose buvo įgyvendinta daugiau kaip pusė paramą gavusių verslo projektų. Įvertinus lėšų pasiskirstymą atsižvelgiant į regiono gyventojų skaičių, paaiškėjo, jog paramos vienam gyventojui daugiau teko kaimo regionuose (4.36 pav.).

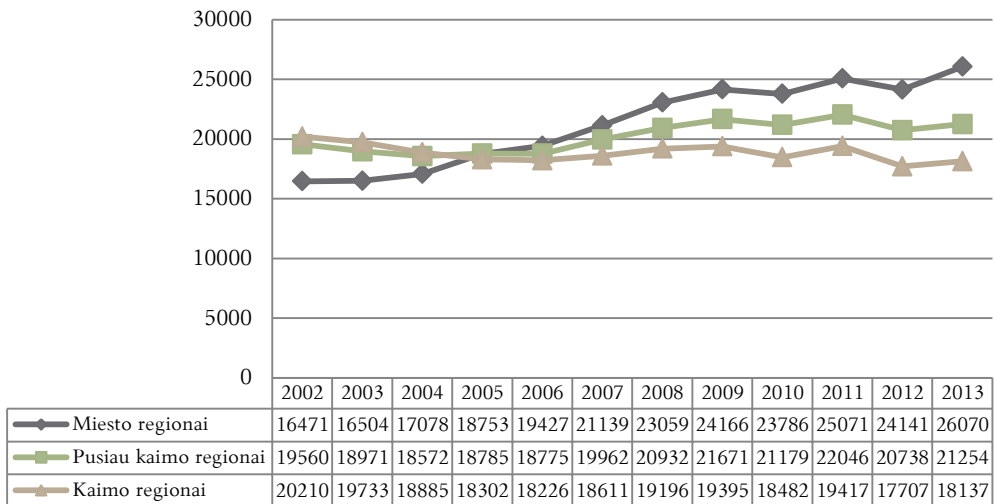
4.36 pav. KPP 2007–2013 m. priemonės „Parama verslo kūrimui ir plėtrai“ lėšų pasiskirstymas tarp regionų, Lt/gyventojui

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento ir NMA duomenimis.

Parama verslo steigimui ir plėtrai paskatino materialines investicijas regionuose ir prisidėjo prie jų skirtumų tarp regionų mažinimo. 2004 m. materialinės investicijos, tenkančios 1 gyventojui, kaimo regionuose siekė 5912,7 Lt, pusiau kaimo – 8479,4 Lt, o miesto – 16405,7 Lt. 2012 m. šios investicijos atitinkamai buvo 3508,9 Lt, 4958,7 Lt ir 7323,3 Lt. 2004 m. kaimo regionuose jos tesiekė 36,0 proc. analogiško miesto regionų rodiklio, o 2012 m. – 47,9 proc. Parama amortizavo ir materialinių investicijų sumažėjimą, nes kaimo regionuose 2013 m. materialinės investicijos buvo 59,3 proc. 2007 m. lygio.

Smulkaus ir vidutinio verslo įmonių skaičiaus dinamika rodo, jog paramos verslo steigimui ir plėtrai pasiskirstymas nesugebėjo pakeisti kaimo regionų situacijos mažų ir vidutinių įmonių sektoriaus sustiprinimo linkme. 2002 m. kaimo regionų mažos ir

vidutinės įmonės sudarė 35,9 proc., pusiau kaimo – 34,8 proc., o miesto – 29,3 proc. visų Lietuvos mažų ir vidutinių įmonių. 2013 m. verslo išsidėstymo regionuose situacija pasikeitė kaimo regionams nepalankia linkme. Kadangi mažų ir vidutinių įmonių skaičius kaimo regionuose 2002–2013 m. sumažėjo 10,3 proc., o miesto ir pusiau kaimo regionuose išaugo atitinkamai 58,3 ir 8,7 proc., mažų ir vidutinių įmonių dalis, tenkanti kaimo regionams, 2013 m. tesiekė 27,7 proc., miesto – 39,8 proc., pusiau kaimo – 32,5 proc. (4.37 pav.).

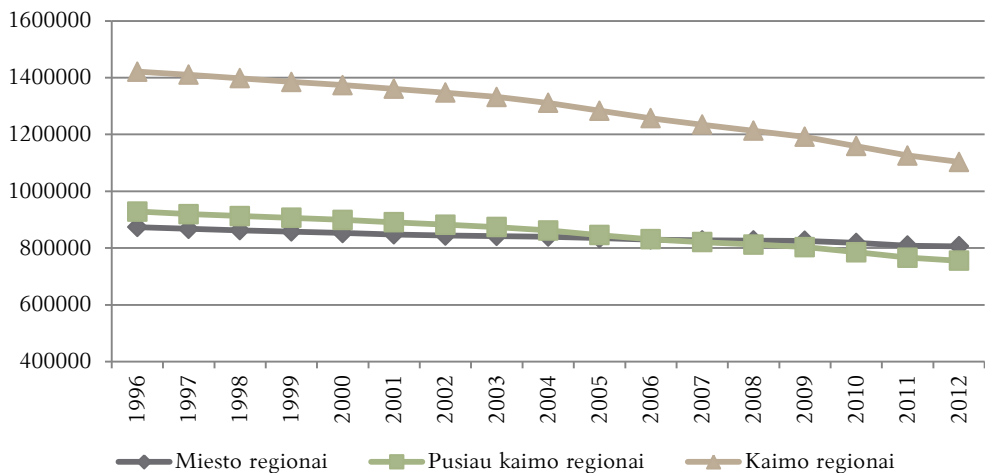

4.37 pav. Mažų ir vidutinių įmonių skaičius 2002–2013 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Apibendrinant analizuotų paramos priemonių poveikį, galima konstatuoti, kad jos nebuvo pajėgios pakeisti neigiamų pokyčių į gyventojų skaičiaus didinimą orientuotos ekstensyvaus augimo strategijos kaimiškųjų regionų organizacinėje konstrukcijoje. Atlikus skaičiavimus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, buvo nustatyta, kad per 1996–2012 m. Lietuvos gyventojų skaičius kaimiškuosiuose regionuose sumažėjo 22,4 proc. (4.38 pav.). Nors ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimo priemonės kaimiškuosiuose regionuose buvo taikomos, sparčiai mažėjant bendram Lietuvos gyventojų skaičiui, kaimo regionų gyventojų mažėjo sparčiau nei pusiau kaimo ir miesto.

Gyventojų skaičiaus mažėjimą Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose iš dalies paskatino ir ekstensyvaus augimo strategijos įgyvendinimas žemės ūkyje industrializaciją skatinančiomis priemonėmis. Parama, padedanti ūkiams apsirūpinti modernia technika, mažino darbo jėgos poreikį žemės ūkyje. 2004 m. Lietuvos užimtumo struktūroje užimtieji žemės ūkyje sudarė 15,2 proc., o 2012 m. – tik 8,9 proc. Tai sąlygojo gyventojų kėlimąsi į miesto regionus ar užsienį ieškant naujų pajamų šaltinių.

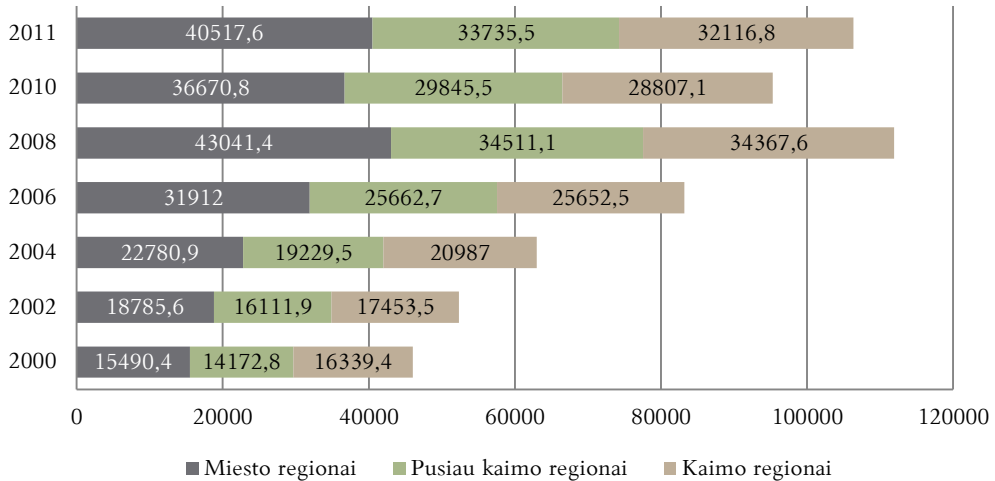
4.38 pav. Gyventojų skaičius regionuose 1996–2012 m., tūkst.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Kadangi nepavyko sustiprinti į žinių visuomenės kūrimo politikos tikslus orientuotos kaimiškųjų regionų ekstensyvaus augimo strategijos organizacinės konstrukcijos – sulėtinti gyventojų skaičiaus mažėjimą kaimiškuosiuose regionuose, sukuriant kaimo regionuose augimo polių, nepavyko pagerinti ir kaimo regionų funkcionavimo, kuris įgyvendinant šią strategiją matuojamas BVP augimu. Kaimo regionų atsilikimo nuo miesto ir pusiau miesto regionų pagal BVP augimo tempus tendencija išliko. Miesto regione BVP (einamosiomis kainomis) per 2000–2011 m. laikotarpį išaugo 2,6 karto, pusiau kaimo – 2,4 karto, kaimo – 2 kartus. Mažiausias ekonomikos augimas buvo kaimo regionams priskirtose Alytaus ir Utenos apskrityse, jis atitinkamai tesiekė 1,7 ir 1,8 karto. Tuo pačiu metu keitėsi ir regionų indėlis, kuriant šalies BVP. 2000 m. kaimo regionų indėlis į BVP sudarė 35,5 proc. ir buvo didesnis nei miesto ir pusiau kaimo regionų (atitinkamai 33,7 ir 30,8 proc.). 2011 m. kaimo regionams teko jau tik 30,3 proc. BVP, augo pusiau kaimo ir miesto regionų dalys atitinkamai iki 31,7 ir 38,1 proc. (4.39 pav.). Tai rodo, jog didėjo kaimiškųjų regionų ekonominė atskirtis.

Apibendrinant Lietuvos kaimo politikos sprendimų dėl ekstensyvaus augimo strategijos, padedančios skatinti žinių visuomenės kūrimą, analizę, galima teigti, jog priemonėms, skirtoms kaimo regionų minėtos strategijos organizacinei konstrukcijai sustiprinti (padidinti gyventojų skaičių regionuose), buvo skiriamas nepakankamas dėmesys. Be to, buvo per daug koncentruojamasi į fizinius infrastruktūros objektus ir jų technines charakteristikas, o ne į svarbiausius kaimo gyventojų viešųjų paslaugų poreikius. Trūko tinkamų priemonių verslui skatinti ir darbo vietoms kurti. Visai nebuvo kaimo politikos priemonių, skatinančių kaimuose kurtis aukštesnės kvalifikacijos darbuotojus, savo žiniomis galinčius paspartinti kaimo regionų ekonomikos augimą.

Taigi parama nesukūrė kaimo regionuose augimo polių, kurie būtų pajėgūs sulaikyti nuo išsikraustymo gyventi į miestą ar pritraukti naujus gyventojus į kaimo regionus.

4.39 pav. Lietuvos regionų BVP 2000–2011 m. (einamosiomis kainomis), mln. Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Panaudoti daugiau į žinių visuomenės kūrimo sąlygas orientuotos ekstensyvaus augimo strategijos galimybių Lietuvos kaimo politikoje trukdo modernaus požiūrio į regionų ekonominio augimo veiksnius stoka. Dėl didelio nedarbo per dvidešimt nepriklausomybės metų Lietuvoje gyventojų skaičiaus mažėjimas apskritai nebuvo suvokiamas kaip ekonomikos augimą stabdantis veiksnys. Nors gyventojų skaičius Lietuvoje mažėja, ir per nepriklausomybės laikotarpį Lietuva neteko apie penktadali savo gyventojų, tačiau BVP, išskyrus krizės laikotarpį 2008–2009 m., augo gana stabiliai ir per 2000–2011 m. laikotarpį išaugo 2,3 karto. Taigi, iš pirmo žvilgsnio galima daryti išvadą, jog gyventojų skaičiaus mažėjimas nėra kliūtis ekonominės vertės kūrimui. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad augti nuo mažesnės pradinės bazės yra daug lengviau (Eurostato duomenimis, 1995 m. pagal BVP vienam gyventojui Lietuva buvo priešpaskutinė tarp Europos šalių) šių augimo tempų nereikėtų vertinti kaip ypatingos sėkmės. Nors pastaruoju metu Lietuvoje sukuriama BVP didėja ir Lietuva pakilo į šiek tiek aukštesnę vietą, 2010 m. Eurostato duomenimis, vieno gyventoją sukuriama BVP vis dar labai mažas, lyginant su pirmaujančiomis šalimis, ir tik nežymiai viršiją šį rodiklį tokiose šalyse kaip Latvija, Rumunija, Bulgarija.

Ateityje, siekiant padidinti gyventojų skaičių kaimiškuosiuose regionuose, kaimo politikos priemonės turėtų būti formuojamos atsižvelgiant į kaimiškųjų regionų specifiką. Šiaulių universiteto Kaimo plėtros tyrimo centro tyrimai išryškino šias neurbaniizuotų Lietuvos vietovių funkcijas: rezidencinę, diversifikuotos daugiasektorinės ekonominės veiklos, relaksacijos ir rehabilitacijos (relaksacinių išteklių panaudojimo),

edukacinę, etnografinio ir dorovinio paveldo išsaugojimo, kraštovaizdžio puoselėjimo ir bendruomenės apsaugos). Šios funkcijos sukuria naujas galimybes plėtoti smulkųjų verslą kaimiškuosiuose regionuose (Jasaitis, 2007 ir 2008; Jasaitis, Kriaučiūnienė, 2010), ir turėtų būti įvertinamos konstruojant paramos, skirtos verslo plėtrai, priemonės. Siekiant padidinti gyventojų skaičių kaimiškuosiuose regionuose Lietuvai taip pat aktualios kitose šalyse taikytos ekstensyvaus augimo strategiją įgyvendinančios priemonės, stiprinančios žinių visuomenės kūrimo procesus, tokios kaip būsto fondas aukštos kvalifikacijos specialistams arba lengvatinis būsto kreditavimas jaunimui, parama jaunų žmonių verslo steigimui ar veiklos plėtimui kaimo regionuose. Jos skatintų jaunas žmones grįžti po studijų aukštosiose mokyklose į kaimo vietas ir gerintų regiono ekonominį potencialą. Tačiau tai reikalauja atsakyti į žemės ūkio industrializaciją nukreipto mąstymo modelio, akcentuojančio investicijų bei techninių sprendimų svarbą ir besikoncentruojančio į kaimiškųjų regionų infrastruktūros objektų statybą ir remontą.

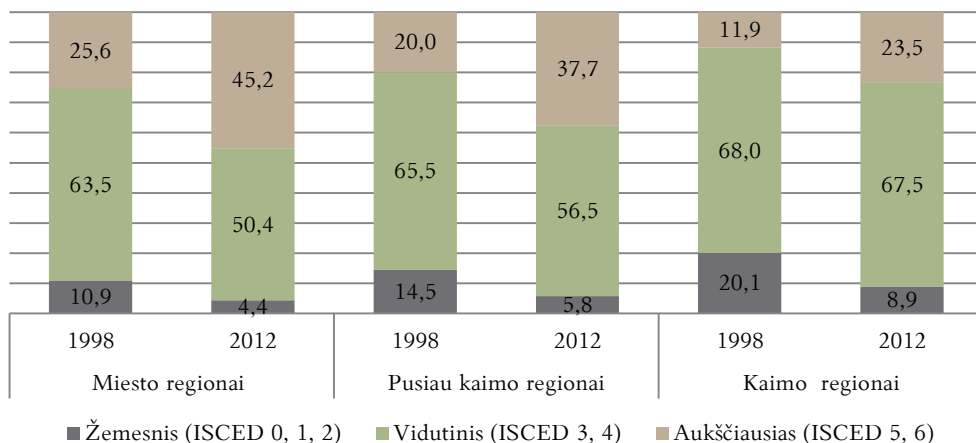
Intensifikacijos strategijos įgyvendinimas

Pajamų skirtumai tarp regionų – vienas svarbiausių Lietuvos regioninės politikos iššūkių, kuri galima sumažinti įgyvendinant intensifikacijos strategiją. Kaip minėta aptariant Lietuvos regioninės politikos ypatumus, gyventojų pajamų regionuose skirtumų mažinimas buvo nuolatos deklaruojamas Lietuvos regioninės politikos tikslas. Jį įgyvendinti padėtų ir kaimo politikos priemonės, galinčios daryti įtaką kaimo regionų gyventojų išsilavinimui, gebėjimams ir profesiniams įgūdžiams. Žinioms tapus svarbiausiu gamybos veiksniu, intensifikacijos strategijos įgyvendinimo priemonės turi tarnauti nuolatiniam šio veiksnio atnaujinimui ir struktūros gerinimui, nes geresnis žinių panaudojimas kuria prielaidas padidinti gyventojų pajamas ir kitus gyvenimo kokybę lemiančius dalykus. Į žinių visuomenės kūrimą orientuotos intensifikacijos strategijos taikymas kaimo regionuose sudaro prielaidas pakeisti svarbiausio išteklius – žinių – struktūrą ir taip padidinti jų panaudojimo efektyvumą, o tai kuria prielaidas kaimo regionų gyventojų pajamų augimui. Orientuojantis į politikos skatiniančios žinių visuomenės kūrimą, intensifikacijos strategijos organizacine konstrukcija tampa regiono gyventojų žinios ir gebėjimas jomis pasinaudoti, o regiono ekonomikos funkcionavimo sėkmę parodo regiono gyventojų sukuriama vertė.

Istoriškai susiklostė, kad kaimo regionuose intensifikacijos strategijos įgyvendinimui reikalinga organizacinė regiono konstrukcija pagal formalųjį išsilavinimą buvo blogesnės kokybės nei pusiau kaimo ir miesto regionuose. Statistikos departamento duomenys rodo, jog 1998 m. miesto regione aukščiausią (ISCED 5, 6 lygmenys) išsilavinimą turėjo 25,6 proc. gyventojų, pusiau kaimo regionuose – 20 proc., o kaimo – tik 11,9 proc. Kaimo regionams buvo būdinga didesnė nei pusiau kaimo bei miesto regionams žemesnį (ISCED 0, 1, 2 lygmenys) išsilavinimą turinčių gyventojų dalis. Kaimo regionų gyventojų išsilavinimo struktūroje žemesnį išsilavinimą turintys gyventojai sudarė 20,1 proc., pusiau kaimo – 14,5 proc., o miesto regionuose – 10,9 proc. (4.40 pav.).

Per 1998–2012 m. laikotarpį Lietuvoje gyventojų išsilavinimas nuolat gerėjo. Augo visų tipų regionų gyventojų išsilavinimas. Kaimo gyventojų, turinčių aukščiausią

(ISCED 5, 6) išsilavinimą, dalis išaugo beveik dvigubai – iki 23,5 proc., beveik per pusę sumažėjo žemesnį (ISCED 0, 1, 2) išsilavinimą turinčių gyventojų dalis – iki 8,9 proc.

4.40 pav. Gyventojų (25–64 m.) išsilavinimo struktūra regionuose 1998 ir 2012 m., proc.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Nors kaimo regionų gyventojų išsilavinimas gerėjo sparčiau, tačiau miesto ir pusiau kaimo regionų gyventojų, lyginant su kaimo regionų gyventojais, išsilavinimo pranašumas išliko didelis. 2012 m. tik 4,4 proc. miesto regionų gyventojų ir 5,8 proc. pusiau kaimo regionų gyventojų turėjo žemesnį išsilavinimą. Kaimo regionuose tokio išsilavinimo gyventojai sudarė 8,9 proc. Gyventojų, įgijusių aukščiausią išsilavinimą, atitinkamai buvo 45,2 proc., 37,7 proc. ir 23,5 proc.

Sovietiniu periodu buvo susiklostęs toks gyvenimo būdas, kai visi kaimo gyventojai turėjo 25–60 arų sklypą, kuriame vystė pagalbinį ūkį augindami daržoves, vaisius, naminius paukščius, karves, kiaules ir pan. Taigi, dauguma kaimo regionų gyventojų įgijo šios veiklos praktinės patirties. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir įgyvendinus ūkio privatizavimo reformą, žemės ūkyje įvyko esminiai pertvarkymai ir žemės ūkio veiklą vykdantys asmenys susidūrė su naujais iššūkiais. Gražinus anksčiau turėtą žemę buvusiems savininkams, formavosi nauji organizaciniai vienetai, užsiimančys žemės ūkio veikla. 2003 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, daugiau kaip pusė (511,2 tūkst.) Lietuvos kaimo gyventojų buvo ūkininkai ar jų šeimų nariai, o 28,9 tūkst. asmenų dirbo žemės ūkyje nuolatiniais samdomais darbuotojais. Kaimo regionams teko atitinkamai 63,1 ir 59,3 proc. minėtų asmenų dalis. Tik nedidelei daliai naujai susiformavusių ūkių ėmė vadovauti asmenys, prieš tai buvę kolūkių ir tarybinių ūkių vadovais ar specialistais ir turintys ūkinei veiklai organizuoti reikalingų žinių bei įgūdžių. Be to, net ir jiems trūko žinių apie rinkos ekonomiką. Su dar di-

desniu žinių apie agrarinio verslo ypatumus trūkumu susidūrė žmonės, ėmęsi ūkininkauti po restitucijos įstatymo įgyvendinimo atgautoje ar nusipirktoje žemėje.

Žinių stoka reiškėsi ir vėlesniais metais, nes ekonomikos globalizacija ūkininkavimo sėkmę daro vis labiau priklausomą nuo pokyčių maisto, energetinių ir kitų žemės ūkiui reikalingų išteklių rinkose, todėl žemės ūkio veikla užsiimantys asmenys negali pasikliauti tik technologinėmis žiniomis, sugebėjimais organizuoti gamybos procesą. Vis labiau auga naujų žinių apie vadybos metodus, apimančių visas vertės kūrimo grandinės grandis, išmanymo svarba. Be to, technologinės žinios taip pat reikalauja nuolatinio atnaujinimo.

Dėl kaimiškųjų regionų gyventojų žinių ir gebėjimų, kuriuos nulėmė žemesnis gyventojų išsilavinimo lygis nei miesto regionuose bei mažai kitose veiklose pritaikoma didelės dalies gyventojų turima žemės ūkio profesinė patirtis, ypač reikšmingos Lietuvoje tapo priemonės, skirtos intensifikacijos strategijai įgyvendinti.

Lietuvoje taikytos kaimo politikos, skatinančios žinių visuomenės kūrimą, intensifikacijos strategijos priemonės pateiktos 4.30 lentelėje.

4.30 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės intensifikacijos strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m.

Priemonių nebuvo.

1998–2003 m.

- Įkurta Žemės ūkio konsultavimo tarnyba;
- Parama žemdirbių konsultavimui ir mokymui.

2004–2013 m.

- Parama žemdirbių konsultavimui ir mokymui;
- Parama kaimo gyventojų mokymams;
- Žemdirbių ir žemės ūkio darbuotojų konsultavimas ir informavimas (internetu).

Priemonių analizė rodo, jog formuojant kaimo politikos priemones, skirtas gyventojų žinioms ir gebėjimams didinti, į viso kaimo regiono poreikius nebuvo atsižvelgiama. Šios priemonės visų pirma buvo skirtos žemės ūkio produkcijos gamintojams, nepaisant kuriame regione – kaimo ar miesto – jie gyvena. Tam tikros priemonės buvo įgyvendinamos dar iki Lietuvos narystės ES iš nacionalinio biudžeto finansuojamo KRF, Specialiosios kaimo rėmimo programos lėšomis. Vėliau parama ūkininkų mokymams buvo teikiama SAPARD ir BPD 2004–2006 m. ir KPP 2007–2013 m. lėšomis.

Intensifikacijos strategijai įgyvendinti iš SAPARD lėšų buvo finansuojama priemonė „Profesinis mokymas“, skirta ūkininkų ir miškų savininkų bei kitų su miškininkyste susijusių asmenų mokymams. Priemonė numatė platų mokymo temų spektrą ir buvo skirta ne tik technologinėms žinioms atnaujinti, bet ir suteikti žinių, padedančių spręsti naujus žemės ūkio verslo iššūkius, apie verslo ekonomiką, vadybą ir buhalterinę apskaitą, alternatyvius verslus, aplinkosaugą, kooperaciją bei informacines technologijas (Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. (SAPARD) programos *ex-post* vertinimo ataskaita, 2007). NMA duomenimis, mokymams buvo skirta

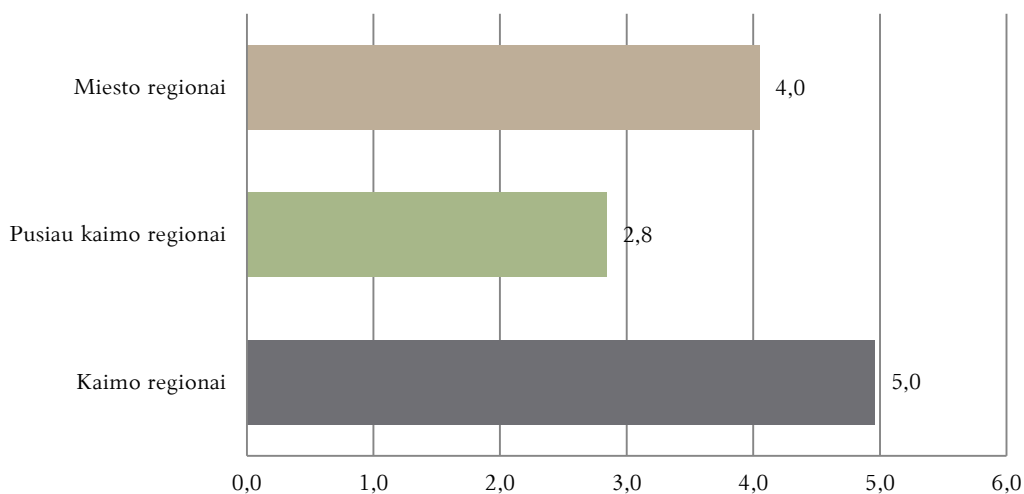
10,4 mln. Lt, tai sudarė 1,7 proc. visų šios programos lėšų, buvo įgyvendinti 103 projektai. Daugiausia šios priemonės lėšų teko miesto ir pusiau miesto regionams – Vilniaus ir Kauno apskritims, atitinkamai 14,3 ir 46,4 proc., nes šių apskričių centruose telkiasi didžioji dalis Lietuvos mokslo ir studijų institucijų. Parama buvo teikiama mokymus organizuojančioms institucijoms, todėl informacijos, kaip lėšos atsižvelgiant į naudos gavėjų – kursų lankytojų – skaičių pasiskirstė tarp kaimo, pusiau kaimo ir miesto regionų, nėra.

Vertinant žinių, kurios buvo teikiamos mokymų metu, turinį, galima teigti, jog mokymų organizatoriai pasiūlė ūkininkams temų įvairovę, kuri turėjo papildyti į žemės ūkio technologiją orientuoto išsilavinimo ir patirties spragas naujomis žiniomis: 23,8 proc. mokymų teko žinioms apie alternatyvius verslus kaime, 17,8 proc. mokymų buvo skirti aplinkosaugai ir tausojančiam ūkininkavimui, 15,1 proc. – verslo ekonomikai, vadybai ir buhalterinei apskaitai, 12,2 proc. – ūkininkų raštingumui padidinti. Tačiau ūkininkai prioritetą teikė žemės ūkio technologijoms. Šiai tematikai skirtuose mokymuose dalyvavo 11084 dalyviai, o verslo ekonomikos, vadybos, verslų plėtros, buhalterinės apskaitos – tik 4845 dalyviai (2,3 karto mažiau). Aplinkosaugos ir tvaraus ūkininkavimo mokymuose dalyvavo dar mažesnis ūkininkaujančių asmenų skaičius – 3779 dalyviai.

2004–2006 m. įgyvendinama priemonė „Mokymai“ buvo skirta tik žemės ūkio veiklą vykdančių asmenų ir miško savininkų žinių ir gebėjimų tobulinimui. Priemonei buvo skirta 10371 tūkst. Lt, o tai sudarė 0,5 proc. paramos lėšų, skirtų struktūriniam pokyčiams kaime skatinti (BPD 2004–2006 m. IV prioriteto ir KKP 2004–2006 m. lėšos). Planuojant mokymo temas, greta technologinių žemės ūkio mokymų buvo įtrauktos ir tokios mokymų temos, kaip ekonomika, verslo organizavimas, informacinės technologijos, kooperacija. 2007 m. Lietuvos žemės ūkio universiteto mokslininkų atliktas tyrimas parodė, kad organizuojant mokymus per 2004–2006 m. laikotarpį, daugiausia dėmesio vėlgi buvo skirta žemės ūkio ir miškininkystės technologijų tematikai – 409 mokymai. Prie technologinių mokymų galima priskirti ir mokymus ūkio mechanizavimo ir statybos, energetikos srityje (jų buvo organizuota 49). Aplinkosaugos tematika buvo organizuoti 143 mokymai, ekonomikos, apskaitos ir kooperacijos tematika – 93, informacinių technologijų – 25, vadybos ir kitomis socialinėmis temomis – 8, kaimo verslų – tik 3 mokymai.

Palyginus skirtingos tematikos mokymo kursų pagal kursų išklausiusių dalyvių skaičių, buvo nustatyta, kad technologiniuose mokymuose dalyvavo daugiausia dalyvių – 6807. Atsižvelgiant į tai, jog žemės ūkio mechanizavimo ir statybos bei energetikos (885 dalyviai) bei miškininkystės mokymai (344 dalyviai) taip pat buvo susiję su žemės ūkio gamybos technologija bei miškininkystėje, matyti, jog savo žinias kitų naujų sričių žiniomis papildė nedidelis klausytojų skaičius – 4742 dalyviai, o tai sudarė 32,2 proc. visų mokymų dalyvių skaičiaus. Ekonomikos, apskaitos, kooperacijos mokėsi 1536 mokymų dalyviai, aplinkosaugos – 2588 dalyviai, informacinių technologijų – 368 dalyviai, vadybos ir kitų socialinių temų – 188 klausytojai. Mažiausiai dėmesio – tik 62 dalyvių – sulaukė mokymai kaimo verslų tema (Mokslo studija „2004–2006 metais vykdytų mokymo kursų intensyvumas ir atitikimas mokymo poreikiui“, 2007 m. ataskaita, darbo vadovė doc. dr. Vilma Atkočiūnienė, Lietuvos žemės ūkio universitetas (Atkočiūnienė et al., 2007).

Minėtas tyrimas parodė, kaip parama pasiskirstė tarp kaimo, pusiau kaimo ir miesto regionų. Kaimo regionuose naujų žinių įgijo didesnė ūkių savininkų dalis nei miesto ir pusiau kaimo regionuose. Tačiau poveikis kaimo regionuose ūkininkaujantiųjų žinių atnaujinimui vertintinas kaip nereikšmingas, nes mokymų dalyviai tebuvo 5 proc. regione esančių ūkių atstovai, miesto regionuose – 4 proc. o pusiau kaimo – 2,8 proc. (4.41 pav.).

4.41 pav. Ūkių, pasinaudojusių priemone „Mokymai“, dalis 2004–2006 m., proc.

Šaltiniai: apskaičiuota remiantis 2003 m. žemės ūkio surašymo ir V. Atkočiūnienė ir kt. (2007). 2004–2006 m. vykdytų mokymo kursų intensyvumas ir atitikimas mokymo poreikiui“. Mokslo studija, LŽŪU.

Įgyvendinant ūkininkų mokymams skirtą KPP 2007–2013 m. priemonę „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“, parama, kaip ir ankstesniais laikotarpiais, buvo teikiama mokymo ir mokslinių tyrimų institucijoms, kurios vykdė projektus ne tik savo regione, bet ir visoje Lietuvos teritorijoje. Statistika apie priemonės lėšų pasiskirstymą regionuose yra pateikiama atsižvelgiant į pareiškėjo įsikūrimo vietą, todėl daugiausia paramos teko į universitetus ir mokslo tyrimo institutus turinčius miesto ir pusiau kaimo regionus: Kauno, Vilniaus, Klaipėdos apskritims. Iš kaimo regionų jiems prilygo tik universitetą turinti Šiaulių apskritis. Kaip parama tarp regionų pasiskirstė atsižvelgiant į mokymų dalyvių skaičių, informacija, vertinant programos įgyvendinimo pažangą, nebuvo renkama ir analizuojama, kadangi įgyvendinant priemonę kaimo regionams nebuvo teikiama pirmenybė.

KPP 2007–2013 m. vidutinė trukmės vertinimo ataskaita rodo, jog per 2007–2009 m. laikotarpį smarkiai išaugo mokymų dalyvių skaičius. Vien tik šiuo laikotarpiu pagal priemonės „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“ sritį „Asmenų, susijusių su žemės ir miškų ūkio veikla, mokymas ir informavimas“ organizuojuose mokymuose dalyvavo 78872 dalyviai, t. y. 6,5 karto daugiau nei 2004–2006 m. (kai mokymuose dalyvavo 12098 asmenys). Tačiau tarp mokymuose dalyvaujančių asmenų, kaip ir

ankstesniais metais, didžiausio populiarumo sulaukė mokymai apie gamybos technologijas. Šiuos mokymus išklausė 56564 asmenys, t. y. 71,7 proc. visų dalyvių skaičiaus. Ūkininkai nesusidomėjo mokymais apie produktų kokybę, o valdymo, administravimo ir rinkodaros įgūdžius tobulino tik 5,6 proc. klausytojų (4.31 lentelė).

4.31 lentelė. KPP 2007–2013 m. priemonės „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“ srities „Asmenų, susijusių su žemės ir miškų ūkio veikla, mokymas ir informavimas“ mokymų turinys ir dalyvių skaičius 2007–2009 m.

<i>Mokymų turinys</i>	<i>Dalyvių skaičius</i>
Valdymo, administravimo ir rinkodaros įgūdžiai	4 428
Nauji technologiniai procesai ir mašinos, nauja praktika	56 564
Nauji standartai	7 920
Produktų kokybė	0
Kraštovaizdžio priežiūra ir gerinimas bei aplinkos apsauga	9 960

Šaltinis: Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. (SAPARD) programos ex-post vertinimo ataskaita, 2007.

Kaimo plėtros 2007–2013 m. įgyvendinimo laikotarpiu teikiant paramą konsultacijoms, ūkininkai ir miškų savininkai buvo konsultuojami dėl įvertinimo, ar ūkis atitinka valdymo reikalavimus ir geros agrarinės bei aplinkosaugos praktikos sąlygas, agrarinės aplinkosaugos klausimų ūkininkams, kurie dalyvauja agrarinės aplinkosaugos priemonėse, ūkio buhalterinės apskaitos klausimų bei miškų ūkio klausimų (dėl miškų įveisimo ir atkūrimo, priežiūros ir tvarkymo, apsaugos ir naudojimo).

Lietuvos KPP 2007–2013 m. vidutinės trukmės vertinimo ataskaitą rengę ekspertai padarė išvadą, kad ūkininkų apsisprendimą dėl mokymosi ir konsultacijų temų pasirinkimo lėmė paramos gavėjams taikomi reikalavimai. Kitaip tariant, šalies ūkininkai, rinkdamiesi mokymus ir konsultacijas, skyrė daug dėmesio kompleksinės paramos reikalavimams, nes jie privalomi norint gauti tiesioginę paramą, ir konsultavosi dėl buhalterinės apskaitos tvarkymo, kurio reikalaujama, dalyvaujant investicinėse priemonėse (Lietuvos KPP 2007–2013 m. tarpinis vertinimas, 2010). Nors buhalterinės apskaitos mokymams ir konsultavimui buvo skirtas didelis dėmesys, žemės ūkio surašymo duomenys rodo, jog tik nedidelė ūkininkų dalis šias žinias taikė savo ūkiuose. Žemės ūkio surašymo duomenimis, 2003 m. buhalterinę apskaitą tvarkė 37998 ūkininkų ūkiai (14 proc. visų ūkių), o 2010 m. šis skaičius sumažėjo iki 32327 ūkininkų, nors dėl bendro ūkių skaičiaus mažėjimo ūkių, kuriuose tvarkoma apskaita, dalis išaugo iki 16 proc.

Ūkininkų konsultavimo paramos pasiskirstymui tarp regionų įtaką darė vidutinis ūkio dydis regione, didesnių ūkių savininkai aktyviau teikė paraiškas konsultavimo paramai. Pvz., daugiausia paraiškų buvo gauta kaimo regionuose: Šiaulių apskrityje – 503 (2010 m. žemės ūkio surašymo duomenimis, vidutinis ūkio dydis regione buvo 22,4 ha), Panevėžio – 416 (19,7 ha), Marijampolės – 412 (16,9 ha), pusiau kaimo regionams priskirtoje Kauno apskrityje – 555 (15 ha). Šios priemonės įtaka kaimo regionų gyventojų žinių ir gebėjimų didinimui yra nedidelė, nes, NMA duomenimis,

per 2007–2013 m. laikotarpį paramą konsultacijoms gavo tik 3517 ūkininkų. Tai sudarė 1,8 proc. (2010 m. žemės ūkio surašymo duomenimis) Lietuvoje veikusių didesnių nei 1 ha ūkių skaičiaus.

Mokymo ir konsultavimo institucijos ieškojo efektyvesnių konsultavimo formų. Remiantis ES šalyse sukaupta patirtimi, Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba (LŽŪKT) dalį savo teikiamų paslaugų perkėlė į virtualiąją erdvę, siekdama užtikrinti jų teikimą internetu, kad jos taptų paprastesnės ir prieinamos vartotojams. Susiejus viešąsias elektronines paslaugas ir ūkyje turimas kompiuterines programas, galima tikėtis rezultatų, leidžiančių žemdirbiams greičiau priimti optimalius sprendimus, didinti ūkių konkurencingumą, mažinti finansinę riziką. Be to, įdiegę informacines technologijas ūkininkai gali sumažinti išlaidas ne tik taupydami laiką, kurą, bet ir patys dalyvauti jiems teikiamų paslaugų atlikimo procese (LŽŪKT, 2013).

Viena iš prielaidų tokiai elektroninių paslaugų sistemai atsirasti buvo dėl mokymų apie informacines technologijas išaugę ūkininkų naudojimosi internetu įgūdžiai. Statistikos departamento duomenimis, ieškoti informacijos, naudojantis paieškos sistemomis 2005 m. mokėjo vos 3,5 proc. ūkininkų, o 2011 m. – jau 39,1 proc. Siųsti elektroninius laiškus su prisegtomis duomenų rinkmenomis (failais) 2005 m. sugebėjo tik 1,2 proc., o 2011 m. – 23,2 proc. ūkininkų.

Vertinant aptartas priemones galima teigti, kad įgyvendinant intensifikacijos strategiją pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į ūkininkaujančių asmenų turimų žinių apie žemės ūkio gamybą ir šios srities profesinių įgūdžių atnaujinimą tiek kaimo, tiek pusiau kaimo ar miesto regionuose. Mokymų programų ir konsultacijų turinio populiarumas atspindi Lietuvos žemės ir miškų ūkyje dirbančių asmenų suvokimą ir gamybinę logiką, kurioje vis dar dominuoja ūkio modernizavimo ir pirminių gamybinių procesų tobulinimo poreikiai. Tačiau pagrindiniai specifiniai procesai, keičiantys žemės ūkio verslą ir jo aplinką ir sudarantys prielaidas gauti ūkininkams daugiau pajamų, yra susiję su naujų didesnę pridėtinę vertę kuriančių veiklų (paslaugų teikimas, aukštesnės kokybės maisto gamyba ir pan.) plėtojimu. Taigi ūkininkams tenka įgyti žinių ne tik apie žemės ūkio, bet ir apie kitokių ūkinių veiklų vadybą. Ūkių veiklos pastangos gauti daugiau pajamų, pasinaudojant žinių visuomenės teikiamais privalumais, reikalauja universalesnių verslo vadybos žinių ir *antrepreneriško* požiūrio. Tačiau tyrimai rodo, jog vadybos žinių trūkumas tampa stabdžiu ūkininkams imtis įvairinti veiklą ar įgyvendinti rizikos valdymo strategiją, nukreiptą į pridėtinės vertės ūkyje didinimą. Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto (LAEI) mokslininkų atlikta Lietuvos ūkininkų apklausa parodė, kad ūkių veiklą įvairinantys ūkininkai naudoja daugiau vadybos metodų, nei ūkininkai, kurie gamina tik žemės ūkio produkciją, ir jie yra sudėtingesni (Vidickienė, Melnikienė et al., 2014). Todėl žinios operatyvinio planavimo ir strateginės vadybos srityje yra svarbus veiksnys galintis padrąsinti ūkininkus imtis alternatyvios žemės ūkiui veiklos, kuri leistų jiems sumažinti ūkio veiklos riziką ir pagerinti ūkio veiklos rezultatus.

Kaimo politikos priemonės nukreipus tik ūkininkų ir miškų savininkų mokymui, kitų kaimo gyventojų žinių atnaujinimui per 2007–2013 m. buvo naudojamos ES socialinio fondo lėšos, įgyvendinant Žmogiškųjų išteklių plėtros programos priemonę „Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje“. Priemonės įgyvendinimui buvo panaudota 30,6 mln. Lt. Ši suma net 5

kartus viršijo lėšas, skirtas mokymams iš KPP 2007–2013 m. Priemonė leido surengti temų įvairove pasižyminčius mokymus, siekiančius paskatinti kaimo gyventojus pradėti verslą ir suteikti jo vystymui reikalingų žinių. Projektas buvo įgyvendinamas kaimo vietovėse visose apskrityse, o į kaimiškųjų regionų gyventojų specifinius poreikius dėl gerokai blogesnio gyventojų išsilavinimo atsižvelgta nebuvo. Per visą laikotarpį nuo Lietuvos narystės ES pradžios tai buvo pirmas kartas, kai apibrėžiant kaimui skirto mokymų ir konsultavimo projekto dalyvių tikslinę grupę, buvo pasirinkti ne žemdirbiai, o visi kaimo vietovėse gyvenantys asmenys, nes teikiant paramą mokymams pagal Kaimo plėtros programą, mokymai buvo organizuojami tik žemdirbiams ir miškų savininkams. Šiuo projektu buvo siekiama kaimo gyventojų aktyvumo ir užimtumo didinimo, skatinant gyventojus verstis ne tik žemės ūkio veikla, bet turėti ir kitų pajamų šaltinių. Mokymai buvo organizuojami tiek įgyvendinant formaliojo ugdymo (mokymai, po kurių baigimo įgyjama kvalifikacija suteikia teisę dirbti), tiek neformaliojo ugdymo (mokymai, kurių metu gilinama dalyvių žinios, kompetencijos) reikalavimus. Formalieji mokymai buvo skirti profesinių įgūdžių įvairiose profesinėse veiklose (floristika, siuvimas, suvirinimas dujomis ir elektra, elektrinių krautuvų vairavimas, staliaus darbai ir kt.) pagerinimui, o įgyta kvalifikacija suteikė galimybę pradėti tam tikrą individualų verslą. Formaliuose mokymuose įgytos žinios buvo sustiprintos neformaliuose mokymuose, skirtuose tokioms kiekvienam pradedančiam verslininkui svarbioms sritims, kaip rinkodara, verslumo ugdymas, projektų valdymas, renginių organizavimas, kompiuterinis raštingumas, buhalterinė apskaita, mažų įmonių steigimas bei valdymas ir kt. Svarbus šio projekto privalumas buvo mokymų derinimas su individualiomis konsultacijomis, kurių metu konsultantai konkrečiam projekto dalyviui, planuojančiam pradėti verslą, patarė, kaip parengti verslo planą ir jį įgyvendinti, lengviau orientuotis verslo aplinkoje, logiškai pagrįsti savo priimamus sprendimus, užtikrinti verslo sėkmę, planuoti karjeros pokyčius. Projekto dalyviams, planuojantiems pradėti savo verslą, buvo organizuojami pažintiniai vizitai į renginius, konferencijas, verslo centrus, kaimo turizmo sodybas, tradicinių amatų centrus.

Visos minėtos kaimo politikos priemonės, skatinančios regionuose žinių naudojimo intensifikacijos strategijos įgyvendinimą, prisidėjo prie šiai strategijai būdingos organizacinės konstrukcijos stiprinimo, tačiau pokyčiai buvo nepakankami, jog sumažintų darbo produktyvumo skirtumus regionų. Mokymai nesuteikė postūmio iš esmės pakeisti kaimo regionų gyventojų žinojimo ir tik mažai papildė jų sukauptas žemės ūkio žinias naujomis kitų veiklų bei ekonomikos ir vadybos žiniomis, kurios padėtų ūkininkams spręsti su globalizacija ir rinkų nestabilumu susijusius iššūkius.

Prastesnis kaimo regionų, lyginant su pusiau kaimo ir miesto, gyventojų išsilavinimas lėmė ir mažesnes pajamas. Statistikos departamento darbo užmokesčio struktūros tyrimas parodė didžiulį skirtingo išsilavinimo darbuotojų darbo užmokesčio skirtumą. 2002 m. vidutiniškai Lietuvoje asmenų, turinčių pagrindinį išsilavinimą, mėnesinis darbo užmokestis tesiekė 45,8 proc. aukštąjį išsilavinimą turinčių darbuotojų darbo užmokesčio. Statistikos departamento duomenys neleido analizuoti darbo užmokesčio duomenų vidutiniškai kaimo regionuose, todėl buvo remtasi konkrečių apskričių duomenimis. 2010 m. atliktas darbo užmokesčio struktūros tyrimas parodė, jog darbo užmokesčio skirtumas tarp skirtingo išsilavinimo darbuotojų visose apskrityse išliko toks pat didelis kaip ir 2002 m. Darbuotojų, turinčių pagrindinį išsilavini-

mą, darbo užmokestis Lietuvos regionuose sudarė nuo 41,9 iki 54,1 proc. darbuotojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, darbo užmokesčio (4.32 lentelė).

4.32 lentelė. Darbuotojų, turinčių pagrindinį ir aukštąjį išsilavinimą, vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis* 2002–2010 m., proc.

<i>Apskritis</i>	<i>2002</i>	<i>2006</i>	<i>2010</i>
Alytaus	50,5	53,3	45,3
Kauno	55,3	52,8	53,8
Klaipėdos	49,1	52,1	45,1
Marijampolės	47,6	51,8	52,1
Panevėžio	52,2	49,2	49,2
Šiaulių	50,7	50,7	50,2
Tauragės	42,7	41,9	42,3
Telšių	44,4	46,3	54,1
Utenos	44,2	47,4	47,1
Vilniaus	41,2	43,5	42,2
Vidutiniškai Lietuvoje	45,8	46,7	46,0

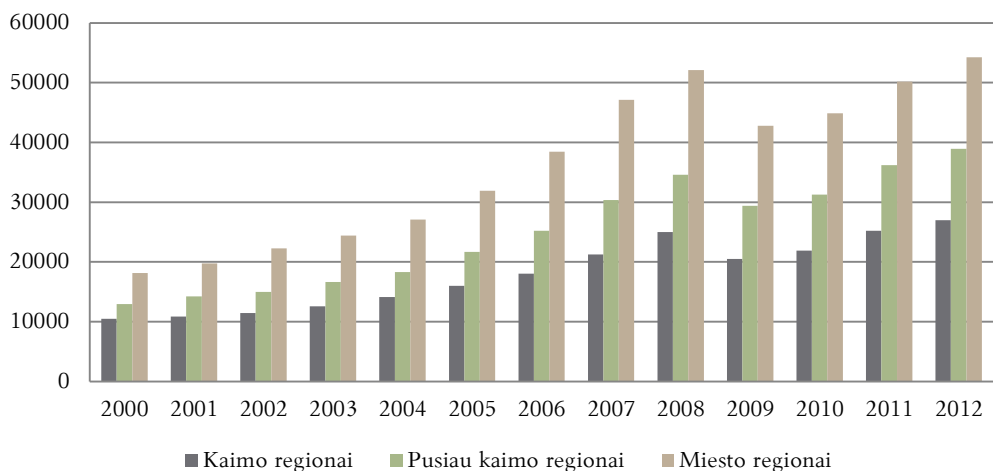
*Darbuotojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, vidutinis mėnesinis darbo užmokestis apskrityje – 100 proc.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento darbo užmokesčio struktūros tyrimo duomenimis.

Vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio skirtumai toje pačioje išsilavinimo grupėje įvairiuose regionuose nebuvo didelis. Pvz., pagrindinį išsilavinimą turinčių užimtųjų didžiausias mėnesinis darbo užmokestis buvo Vilniaus apskrityje – 2002 m. jis siekė 820 Lt, o mažiausias – vieno iš kaimo regionų – Tauragės apskrityje – 577 Lt, t. y. sudarė 70 proc. atitinkamo miesto regiono rodiklio. Panašūs buvo ir aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų darbo užmokesčio skirtumai: Vilniaus regione šios grupės darbuotojai uždirbo 1324 Lt per mėnesį, o Tauragės apskrityje – 890 Lt (68 proc. Vilniaus apskrities rodiklio).

Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis regionuose atspindi dėl gyventojų skirtingo išsilavinimo susiklosčiusią situaciją. Didžiausias vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo tuose regionuose, kuriuose gyventojų išsilavinimo struktūra geriausia, – miesto ir pusiau kaimo. Telšių apskrityje vidutinis darbo užmokestis iš kaimo regionams priskirtų apskričių 2012 m. buvo didžiausias ir tesudarė 77,9 proc. miesto regionams priskirtos – Vilniaus apskrities vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio lygio. Svarbu pažymėti, jog darbo užmokesčio skirtumai regionuose nemažėjo.

Vertinant regiono funkcionavimo pokyčius, susijusius su žinių panaudojimo intensifikacija per laikotarpį nuo Lietuvos narystės į ES pradžios, galima daryti išvadą, jog skirtumas tarp kaimo ir miesto regionų toliau didėjo. BVP, tenkančio 1 gyventojui, dydis miesto ir pusiau kaimo regionuose augo daug sparčiau nei kaimo regionuose. Per 2000–2012 m. miesto ir pusiau kaimo regionuose šis rodiklis išaugo tris kartus, o kaimo regionuose – 2,6 karto. 2000 m. kaimo regionų gyventojui tenkantis BVP sudarė 81,0 proc. pusiau kaimo regionų ir 57,9 proc. – miesto regionų rodiklio. 2012 m. šis santykis jau siekė atitinkamai tik 69,3 ir 49,7 proc. (4.42 pav.).

4.42 pav. BVP, tenkantis 1 gyventojui regionuose, 2000–2012 m., Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Apibendrinant žinių visuomenės kūrimą skatinančios Lietuvos kaimo politikos, kurios dėka buvo įgyvendinama intensifikacijos strategija, priemonių analizę galima teigti, jog jos sustiprino kaimo regionų intensifikacijos strategijos organizacinę konstrukciją (pagerino kaimo gyventojų žinių lygį), tačiau buvo nepakankamos esminiams pokyčiams įgyvendinti. Gerėjant kaimo regionų gyventojų išsilavinimui, jis vis dar išlieka gerokai blogesnis nei miesto ir pusiau kaimo regionų. Dėl šios priežasties įvairūs mokymai kaimo regionų gyventojams išliks aktualūs ir ateityje.

Tobulinant intensifikacijos strategijos priemones pagrindinis dėmesys turi būti sutelktas į tai, kokios žinios ir jų perdavimo būdai yra veiksmingiausi. Parenkant ir įgyvendinant intensifikacijos strategijos priemones Lietuvoje buvo nepakankamai atsižvelgiama į tai, kad žinių visuomenėje pasikeitė ne tik žinių vaidmuo ekonominėje veikloje, bet ir jų samprata. Politikos, skatinančios industrializaciją laikotarpiu, didžioji dalis žinių turėjo išreikštinę formą (buvo koduotos ir užrašytos), o žmogaus turimos žinios buvo įvertinamos pagal jo formalųjį išsilavinimą. Žinių visuomenėje greita išreikštinių žinių vis svarbesnės tampa neišreikštinės, sukauptos asmeninės patirties dėka: sugebėjimai, kompetencija, organizacinė kultūra, neformalus ryšiai. Šios žinios yra būtinos prisitaikyti prie dinamiškos ekonominės veiklos aplinkos, nes pokyčiai vyksta visose srityse: technologinėje, ekonominėje, socialinėje ir aplinkosauuginėje. Intensifikacijos strategija žinių visuomenėje turi susitelkti ne tik į žinių atnaujinimą, bet ir į šalies gyventojų dinamiškų gebėjimų ugdymą. Pastarieji, besiremiantys ne tik įvairiomis vadybos žiniomis, bet ir žinių vadybos metodų taikymu, laikomi pagrindiniu tvaraus konkurencinio pranašumo šaltiniu globalizuotose ir labai greitai besikeičiančiose rinkose (Eisenhardt, Martin, 2000; Teece, 2007; Teece, Pisano ir Shuen, 1997).

Per analizuojamą laikotarpį Lietuvos žemdirbių ir kaimo gyventojų mokymo sistemoje daugiausia naudojamos žinių perdavimo organizacinės formos, pagrįstos išreikštinėmis, t. y. koduotomis, užrašytomis žiniomis. Vyraujančios žinių perdavimo organizacinės formos – paskaitos arba rašytinių tekstų su rekomendacijomis ar kitais dokumentais sklaida. Kaip rodo moksliniai tyrimai, tokie žinių perdavimo būdai mažiausiai veiksmingi, paprastai įsisavinama tik apie 5 proc. pateikiamos informacijos. Ateityje žinių perdavimas turėtų būti tobulinamas, pasitelkiant inovatyvias organizacines formas kaip elektroninis mokymas, nuotolinis mokymas, imitacinis mokymas (Baležentis, 2008), „mokymasis darant“, mentorystė, ugdomasis vadovavimas (angl.: *couching*), Sokrato klausinėjimo metodas ir pan.

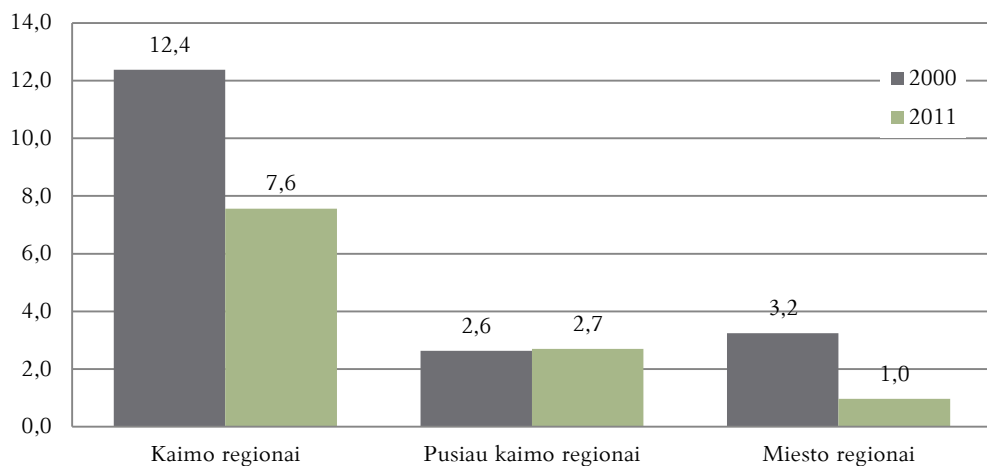
Skleidžiant žinias, reikalingas žemės ūkyje, didelę dalį mokymų turėtų rengti patys ūkininkai, taip ne tik perduodami žinias daug efektyviau, bet ir patys mokydami, būdami konsultantų, mentorių ir pan. vaidmenyse. Kaip tai galima organizuoti, daug galima pasimokyti iš pasaulyje jau išpopuliarėjusio *Campesino a campesino* (liet.: Ūkininkas ūkininkui) judėjimo patirties (Hocdé et al., 2000; Holt-Gimenez, 2006).

Naujos organizacinės formos reikalauja aukštesnės žinių perdavėjų kvalifikacijos, daugiau vaizdinių priemonių, todėl, siekiant paspartinti tokių mokymo formų taikymą, veiksmingiau būtų teikti paramą ne žinių gavėjams, bet perdavėjams. Toks paramos subjekto pakeitimas padėtų sukurti efektyvesnę technologijų ir gamybos organizacinių modelių perdavimo struktūrą, ir taip paspartintų naujų efektyvių verslo modelių kūrimą ir diegimą kaimo regionuose.

Specializacijos strategijos įgyvendinimas

Atgavusi Nepriklausomybę Lietuva paveldėjo ryškiai išreikštą žemės ūkio specializaciją, tačiau ūkio agrariškumas sparčiai mažėjo. Statistikos departamento duomenimis, žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje sukuriama pridėtinė vertė 1995 m. sudarė 11,0 proc. viso ūkio sukuriamos BPV, 2000 m. – 6,3 proc., o 2011 m. – 3,5 proc.

Kaimo regionų ekonominėje specializacijoje žemės ūkio reikšmė buvo daug didesnė nei pusiau kaimo ir miesto regionų. 2000 m. kaimo regionuose žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje sukuriama pridėtinė vertė siekė net 12,4 proc., o miesto regionuose tesudarė 3,2 proc. Šalies žemės ūkio, žuvininkystės ir miškininkystės indėlio į šalyje kuriamą pridėtinę vertę mažėjimas buvo nulemtas kaimo regionų ekonomikos struktūros pokyčių. 2011 m. šis rodiklis BPV struktūroje kaimo regionuose buvo 1,6 karto mažesnis nei 2000 m. Miesto regionuose žemės ūkio, žuvininkystės ir miškininkystės dalis BPV struktūroje mažėjo dar sparčiau – 3,2 karto per tą patį laikotarpį. Tik pusiau kaimo regionuose žemės ūkio indėlis į regiono BPV ne tik kad nemažėjo, bet netgi šiek tiek padidėjo (4.43 pav.).

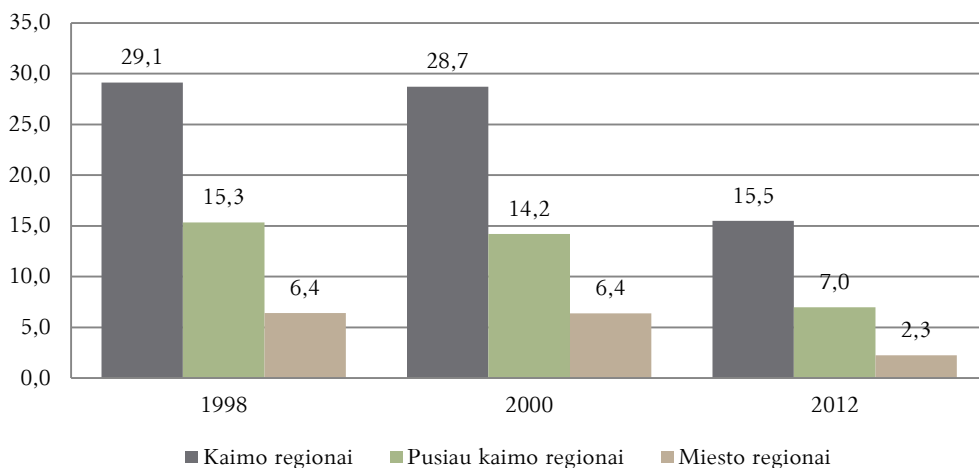

4.43 pav. Bendrosios pridėtinės vertės, sukurtos žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje dalis regionuose 2000 ir 2011 m., proc.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Kaimo regionams priskirtose apskrityse gyventojų pajamų priklausomybė nuo žemės ūkio veiklos taip pat buvo didelė. 1998 m., kai Statistikos departamentas pradėjo skelbti užimtųjų apskrityse duomenis, užimtųjų žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje dalis kaimo regionuose sudarė net 29,1 proc. visų užimtųjų Lietuvos ūkyje ir buvo net 4,5 karto didesnė nei miesto ir 1,9 karto – nei pusiau kaimo regionuose. 1998–2012 m. kaimo regionuose užimtųjų žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje dalis sumažėjo 1,9 karto, o pusiau kaimo ir miesto regionuose šis procesas buvo dar spartesnis (4.44 pav.).

Vertindami Lietuvos kaimo politikos pastangas įgyvendinti specializacijos strategiją, orientuotą į žinių visuomenės specifiką, turime atsižvelgti į tai, jog ši strategija ieško atsakymo į klausimą, kokią ekonominę veiklą reikia skatinti regione, siekiant didesnių regiono gyventojų pajamų. Žinių visuomenės kūrimą skatinančios kaimo politikos priemonės skiriamos ne vien ūkininkų, bet ir viso kaimiškojo regiono vystymui, todėl turėtų būti siekiama ne tik atskirų ūkio subjektų, bet ir viso kaimiškojo regiono specializacijos, prisidedančios prie gyventojų gerovės didinimo. Renkantis regiono specializaciją būtina atsižvelgti į tai, kad žinių visuomenėje kaimo regionuose greta žemės ūkio ir pramonės vis svarbesnį vaidmenį pradeda vaidinti paslaugų sektorius. Paslaugų sektorius kaimo regionuose gali ne tik įdarbinti žemės ūkio perteklinę darbo jėgą, bet ir generuoja didesnes pajamas nei žemės ūkis ar pramonė.

4.44 pav. Užimtųjų žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje, dalis 1998–2012 m., proc.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Specializacija gali būti keičiama ir agrarinio sektoriaus viduje. Didinant žemės ūkio sektoriaus indėlį į bendrą regione sukuriamos pridėtinės vertės dydį svarbu kuo daugiau dėmesio skirti ne standartizuotų pigių produktų (grūdų, pieno, mėsos) gamybos rėmimui, bet skatinti į kokybę ir didesnės pridėtinės vertės produkcijos kūrimą orientuotus gamintojus. Perdirbus žemės ūkio produkciją į maksimaliai prie vartotojo poreikių pritaikytą galutinio vartojimo maisto produktą, rūbą, degalus ir pan., jo gamintojas gauna daug didesnę pridėjamąją vertę, nei parduodamas žemės ūkio produkciją perdirbimo įmonėms. Industrializaciją skatinančios politikos įgyvendinimo laikotarpiu ūkininkams nevertėjo to daryti, nes buvo konkuruojama žemomis kainomis ir neapsimokėjo perdirbinėti gamybos vietoje mažų žemės ūkio produktų kiekių. Žinių visuomenėje, kurioje vyrauja individualizuota produktų paklausa, jau apsimoka ūkiuose pratęsti gamybos ciklą, prijungiant perdirbimo grandį. Žemdirbių persiorientavimas nuo masinės ir kuo pigiau gaminamos produkcijos į sveikuolių reikalavimus atitinkančių ir operatyviai vartotojui pristatomų maisto produktų gamintojus naudingas ne tik vartotojams, bet ir patiems žemdirbiams.

Specializacijos strategijos įgyvendinimui skirtos priemonės Lietuvos kaimo politikoje atsirado tik pradėjus taikyti Lietuvoje ES kaimo politikos nuostatas. Svarbu pastebėti, jog įgyvendinant šiai strategijai skirtas priemones, didesnės pridėtinės vertės kūrimas labiausiai buvo skatinamas žemės ūkio sektoriuose. Buvo sudaromos sąlygos ūkininkams imtis žemės ūkio produkcijos perdirbimo ūkyje ir pagerinti produkcijos kokybę, skatinama naujų didesnę pridėtinę vertę kuriančių žemės ūkio ar perdirbimo veiklų plėtra, pvz., bioenergetinių augalų auginimas ir perdirbimas. Kaimo regionų pajamų didinimas, pasitelkiant paramą didesnę pridėtinę vertę nei agrarinis sektorius kuriančių sektorių vystymui, buvo skatinamas tik dviem priemonėmis: parama kaimo

turizmui ir amatams ir parama, skirta ūkininkams pereiti iš žemės ūkio į kitas veiklas. Žinių visuomenės kūrimą skatinančios Lietuvos kaimo politikos priemonės, taikytos specializacijos strategijos įgyvendinimui, pateiktos 4.33 lentelėje.

4.33 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės specializacijos strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m. Priemonių nebuvo.
2001–2003 m. Parama kaimo turizmui.
2004–2013 m. <ul style="list-style-type: none">• Parama ūkininkams produkcijos perdirbimui ir rinkodarai;• bioenergetinių augalų auginimo ir perdirbimo plėtros rėmimas;• parama kaimo turizmui ir amatams;• parama perėjimui nuo žemės ūkio veiklos.

Lietuvos kaimo politika rėmėsi nuostata, kad kaimiškųjų regionų ekonomikai išliks būdinga stipriai išreikšta agrarinė specializacijos kryptis. Sąlygas didinti ūkininkų pajamas, didinant ūkyje kuriamą vertę, sudarė parama ūkininkams, siekiantiems patiems perdirbti produkciją ūkiuose bei parama ūkininkų turgelių steigimui miestuose. Parama ūkininkams, siekiantiems perdirbti produkciją ūkyje, numatyta pagal KPP 2007–2013 m. priemonę „Žemės ūkio valdų modernizavimas“. Šiam tikslui buvo skirta viena iš šios priemonės veiklos sričių, kur numatyta paremti ne tik pirminę žemės ūkio gamybą, bet ir biodujų gamybą iš ūkyje susidarančių atliekų, taip pat prekinių žemės ūkio produkcijos (pagamintų ūkyje) apdorojimą, perdirbimą ir pateikimą rinkai (Lietuvos KPP 2007–2013 m.).

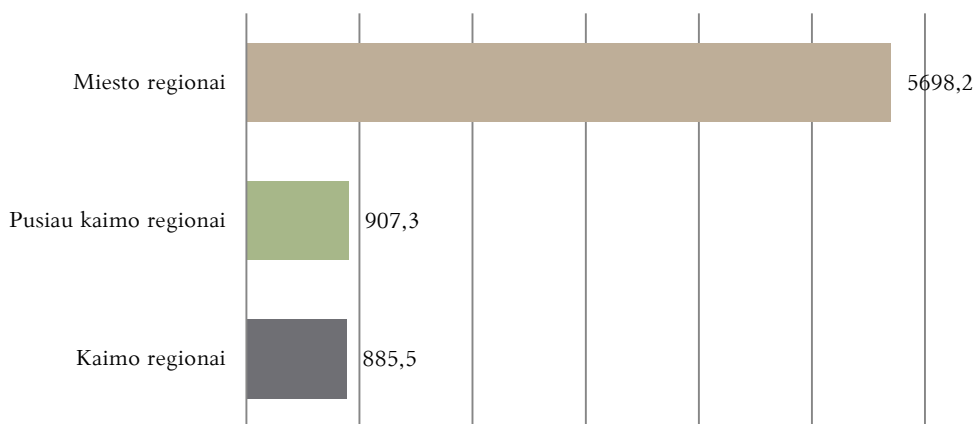
Parama, atitinkanti specializacijos strategijos tikslus, sudarė prielaidas formuoti biodegalų gamybos sektoriui Lietuvoje. Ji buvo labai veiksminga, nes sparčiai plėtėsi bioenergetinių augalų plotai ir augo biodegalų gamybos apimtys. Nuo 2004 iki 2013 m. biodegalų gamyba išaugo beveik 50 kartų nuo 2 tūkst. iki 107 tūkst. t. Atitinkamai augo ir energetinių augalų plotai. Pvz., žieminių ir vasarinių rapsų pasėlių plotai nuo 2004 m. padidėjo apie 2,5 karto ir 2013 m. buvo auginami 264,2 tūkst. ha. Šią specializaciją paskatino 2007–2009 m. laikotarpiu mokėtos išmokos už energetinius augalus.

Dėl iškastinio kuro kainų augimo, poreikio mažinti klimato kaitą ir diegti aplinką tausojančias technologijas specializacija gaminti žemės ūkyje biomasę ateityje taps perspektyvi. Plėtojant Lietuvos šilumos ūkį, Lietuvos Respublikos strateginės šilumos ūkio vystymo kryptyse, numatoma vietiniu kuru kūrenamose katilinėse 2020 m. pagaminti net 23 proc. šilumos energijos. 2011 m. gegužės mėnesį priimtas Lietuvos Respublikos atsinaujinančių išteklių energetikos įstatymas (2011 m. gegužės 12 d. Nr. XI-1375) iškelė naujus atsinaujinančių energijos išteklių panaudojimo uždavinius iki 2020 m. Lietuvoje bus siekiama, jog atsinaujinančių išteklių energijos dalis visų rūšių transporte padidėtų iki 10 proc., elektros energijos, pagamintos iš atsinaujinančių energijos išteklių, būtų ne mažiau kaip 23 proc., centralizuotai tiekiamos šilumos

energijos, pagamintos iš atsinaujinančių energijos išteklių, dalis šilumos energijos balanse sudarytų ne mažiau kaip 60 proc., o namų ūkiuose – iki 80 proc. Atsinaujinančios energijos sektoriuje itin didelis vaidmuo tenka žemės ūkiui, ir šiuo metu išnaudojama tik nedidelė dalis šių galimybių.

Kaip ypač perspektyvi nauja specializacija kaimo regionuose buvo siūlomas kaimo turizmo paslaugų teikimas. Tačiau parama kaimo turizmui mažai prisidėjo prie kaimo regionų organizacinės konstrukcijos keitimo įgyvendinant specializacijos strategiją. SAPARD įgyvendinimo laikotarpiu parama kaimo turizmui tesudarė 1 proc. visų programos lėšų ir buvo įgyvendinta 17 projektų. 2004–2006 m. kaimo turizmui ir amatų skatinimui buvo skirta 1,4 proc. visų kaimo paramos (BPD 4 prioriteto (neįtraukiant žuvininkystės sektoriaus priemonių) ir KPP 2004–2006 m.) priemonėms skirtų lėšų ir buvo įgyvendinta 40 projektų. 2007–2013 m. programiniu laikotarpiu kaimo turizmui buvo suplanuota santykinai didesnė lėšų dalis – 2 proc. visų programai skirtų lėšų. NMA duomenimis, per 2007–2013 m. pagal šią priemonę paramą gavo 334 projektai.

Vertinant, kiek parama kaimo turizmui prisidėjo prie kaimo regionų specializacijos pokyčių, buvo analizuojama, kaip kaimo turizmui skiriamos paramos lėšos vienam užimtajam žemės ūkyje pasiskirstė tarp kaimo, pusiau kaimo ir miesto regionų. Rezultatas parodė, jog parama kaimo turizmo paslaugoms teikti buvo sutelkta miesto regione, kuriame ekonomikos priklausomybė nuo žemės ūkio veiklos buvo mažiausia. Miesto regione – Vilniaus apskrityje – vienam užimtajam žemės ūkyje turizmo specializaciją skatinančios paramos lėšų teko 6 kartus daugiau nei kaimo regionuose (4.45 pav.).

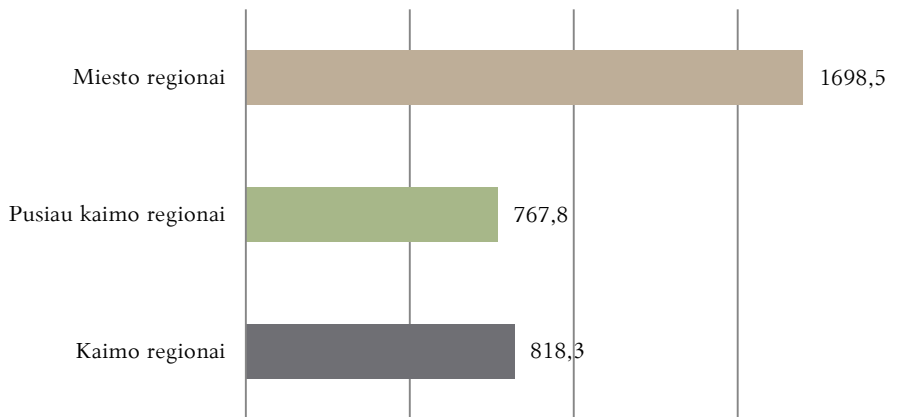

4.45 pav. Priemonės „Kaimo turizmas“ lėšos, tenkančios vienam užimtajam* žemės ūkyje, pagal regionus, Lt

* Skaičiavimams naudotas vidutinis užimtųjų žemės ūkyje skaičius 2008–2012 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis NMA ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Panaši situacija susiklostė ir įgyvendinant kitą šios strategijos priemonę, skirtą paskatinti žemdirbius pereiti nuo žemės ūkio prie kitų veiklų pagal jų pačių pasirinkimą. Vertinat šios priemonės lėšų pasiskirstymą tarp regionų, buvo nustatyta, jog 2008–2012 m. vienam užimtajam žemės ūkyje miesto regione teko 2,1 karto paramos lėšų nei kaimo regionuose (4.46 pav.). Šiai priemonei taip pat buvo būdingas mažas projektų skaičius ir maža paramos lėšų dalis. Pvz., rengiant KPP 2007–2013 m. laikotarpiu šiai priemonei planuojamos lėšos tesiekė 1,4 proc. programos lėšų. Per 2007–2013 m. laikotarpį buvo įgyvendinti tik 193 projektai.

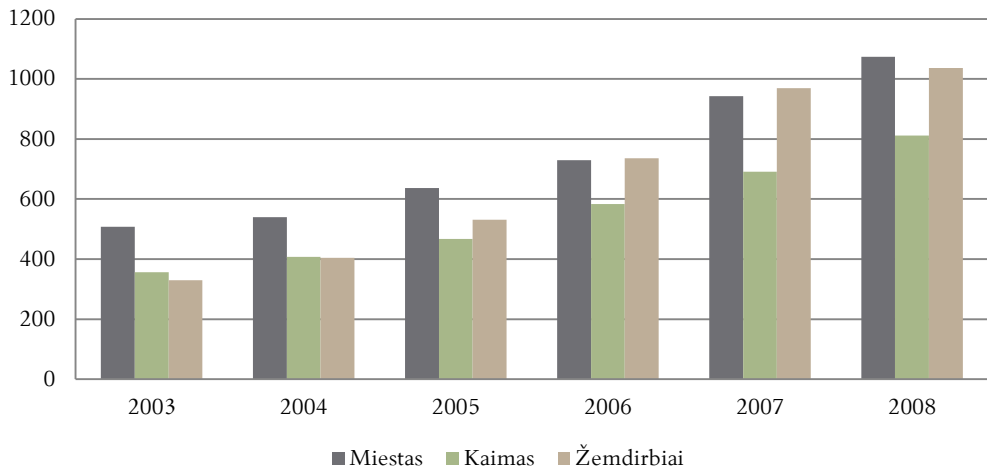
4.46 pav. Priemonės „Perėjimas prie ne žemės ūkio veiklos“ lėšos, tenkančios vienam užimtajam* žemės ūkyje, pagal regionus, Lt

* Skaičiavimams naudotas vidutinis užimtųjų žemės ūkyje skaičius 2008–2012 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis NMA ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

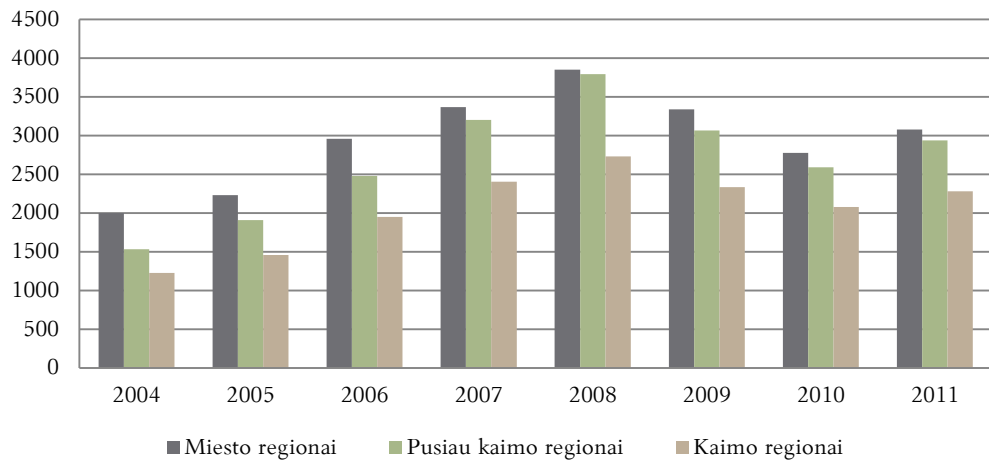
Mažą priemonių, skirtų užsiimti ne žemės ūkio produktų gamyba, populiarumą lėmė tai, kad žemdirbių namų ūkių vidutinės mėnesinės disponuojamosios pajamos, tenkančios vienam nariui, dėl tiesioginių išmokų nuo 2004 m. sparčiai augo ir 2005 m. viršijo kitų kaimo gyventojų pajamas, o 2006 m. ir 2007 m. – ir miestiečių pajamas (4.47 pav.).

Nuo 2008 m. Lietuvos statistikos departamentas neteikia duomenų apie žemdirbių pajamas, tačiau atsižvelgiant į tai, jog lėšos skiriamos tiesioginėms išmokoms per analizuojamą laikotarpį nuosekliai didėjo, ši žemdirbių gaunama parama didino ir kaimo regionų namų ūkių pajamas (4.48 pav.) ŽŪES duomenys rodo, kad 2004 m. bendra tiesioginių išmokų, mokamų iš ES ir Lietuvos biudžetų, suma siekė 601,9 mln. Lt, o 2011 m. – 1227,1 mln. Lt, t. y. 2,1 karto daugiau. Dėl šios paramos kaimo regionų namų ūkių pajamų augimo tempas buvo greitesnis nei miesto regionų gyventojų pajamų dėl didesnio užimtųjų žemės ūkyje skaičiaus. Kaimo regionuose augimas 2004–2011 m. siekė 1,9 karto, o miesto – 1,5 karto. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2004 m. vidutiniškai namų ūkių pajamos vidutiniškai per mėnesį kaimo regionuose sudarė 1224,4 Lt, pusiau kaimo – 1533,1 Lt, miesto – 1999,1 Lt, o 2011 m. kaimo regionuose – 2280,4 Lt, pusiau kaimo – 2934,71 Lt, o miesto – 3078,8 Lt.

4.47 pav. Vidutinės mėnesinės vieno namų ūkio nario disponuojamosios pajamos 2003–2008 m., Lt

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

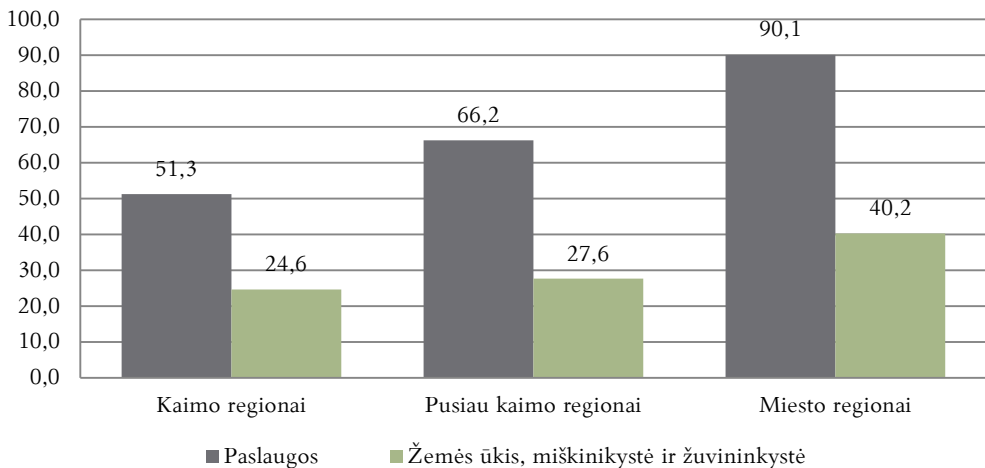

4.48 pav. Namų ūkiui tenkančios disponuojamosios pajamos per mėnesį 2004–2011 m., Lt

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Parama žemės ūkio veikla užsiimančių gyventojų pajamų padidinimui leido sumažinti kaimo regionų atskirtį. 2004 m. kaimo regionų namų ūkių pajamos tesiekė 61,2 proc. miesto regionų namų ūkių pajamų, o 2011 m. – 74,1 proc. Tačiau vertinant šiuos pokyčius būtina atsižvelgti, kad parama pagrįstas namų ūkių pajamų augimas yra netvarus dėl galimų politikos pasikeitimų. ŽŪES duomenys rodo, jog sėkmingais 2012 m. išmokos, kurios buvo skirtos žemdirbių pajamų lygiui palaikyti, siekė 50 proc. verslo pajamų, nuostolingais (2006, 2008 ir 2009 m.) – viršijo 100 proc., o kitais – svyravo nuo 60 iki 80 proc.

Atsižvelgiant į tai, kad didelę dalį Lietuvos žemdirbių pajamų sudaro paramos lėšos, kaimo regionai yra tapę labai priklausomi nuo paramos modelio. Siekiant padidinti jų ekonominę savarankiškumą, žinių visuomenės kūrimui skirtose kaimo politikoje turi būti skatinamos ir kitos kaimo gyventojų specializacijos kryptys. Mažinant kaimo regionų gyventojų pajamų priklausomybę nuo žemės ūkio veiklos, prioritetas turėtų būti teikiamas vietinių kaimiškjo regiono išteklių naudojimui kitoms didesnes gyventojų pajamas generuojančioms veikloms, ypač paslaugų sektoriaus plėtros kaimiškuosiuose regionuose skatinimui. Statistikos departamento duomenys rodo, jog paslaugų sektorius sugeba generuoti didesnę pridėtinę vertę nei žemės ūkis ne tik miesto, bet ir kaimo regionuose. 2008–2011 m. laikotarpiu BPV, tenkanti vienam užimtajam paslaugų sektoriuje, kaimo regionuose buvo 2,1 karto didesnė nei užimtajam žemės ūkyje, žuvininkystėje ir miškininkystėje (4.49 pav.).

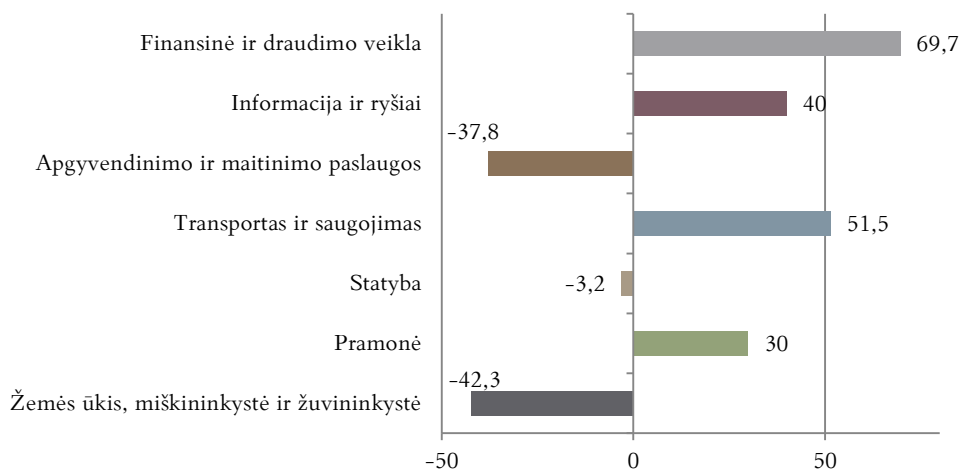

4.49 pav. Bendroji pridėtinė vertė*, tenkanti vienam užimtajam, tūkst. Lt

* Vidutiniškai per 2008–2011 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Skirtumai tarp vieno užimtojo sukuriamos BPV, lyginant žemės ūkio ir kai kurių paslaugų sektorių veiklas, dar didesni. Pvz., 2011 m. vienas užimtasis daugiausia BPV sukūrė užsiimdamas šių rūšių veiklomis: telekomunikacijų, nekilnojamojo turto operacijų, informacijos ir ryšių, transporto ir saugojimo, draudimo ir finansų (4.50 pav.). Pasirinkusieji šias specializacijas sukūrė 5,3–3,4 karto didesnę BPV nei besispecializuojantys žemės ūkyje. Būtent tokios veiklos kryptys, leidžiančios padidinti kaimo regionų gyventojų sukuriamą pridėtinę vertę ir didinančios užimtumą paslaugų sektoriuje, ateityje turėtų būti skatinamos ir remiamos naudojant kaimo politikos priemones.

4.50 pav. Vieno užimtojo, dirbančio įvairiuose ūkio sektoriuose, sukuriamos bendrosios pridėtinės vertės nuokrypis nuo vidutinio darbo našumo Lietuvoje 2011 m., tūkst. Lt

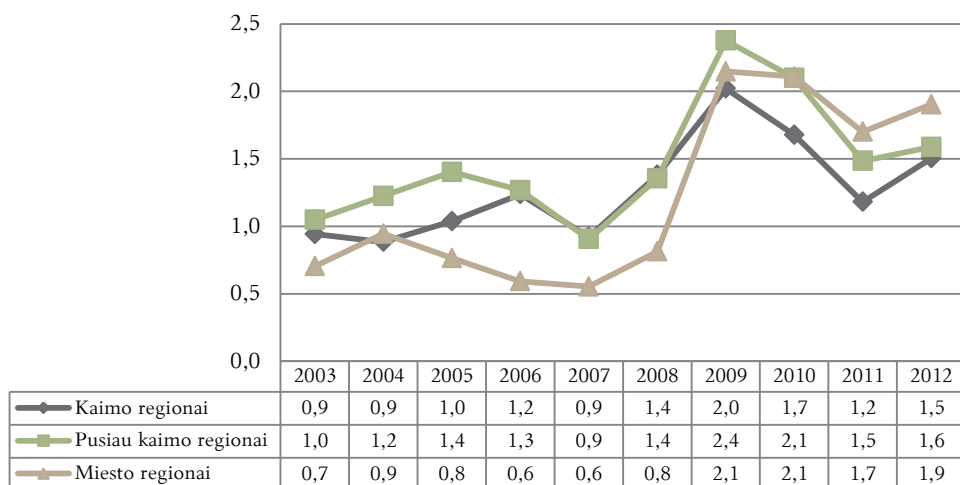
Šaltinis: apskaičiuota remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Apibendrinant žinių visuomenės kūrimui skirtos politikos, panaudojant specializacijos strategijos įgyvendinimo priemones, įtaką, galima daryti išvadą, kad kaimo politika pasiūlė labai mažai patrauklių, į didesnę pridėtinę vertę orientuotų ir didesnes pajamas generuojančių verslo alternatyvų kaimo regionų gyventojams, tradiciškai orientuotiems į veiklą žemės ūkio sektoriuje. Nors pokyčiai kaimo regionų BPV struktūroje rodo tam tikrus poslinkius specializacijos strategijos organizacinėje konstrukcijoje, jie mažai susiję su tiesiogine kaimo politikos intervencija. Per 1995–2000 m. BPV struktūroje paslaugų sektoriui tenkanti dalis išaugo nuo 47,9 iki 55,0 proc., tačiau tai buvo susiję su natūraliais užimtumo persiskirstymo tarp sektorių procesais dėl ūkio privatizacijos, o ne su kaimo politikos priemonių įtaka. Vėliau paslaugų sektoriaus dalies augimas sustojo ir 2011 m. sudarė 55,2 proc. Miesto regionuose paslaugų sektoriui tenkanti BPV dalis 2011 m. pasiekė 74,5 proc. Tai rodo, kad parama kaimiškuosiuose regionuose nebuvo pakankama, kad pakeistų regiono organizacinę konstrukciją žinių visuomenei būdinga linkme.

Rizikos valdymo strategijos įgyvendinimas

Poreikį Lietuvos kaimo politikoje taikyti rizikos valdymo strategijos modelį lemia esminiai pokyčiai kaimo regionuose, atsiradę po nepriklausomybės atgavimo iš esmės pasikeitus ekonominei sistemai ir Lietuvos ūkio struktūrai. Visų pirma, šios strategijos taikymo aktualumas Lietuvos kaimo regionuose atsirado dėl ūkio privatizacijos. Rinkos ekonomika pagimdė naujų, iki tol gyventojų nepatirtų neigiamų reiškinių: verslo įmonių bankrotus, riziką prarasti darbą, turčinę diferenciaciją ir skurdą.

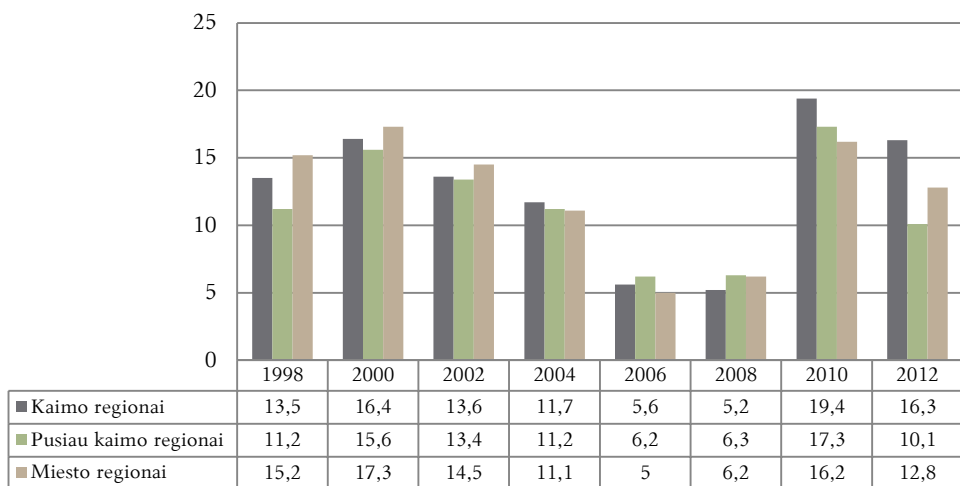
2003–2012 m. bankrotą patyrė 10,6 tūkst. Lietuvos įmonių. Tai nedidelis įmonių skaičius, kuris tesiekė per metus nuo 1 iki 2 proc. Lietuvoje veikusių įmonių. Tačiau gyventojų pajamų praradimo požiūriu įmonių bankrotai buvo reikšmingas veiksnys, nes per tą patį laikotarpį dėl bankrotų užfiksuota 985,5 tūkst. darbo praradimo atvejų. Bankrutuojančių įmonių dalis kaimo, pusiau kaimo ir miesto regionuose nedaug skyrėsi, taigi galima teigti, jog su panašiais finansiniais sunkumais susidūrė visos Lietuvos įmonės (4.51 pav.).

4.51 pav. Bankrutavusių įmonių dalis nuo veikusių 2003–2012 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Sėkmingiau dirbančios įmonės taip pat nuolat susidurdavo su finansiniais sunkumais ir dažnai sprendė savo mokumo problemas mažindamos darbuotojų skaičių. Dėl šios priežasties per visą nepriklausomybės laikotarpį nedarbas išliko opia Lietuvos problema, kuri ypač išaugo 1999 m. dėl Rusijos krizės ir 2009 m. kilus pasaulinei finansų krizei. Kaimo regionus nedarbas palietė skaudžiau nei miesto. 2010 m. nedarbo lygis kaimo regionuose siekė 19,4 proc., miesto – 12,8, o pusiau kaimo – 10,1 proc. (4.52 pav.).

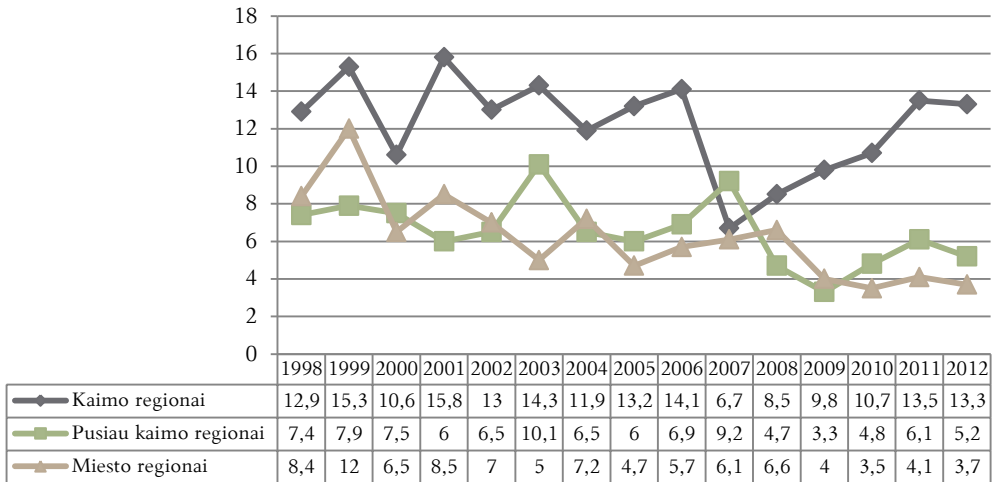
4.52 pav. Nedarbo lygis 1998–2012 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Kitas svarbus veiksnys, lėmęs rizikos valdymo strategijos aktualumą Lietuvai, yra pasikeitusi ūkio struktūra. Sparčiai mažėjant agrarinio sektoriaus daliai ir gerėjant jo apsirūpinimui žemės ūkio technika ir įvairiais įrengimais, mažėjo užimtumas žemės ūkyje. Dėl šių procesų kaimo regionų gyventojai prarado tradicinius pajamų šaltinius. Statistikos departamento duomenimis, 1998 m. Lietuvos gyventojų užimtumas žemės ūkyje siekė net 19,1 proc., o 2012 m. – tik 8,8 proc. Didelė dalis žemės ūkyje darbą praradusių žmonių tapo bedarbiais. Ši nedarbo priežastis aktualesnė kaimo regionuose. 1998–2012 m. bedarbiai, anksčiau dirbę žemės ūkyje, kaimo regionuose sudarė žymią dalį ir, išskyrus sumažėjimą iki 6,7 proc. 2007 m., išliko gana stabili: 1998 m. – 12,9 proc., o 2012 m. – 13,3 proc. Miesto ir pusiau regionuose užimtumo žemės ūkyje mažėjimas nedarbo augimui darė daug mažesnę įtaką. 1998–2012 m. buvo galima stebėti nedarbo priklausomybės nuo darbo praradimo žemės ūkyje mažėjimo tendenciją, nes 2012 m. bedarbiai, anksčiau dirbę žemės ūkyje, sudarė 5,2 proc. pusiau kaimo regionų bedarbių, o miesto regionuose – tik 3,7 proc. (4.53 pav.). Ieškant pajamų šaltinių miesto ir pusiau kaimo regionuose galima surasti daugiau alternatyvių sprendimų, todėl žemės ūkio veiklą palikę asmenys šiose regionų grupėse išsidarbino sėkmingiau nei kaimo regionuose.

Statistikos departamento duomenimis, kaimo regionuose nedarbo problema labiau nei miesto ir pusiau miesto regionuose palietė jaunus žmones. Lietuvai tapus ES nare, jaunimo nedarbas gerokai sumažėjo, bet, kadangi mažėjimas buvo toks pat visuose regionuose, to nebūtų teisinga priskirti kaimo politikos priemonių poveikiui. Ypač skaudžiai jaunus kaimo regionų gyventojus palietė 2009 m. krizė, jaunimo nedarbas išaugo iki 32,7 proc. ir apie 1,5 karto viršijo nedarbą pusiau kaimo ir miesto regionuose. Turėdami mažiau gavimo alternatyvų, kaimo regionai sunkiau nei pusiau kaimo ir miesto sprendė jaunimo nedarbo problemą, nes pastarosiose regionų grupėse

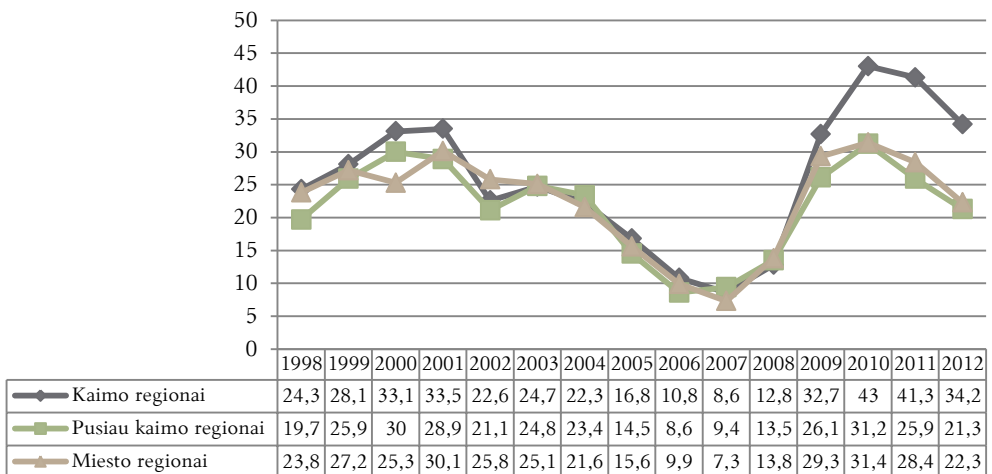
jaunimo nedarbas pradėjo mažėti jau 2011 m., o 2012 m., lyginant su 2010 m., kai buvo pasiektas didžiausias nedarbo lygis, sumažėjo 29 proc. Kaimo regionų jaunimo nedarbo lygis, nors ir pradėjo mažėti, tačiau 2012 m. išliko vis dar labai aukštas ir siekė net 34,2 proc. (4.53 pav.).

4.53 pav. Bedarbiai*, anksčiau dirbę žemės ūkyje 1998–2012 m., proc.

* Išskyrus asmenis, nedirbusius 8 m. ir ilgiau.

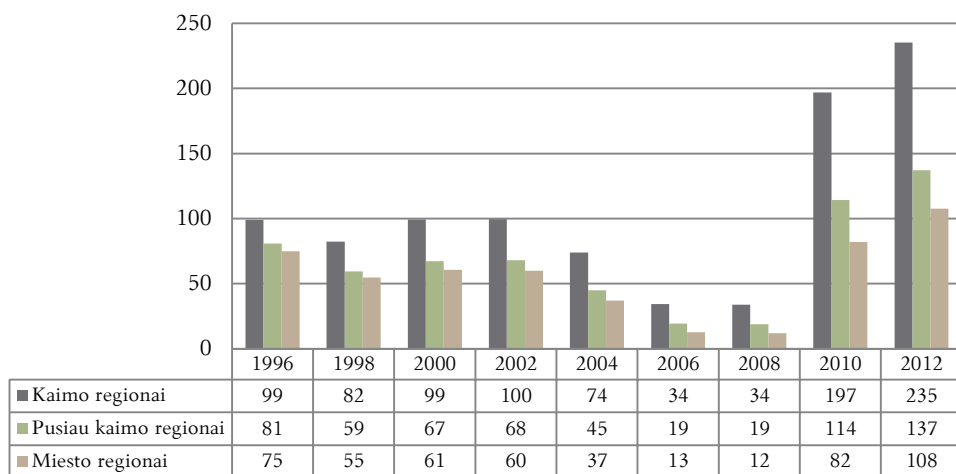
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

4.54 pav. 15–24 m. amžiaus gyventojų nedarbo lygis 1998–2012 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

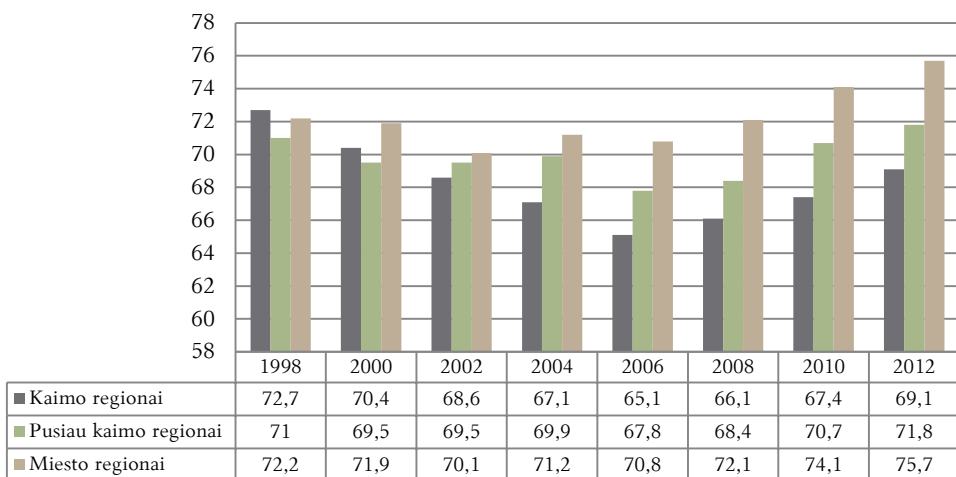
Didelis nedarbas ir mažos pajamos lėmė didesnę skurdą ir poreikį didelę dalį kaimo regionų gyventojų, neturinčių pakankamai lėšų pragyventi, remti socialinėmis pašalpomis. Kaimo regionams visą analizuojamą laikotarpį buvo būdinga didesnė socialinių pašalpų gavėjų dalis, tenkanti užimtiesiems regiono gyventojams. Tačiau 2008–2009 m. pasaulinė ekonominė krizė parodė, jog kaimo regionai daug pažeidžiamesni ir jiems ypač trūksta instrumentų valdyti ekonominę riziką. 2008–2012 m. socialinių išmokų gavėjų dalis, tenkanti užimtiesiems kaimo regiono gyventojams, augo daug sparčiau nei kituose regionuose (4.55 pav.). 2012 m. kaimo regionuose 1000-iui užimtųjų teko 235 socialinių pašalpų gavėjai, šis rodiklis buvo 1,7 karto didesnis nei pusiau kaimo ir 2,2 karto – nei miesto regionuose.

4.55 pav. Socialinių pašalpų gavėjų, tekusių 1000-iui užimtųjų, skaičius 1996–2012 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis Statistikos departamento duomenimis.

Situacijos kaimo regionuose sudėtingumą rodo ir tai, kad socialinių pašalpų gavėjų skaičius didėjo esant mažam kaimo regionų darbo jėgos (15–64 m. amžiaus gyventojų grupėje) aktyvumo lygiui. Pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atgavimo kaimo regionuose darbo jėgos aktyvumo lygis buvo didesnis nei miesto ir pusiau kaimo regionuose. Tačiau nuo 1998 m. jis ėmė nuosekliai mažėti, nors kitų tipų regionuose buvo stebimos priešingos tendencijos. 2006 m. prasidėjusios kaimo regionų darbo jėgos aktyvumo lygio augimo tendencijos išliko iki 2012 m., tačiau atotrūkis, lyginant su miesto ir pusiau kaimo regionais, dar labiau padidėjo kaimo nenaudai (4.56 pav.). Situacija darbo rinkoje rodo, jog kaimo regionuose yra į ekonominę veiklą neįtrauktų žmoniškųjų išteklių, kuriuos būtų galima pasitelkti ekonominiam regionų vystymuisi.

4.56 pav. Darbo jėgos (15–64 m.) aktyvumo lygis 1998–2012 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Žinių paradigma paremta rizikos valdymo strategija, skirta kaimo regionų gyventojų pajamų šaltinių gausinimui, kuria prielaidas visoms minėtoms ekonominėms ir socialinėms problemoms mažinti. Įgyvendinant rizikos valdymo strategiją, orientuotą į žinių visuomenės kūrimą, organizacinė konstrukcija yra regiono gyventojų pajamų šaltinių įvairovė, o funkcionavimas matuojamas gyventojų sugebėjimu savarankiškai apsirūpinti pajamų, reikalingų pragyventi, minimumu. Kombinuojant kelis pajamų šaltinius mažinama patekimo į krizinę situaciją rizika.

Kitų šalių patirtis parodė, kad kaimo politikos sprendimai, orientuoti į žinių visuomenės pranašumus, turi galimybę padidinti pajamų šaltinių įvairovę kaimo regionuose. Tačiau Lietuvos kaimo politikoje tebuvo įgyvendinta vos pora rizikos valdymo strategijos priemonių, padedančių didinti kaimo gyventojų pajamų šaltinius ar mažinti verslo riziką. Lietuvoje taikytos kaimo politikos, skirtos žinių visuomenės kūrimo skatinimui, rizikos valdymo strategijos priemonės, pateiktos 4.34 lentelėje.

4.34 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės rizikos valdymo strategijai įgyvendinti

1990–1997 m.

Priemonių nebuvo.

1998–2003 m.

- Paskolų garantijų teikimas kaimo vietovėse veikiančioms įmonėms.

2004–2013 m.

- Paskolų garantijų teikimas kaimo vietovėse veikiančioms įmonėms;
- Plačiajuosčio interneto diegimas kaimo vietovėse.

Pradėjus veikti ŽŪPGF, greta paramos žemės ūkio subjektams, paskolų garantijos buvo pradėtos teikti ir kaimo vietovėse veikiančioms įmonėms. 2003 m. ŽŪPGF ataskaitoje teigiama, kad „... smulkūs ir vidutiniai verslininkai, kreipdamiesi kredito, susiduria su atsargiu banko požiūriu, nes dažnas klientas neturi pakankamai užstato. Verslininkų, dirbančių kaime, situacija dar sudėtingesnė – turimas turtas dažniausiai yra nelikvidus, jo rinkos vertė maža, kaip užstatas bankui jis nepatrauklus. Valstybės pagalba kreditų garantijų forma padeda spręsti šią problemą, atsiranda reali galimybė verslo kūrimui ar plėtrai reikiamas lėšas pasiskolinti iš bankų“ (ŽŪPGF, 2004). Šios paramos atsiradimas susijęs su ES paramos priemonių, skirtų verslui skatinti, įgyvendinimu, nes, kreipęsi paramos investicijoms verslo steigimui ar vystymui, smulkieji verslininkai dažnai susidurdavo su lėšų paramos kofinansavimui trūkumu. Dėl šios priežasties paskolų garantijų, suteikiamų įmonėms, apimtys svyravo priklausomai nuo investicinės paramos įgyvendinimo planų ir verslo plėtros mažinimo per 2008–2009 m. ekonominę krizę (4.57 pav.).

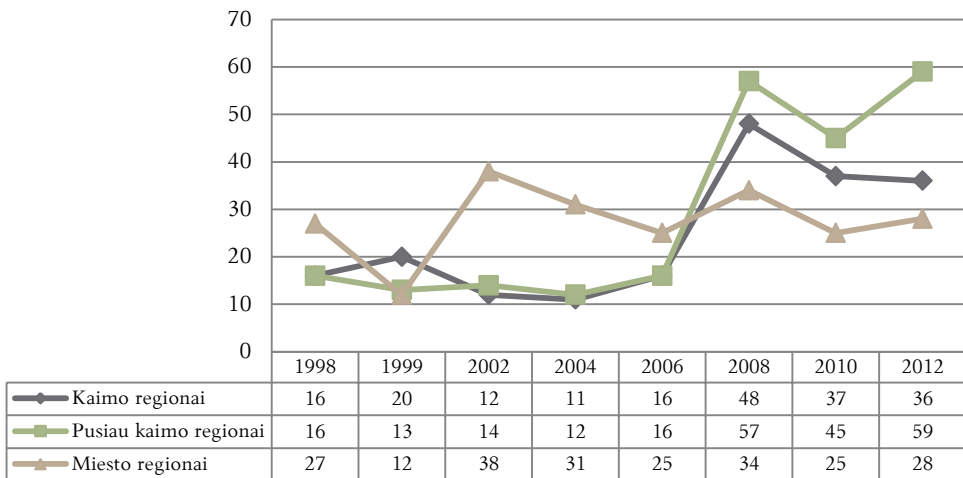
4.57 pav. Žemės ūkio paskolų garantijų fondo paskolų garantijos ne žemės ūkio veikla užsiimančioms įmonėms 2002–2012 m., mln. Lt

Šaltinis: ŽŪPGF, 2013.

Paskolų garantijų fondo veikla gerokai prisidėjo prie kaimo regionų verslo įmonių rizikos valdymo galimybių plėtros, nes garantijos buvo teikiamos ne tik skolinantis lėšas investicijoms, bet ir imant trumpalaikes paskolas apyvartinėms lėšoms padidinti, o tai leido įmonėms geriau valdyti likvidumą.

Kita reikšminga priemonė, prisidedanti prie pajamų šaltinių kūrimo Lietuvos kaimo regionuose, buvo plačiajuosčio interneto įdiegimas. Sėkmingai įgyvendinami plačiajuosčio interneto diegimo projektai RAIN sukūrė galimybes Lietuvos kaimo gyventojams naudotis nuotolinio darbo pranašumais. Tai leido pajūvairinti kaime vykdomas veiklas, nes plačiajuosčio interneto įrengimas daliai kaimo gyventojų leidžia susirasti darbo vietą nepriklausomai nuo darbdavio būstinės vietos. Kartu tai tampa

paskata aukštą kvalifikaciją turintiems miestiečiams persikelti gyventi į kaimą. Deja, kiekybiškai įvertinti šios priemonės poveikio negalima dėl statistinės informacijos apie šiuos procesus trūkumo. Kaip netiesioginis priemonės poveikio patvirtinimas gali būti panaudoti darbo namuose mastą iliustruojantys statistiniai duomenys. Lietuvoje stiprėja tendencijos, kai darbuotojų darbo vieta tampa namai. 1998 m. Lietuvoje namuose dirbo 27,6 tūkst. užimtųjų, o per laikotarpį iki 2012 m. šis skaičius padidėjo beveik du kartus ir siekė 52,7 tūkst. Dirbančių namuose asmenų skaičius išaugo 1,7 karto, kaimo regionuose – nuo 10,4 tūkst. iki 17,5 tūkst. Vertinant skirtingus regionus pagal namuose dirbančių darbuotojų skaičių, tenkantį 1000-iai užimtųjų, kaimo regionai gerokai lenkia miesto regionus. 2012 m. kaimo regionų 1000-iai užimtųjų teko 36, o miesto regionams – 28 namuose dirbantys darbuotojai. Aktyviausiai šią darbo organizavimo formą rinkosi pusiau kaimo regionų gyventojai, kur minėtas rodiklis siekė 59 (4.58 pav.). Net ir sparčiai augant naujas darbo formas besirenkančių asmenų skaičiui visgi tenka konstatuoti, jog tokį darbo pobūdį renkasi maža gyventojų dalis.

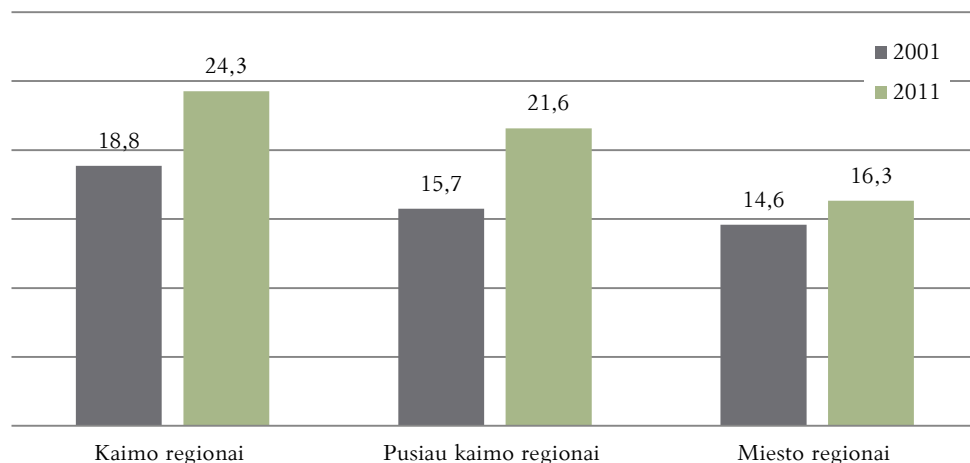

4.58 pav. Dirbantys namuose gyventojai 1000-iai užimtųjų 1998–2012 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Lietuvoje nėra įgyvendinamos priemonės, kurios skatintų gyventojų stengtis susirasti darbą kitoje vietovėje, o duomenys apie švytuoklinės migracijos procesus renkami fragmentiškai. Vienintelė Statistikos departamento informacija, pagal kurią galima vertinti darbo jėgos mobilumo laipsnį, yra 2001 ir 2011 m. gyventojų surašymo duomenys. Remiantis jais, galima daryti išvadą apie išaugusią švytuoklinės migracijos reikšmę Lietuvos gyventojų užimtumui, ypač kaimo regionuose. 2001 m. 92,2 tūkst. 15 m. ir vyresnių kaimo regionų gyventojų dirbo kitoje vietovėje, ir tai sudarė beveik penktadalį visų šios amžiaus grupės gyventojų. Pusiau kaimo ir miesto regionuose kitoje vietovėje dirbo atitinkamai 15,7 ir 14,6 proc. minėto amžiaus gyventojų. 2011 m. gyventojų mobilumas, ieškant įsidarbinimo galimybių, išaugo visose regionų grupėse, tačiau kaimo regionams buvo būdingas spartus augimas: gyventojų, dirban-

čiųjų kitoje Lietuvos vietovėje, dalis išaugo 5,5 proc. punkto. Pusiau kaimo regionuose augimas taip pat buvo reikšmingas – siekė 5,9 proc. punkto, o miesto regione – tik 1,7 proc. punkto (4.59 pav.).

4.59 pav. 15 m. ir vyresnių gyventojų, dirbančių kitoje Lietuvos vietovėje, dalis 2001 ir 2011 m., proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Apibendrinant situaciją, akivaizdu, kad rizikos valdymo poreikis kaimiškuosiuose regionuose auga. Kaip minėta, nuo 2008 m. socialinių pašalpų gavėjų, tenkančių 1000-iai užimtųjų, skaičius kaimo regionuose augo drastiškai ir 2012 m. sudarė 235 žmones. Be to, miesto ir pusiau kaimo regionuose vienam užimtajam tenka kelis kartus mažiau socialiai remtinų žmonių nei kaimo regionų grupėje. Tai rodo, kad sutelkus kaimo politikos priemones į paramą žemdirbiams, kitų kaimo regionų gyventojų skatinimas patiems susirasti pajamų šaltinių, aprūpinančių juos pragyvenimui reikalingomis lėšomis, buvo nepakankamas. Skirtingai nei miesto regionuose, kur galimybė turėti keletą pajamų šaltinių, o netekus kurio nors iš jų, susirasti kitą, kaimo regionuose galimybės daug labiau ribotos. Pajamų šaltinių įvairovės stoka ypač aiškiai atsiskleidė prasidėjus 2008–2009 m. ekonominei krizei.

Ateietyje Lietuvos kaimo politikoje turėtų būti daugiau dėmesio skiriama visų kaimo gyventojų situaciją reguliuojančios rizikos valdymo strategijos diegimui, nes žemės ūkio sektorius neturi didelio potencialo sukurti papildomų pajamų šaltinių ir taip prisidėti prie socialinių problemų kaimo regionuose sprendimo. Ypač svarbu naudoti priemones, kurios padeda kaimo regionų gyventojų pajamų šaltinių įvairovę didinti pasitelkiant miesto išteklius. Remiantis kitų šalių patirtimi įgyvendinant rizikos valdymo strategiją galima pasitelkti tokias priemones, kaip kaimiškųjų regionų gyventojų važinėjimo dirbti į kitas vietas rėmimas, parama verslams, kurie sukuria darbo vietas ilgalaikiams bedarbiams ar socialinių pašalpų gavėjams, gyvenantiems kaime. Tačiau norint sėkmingai pritaikyti tokias priemones, turi būti peržiūrėtos nuostatos dėl

galimų paramos gavėjų. Jei dalis kaimo rėmimui skirtų lėšų būtų skirtos miesto įmonių siūlomoms kaimo gyventojų įdarbinimo projektams paremti, būtų galima sutaupti daug bedarbių ir socialinėms pašalpoms skirtų lėšų, ir sukurti socialiai saugesnę situaciją. Išplėtus paramos gavėjų apibrėžimą ir leidžiant iniciatyvą kuriant kaimo gyventojų įdarbinimo projektus rodyti ne tik kaimo, bet ir miesto gyventojams, taip pat galima tikėtis geresnių rezultatų didinant kaimo gyventojų pajamų šaltinius, nei siūlant steigti verslus, neturinčius jokios perspektyvos kaimo vietovėse (tai liudija mažas tokių priemonių populiarumas). Iš kaimo kilę miesto gyventojai taip pat būtų linkę inicijuoti ir net iš dalies paremti įvairius tėviškėje įgyvendinamus ekonominius, socialinius bei kultūrinius projektus, taip sukurdami papildomų, nors ir laikinų pajamų šaltinių. Dažnai tokių projektų įgyvendinimas turi tąsą, nes susiformuoja nauji ryšiai, įgyjama naujų žinių ir patirties. Taigi miestiečių idėjos, organizaciniai gabumai, profesinės žinios ir finansiniai išteklių pasitarautų kaimo gyventojų gerovės didinimui.

Žiūrint į ateitį, perspektyvus atrodo augantis miestiečių poreikis praleisti laisvalaikį ar atostogas kaimo vietovėje, arba keltis gyventi į kaimą siekiant turėti gražesnę ir sveikesnę aplinką nei mieste. Išaugęs Lietuvos žmonių gyvenimo lygis daugeliui kelia pagundą kaime įsigyti antruosius namus. Šis procesas iki šiol buvo paliktas savieigai. Žaliosios knygos „Lietuvos kaimo ateitis“ diskusijų dėl Lietuvos kaimo politikos po 2013 m. dalyviai išsakė nuomonę, jog priimant kaimo politikos sprendimus, turėtų būti atsižvelgiama į teigiamą antrųjų namų įtaką Lietuvos kaimo raidai (Žaliosios knygos pasiūlymų apibendrinimas. LAEI, Ataskaita, 2010). Valstybė turėtų pasinaudoti kaimo politikos priemonėmis, reguliuodama šį procesą taip, kad vasarnamiai nesuseteltų populiariausiuose Lietuvos kurortuose ar prie didmiesčių, ir surasti lėšų teikti finansinę paramą antrųjų namų savininkams, modernizuojantiems įsigytą seną būstą, esantį atokiuose depopuliuojančiuose kaimo regionuose. Antrųjų namų aplinkos tvarkymas, geru pavyzdžiu skatinantis tvarkytis ir nuolatinis kaimo gyventojus, prisideda prie kaimo kraštovaizdžio gerinimo. Vasarnamiuose naudojamos modernios technologijos (geoterminis šildymas, saulės energija ir pan.) taip pat skatina vietos gyventojus panašias naujoves diegti savo sodybose. Vasarnamių gyventojai pagyvina vietinę prekybą ir sukuria įvairesnių paslaugų poreikį, atveriantį naujas smulkaus verslo galimybes nuolatiniam kaimo gyventojams.

Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimas

Lietuvoje kaimo politikos, skirtos žinių visuomenės kūrimui, pasitelkiant bendradarbiavimo strategiją, aktualumą lemia mažėjantis kaimo regionų išteklių reprodukcijos mastas. Akivaizdžiausiai tai matoma analizuojant kaimo regionuose turimų viešosios infrastruktūros objektų ir kito nekilnojamojo turto būklę. Išaugusį nebenaudojamų ir neatnaujinamų pastatų skaičių per nepriklausomybės laikotarpį lėmė kelios priežastys. Pirmoji iš jų – tai po žemės gražinimo susiformavę nauji gamybiniai vienetai, kurių veiklai sovietmečiu naudoti gamybiniai pastatai nebuvo pritaikomi (Antuchevičienė, 2005). Antroji priežastis – įgyvendinant žemės ūkio įmonių pertvarką po nepriklausomybės buvo privatizuoti buvusių kolūkių socialinės paskirties objektai, kurių naujieji savininkai nesugebėjo jų panaudoti pajamas duodančiai veiklai, todėl pastatai tapo nenaudojami ir apleisti. Trečioji priežastis – gyventojų emigracija, dėl kurios kaimo vietovėse daugėjo apleistų gyvenamųjų pastatų.

2008 m. Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos parengta „Apleistų pastatų likvidavimo programa“ nustatė, kad Lietuvos teritorijoje yra 9321 apleistas pastatas. 73,2 proc. jų buvo kaimo regionuose. Pastatų išsidėstymo tankumas rodo, jog apleisti pastatai kaimo regionuose 1,7 karto dažnesni nei miesto regionuose (4.35 lentelė). Nusidėvėję ir yrantys pastatai kelia grėsmę žmonių saugumui, atneša materialinių nuostolių ir formuoja visuomenės nuomonę, kad nesugebama tinkamai tvarkytis šalyje.

4.35 lentelė. Apleistų pastatų ir statinių išsidėstymo tankumas, tūkst./km²

<i>Regionai</i>	<i>Gyvenamieji pastatai</i>	<i>Negyvenamieji pastatai</i>	<i>Susisiekimo komunikacijos ir kt. inžineriniai statiniai</i>	<i>Kiti statiniai</i>	<i>Bendras apleistų pastatų skaičius</i>
Kaimo	7,9	142,7	1,0	9,7	161,3
Pusiau kaimo	8,5	99,6	3,8	6,7	120,2
Miesto	2,9	84,5	12,4	4,0	92,0

Šaltinis: Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba.

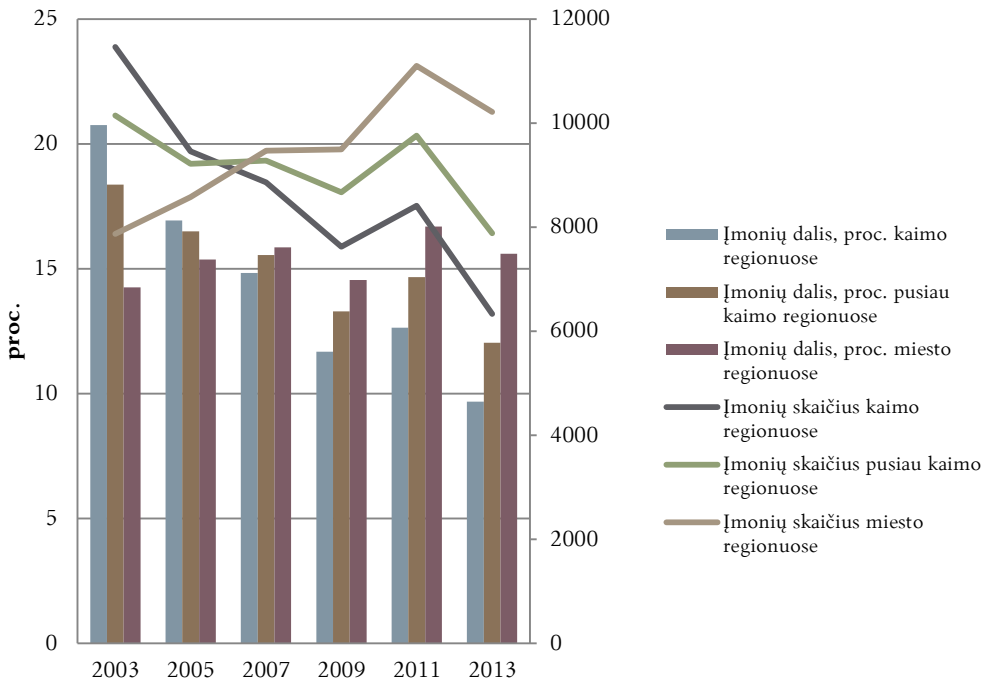
Mokslininkai, tyrinėjantys verslo sąlygų gerinimo kaimo vietovėse prielaidas, patalpų, tinkamų gamybinei veiklai, trūkumą, įvardijo kaip vieną iš svarbių problemų, nes norint panaudoti apleistus pastatus naujoje ekonominėje ūkininkavimo sistemoje, iškyla nemažai sunkumų, jie netenkina dabartinių technologinių ir ekonominių reikalavimų (Jasaitis et al., 2012).

Bendradarbiavimo strategija gali prisidėti prie dalies apleistų pastatų atnaujinimo ir jų panaudojimo vietos gyventojų reikmėms. Bendromis vietos gyventojų pastangomis arba suradus rėmėjų jie gali būti transformuoti į vietos bendruomenei reikalingus infrastruktūros objektus ar pritaikyti įvairioms veikloms, duodančioms pajamų. Bendradarbiavimo projektai taip pat gali neefektyviai naudojamam turtui suteikti daugiavertę paskirtį, išvengiant netikslingų investicijų ir papildomų išlaidų statant ir išlaikant konkrečioje vietovėje nereikalingus pastatus ir statinius.

Igyvendinant bendradarbiavimo strategiją galima imtis bendro verslo. Bendro verslo projektai gali padėti kaimiškųjų vietovių gyventojams suvienyti savo nedidelius išteklius, taip pat rasti daug naujų galimybių specializuotis, nes bendra veikla leidžia kiekvienam gamintojui susitelkti į produkcijos, kurią jis geriausiai sugeba gaminti ir kuri gali duoti daugiau pajamų, gamybą. Tai ypač aktualu paslaugų sektoriuje dirbantiems verslininkams, nes į vietos rinką besiorientuojančios kaimo įmonės negali siaurai specializuotis dėl mažo klientų skaičiaus. Bendradarbiavimas taip pat svarbus smulkioms kaimo įmonėms, kurios ieškodamos produkcijos pardavimo kitose rinkose galimybių, susiduria su didelių įėjimo į rinką kaštų problema.

Bendradarbiavimo strategijos poreikį Lietuvos kaimo regionuose rodo mažėjantis verslo iniciatyvų, ypač smulkiųjų įmonių, skaičius. Kaimo regionuose įmonės, kurių pajamos mažesnės nei 100 tūkst. Lt, 2013 m. įmonių struktūroje sudarė daugiau kaip penktadalį – 20,8 proc. Per 2003–2013 m. kaimo regionuose tokių įmonių gerokai sumažėjo. 2013 m. įmonės, kurių pajamos yra mažesnės nei 100 tūkst. Lt, tesudarė

55,3 proc. 2003 m. buvusių įmonių skaičiaus. Pusiau kaimo regionuose minėtų įmonių dalis sumažėjo nežymiai, o miesto regionuose netgi išsaugo (4.60 pav.). Tai rodo, kad kaimo regionuose yra ypač sunku pradėti verslą ir jį plėsti. Bendradarbiavimo strategijos skatinimas galėtų padėti vietos gyventojams įgyvendinti savo verslo idėjas ir plėsti veiklą.

4.60 pav. Įmonių, kurių pajamos mažesnės nei 100 tūkst. Lt, 2003–2013 m. skaičius ir dalis, proc.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Rizikos valdymo strategijos įgyvendinimo analizė, pristatyta ankstesniame skyriuje, parodė, kad Lietuvos kaimo regionams sunkiai sekasi valdyti ekonominę riziką. Tai akivaizdžiai iliustruoja augantis gyventojų, gyvenančių iš socialinių pašalpų, skaičius. Didelė tokių pajamų gavėjų dalis gyventojų struktūroje parodo šiuo metu veikiančių paramos priemonių, nukreiptų tik į minimalaus pajamų lygio užtikrinimą ir sukuriančių skurdo sąpasčius, mažą veiksmingumą. Dalį vietos gyventojams aktualių ekonominių problemų gali padėti išspręsti bendri kaimo bendruomenės veiksmai.

Panašios problemos, susijusios su kaimo regionų vietos išteklių reprodukcija, būdingos daugeliui ES šalių, todėl yra sukaupta įvairiapusė patirtis, kaip būtų galima jas spręsti tam panaudojant bendruomenių turimus išteklius ir iniciatyvą. Valstybės, siekdamos pagerinti gyvenimo kokybę kaimo regionuose, rėmė vietos bendruomenių

pastangas diegti naujas veiksmingesnes organizacines formas, bendromis pastangomis kuriant ir eksploatuojant kaimo vietovių infrastruktūros objektus ir kitą nekilnojamąjį turtą, organizuojant bendrą verslą, sutelktą į vietos gamtinių ir žmogiškųjų išteklių maksimalų panaudojimą. Didele paskata bendradarbiauti sprendžiant vietovės problemas tapo LEADER metodo taikymas ES kaimo politikoje.

Lietuvos kaimo politikoje parama žinių visuomenės paradigma paremtai bendradarbiavimo strategijai įgyvendinti daugiausia siejama su LEADER metodo taikymu. Parama kaimo bendruomenių ir vietos veiklos grupių (VVG) iniciatyvai skatinti buvo finansuojama ir Lietuvos Respublikos biudžeto lėšomis, tačiau ji buvo neženkli, lyginant su parama pagal LEADER metodą. Lietuvoje taikytos kaimo politikos bendradarbiavimo strategijos priemonės, skatinant žinių visuomenės kūrimą, pateiktos 4.36 lentelėje.

4.36 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės bendradarbiavimo strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–2000 m. Priemonių nebuvo.
2001–2003 m. Priemonių nebuvo.
2004–2013 m. <ul style="list-style-type: none">• Parama, teikiama pagal LEADER metodą:<ul style="list-style-type: none">– žmogiškųjų gebėjimų stiprinimui ir aktyvumui didinti,– kaimų atnaujinimui,– verslo steigimui ir plėtrai,– perėjimui prie ne žemės ūkio veiklos,– kaimo turizmui,– strategijų ir studijų rengimui,– tarptautiniam ir tarpregioniniam bendradarbiavimui;• Kaimo tinklas;• Parama kaimo bendruomenių projektams valstybės biudžeto lėšomis.

LEADER metodas apibūdinamas kaip kaimo vystymo metodas, sudarantis prielaidas įgyvendinti valdymo principą „iš apačios į viršų“, t. y. įtraukti vietos bendruomenes į sprendimų, skirtų gyvenimo kokybei gerinti, priėmimą ir įgyvendinimą. Kitaip tariant, LEADER metodo esmė – sutelkti vietoje veikiančių institucijų pastangas kaimiškojo regiono (teritorijos) vystymui ir ieškoti naujų būdų, kaip joms geriausia panaudoti turimus išteklius ir ypač vietovės identitetą, kuris suteikia papildomų galimybių („LEADER“ metodas, 2006). Organizacinę LEADER metodo įgyvendinimo struktūrą sudaro VVG, kuriose atstovaujamos trys visuomenės grupės: kaimo bendruomenės, vietos valdžia ir verslo bendruomenė. Vietos bendruomenių problemų sprendimui parengiama į vietos gyventojų poreikius orientuota strategija, ir remiantis joje apibrėžtais prioritetais, teikiama parama bendruomenių projektams. Strategija padeda identifikuoti problemas ir galimybes bei pasiekti proveržių probleminėse srityse.

VVG buvo pradėtos steigti Lietuvoje įgyvendinant KPP 2004–2006 m.. Šiuo laikotarpiu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas VVG narių įgūdžiams ir administraciniams gebėjimams, reikalingiems įgyvendinti LEADER metodą, ugdyti bei vietos plėtros strategijoms parengti. Šiame etape buvo įsteigtos 29 VVG, išaugo kaimo bendruomenių judėjimas. LEADER metodui įgyvendinti buvo skirta 9,4 mln. Lt. 2007–2013 m. programavimo laikotarpiu LEADER metodą Lietuvoje įgyvendino 51 VVG, dažniausiai susiformavusi savivaldybių pagrindu, palyginti su 2004–2006 m., 2 kartus daugiau, įgyvendinamų vietos plėtros strategijų skaičius išaugo 5, o finansavimas – net 50 kartų. Vietos plėtros strategijų, rengiamų VVG, įgyvendinimui 2007–2013 m. laikotarpiu buvo numatyta skirti 438,3 mln. Lt. Tuo pat metu sparčiai augo ir kaimo bendruomenių skaičius – 2013 m. Lietuvoje veikė 1700 bendruomenių.

2004–2006 m. Lietuvos VVG rengė bandomąsias integruotas strategijas. Finansavimui buvo atrinkta tik 10 strategijų, kitos VVG nuo 2006 m. galėjo pasinaudoti parama bandomųjų strategijų tobulinimui pagal LEADER priemonės veiklos sritį „Įgūdžių įgijimas“ (parama buvo suteikta 31 VVG). Rengdamos bandomąsias strategijas, VVG turėjo apsiriboti viena iš keturių nustatytų temų. Daugiausia (20) VVG rinkosi plačiausią temą „Gyvenimo kokybės kaimo vietovėse gerinimas“ (paramą strategijai įgyvendinti gavo 6 VVG). Siauresnės temos, susijusios su gamtinių ir finansinių išteklių reprodukcijos trukdžių šalinimu, buvo mažiau populiaros. Temą „Tinkamiausias gamtos ir kultūros išteklių panaudojimas, įskaitant Europos Sąjungos buveinių, atrinktų pagal „*Natura 2000*“ programą, vertės didinimas“ pasirinko 6 Lietuvos VVG (iš jų paramą strategijai įgyvendinti gavo 3 VVG). „Vietinės produkcijos vertės didinimas siekiant bendromis kaimo gyventojų pastangomis palengvinti smulkių gamybos subjektų išėjimą į rinką“ temą rinkosi ir finansavimą gavo 1 VVG. „Techninių ir mokslo žinių bei naujų technologijų panaudojimas kaimo vietovių produkcijos ir paslaugų konkurencingumui didinti“ temos nepasirinko nė viena VVG (KPP 2007–2013).

„LEADER+ priemonės įgyvendinimo monitoringas“ ataskaitoje buvo konstatuota, kad, nepaisant skirtingų bandomųjų integruotų strategijų temų ir nevienodos vietovių ekonominės bei socialinės situacijos, kai kurių VVG strategijos yra identiškos. Autoriai padarė išvadą, kad kai kurių bandomųjų integruotų strategijų identiškumą lėmė ne tik konsultantų, padedančių VVG rengti strategijas, įtaka, bet ir unifikuoti reikalavimai strategijų struktūrai ir identiškos daugelio Lietuvos kaimo vietovių ekonominės ir socialinės problemos (Naujokienė et al., 2008).

Išanalizavus finansuotų bandomųjų integruotų strategijų įgyvendinimui skirtų vietos projektų turinį, sunku išskirti, kurios rūšies išteklių reprodukcija Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose susiduria su didžiausiais trukdžiais, nes projektais buvo siekiama padidinti visų rūšių išteklių reprodukciją (4.37 lentelė).

Monitoringo ataskaitoje nurodoma, jog 40 proc. vietos projektų buvo susiję su sąlygų kūrimu kaimo gyventojų visuomeniškumui mobilizuoti ir patrauklių gyvenimo sąlygų bei aplinkos kūrimui. Nors Lietuvos mokslininkų tyrimai rodo, kad amatų plėtojimas yra svarbi kaimo bendruomenių ekonominės veiklos įvairinimo sąlyga, išnaudojant visus vietovės identiteto sukuriamus pranašumus verslui plėtoti (Atkočiūnienė et al., 2008; Čaplikas, Rutkauskaitė, 2006; Dužinskas et al., 2007; Ribašauskienė, Šalengaitė, 2011; Treinys, 2002), tokių projektų buvo įgyvendinta nedaug. Ma-

žiausiai įgyvendinta vietos projektų, susijusių su neįgaliųjų ar socialiai pažeidžiamų žmonių integracija į bendruomenės gyvenimą. Ataskaita nepateikia informacijos, ar įgyvendintus projektus pasikeitė vietos išteklių reprodukcijos mastas ir proceso organizavimas, ar tai turėjo įtakos bendruomenių gyvybingumui. Daugelis projektų neturėjo tęstinio pobūdžio, todėl nesudarė prielaidų padidinti kaimo bendruomenių gyvybingumą ilgalaikėje perspektyvoje.

4.37 lentelė. Bendradarbiavimo strategijos priemonės, taikant LEADER metodą 2004–2006 m.

<i>Išteklių, kurių reprodukcija skatinama, rūšis</i>	<i>Projektų turinys</i>
Materialiniai	Kaimo bendruomenių centrų infrastruktūros stiprinimas
Žmogiškieji	Kaimo bendruomenių veiklos aktyvinimas ir partnerystės stiprinimas. Mokymo kursai (kompiuterinio raštingumo) ir seminarai, informaciniai leidiniai
Finansiniai	Verslumo ugdymas ir alternatyvios veiklos kaime skatinimas
Gamtiniai	Aplinkos tvarkymas
Kultūriniai	Etnokultūrinio paveldo išsaugojimas

Šaltinis: parengta autorių remiantis LEADER + priemonės įgyvendinimo monitoringo ataskaita, 2008 m.

Teikiant paramą bandomosioms strategijoms, VVG teritorinis išsidėstymas ir priskyrimas kaimo regionams nebuvo įtrauktas į atrankos kriterijų sąrašą. Todėl 2004–2006 m. net 3 strategijų įgyvendinimui finansavimą gavusios VVG veikė miesto regionams priskirtoje Vilniaus apskrityje, likusios 7 – kaimo regionuose. Iš viso paramą gavo 320 projektų, iš kurių 98 teko miesto regionui (31 proc. visų finansuotų projektų).

2007–2013 m., taikant LEADER metodą kaimo politikoje, valstybėms buvo suteikta teisė pačioms pasirinkti kaimo vystymo priemones, kurias įgyvendinant būtų taikomas LEADER metodas, todėl šiuo metodu galėjo būti įgyvendinama bet kuri 2007–2013 m. programos priemonė. Lietuvoje buvo nuspręsta, kad LEADER metodu įgyvendinamos VVG strategijos apsiribotų KPP 2007–2013 m. numatytų trečiosios krypties „Gyvenimo kokybė kaimo vietovėse ir kaimo ekonomikos įvairinimas“ tikslų siekiu: didinti užimtumo kaime galimybes, kurti alternatyvius kaimo gyventojų pajamų šaltinius, gerinti gyvenimo sąlygas, t. y. fizinę kaimo infrastruktūrą, ugdyti kaimo gyventojų gebėjimus užsiimti alternatyvia veikla ir didinti kaimo aplinkos patrauklumą. VVG vietos plėtros strategijose galėjo būti numatytos įvairios priemonės, kuriomis siekiama 3 krypties tikslų. Be to, buvo skatinamas bendradarbiavimas ne tik tarp kaimo regiono gyventojų. Buvo numatytos lėšos, skirtos įgyvendinti tarpregioninio ir tarptautinio bendradarbiavimo projektus. 4.38 lentelėje sugrupuotos LEADER metodo priemonės pagal tai, kokios rūšies išteklių reprodukcijai didinti jos skirtos.

**4.38 lentelė. Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimas,
taikant LEADER metodą 2007–2013 m.**

<i>Ištekliai, kurių reprodukcija skatinama, rūšis</i>	<i>Projektų turinys</i>
Materialiniai ir gamtiniai	Kaimų atnaujinimas
Žmogiškieji	Žmogiškųjų gebėjimų stiprinimas ir aktyvumo didinimas
Finansiniai	<ul style="list-style-type: none"> • Verslo steigimas ir plėtra • Perėjimas prie ne žemės ūkio veiklos • Kaimo turizmas

VVG galimybes pasirinkti, kurių išteklių reprodukcijos ciklo gerinimas galėtų būti veiksmingiausias konkrečios VVG teritorijoje, apribojo 2007–2013 m. KPP numatytos finansinės paramos proporcijos – bent 73 proc. vietos strategijos projektams skirtų lėšų VVG privalėjo skirti kaimo atnaujinimui ir plėtrai. Programoje buvo apibrėžtos ir konkrečios remiamos veiklos, kokiems projektams gali būti naudojama parama: viešųjų erdvių sutvarkymui ir sukūrimui, kultūrinio kraštovaizdžio komponentų išsaugojimui ir atnaujinimui, kaimo vietai svarbių statinių statybai ir remontui, istorinę, etnokultūrinę, architektūrinę ar kitokią kultūrinę vertę turinčių nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų bei vietovių pritaikymui ir tvarkymui, religinių objektų, jų statinių kompleksų ir priklausinių tvarkymui, tradicinių amatų centrų kūrimui, sąlygų tradiciniams amatams pristatyti ir prekiauti amatininkų gaminiais sudarymui, taip pat tradicinių amatų prekyviečių įrengimui (KPP 2007–2013 m. I priedas, Priemonių aprašymas). Likusią lėšų dalį VVG galėjo panaudoti savo nuožiūra, paskirstydamos jas kitoms vietos plėtros strategijose numatytoms ir vietovės poreikius atitinkančioms veikloms finansuoti.

Iš anksto nustatytos paramos lėšų proporcijos lėmė, kad visos VVG, įgyvendindamos savo strategijas, daugiau kaip 3/4 lėšų skyrė ekstensyviai kaimo nekilnojamojo turto didinimui. Priemonė padėjo įgyvendinti tik vienkartinį išteklių reprodukcijos veiksmą, daugiausia tai buvo materialinių išteklių atnaujinimas. Tačiau ji nebuvo susieta su atnaujinamų objektų panaudojimu bendruomenės reikmėms arba vietinių gyventojų verslui, todėl dalis atnaujintų kaimo objektų išliko nefunkcionalūs ir neturėjo įtakos vietos išteklių reprodukcijos ciklo gerinimui.

KPP 2007–2013 m. tarpinio vertinimo ataskaitoje buvo konstatuota, kad LEADER metodo priemonių įgyvendinimas Lietuvoje prisidėjo prie vietos valdymo tobulinimo, nes sukūrė prielaidas geresniam vietos gyventojų poreikių identifikavimui VVG strategijų rengimo procese. Lietuvoje veikiančių VVG atstovų apklausa parodė, kad absoliuti dauguma, t. y. 86 proc., apklaustų VVG atstovų pareiškė, kad parengtos vietos plėtros strategijos ir jų įgyvendinimo priemonės yra tinkamos kaimo vietovės poreikiams patenkinti. 86 proc. VVG atstovų apklausoje dalyvavusių respondentų pareiškė, kad LEADER metodo įgyvendinimas labai prisideda prie tarpusavio pasitikėjimo stiprinimo tarp kaimo gyventojų. Išlaugęs pasitikėjimas lemia efektyvesnę bendradarbiavimą tarp skirtingų visuomenės grupių kaimo vietovėse (75 proc. respondentų) (KPP 2007–2013 m. tarpinio vertinimo ataskaita, 2010).

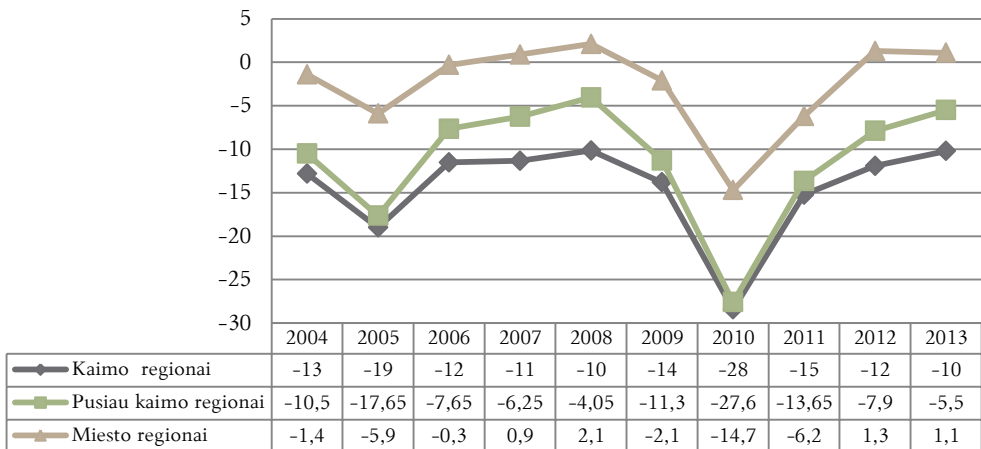
Bendradarbiavimo procesas, įgyvendinant strategijas, ne visada buvo sklandus. Priemonių, skirtų kaimo regionų bendradarbiavimo strategijos organizacinės konstrukcijos sustiprinimui, įgyvendinimą apsunkino dėl paramos teikimo Lietuvoje teisinio reguliavimo išgaliojusi kaimo bendruomenių samprata. Europos šalyse kaimo bendruomenę yra įprasta suvokti kaip visus tam tikroje vietovėje gyvenančius žmones. Viešosios teisės požiūriu kaimo bendruomenė – tai savivaldybės vienetas vietos reikalams tvarkyti. „Gyvenamosios vietovės bendruomenė – savivaldybės gyvenamosios vietovės gyventojai, susieti bendrais gyvenimo kaimynystėje poreikiais ir interesais ir tenkindami šiuos poreikius ir interesus veikiančios įvairiomis tiesioginio dalyvavimo formomis (susirinkimas, viešasis svarstymas, apklausa, veikla per savo atstovus, bendruomeninės organizacijos ir kt.)“ (Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas, 2010). Žemės ūkio ir kaimo plėtros įstatyme kaimo bendruomenė apibrėžiama, kaip kaimo teritorijoje gyvenantys žmonės, susieti bendrais viešaisiais poreikiais ir interesais (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ir kaimo plėtros įstatymas, 2008). Tačiau įgyvendinant kaimo politikos priemones, buvo reikalaujama, kad paramos gavėjas būtų juridinis asmuo. Kad galėtų gauti paramą, kaimo gyventojai privalėjo įsteigti asociaciją. Taikant tokį paramos mechanizmą Lietuvoje kaimo bendruomene tapo nedidelė kaimo vietovėje gyvenančių socialiai aktyvių žmonių grupė, nes asociacijos veikia narystės pagrindu ir visų pirma atstovauja savo asociacijos narių interesams. Taigi, kai kuriuose kaimuose vietos gyventojai įsteigė kelias asociacijas, taip mažindami bendro vietovės išteklių panaudojimo efektą.

KPP 2007–2013 m. tarpinio vertinimo ataskaitoje buvo konstatuota, kad vietos valdžios institucijos turėjo neproporcingai didelę galią sprendimams dėl nepakankamo VVG ir kaimo bendruomenių apsirūpinimo būtiniais finansiniais ištekliais ar pastatais, kuriuose jos galėtų vykdyti savo veiklą. Prie šios galios sustiprinimo daug prisidėjo minėtas reikalavimas paramos gavėjams įregistruoti asociaciją, susilpninęs visų kaimo gyventojų interesų atstovavimą. Kaimo bendruomenės tyrinėjantys Lietuvos mokslininkai konstatuoja, kad bendruomenės, kurios neturi pakankamo vietos gyventojų palaikymo, yra nepajėgios derėtis su vietos valdžia. Jeigu oficialiai registruotos bendruomenės santykiai su seniūnu ar savivalda nesusiklosto, apie jokių konstruktyvius santykius iš viso kalbėti negalima (Aleknaitė–Bieliauskienė, 2011).

Silpnai išvystytas kaimo gyventojų bendruomeniškumas buvo viena iš svarbiausių priežasčių, lėmusių labai mažą bendro verslo iniciatyvų skaičių. Nors bendradarbiavimo projektą įgyvendinančios verslo įmonės ar kaimo gyventojų grupė gali turėti didelį pranašumą prieš individualiai veikiančius verslo subjektus, verslo rėmimui skirtos lėšos buvo panaudotos individualiems verslams plėtoti. Taip buvo prarasta daug galimybių gauti daugiau pajamų suvienijus turimus išteklius ir pasidalijus veiklą, kad kiekvienas specializuotųsi gaminti tik tam tikrą produktą. Pvz., toje pačioje vietovėje įsikūrusios kaimo turizmo sodybos, vietoje to, kad stengtųsi nukonkuruoti viena kitą, panaudodamos bendradarbiavimo strategiją, gali sukurti teikiamų paslaugų įvairovę, pasidaliję, kokią paslaugą kiekviena iš sodybų gali teikti. Vienose gali būti mokoma kokių nors amatų, antroje teikiamos pirties paslaugos, kitose įrengtos sportinių ir vaikų žaidimų aikštelės, mokytojai daržai ir t. t. Kiekviena iš kaimo sodybų gali pasiūlyti savo klientams pasinaudoti ir kitų kaimo sodybų teikiamomis paslaugomis bei inventoriumi ir tokiu būdu padidinti visų sodybų verslo patrauklumą klientams.

Bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimo sėkmę kaimo regionuose parodo šių regionų išteklių reprodukcijos mastas. 2004–2013 m. laikotarpiu taikytos priemonės daugiausia prisidėjo prie materialinių išteklių atnaujinimo kaimiškuosiuose regionuose. Tačiau, kaip jau buvo minėta, skiriant paramą nebuvo keliami ilgalaikiai tikslai, todėl bendruomenės labai greitai susidūrė su problemomis, susijusiomis su kito atnaujintų objektų reprodukcijos ciklo etapo įgyvendinimo problemomis, pvz., eksploatacijos lėšų trūkumu, išlaikant bendruomenės centrus, iniciatyvų, išnaudojant amatų centrų patalpas, stoka ir pan. Tai rodo, kad kuriant paramos teikimo mechanizmus nebuvo suvokta, jog išteklių reprodukcija turi būti nenutrūkstantis, ratu vykstantis procesas, ir daug svarbiau paremti proceso organizavimo veiksmus, o ne tam tikrų materialinių išteklių elementų atkūrimą.

Siekiant paskatinti žinių visuomenės kūrimą, aktualiausia yra žmogiškųjų išteklių reprodukcija. Žmonių noras gyventi tam tikrame regione tampa ypač svarbiu regiono konkurenciniu pranašumu, nes šiuolaikiniame ekonomikos išsivystymo etape žmogiškieji išteklių tampa pagrindine regionų konkurencinį pajėgumą didinančia jėga (Vidickienė, 2008). Lietuvos statistikos departamento duomenys rodo, kad Lietuvos kaimo regionų žmogiškųjų išteklių reprodukcijos mastas sparčiai mažėja nuo Lietuvos narystės ES pradžios, kai Lietuvos gyventojams atsirado galimybės pasinaudoti laisvo darbo jėgos judėjimo ES teritorijoje privalumais. Apibendrinant subjektyvią žmonių nuomonę dėl regiono patrauklumo gyventi, ypač informatyvus rodiklis yra migracijos srautai, integruotai įvertinantys ir kaimo politikos įtaką žmogiškųjų išteklių reprodukcijai kaimo regionuose.

4.61 pav. Vidutinis vidinės ir tarptautinės migracijos saldo 1000-iai gyventojų regionuose 2004–2013 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Per visą 2004–2013 m. laikotarpį kaimo regionuose buvo stebimas neigiamas migracijos saldo, skaičiuojant 1000-iui gyventojų, jis svyravo nuo 10 (2008 ir 2013 m.) iki 28 (kriziniais 2009 m.). Pusiau kaimo regionų gyventojų migracijos saldo rodikliai taip pat buvo neigiami, bet pagal gyventojų mažėjimą šie regionai prie kaimiškųjų priartėjo tik 2009 m. Miesto regionas kai kuriais metais išsaugojo teigiamą migracijos saldo (4.61 pav.).

Tolimesnė bendradarbiavimo strategijos įgyvendinimo sėkmė priklauso nuo to, ar kaimo regionų gyventojai sugebės surasti svarbiausius trukdžius žmogiškųjų ir kitų rūšių išteklių reprodukcijos procese ir sutelkti bendras pastangas jų pašalinimui. Taip pat svarbu ateityje išvengti ankstesniųjų klaidų siekiant, kad:

- paramos teikimo mechanizmai netrukdytų vietos gyventojams patiems nuspręsti, kokių išteklių reprodukcijai turėtų būti suteiktas prioritetas;
- paramos objektas būtų ne atskirų kaimo regionų išteklių elementų atnaujinimas, bet viso tam tikros rūšies išteklių reprodukcijos ciklo skatinimas;
- paramos gavėjais, atnaujinant kaimo regionų išteklius, netaptų individualius ar mažos grupelės interesus tenkinantys projektai.

Inovacijų strategijos įgyvendinimas

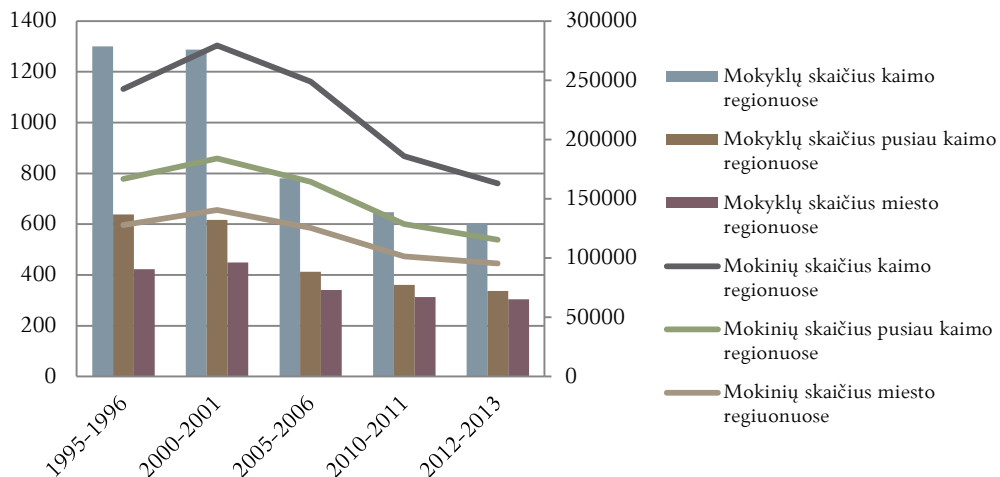
Igyvendinant žinių visuomenės kūrimą skatiniančią politiką, inovacijų strategija turi koncentruotis į žinių, ypač neišreikštinių, panaudojimą ieškant visiškai naujų, iki tol nenaudotų būdų, kaip atgaivinti į savo gyvenimo ciklo nuosmukio stadiją patekusių svarbių kaimiškųjų regionų gyventojams produktų reprodukcijos procesą. Kaip jau buvo minėta pirmojoje knygos dalyje, išsivysčiusių šalių problemų analizė rodo, kad XXI a. pradžioje išryškėjo dvi pagrindinės platformos, į kurias turėtų būti orientuoti kaimo politikos sprendimai, skirti inovacijų strategijai:

- inovatyvūs paslaugų teikimo kaimiškųjų regionų gyventojams būdai;
- inovatyvūs maisto saugumo užtikrinimo būdai.

Abi šios inovacijų platformos darosi vis aktualesnės ir Lietuvoje.

Pagrindinė problema organizuojant paslaugų teikimo procesą Lietuvos kaimo regionuose kyla dėl to, kad mažėjant gyventojų skaičiui mažėja ir paslaugų vartotojų. Mažėjantis klientų skaičius lemia augančią viešųjų paslaugų savikainą, todėl vietos valdžia siekia sumažinti paslaugų teikimo sąnaudas ir koncentruoja paslaugų teikimą keliose regiono institucijose, atsisakydama mažų ir nuostolingų paslaugų teikimo vietų. Visų pirma, tai palietė nuo regionų centrų nutolusius mažus miestelius. Šiuos procesus iliustruoja Lietuvos statistikos departamento duomenys apie viešųjų paslaugų teikimo vietas nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Mažuose miesteliuose ypač drastiškai sumažėjo ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius. 2012 m. jų skaičius tesiekė 18 proc. 1991 m. veikusių įstaigų skaičiaus, t. y. sumažėjo daugiau kaip penkis kartus. Sparčiai mažėjant mokinių vietos savivaldybės nesugebėjo išlaikyti ir dalies bendrojo lavinimo mokyklų. Pirmaisiais nepriklausomybės metais augęs mokinių skaičius nuo 2000 m. padėjo mažėti visuose regionuose. Ypač spartūs mažėjimo tempai buvo stebimi kaimo regionuose. 2012 m. kaimo regionuose bendrojo ugdymo

mokyklų mokinių skaičius tesiekė 58,3 proc., pusiau kaimo – 62,8 proc., o miesto – 67,9 proc. 2000 m. mokinių skaičiaus. Tai lėmė mažųjų mokyklų uždarymą ir bendrą mokyklų skaičiaus mažėjimą. 2012 m. kaimo regionuose buvo 46,6 proc., pusiau kaimo regionuose – 54,6 proc., o miesto regionuose – 67,7 proc. 2000 m. veikusių mokyklų skaičiaus (4.62 pav.).

4.62 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų ir mokinių skaičius 1995–2013 m.

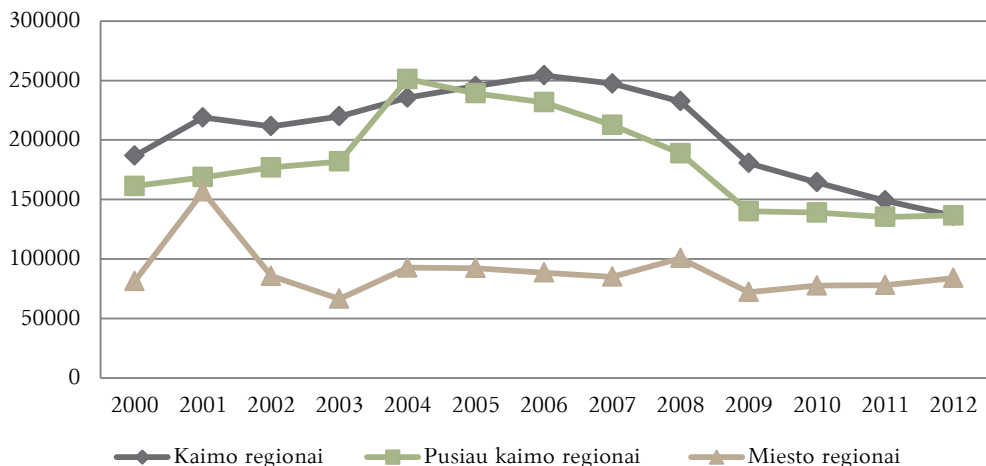
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Nuosekliai buvo mažinamas Kultūros ministerijai pavaldžių bibliotekų, įsikūrusių miesteliuose, turinčiuose iki 3000 gyventojų, skaičius: nuo 1990 m. iki 2012 m. jis sumažėjo 25 proc. Mažėjo ir savivaldybėms priklausančių bibliotekų: miesteliuose, turinčiuose iki 3000 gyventojų, jų sumažėjo 5 proc.

Mažėjant galimybėms gauti paslaugas gyvenamojoje vietovėje, gyventojai yra priversti važiuoti į didesnius miestus. Tačiau, mažėjant gyventojų skaičiui, mažėjo ir vietos gyventojų galimybės pasinaudoti transporto paslaugomis. Per 2000–2012 m. laikotarpį vietinio (priemiestinio) susisiekimo maršrutų keleivių apyvartą išsaugojo tik Vilniaus regionas. 2012 m., lyginant su 2000 m., keleivių pervežimas šiame miesto regione netgi padidėjo 3 proc. Pusiau kaimo regionuose per minėtą laikotarpį keleivių apyvarta sumažėjo 15 proc., o kaimo regionuose – 27,1 proc. (4.63 pav.).

Mažėjančios kaimo vietovių gyventojų galimybės gyvenamoje vietoje gauti būtinas paslaugas ir dėl to blogėjanti gyvenimo kokybė konstatuojama ir pastaruosiu metu Lietuvos mokslininkų paskelbtuose tyrimuose. Tyrimai rodo, jog dėl kaimo vietovėse per pastaruosius metus mažėjusio visų tipų bendrojo lavinimo mokyklų skaičiaus moksleiviams sunku pasiekti mokyklą bei pasinaudoti neformaliojo ugdymo teikiamomis galimybėmis (Ratkevičienė, 2008). Vaikai, kurių gyvenamoji vieta yra nutolusi nuo mokyklos, mažiau dalyvauja įvairiuose sporto, meniniuose ar kituose būreliuo-

se. Galimybės pasirinkti norimą būrelį yra didesnės tiems mokiniams, kurie gyvena arčiau mokyklos. Tai, savo ruožtu, mažina šių mokinių socialinių kompetencijų, taip pat ir aktualių socialiniam mobilumui, ugdymo(si) galimybes (Juodaitytė et. al, 2012). Dirbantiems tėvams mokyklinio amžiaus vaikų priežiūra po pamokų kelia daug rūpesčių, nes kaimo vietovėse trūksta dienos centro paslaugų.

4.63 pav. Vietinio (priemiestinio) susisiekimo maršrutų keleivių apyvarta 2000–2012 m., tūkst. keleivių km

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Viešojo transporto trūkumas tampa kliūtimi kaimo gyventojams, norintiems patekti pas gydytoją. Be artimųjų, kaimynų ir kitų asmenų pagalbos dauguma kaimo gyventojų, ypač vyresnio amžiaus ir turintys sveikatos problemų, sunkiai susisiektų arba visai nesusisiektų su gydymo įstaiga. Prieinamumo prie ambulatorinių sveikatos priežiūros paslaugų kliūtys iš kitos vietovės atvykstantiems pacientams atsiranda ir dėl sveikatos priežiūras teikiančių institucijų organizacinių veiklos ypatumų: eilių registruotis pas sveikatos priežiūros specialistus, atvykus į gydymo centrus ir prie gydytojų kabinetų bei eilių pas specialistus tyrimams – vienos pagrindinių organizacinio pobūdžio kliūčių. Pastarosios problemos kyla dėl nepatogaus, pacientams per trumpo darbo laiko, reikiamų specialistų stygiaus, ypač kaimo vietovėse (Tamutienė, 2011).

Nepakankamas kaimo regionų rinkos dydis stabdo ir privačių paslaugų įmonių steigimąsi. Mažas klientų skaičius yra svarbiausia priežastis, kodėl kaimo gyvenvietėse trūksta būtiniausių buitį palengvinančių paslaugų. Tyrimai rodo, jog kaimiškosiose vietovėse vėl jaučiamas poreikis atkurti buitinių paslaugų įmones, t. y. siuvyklas, kirpyklas ir t. t. (Jasaitis, Kriauciūnienė, 2010). 2012 m. atlikta Aleksandro Stulginskio universiteto (ASU) mokslininkų bendruomenių verslo galimybių studija Pakruojo rajone parodė, jog kaimo vietovėse trūksta daugybės įvairių paslaugų: aplinkos ir sodybų tvarkymo, pagalbos apsirūpinant kuru, sodo ir daržo įdirbimo, transporto ir pan (Pakruojo rajono bendruomenių verslo galimybių studija, 2013).

Vienintelė paslaugų grupė, kuriai kaimo regionuose buvo būdinga augimo tendencija, – pagyvenusiems ir neįgaliesiems asmenims savivaldybių teikiamos socialinės paslaugos į namus. Tačiau šių paslaugų gavėjų skaičiaus didėjimas susijęs su pagyvenusių ir neįgalių gyventojų skaičiaus augimu, taigi bendras aprūpinimo lygis negerėjo.

Žinių visuomenės paradigma paremta inovacijų strategija gali padėti spręsti paslaugų trūkumo ir su tuo susijusią gyvenimo kokybės blogėjimo kaimo regionuose problemą, diegdama įvairias socialines inovacijas. Ypač svarbu, kad į jų kūrimą ir diegimą būtų įtraukiama vietos bendruomenė. ES šalyse galima rasti daug bendruomenių iniciatyvų pavyzdžių, kaip gyventojai, net nelaukdami valdžios paskatinimo ir paramos, suorganizavo bendruomenės nariams reikalingų paslaugų teikimą, panaudodami turimus pastatus, žemę, kitą turtą bei prisidėdami savanorišku darbu. Taikydamos įvairius vartotojų, pageidaujančių gyvenamoje vietoje gauti tam tikras paslaugas, bendradarbiavimo modelius, bendruomenės sprendė paslaugų trūkumo problemą ir kūrėsi geresnes gyvenimo sąlygas (Vidickienė, 2013). Daug įkvepiančių socialinių inovacijų pavyzdžių, įdiegtų kaimo bendruomenių, galima rasti ir Lietuvoje (Poviliūnas, 2008).

Antroji minėta problema, kurią galėtų padėti išspręsti tik inovacijų strategija, susijusi su maisto saugumu, Lietuvoje išryškėjo tik 2013 m. pabaigoje, kai Rusija uždraudė įvežti Lietuvoje pagamintus pieno produktus, teigdama, kad jie pagaminti nesilaikant sanitarinių reikalavimų. Kadangi Rusija yra viena svarbiausių Lietuvos pieno gamintojų rinkų, o pieno produktai yra viena svarbiausių eksporto prekių (2012 m. jie sudarė 18,8 proc. žemės ūkio ir maisto produktų eksporto), tai buvo didelis smūgis ne tik pieno produktų gamintojams, bet ir visai Lietuvos ekonomikai. 2014 m. pradžioje Lietuva susidūrė su kitu iššūkiu, gresiančiu didžiuliais nuostoliais – afrikinio kiaulių maro pavojumi. Nors buvo pastebėti tik keli sergantys šernai, kritę Baltarusijos pasienyje, kai kurios kaimyninės šalys nedelsdamos apribojo kai kurių kiaulienos produktų įvežimą iš Lietuvos, o Rusija apskritai uždraudė įvežti į savo teritoriją bet kokių kiaulienos produktų iš visos ES.

Vien šios dvi problemos, susijusios su Lietuvos žemės ūkio produktų saugumo klausimais, parodė, kad trūksta veiksmingų būdų jas greitai išspręsti. Taigi, surasti ir įgyvendinti inovatyvius maisto saugumo užtikrinimo būdus darosi vis aktualesnis Lietuvos kaimo politikos uždavinys.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais inovacijų strategija buvo tapatinama su parama moksliniams tyrimams. Lietuvai tapus ES nare, pereita prie platesnio inovacijos sąvokos traktavimo ir antrosios kartos inovacijų politikos, kai remiamos inovacijos, sukurtos atsižvelgiant į rinkos poreikius ir nevykdant jokių mokslinių tyrimų. Tačiau ilgą laiką dauguma paramos priemonių buvo skirtos pramonės sektoriui. Prie kaimo politikos priemonių galima priskirti paramą maisto pramonės įmonėms, tačiau inovacijų diegimas čia buvo suprantamas tik kaip naujos įrangos įsigijimas. Pagrindiniai inovacijų strategijos, siekiančios kurti žinių visuomenę, įgyvendinimo skatinimo veiksmai, skirti kaimišųjų regionų problemoms spręsti, buvo numatyti 2010–2020 m. Lietuvos inovacijų strategijos įgyvendinimo plane ir KPP 2007–2013 m. Pagrindinės po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje kaimo politikos priemonės taikytos inovacijų strategijos įgyvendinimo skatinimui apibendrintos 4.39 lentelėje.

4.39 lentelė. Lietuvos kaimo politikos priemonės inovacijų strategijai įgyvendinti 1990–2013 m.

1990–1997 m. Remiami moksliniai tyrimai, susiję su žemės ir maisto ūkiu.
1998–2003m. <ul style="list-style-type: none">• Remiami moksliniai tyrimai, susiję su žemės ir maisto ūkiu;• Žemės ūkio produktų perdirbimo ir rinkodaros tobulinimas remiant maisto pramonės įmones.
2004–2013 m. <ul style="list-style-type: none">• Žemės ūkio produktų perdirbimo tobulinimas remiant maisto pramonės įmones;• Remiamas mokslo ir verslo bendradarbiavimas, įkuriant integruotą mokslo, studijų ir verslo centrą;• Skatinamas naujų technologijų taikymas plėtojant alternatyvių energijos šaltinių (vėjo, saulės ir kt.) naudojimą ir šios srities verslą;• Įgyvendinamos mokslo žinių ir inovacinės praktikos sklaidos priemonės žemės ir miškų ūkyje;• Skiriamos lėšos įmonių ir jų produkcijos pristatymui tarptautinėse parodose, kontaktų mugėse, verslo misijose;• Maisto kokybės schemos.

Pirmoji verslui skirta inovacijų rėmimo priemonė „Žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimas ir marketingo tobulinimas“ Lietuvos kaimo politikoje atsirado įgyvendinant SAPARD. 2004–2006 m. programavimo laikotarpiu pagal BPD buvo įgyvendinama priemonė „Žemės ūkio produktų perdirbimo ir rinkodaros gerinimas“. SAPARD ir BPD parama pasinaudojo apie 30 proc. pieno ir 13 proc. mėsos perdirbimo įmonių. Didelė paramos dalis panaudota skerdyklų statybai, pieno ir mėsos įmonių pajėgumų didinimui. Parama maisto pramonės įmonėms išliko ir KPP 2007–2013 m. Pagal šios programos priemonę „Žemės ūkio produktų perdirbimas ir pridėtinės vertės didinimas“ visam 2007–2013 m. laikotarpiui buvo suplanuota skirti 511,1 mln. Lt paramos, o tai sudarė 6,5 proc. visų programos lėšų. Minėta priemonė savo tikslais mažai skyrėsi nuo ankstesnio laikotarpio priemonių. Šiame etape didelis dėmesys, didinant įmonių konkurencingumą, buvo skiriamas pridėtinės vertės sektoriuje didinimui ir inovacijoms. Paramos gavėjų apklausos duomenimis, daugiau nei pusė apklaustų paramą investicijoms gavusių įmonių (52 proc.) diegė inovacijas ir pradėjo arba planuoja pradėti gaminti naujus produktus, o tik apie trečdalis (atitinkamai 32 proc. ir 36 proc.) nevykdė ir neplanuoja užsiimti tokia veikla (KPP 2007–2013 m. tarpinė ataskaita, 2008). Tačiau inovacijų diegimas dažniausiai apsiribojo naujų įrengimų įsigijimu, patalpų atnaujinimu. Apklausia parodė, jog diegiant inovacijas buvo orientuojamasi į geresnį gamybos veiksmų panaudojimą – gamybos išlaidų mažinimą, taigi priemonės įgyvendinimas greičiau atitiko intensifikacijos ir ekstensyvaus augimo strategijų tikslus. Daugiau kaip du trečdaliai (69 proc.) inovacijas įdiegusių respondentų nurodė, kad inovacijomis siekė mažinti gamybos sąnaudas, o beveik tokia pat dalis apklaustųjų (62 proc.) – padidinti gamybos apimtis.

Lietuvos inovacijų strategijoje 2007–2013 m. numatytos priemonės, susijusios su kaimo regionais ir žemės ūkiu, daugiausia buvo orientuotos į technologines inovacijas. Kaip ypatingos svarbos inovacijos buvo išskirtos naujos technologijos taikomos plėtojant alternatyvių energijos šaltinių (vėjo, saulės ir kt.) naudojimą ir šios srities verslą. Pagal 2007–2013 m. programinio laikotarpio KPP priemonės „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“ sritį „Žemės ir miškų ūkio veiklos bei žemės ūkio produktų perdirbimo ūkyje mokslo žinių ir inovacinės praktikos sklaida“ finansuojami projektai irgi buvo skirti technologinių inovacijų diegimui, mokslo ir studijų institucijos organizavo lauko dienas, seminarus bei parodomuosius bandymus. Parama paskatino ūkininkus įgyti naujų įgūdžių ir patobulinti iki tol naudotas technologijas. Lietuvos KPP 2007–2013 m. paramos gavėjų apklausa parodė, jog daugiau kaip pusė šioje priemonėje dalyvavusių ūkininkų pritaikė inovacijas savo ūkyje (KPP 2007–2013 m. tarpinio vertinimo ataskaita). Taip pat buvo skirtos lėšos įgyvendinti mokslo žinių ir inovacinės praktikos sklaidos priemones žemės ir miškų ūkyje bei įmonių ir jų produkcijos pristatymui tarptautinėse parodose, kontaktų mugėse, verslo misijose.

Siekiant pasitelkti visas Lietuvos gyventojų turimas žinias inovacijų diegimui buvo įsteigtos dvi naujos institucijos: integruotas mokslo, studijų ir verslo centras ir kaimo tinklas. Abi šios institucijos turėjo tapti daugiašaliais bendradarbiavimo tinklais, kuriančiais Lietuvos kaimiškiesiems regionams aktualiausių inovacijų platformas ir su-telktomis jėgomis ieškančiomis būdų jas įgyvendinti. Tačiau realybėje šie siekiai kol kas liko neįgyvendinti.

Kaimo tinklas buvo sumanytas įgyvendinant 2007–2013 m. KPP. Tokia institucija, ir skirta paskatinti bendradarbiavimą tarp organizacijų, atstovaujančių valstybės valdymo institucijoms ir savivaldybėms, verslo asociacijoms, visuomeninėms organizacijoms, bendruomenėms, mokslo ir studijų institucijoms. Lietuvos kaimo tinklui (LKT) buvo keliamas uždavinys – sujungus kaimo plėtros procese dalyvaujančias valstybės institucijas, įstaigas bei nevyriausybinės organizacijas, mokslo institucijas, verslo sektoriui atstovaujančias institucijas, siekti darnios kaimo ir žemės ūkio plėtros. Šiai atviro tipo organizacinei struktūrai 2013 m. jau priklausė 666 nariai, todėl ji turėjo didžiulį potencialą generuoti inovatyvius Lietuvos kaimo regionų vystymo būdus ir kurti nacionalines inovacijų platformas. Tačiau LKT nebuvo organizuotas taikant daugiašalio bendradarbiavimo tinklo modelį ir susidūrė su problemomis, su kuriomis, kaip rodo tyrimai, susiduria daugelis „iš viršaus“ kuriamų tinklų, veikiančių pagal tradicinį organizacijos modelį. Biurokratinė statiška LKT organizacinė struktūra, susidedanti iš tarybos, sekretoriato ir 6 komitetų, trukdė inovatyviai organizuoti tinklo veiklą ir pavertė ją paramos lėšas skirstančia institucija.

2012 m. LAEI mokslininkų atlikta LKT narių apklausa parodė, jog svarbiausias motyvas, paskatinęs organizacijas prisijungti prie tinklo, buvo finansinių išteklių paieška savo inicijuotiems projektams įgyvendinti. Jį nurodė net 42,2 proc. apklaustų LKT narių ir tik 2,7 proc. pagrindė savo dalyvavimą šioje organizacijoje siekiu susirasti projektų įgyvendinimui reikalingų partnerių (Ribašauskienė, Šalengaitė, 2013). LKT narystė, neturint aiškaus intereso bendradarbiauti, suvienijant skirtingų organizacijų žinias, lėmė, jog bendradarbiavimas tarp tinklo narių nebuvo populiarus. Jau minėto tyrimo rezultatai parodė, jog daugelis LKT narių – 52,4 proc. respondentų manė, jog bendradarbiavimas tarp tinklo narių yra neužtikrinamas. Net 89,8 proc.

bent vieną LKT finansuojamą projektą vykdžiusių narių neįgyvendino nė vieno bendro projekto su kitais tinklo nariais. Pagrindinėmis tokio pasyvaus bendradarbiavimo, vykdančios projektinę veiklą, priežastimis didžioji dalis respondentų įvardijo prioriteto neteikimą bendradarbiavimo projektams skirstant finansavimą (73,3 proc. respondentų) ir per mažą jiems skiriamą paramą (74,7 proc. respondentų) bei tinklo narių patirties trūkumą įgyvendinant tokio pobūdžio projektus (73,3 proc. respondentų). Paramos skyrimo taisyklės numatė, jog nepriklausomai nuo to, ar įgyvendinant projektą dalyvauja viena organizacija ar kelios, projekto finansavimui buvo numatyta ta pati maksimali suma (Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2012 m. sausio 19 d. įsakymas Nr. 3D–38, „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonės „Techninė pagalba“ veiklos srities „Nacionalinis kaimo tinklas“ 2012 metų veiksmų plano rengimo ir įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“). Todėl per 2007–2013 m. laikotarpį LKT nebuvo inicijuotas joks didesnis bendras projektas ar pasiūlyta ir pradėta įgyvendinti inovacijų žemės ūkyje ar kaimo regionuose platforma, kuri būtų LKT narių ar visuomenės aktyviai palaikoma ir įgytų nacionalinį mastą.

Integruotas mokslo, studijų ir verslo centras (slėnis) „Nemunas“ (slėnis „Nemunas“) – tai dar viena institucija, kuri galėtų diegti daugiašalės tinklaveikos principą Lietuvoje, siekiant inovacijų strategijos tikslų, nukreiptų žinių visuomenės kūrimui. Integruoti mokslo, studijų ir verslo centrai (slėniai) Lietuvos teisės aktuose yra apibrėžiami kaip organizacijos, skirtos skatinti mokslo žinių panaudojimą praktikoje, inovacijų kūrimą ir mokslo institucijų bei verslo bendradarbiavimą (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 1 d. nutarimas Nr. 1130 dėl integruoto mokslo, studijų ir verslo centro (slėnio) „Nemunas“ plėtros programos patvirtinimo“). Tokių valstybinių institucijų, mokslo ir verslo bendradarbiavimą skatinančių tinklų kūrimą lėmė poreikis didinti Lietuvos ūkio inovatyvumą.

Slėnis „Nemunas“ buvo įsteigtas kaip asociacija, jo steigėjais tapo Lietuvos valstybės mokslo tyrimų institutai, susiję su žemės ūkio ir agrarinės ekonomikos mokslais, ASU, Lietuvos sveikatos instituto veterinarijos akademija, LŽŪKT bei keletas žemės ūkio produkciją perdirbančių įmonių. Sujungiant mokslo institucijų, slėnio „Nemunas“ narių išteklius ir panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas, buvo sustiprinta mokslo tyrimų infrastruktūra ir įsteigti 9 teminiai tyrimų centrai:

- Žemės ir miškų jungtinis tyrimų;
- Miškų sektoriaus tyrimų, studijų ir plėtros;
- Maisto mokslo ir technologijų;
- Gyvūnų sveikatingumo ir gyvūninių žaliavų kokybės;
- Gyvūnų mitybos ir biotechnologijų;
- Augalų genetikos ir biotechnologijos;
- Agroekologijos ir augalų biopotencialo mokslo ir studijų;
- Biosistemų inžinerijos, biomasės energetikos ir vandens inžinerijos;
- Gyvūnų veislinės vertės nustatymo mokslinis – edukacinis.

Siekiant didesnio žinių komercializavimo ir inovacijų pritaikymo versle, slėniai turi atlikti tarpininko tarp mokslininkų ir verslo įmonių vaidmenį. Šiam tikslui yra kuriamas Komunikavimo ir technologijų perdavimo centras.

Slėnio „Nemunas“ plėtrai Vyriausybė patvirtino programą, kuria buvo siekiama sukurti šiuolaikinę MTEP infrastruktūrą bendrosioms Lietuvos žemės, miškų ir maisto ūkio sektorių mokslinių tyrimų, studijų ir technologinės plėtros reikmėms, mokslinių rezultatų komercializavimui, technologijų perdavimui, naujų, žinioms imlių ūkio subjektų kūrimuisi, sudaryti sąlygas žemės, miškų ir maisto ūkio įmonėms bendradarbiauti su mokslo ir studijų institucijomis, tyrėjų grupėmis, didinti Lietuvos žemės, miškų ir maisto mokslo ir technologijų konkurencingumą tarptautinėje rinkoje.

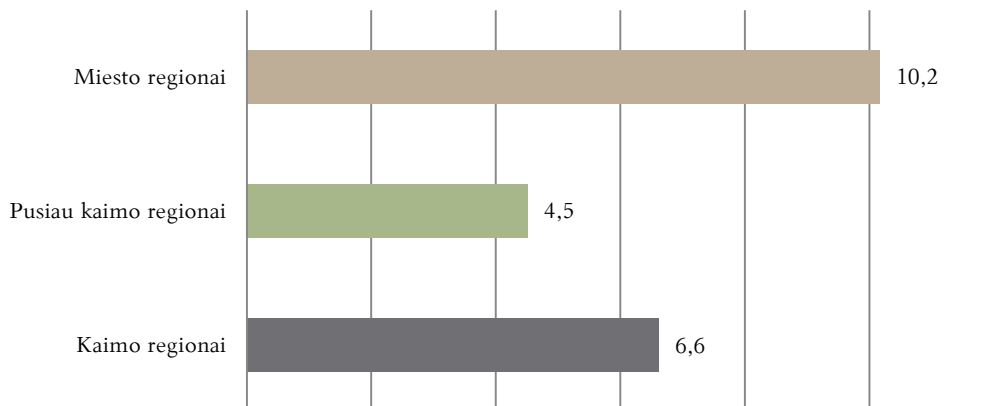
Programa numato, jog slėnis ir jį sudarantys MTEP centrai konsoliduos mokslininkus ir tyrėjus, dirbančius ASU, Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Veterinarijos akademijoje, Kauno technologijos universiteto Maisto institute, Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centre, LAEI. Be to, planuojama pasitelkti mokslininkus ir tyrėjus, dirbančius verslo įmonėse ir skatinti jų mobilumą. Tikimasi, jog mokslinio potencialo augimą taip pat užtikrins užsienyje dirbančių Lietuvos mokslininkų integracija, užsienio mokslininkų pritraukimas, doktorantų rengimas doktorantūros studijose. Mokslininkų ir tyrėjų konsolidavimas bus vykdomas pagal Slėnio mokslinio potencialo konsolidavimo priemonių planą.

Tačiau iki 2014 m. vykę „Nemuno“ slėnio veiklos organizavimo procesai rodo, jog asociacijos nariai dar nėra suradę veiksmingų bendradarbiavimo būdų, netgi ryškėja konkuravimo dėl geresnio finansavimo požymiai tarp jos narių. Per pirmuosius slėnio veiklos metus nebuvo sukurta jokių inovatyvių platformų, kurios būtų diegiamos naudojant daugiašalio bendradarbiavimo tinklo modelį.

Antroji svarbi problema, susijusi su inovacijų strategija žinių visuomenės sąlygomis, kaip jau buvo minėta, yra maisto produktų, gaminamų Lietuvoje, saugumas. Inovatyviems maisto saugos užtikrinimo būdams kurti ir diegti skirtų priemonių, į kurias būtų įtraukiamos ne tik valstybės institucijos, prižiūrinčios maisto saugą ir kokybę, bet ir gyventojai, per analizuojamą laikotarpį buvo nedaug. Kaip pagrindinę priemonę galima paminėti maisto kokybės schemų rėmimą. 2007–2013 m. dalyvavimo kokybės schemose rėmimas sukūrė galimybes gaminti aukštesnės kokybės maisto produktus. Šia parama galėjo pasinaudoti ne tik perdirbėjai, bet ir ūkininkai. Tačiau ji nebuvo populiari, panaudota tik 9 proc. šiai priemonei skirtų lėšų. Aktyviausi buvo miesto regionai. Analizė rodo, jog miesto regionuose vienam užimtajam žemės ūkyje teko 1,5 karto daugiau lėšų nei kaimo ir 2,3 karto daugiau – nei pusiau kaimo regionuose (4.64 pav.).

Kad patenkintų naujus vartotojų reikalavimus maisto kokybei, ateityje Lietuvos ūkininkams teks diegti daugybę inovacijų. Jos turi apimti ne tik naujų gamybos technologijų naudojimą, taikant ekologinį ar kitus, dar labiau gamtai draugiškus ūkininkavimo būdus (permakultūrą, biodinaminę, neariminę žemdirbystę ir kt.), svarbius pereinant nuo industrinio ūkininkavimo būdo prie naujomis žiniomis pagrįsto žemės ūkio. Ypač aktualios dabartiniu laikotarpiu tampa organizacinės inovacijos, skirtos kitokiems marketingo, logistikos, apskaitos, darbo organizavimo metodams ūkyje diegti. Dauguma jų yra inovacijos tik ūkio ar nedidelio regiono mastu, tačiau kad jos

būtų pradėtos diegti, ūkininkai turi pradėti mąstyti ir veikti kitaip, nei buvo įpratę iki šiol (Van der Ploeg, 2004). Lietuvos ūkininkai, neseniai įsivavinę rinkos ekonomikos pradmenis, ypač bijo rizikuoti ir yra inertiški inovacijų atžvilgiu. 2012 m. atliktas tyrimas rodo, kad pagrindinė priežastis, stabdanti inovacijų diegimą, yra baimė rizikuoti; šią priežastį nurodė beveik pusė apklaustų Lietuvos ūkininkų (Vidickienė et al., 2013).

4.64 pav. KPP 2007–2013 m. priemonės „Dalyvavimas kaimo kokybės schemose“ lėšų, tenkančių vienam užimtajam* žemės ūkyje, pasiskirstymas tarp regionų 2007–2013 m., Lt

*Skaičiavimams naudotas vidutinis užimtųjų žemės ūkyje skaičius 2008–2012 m.

Šaltinis: apskaičiuota remiantis NMA ir Statistikos departamento duomenimis.

Apibendrinant Lietuvos inovacijų strategijos rėmimo ypatumus, įgyvendinant žinių visuomenės kūrimą skatiniančią kaimo politiką, susidaro vaizdas, kad per 1990–2013 m. laikotarpį taikytos priemonės buvo gana epizodiškos, neorientuotos į platesnius žemės ir maisto ūkio raidos tikslus. 2007 m. parengtoje Lietuvos ūkio (ekonomikos) raidos išvalgoje pagal regionines ir pasaulio tendencijas iškeltos idėjos, kad inovacijų strategijoje „pilotiniai paramos įmonėms ir/ar tyrimų institucijoms projektai turi būti kuriami išvien su strategine subsektorių plėtros strategija, poreikių įvertinimu ir politinių paramos priemonių sukūrimu“ (Lietuvos ūkio (ekonomikos) raidos strategija, 2007), žemės ūkio ir maisto pramonės sektoriuose liko neįgyvendintos. Nors į inovacijų kūrimo ir diegimo procesą buvo mėginama įtraukti kuo daugiau organizacijų, jų bendradarbiavimas nesirėmė naujaisiais vadybos mokslo pasiekimais. Todėl nei LKT, nei slėniui „Nemunas“ nepavyko sukurti nacionalinių platformų, sutelkiančių įvairių organizacijų specialistų žinias bendram reikalui bei pritaikyti daugiašalio bendradarbiavimo tinklo modelio savo veiklai organizuoti.

Remiant atskirus projektus, skirtus inovacijų sklaidai, visai nebuvo kreipiamas dėmesys į žinių visuomenės kūrimui svarbiausias vadybines ir socialines inovacijas. Pagal 2007–2013 m. programinio laikotarpio KPP priemonės „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“ sritį „Žemės ir miškų ūkio veiklos bei žemės ūkio produktų per-

dirbimo ūkyje mokslo žinių ir inovacinės praktikos sklaida“ buvo paremta vos po vieną vadybinę ir socialinę inovaciją, įtraukiančią ūkininkus ir kaimo gyventojus.

Atsižvelgiant į esminius pokyčius, susijusius su kaimiškųjų regionų gyventojų gyvenimo būdu, dėmesys nuo technologinių inovacijų, kurios būdamos naujove tik įmonės ar regiono lygmeniu, dažniausiai netgi tėra nedidelis patobulinimas, atitinkantis ne inovacijų, o intensifikacijos strategijos tikslus, turėtų būti perkeltas į socialinių inovacijų diegimo ir sklaidos projektų rėmimą. Procesai, vykstantys Lietuvos kaimo socialiniame gyvenime, rodo, kad visuomenė yra subrendusi esminiams pokyčiams ir ieško būdų, kaip kardinaliai pakeisti gyvenimo būdą ir tarpusavio santykius, remiantis naujomis vertybėmis. LAEI vykdyto tarptautinio projekto „Ekokaimai kaip tvarios kaimiškųjų teritorijų raidos veiksnys“, remiamo iš ES Baltijos jūros programos lėšų, vykdymo metu surinkta informacija rodo, kad vis populiareesnės tampa ekokaimų judėjimo idėjos ir sparčiai auga ekokaimų skaičius. Pradėjus įgyvendinti projektą 2011 m. Lietuvoje buvo surasta tik 11 ekokaimų, o 2013 m. pabaigoje – jau per 40.

Patrauklumą gyventi Lietuvos kaime galėtų padidinti ir inovatyvus požiūris į kaimo sodybų ir gyvenviečių formavimą, atsižvelgiant į gyvenimo stiliaus pokyčius. A. Baleženčio atlikto tyrimo duomenimis „ateityje didžiausią įtaką gyvenamosios vietovės pasirinkimui darys tokie socialiniai veiksniai:

- paveldas ir tradicijos;
- socialinė kaimo gyventojų struktūra (ūkininkai; dalinai dirbantys žemės ūkyje; gyvenantys kaime, o dirbantys mieste; gyvenantys ir dirbantys mieste);
- demografinė struktūra, šeimų dydis, bendras kartų gyvenimas;
- gyvensena ir vertybės“ (Baležentis, 2011, p. 36).

Kita paramos priemonių grupė turėtų būti orientuota į pirkėjų pasitikėjimo gamintojų pateikiamų produktų saugumu stiprinimą. Sprendžiant su maisto saugumu susijusias problemas, ateityje būtina atsižvelgti į tai, kad dabartinė situacija ypač palanki ūkininkų mėginimams dalį žemės ūkio ir maisto produktų tiesiogiai parduoti vartotojams, nes didėja ekologiško, šviežio, vartotojų gyvenamojoje vietoje pagaminto maisto paklausa. Kaip rodo kitų šalių patirtis, vienas iš perspektyviausių būdų padidinti pasitikėjimą produkto kokybe grindžiamas idėja paskatinti ūkininkus kuo daugiau savo produkcijos parduoti ne žaliavos perdirbėjams ar kitiems tarpininkams, o galutiniams vartotojams. Tai leidžia asmeninės pažintys ir nuolatiniai tiesioginiai kontaktai, priešingai nei didžiuliuose prekybos centruose vykstantys anoniminiai sandoriai.

Tačiau pavieniai ūkininkai, ypač smulkieji, paprastai nepajėgūs patys pasiekti vartotojų, juo labiau susirasti ar išsaugoti nuolatinį pirkėjų. Tokios prekybos formos, kai ūkininkai užmezga tiesioginį kontaktą su jų produkcijos vartotojais, reikalauja bendrų pastangų ir valdžios institucijų palaikymo. Pvz., ūkininkų turgelių miestuose atsirado, tik įgyvendinant tam tikslui skirtą projektą ir palaikant ŽŪM. Lietuvos vartotojai labai palankiai įvertino šį projektą ir laukia panašių iniciatyvų, diegiant kitas naujas tiesioginio pardavimo formas, padedančias patogesniu būdu ir už mažesnę kainą įsigyti kokybiškų žemės ūkio ir maisto produktų. Tiesioginių pardavimų apimčių plėtra taip pat leistų pakeisti ekonominės vertės pasidalijimo tarp žemės ūkio ir kitų maisto grandinės dalyvių proporcijas ūkininkų naudai.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Kaimo politikos idėjų ir priemonių raidos analizė kokybinių struktūrų metodu padeda atskleisti daug naujų aspektų, svarbių priimant ir vertinant kaimo politikos sprendimus. Visų pirma, galima aiškiau suvokti naujų idėjų atsiradimo priežastis ir jų tarpusavio sąryšį. Holistinis požiūris, neatsiejamas nuo kokybinių struktūrų metodo, leidžia nustatyti atskirų kaimo politikos idėjų bei paradigmų keitimosi dėsningumus ir padeda nuspręsti, kokios idėjos būtų veiksmingiausios ateityje. Holistiškai žiūrint į visuomenės raidą ir traktuojant ją kaip iš neišvengiamų raidos etapų susidedantį gyvavimo ciklą, galima išvengti daugelio spekuliatyvių ir nevaisingų diskusijų, kai kokia nors kaimo politikos idėja siūloma ištraukus ją iš bendro konteksto ir neatsižvelgiant į subjektą, kuris ją taiko (turės taikyti), bei į laikotarpio ypatumus. Teorinis kiekvienos strategijos modelis apibrėžia organizacinės konstrukcijos ribas ir padeda nenukrypti nuo pagrindinio tikslo, taip galima veiksmingiau panaudoti paramos lėšas ir išvengti šiuo metu dažnai pasitaikančios situacijos, kai paramos tikslas nėra aiškus, nes visoms kaimo politikos priemonėms keliama daugybė tokių pačių deklaratyvių tikslų. Be to, sudėtingesnės kokybinės struktūros galimybių suvokimas leidžia aiškiau formuluoti tolesnius politikos tobulinimo tikslus ir greičiau pereiti į naują evoliucijos pakopą.

Knygoje pristatomas tik pirmasis žingsnis pritaikant plataus spektro galimybes turintį kokybinių struktūrų metodą kaimo politikos tyrimuose. Gilesnės studijos, skirtos kiekvieno strateginio modelio taikymo analizei ir konstravimui, prisitaikant prie konkrečios šalies ar regiono specifikos bei prie tyrinėjamo laikotarpio aktualijų gali atskleisti dar daug naujų aspektų, svarbių priimant kaimo politikos sprendimus.

Dar vienas dalykas, į kurį svarbu atkreipti dėmesį, yra tai, kad kaimo politikos sprendimai gali būti priiminėjami remiantis ne tik evoliuciniu, bet ir involiuciniu mąstymu. Nors, kaip teigia evoliucijos teorija, negalima peršokti į aukštesnę evoliucijos pakopą, praleidžiant prieš tai einančiąsias, teorinis visų evoliucinio ciklo etapų, kuriant žinių visuomenę, suvokimas gali paspartinti raidos procesą. Atskiri individai evoliucijos etapus nueina nevienodu greičiu, todėl valstybėje ar regione dominuojantis strateginis modelis parodo tik daugumos galimybes. Tuo pat metu egzistuoja ir žemesnėje evoliucijos pakopoje užstrigę subjektai bei ant aukštesnio laiptelio stovintys subjektai, jau diegiantys sudėtingesnę strategiją. Mokymasis iš pastarųjų ir įvairios paramos priemonės, skatinančios perimti jų patirtį, gali paspartinti visos visuomenės evoliucijos procesą.

Kaimo politikos formuotojai turėtų būti suinteresuoti skatinti kuo sudėtingesnių strategijų diegimą, kadangi aukštesnės kokybės strategijos modelis apima (gali apimti) visų prieš tai įsisavintų strategijų tikslus ir diegimo būdus. Taigi, inovacijų ir bendradarbiavimo strategijos gali duoti didžiausią postūmį keičiant situaciją kaimo regionuose. Be to, šios strategijos ypač veiksmingos, įgyvendinant politiką, skatinančią žinių visuomenės kūrimą. Įgyvendinant industrializavimą skatinančią politiką, didžiausią poveikį darė specializacijos ir rizikos valdymo strategijų sprendimai, didinantys jų

įgyvendintojų konkurencingumą, o žinių kūrimas ir judėjimas vyksta pagal tinklaveikos dėsnius. Tačiau sudėtingųjų strategijų diegimo skatinimas turi vykti diferencijuojant paramos gavėjus. Paramą projektams, skirtiems sudėtingesniųjų strategijų diegimui, reikėtų skirti tik tiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie jau yra išmėginę paprastesnes strategijas ir gali pademonstruoti sėkmingus jų diegimo rezultatus. Kitaip, vietoje vystymosi postūmio, vienašalių ir dvišalių tinklų kūrimas gali duoti priešingą efektą – sustiprinti turimas regiono silpnybes. Be to, dauguma paramos priemonių turėtų būti orientuotos ne į atskirų fizinių ar juridinių asmenų rėmimą, bet pagrindiniu paramos gavėju laikyti įvairius projektus, kuriuos siūlo įgyvendinti grupė bendradarbiaujančių organizacijų ar asmenų. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas projektams, kurie turi potencialą tapti platesniais ir ilgalaikiais bendradarbiavimo tinklais arba galės ateityje būti sektinu pavyzdžiu diegiant panašią socialinę inovaciją kituose kaimiškuosiuose regionuose, adaptavus ją atsižvelgiant į konkretaus regiono kultūrinę ir institucinę aplinką.

Lietuva turės derintis prie naujų tendencijų kaimo politikoje ir pereiti prie regioninio kaimo politikos objekto. Vykstant visuomenės diskusijoms apie Lietuvos kaimo politiką nauju ES programavimo laikotarpiu po 2013 m., inicijuotoms 2010 m. Lietuvos Vyriausybei paskelbus žaliąją knygą „Lietuvos kaimo ateitis“ (LAEI, 2010), išryškėjo, kad dabartinė Lietuvos kaimo ekonominė ir socialinė raida kelia iššūkius viešosios politikos sprendimams, atitinkančius kaimo politikos paradigmos keitimo argumentus. Tai, kad diskusijose nuolat buvo pabrėžiama besikeičianti žemės ūkio vieta kaimo ekonomikoje, didėjantis kaime gyvenančios darbo jėgos mobilumas, išaugusi kaimo rekreacinių išteklių reikšmė, kaimo kaip gyvenamosios vietos populiarumas (Vidickienė, 2010), rodo, kad Lietuvos kaimas sparčiai žengia į poindustrinę vystymosi stadiją. Reaguojant į poindustrinės žinių visuomenės kūrimo poreikius, kaimo politikos priemonės neišvengiamai turės būti parenkamos remiantis naująja „į vietovę orientuota“ kaimo politikos paradigma.

Pereinant prie naujosios paradigmos ypač kruopščiai ir argumentuotai turės būti pasirenkami kriterijai, pagal kuriuos išskiriamas kaimiškas regionas. Knygoje žinių visuomenės etapui būdingos priemonės, taikytos Lietuvos kaimo politikoje, buvo analizuojamos naudojant EBPO ir Eurostato naudojamą regionų klasifikaciją NUTS 3 lygmeniu. Tai nulėmė statistinių duomenų savivaldybių lygmeniu trūkumas. Tačiau, kaip jau buvo minėta, giliu autorių įsitikinimu, Lietuvoje kaimiškuosius regionus reikėtų išskirti LAU 1 lygmeniu. Šiuo metu Eurostato ar EBPO naudojamas NUTS 3 lygmuo Lietuvos mastu yra per stambus, nes per daug suniveliuoja kaimiškas ir miesto teritorijas. Išskiriant regionus pagal kaimiškumą savivaldybių lygmeniu atskleistų pagrindiniai administracinių regionų skirtumai, svarbūs analizuojant kaimiškumo aspektą. Be to, pastaruoju metu, panaikinus apskričių viršininko administracijas, savivaldybė liko aukščiausio hierarchinio lygio administraciniu vienetu, turinčiu nuosavą biudžetą ir savarankiškas regiono valdymo funkcijas. Regionų teritorinių ribų apibrėžimas naudojant administracinio Lietuvos padalijimo metu išskirtus mažiausius teritorinius–administracinius vienetus – savivaldybes leidžia išskirti kaimiškąjį regioną ne tik kaip teritorinį, bet ir organizacinį darinį, turintį vietos valdžios institucijas ir savarankiškai disponuojantį ištekliais, reikalingais regiono plėtrai (seniūnija šių savybių neturi). Suvokiant miestą ir kaimą kaip gyvenvietes šią savybę turi tik didieji

miestai, išskirti kaip atskiros savivaldybės. Šiuo metu Lietuvoje kaimas, suprantamas kaip po visą valstybę išsiskaidžiusių gyvenviečių, turinčių mažiau kaip po 3 tūkst. gyventojų, suma, neturi jokio organizacinio vientisumo, reikalingo norint nuosekliai įgyvendinti kaimo politikos priemones. Kaimo institucionalizavimas išskiriant kaimiškas savivaldybes kaip kaimo tipo regioną formuoja vientisą save organizuoti sugebantį subjektą, suinteresuotą kuo geriau panaudoti visus savo kokybės didinimo veiksnius.

Į regionų klasifikacijos pagal kaimiškumą procesą turėtų būti įtraukti savivaldybių atstovai. Savivaldybės, kurios atliekant jų grupavimą pagal pasirinktoje tipologijoje taikomo kriterijaus skaitines reikšmes pasižymi charakteristikomis, esančiomis arti perėjimo į kitą tipą skaitinių reikšmių, turėtų gauti teisę pačios pasirinkti, kuriam tipui jos norėtų priklausyti: kaimo, miesto ar pusiau kaimo. Tai priklausytų nuo vietinės valdžios ir verslo bei kaimo bendruomenių atstovų turimos vizijos, kuria linkme turėtų vystytis jų savivaldybė. Be to, svarbu turėti omenyje, kad pastaruoju metu demografinė, socialinė ir ekonominė situacija keičiasi sparčiais tempais. Todėl regionų priskyrimas vienai ar kitai grupei turi būti periodiškai peržiūrimas.

RURAL POLICY EVOLUTION: SUMMARY

At the beginning of the 21st century, rural policy remains one of the most important areas of the public policy in both developing and most advanced countries. Therefore, significant financial and human resources are made available for the implementation of this policy measures. For instance, in 2007 through 2013 the European Union (EU) budget for European Agricultural Fund for Rural Development accounted for EUR 96.2 billion (11 per cent of the total EU budget). A similar situation was observed in Lithuania. The amount of the EU support for rural development in 2007–2013 amounted to LTL 6 billion 096 million with co-financing from the Lithuanian national budget of LTL 1 billion 799 million. A large number of specialists and designated institutions develop and implement rural policy measures and monitor the support programmes. Are the huge financial and human resources assigned for rural development actually used in an efficient way, are rural policy decisions able to adapt to the highly dynamic situation in the business and social life?

Although new ideas keep emerging in rural policy, a deeper analysis of their content and relation with the older ideas reveals that concepts typical of the period of industrial society remain at the reference point of political decision-making. The fact that such concepts are out-of-date and at odds with the reality are attested by a great deal of scientific literature on this topic and the activity of society that entered the process of rural policy decision-making at the turn of the 20th and 21st centuries and demanded an essential review of the underlying support principles and a justification of the public value created by farmers that are subject to the support. There were particularly heated discussions among scientists, politicians, farmers, environmentalists, and organisations protecting food consumers' interests when the guidelines for the EU rural policy post 2013 were being produced. Unfortunately, the prevailing forces of inertia prevented an essential shift in the rural policy paradigm by the transition to rural policy objectives and measures that are adequate for the knowledge society situation. Here, a great deal of responsibility should be assumed by scientists because the theory of management, economics, and social sciences still lacks sufficient convincing arguments in favour of the need for such transition based on holistic, evolutionary and systemic methodologies.

The previous rural issues related to the mass migration from rural to urban areas and a fall in the incomes of the rural population owing to the use of new technologies are becoming less alarming. The new post-industrial stage of society's development, which emphasises services rather than production of goods, gives rise to completely different success factors. In the new stage of the economic and society's development, the main focus is placed on knowledge while capital is no longer seen as the key success factor. As a result, the term "knowledge society", which is commonly used nowadays, has gained prevalence over "service society" to refer to the post-industrial stage. The new features of the knowledge society and its economic system can serve

rural wellbeing only if they are clearly described and understood. Therefore, whether in the future the situation will become favourable for rural areas largely depends, among other things, on the ability of the rural policy-makers to refocus and to take corrective actions including an extension of the rural development objectives and methods typical of the industrial era by adding instruments pertinent to the knowledge society. Since the main success factor in post-industrial stage is characterised by the ability to make use of knowledge, this factor shall also be important for the rural policy. Unfortunately, there are very few works offering new rural policy ideas or paradigms that make an effort to justify the proposed ideas with respect of a broader context or to link them to the differences between the industrial and post-industrial society development stages. If the rural policy decisions keep ignoring the evolution of economic systems and rise of knowledge society with entirely new success factors, it will soon become obvious that rural policy measures can result in not only positive but also negative effect as the outcome highly depends on the compliance of the intended objectives and the mechanism for measure implementation with the realities of the time.

The objective of this monograph is the assessment of the rural policy evolution in advanced countries, reveal of its stages and regularities, and identification of potential improvement areas. The selected research object – the rural policy – is analysed from the perspective of public governance using different methodological approaches: historical, systemic, and evolutionary. That helps to reveal more sensibly the potentials of the most complex – evolutionary – approach and to suggest rural policy-makers management methods that take into consideration the new long-term economic, social, and environmental challenges faced by the society. For the first time the assessment of changes in rural policy ideas and measures relied on the method of qualitative structures. This method does not only help to understand the reasons behind the emergence of new rural policy ideas but also enables to forecast the future trajectory of their content development. Furthermore, the qualitative structure method frames clearer principles of the rural policy measure impact assessment that contribute to a more efficient use of the aid.

The research objectives included:

- assessment of the regularities of changes in the main motivation for rural policy decisions, the objectives and their implementation tools in advanced countries;
- assessment of the evolution of the rural policy measures used for the industrialisation of agriculture in advanced countries with regard of their orientation towards the strategic models defined by the method of qualitative structures;
- assessment of the differences between the industrial and knowledge societies that are important from the rural policy perspective and design of guidelines for future rural policy decisions with a focus on the knowledge society development;

- demonstration of the opportunities of the method of qualitative structures by analysis of the Lithuanian rural policy and submission of proposals regarding the rural policy measures that could be applied in the context of the knowledge society to implement different strategic models defined by the method of qualitative structures.

The first parts of the monograph introduce the analysis of the economic and rural policy in advanced countries, which is aimed at offering a concise description of the rural policy development circumstances and at highlighting the general trends in the rural policy ideas and management model change by making a "map" of such change in time. The research period starts from the ideas prevalent after World War 2, which gave rise to the development of the rural policy as a separate academic discipline as well as its emergence as an independent branch of economic policy, and covers seven decades. The key rural policy ideas are presented by addressing each decade in the second half of the 20th century and the first decade of the 21st century. However, it is self-evident that such classification is pretty much notional since the chronology of the popularity of certain ideas slightly varies in different countries since each country evolves at an individual pace and, as this takes place, the duration of the stages is not necessarily identical.

The research is focused on characteristics of the rural policy covering the overall aim, policy object, desirable impact to national economy, key measures, and main beneficiaries. Both the analysis of the scientific literature and the review of actual rural policy decisions documented in different political instruments of international organisations and most developed countries reveal a conspicuous sequence of the changes in characteristics. The set of the characteristics may be defined as the strategy.

Each strategic model of the rural policy used as tool to industrialize the agriculture in advanced countries may be described as the evolution stage defined by the method of qualitative structures. The cycle of the evolution consists from six strategies:

1. Extensive growth strategy.
2. Intensification strategy.
3. Specialization strategy.
4. Risk management strategy.
5. Collaboration strategy.
6. Innovation strategy.

The process of new strategy emergence and actualization in policy-making goes step by step from simple model to complex one. Furthermore, the ideas of the previous strategies are not disclaimed but rather complemented with new and more sophisticated tools. Therefore the policy measures required to put older ideas into practice can be used in parallel.

The development of knowledge society in rural regions is analysed as the new cycle of the rural policy evolution. The framework of the rural policy which consists from six strategies defined by the method of qualitative structures is presented with recommendations on policy object, key measures, and main beneficiaries for each strategy.

The last part of the monograph introduces the analysis of the Lithuanian rural policy. As the evolutionary approach was chosen as the methodological basis for the analysis, the analysed period starts from the restitution of Lithuania's independence in 1990. Although during the period when Lithuania belonged to the Soviet Union the agricultural sector was industrialised, the privatisation of the economic system gave rise to completely new economic subjects that had to create their own farms and to start the evolution cycle from the beginning. Rural policy measures therefore gained in importance in order to speed up this process. The key rural policies and achievements in Lithuania are viewed from two different perspectives: the measures for the industrialisation of agriculture and the development of the knowledge society in rural areas are analysed separately. The review of the 24-year rural policy experience and a reference to the insights in the previous parts of the research as well as the latest managerial theories served the basis for producing recommendations regarding further rural policies and methods of their implementation, which emphasise the need to concentrate on the promotion of the development of a knowledge society in rural regions.

SANTRUMPOS

ASU –	Aleksandro Stulginskio universitetas
BPD –	Bendrasis programavimo dokumentas
BPV –	bendroji pridėtinė vertė
BVP –	bendrasis vidaus produktas
BŽŪP –	bendroji žemės ūkio politika
EBPO –	Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
EDV –	ekonominio dydžio vienetas
ES –	Europos Sąjunga
EŽŪFKP –	Europos žemės ūkio fondas kaimo plėtrai
IAKS –	Integruota administravimo ir kontrolės sistema
ISCED 0 –	ikimokyklinis ugdymas
ISCED 1 –	pradinis ugdymas
ISCED 2 –	pagrindinis ugdymas
ISCED 3 –	vidurinis ugdymas
ISCED 4 –	povidurinis mokymas profesinėse mokyklose
ISCED 5 –	povidurinės studijos aukštesniosiose mokyklose
ISCED 6 –	aukštojo mokslo studijos kolegijose ir universitetuose
JAV –	Jungtinės Amerikos Valstijos
KKPI –	kaimo paukščių populiacijų indikatorius
KPP 2004–2006 m. –	Kaimo plėtros 2004–2006 m. planas
KPP 2007–2013m. –	Kaimo plėtros 2007–2013 m. programa
KRF –	Kaimo rėmimo fondas
LAEI –	Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas
LKT –	Lietuvos kaimo tinklas
LŽŪKT –	Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba
LŽŪU –	Lietuvos žemės ūkio universitetas
MTEM –	moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra
MTEP –	moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra
NMA –	Nacionalinė mokėjimo agentūra prie ŽŪM
NVO –	nevyriausybinė organizacija
PHARE –	ES paramos šalis kandidatėms, kurios rengiasi narystei ES, programa

PPO –	Pasaulio prekybos organizacija
PVM –	pridėtinės vertės mokestis
SAPARD –	Specialioji žemės ūkio ir kaimo plėtros programa
SKRP –	Specialioji kaimo rėmimo programa
Slėnis „Nemunas“ –	Integruotas mokslo, studijų ir verslo centras (slėnis) „Nemunas“
UAB –	uždaroji akcinė bendrovė
ŪADT –	ūkių apskaitos duomenų tinklas
VĮ –	valstybės įmonė
VšĮ –	viešoji įstaiga
VVG –	vietos veiklos grupės
ŽOFI –	Žuvininkystės orientavimo finansinis instrumentas
ŽŪES –	žemės ūkio ekonominės sąskaitos
ŽŪIKVC –	Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras
ŽŪKPP –	Nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. programa
ŽŪM –	Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija
ŽŪN –	žemės ūkio naudmenos
ŽŪPGF –	Žemės ūkio paskolų garantijų fondas

LITERATŪRA

1. 2007–2013 m. sanglaudos skatinimo veiksmy programą, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/ES_Paramastrukturines_paramos_2007_1013m._medis/titulinis/files/3VP_SS_2007-07-05.pdf>.
2. Abnor, I.; & Bjerke B. 1997. *Methodology for creating business knowledge*, London: Sage.
3. Abramovay, R. 2004. Entre dues e o Diabolo: mercados e interaçao humana nas ciencias sociais, *Tempo Social: Revista da Sociologia da USP*, 16, (2).
4. Acemoglu, D.; Zilibotti, F. 1998. *Productivity differences*, *Seminar paper No 660* [interaktyvus]. Stockholm, Institute of International economic studies [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iies.su.se>>.
5. Aleknaitė–Bieliauskienė, R. 2011. Intelektinis kapitalas ir inovacijos kaip aktualus sociokultūros diskursas, *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje 2*: 176–186.
6. Amin, A.; Thrift, N. 1994. Living in the Global, in A. Amin and N. Thrift. *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford University Press.
7. Anderson, P. W.; Arrow K. J.; Pines D. 1988. *The Economy as an Evolving Complex System I*, Redwood City, CA: Addison-Wesley.
8. Ansoff, I. 1987. *Corporate Strategy*. London: Penguin Books.
9. Antuchevičienė, J. 2005. *Apleistų pastatų naudojimo modeliavimas darnaus vystymo (-si) aspektu*. Daktaro disertacija [interaktyvus]. Technologijos mokslai, statybos inžinerija (O2T), Vilniaus Gedimino technikos universitetas [žiūrėta 2013 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2005~D_20050530_112719-74292/DS.005.0.01.ETD>.
10. Appalaju, J.; Safier, M. 1976. Growth centre strategies in less developed countries. *Development planning and spatial structure*, 143–167.
11. Arthur, W. B.; Durlauf, S.; Lane, D. 1997. *The Economy as an Evolving Complex System II*, Redwood City, CA: Addison-Wesley.
12. Atkočiūnienė, V., et al. 2007. *2004–2006 metais vykdytų mokymo kursų intensyvumas ir atitikimas mokymo poreikį: mokslo studija* [interaktyvus]. Lietuvos žemės ūkio universitetas [žiūrėta 2013 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.esparama.lt/vertinimo-ataskaitos>>.
13. Atkočiūnienė, V.; Aleksandravičius, A.; Albrektaitė, D. 2008. Tradicinių amatų situacija Lietuvoje ir jų plėtros galimybės. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai: mokslo darbai/Lietuvos žemės ūkio universitetas* 12(1): 24–32.
14. Baležentis, A. 2008. Inovatyviųjų mokymo formų ir metodų taikymo galimybės žmogiškųjų išteklių vadyboje, *Viešoji politika ir administravimas* 26: 97–104.
15. Baležentis, A. 2011. Kaimo vietovių raida ir modeliai: darnaus vystymo požiūris. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 2(26): 31–38.

16. Baležentis, A.; Korvin-Piotrovski, L. 2008. Lyginamoji administravimo modelių analizė: parama ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse Lietuvoje ir Lenkijoje, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* (10): 16–24.
17. Balisacan, A. M.; Fuwa, N. 2007. *Reasserting the Rural Development Agenda: Lessons Learned and Emerging Challenges in Asia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
18. Banks, J. 2001. Short food supply chains in the Marches, in *IMPACT working paper UK2*. Cardiff: Cardiff University.
19. Barker, J. 1993. *Paradigms: The Business of Discovering the Future*. Harper Business, a Division of Harper Collins Publishing, New York, New York.
20. Barrett, C. B. 2002. Food security and food assistance programs, in *Handbook of agricultural economics*, 2, 2103–2190.
21. Bassand, M., et al. 1986. *Self-Reliant Development in Europe. Theory, Problems, Actions*. USA: Gower Pub.
22. Behera, M. C. 2006. *Globalising Rural Development: Competing Paradigms and Emerging Realities*. Sage Publications.
23. Bellù, K. G. 2011. *Development and Development Paradigms*, A (Reasoned) Review of Prevailing Visions [interaktyvus]. EASYPol Module 102:15 [žiūrėta 2012 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.fao.org/docs/up/easypol/882/defining_development_paradigms_102en.pdf>.
24. Bendradarbiavimo su pereinamojo laikotarpio kraštų ekonomikomis centras, 1996. *Žemės ūkio politikos apžvalga*. Diemedis: Vilnius.
25. Berg, M. 2001. *The agricultural knowledge infrastructure: public or private? An exploratory study about evolving public and private goods* [interaktyvus]. SD dimensions, FAO [žiūrėta 2012 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.fao.org/sd/2001/KN1103a_en.htm>.
26. Bernstein, H. 2010. *Rural livelihoods and agrarian change: bringing class back*, Rural Transformations and Development – China in Context – The Everyday Lives of Policies and People, by N. Long, Y. Jingzhong, Y. Wang. Edward Elgar Pub.
27. Bertazzoli, et al. 2009. Food Chain Concept in Food and Rural policy, in *International European Forum on System Dynamics and Innovation in Food Networks in its series 2009 International European Forum* [interaktyvus]. Austria, Innsbruck-Igls, February 15–20, 2009 [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ageconsearch.umn.edu/handle/59037>>.
28. *Biologinės įvairovės poveikio rodiklio „Paukščių populiacija žemės ūkio naudmenose“ identifikavimas 2010–2011 metais“ galutinė ataskaita*. Parengta pagal Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos (ŽŪM) ir Lietuvos ornitologų draugijos (LOD) 2010 m. birželio 19 d. sutartį Nr. 8P-0242.
29. Bivainis, J.; Rakauskienė, O. G. 2000. Lietuvos ūkio vidutinės trukmės strategijos gairės. *Pinių studijos teorija ir praktika* 1: 18–39.
30. Bryden, J. 1998. Development strategies for remote rural regions: what do we know so far, in *OECD International Conference on Remote Rural Areas-Developing through Natural and Cultural Assets*. Albarracin: Spain.
31. Brugger, E. A. 1986. Endogenous development: A concept between Utopia and reality, in Bassand, M., et al. *Self-Reliant Development in Europe. Theory, Problems, Actions* Gower, Brookfield, Vermont.

32. Buller, H. 2002. *The Background to Reform*, Working paper, prepared for the Workshop on “CAP Reform and Future EU Policy for Rural Areas”, 4–5 December 2002, London: Westminster.
33. Burt, R. S. 1992. *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
34. Burton-Jones, A. 1999. *Knowledge Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
35. Camagni, R. 1995. Global network and local milieu: Towards a theory of economic space in S. Conti, E. Malecki and P. Oinas. *The industrial enterprise and its environment: spatial perspective*. Avebury: Aldershot.
36. Campodall’Orto, S.; Ghiglione, B. 1997. The Technology Transfer Process within the New Innovation Models, in *Managing Technological Knowledge Transfer, EC-Social Sciences COST A3 (4)*, EC Directorate General, Science, research and Development, Bruxelles.
37. Capello, R. 1996. Industrial enterprises and economic space: the network paradigm, *European Planning Studies* 4(4): 485–498.
38. Castells, M. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
39. Chaddad, F. R and Cook, M. L. 2004. Understanding New Cooperative Models: An Ownership–Control Rights Typology, *Review of Agricultural Economics* 26(3): 348–360.
40. Chambers, R. 1993. The state and rural development: Ideologies and a agenda for the 1990s, in *States or markets?: Neo-liberalism and the development policy debate*. UK: Oxford University Press.
41. Chambers, R. 2004. The Origins and Practice of Participatory Rural Appraisal, *World Development* 22 (7) 953–969.
42. Chenery, H., et al. 1974. *Redistribution with growth: A joint study by the World Bank’s Development Research Centre and The Institute of Development Studies*. University of Sussex, Oxford. UK: Oxford University Press.
43. Clunies-Ross, T., & Hildyard, N. 2013. *The politics of industrial agriculture*. Routledge.
44. Collet, I. 2012. General and regional statistics. The economy of EU rural regions. *Eurostat Statistics in focus* 30: 1–12.
45. Colman, A. 2003. *Oxford Dictionary of Psychology*. New York: Oxford University Press. p. 77.
46. Committee on Twenty-First Century Systems Agriculture, Board on Agriculture and Natural Resources, Division on Earth and Life Sciences, 2010. *Toward Sustainable Agricultural Systems in the 21st Century*. Washington, D. C.: National Academies Press.
47. Cook, M. L. 1995. The future of U.S. agricultural cooperatives: A neoinstitutional approach, *American Journal of Agricultural Economics* 77(5): 1153–1159.
48. Cooke, P. 2006. *Regional Development in the Knowledge Economy*. United Kingdom: Taylor & Francis.
49. Cooke, P.; Morgan, K. 1993. The network paradigm: new departures in corporate and regional development, *Environment and Planning: Society and Space* 11(5): 543–564.
50. Cork Declaration: A Living Countryside. 1996. – Cork, Ireland, 7–9 November.

51. Čaplikas, J.; Rutkauskaitė, J. 2006. Diversification Types of Agricultural Business Organizations Activity and Factors Determining Them. *Research for Rural Development 2006*. – Jelgava: 162–168.
52. Čiapaitė, A.; Dapkutė, V. 2008. ES ir nacionalinė parama Lietuvos žemės ir maisto ūkio plėtrai, *Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2012*, LAEI, 13–21.
53. Dalkir, K. 2005. *Knowledge management in theory and practice*. Amsterdam: Elsevier Butterworth Heinemann.
54. Davezies, L. 2008. *La France et ses territoires, la circulation invisible des richesses*. Seuil, Paris.
55. Davezies, L. 2009. L'économie locale "résidentielle", *Géographie Economie Sociétés* 1(11): 47–53.
56. Dhanaraj, A.; Parkhle, C. 2006. Orchestrating Innovation Networks, *Academy of management Review* (3): 659–669.
57. Dismukes, R.; Durst, R. (2006). Whole-farm approaches to a safety net. *USDA-ERS Economic Information Bulletin*, (15).
58. Dodgson, M. and Hughes, A. 2009. *Systems thinking, market failure, and the development of innovation policy: the case of Australia*, Centre for Business Research. University of Cambridge, Working Paper No. 397.
59. Dosi, G. 2011. *Economic Coordination and Dynamics: Some Elements of an Alternative "Evolutionary" Paradigm* [interaktyvus]. Institute of New Economic Thinking [žiūrėta 2012 m. liepos 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www2.econ.iastate.edu/tesfatsi/EconomicCoordinationAndDynamics.GDosi2012.INET.pdf>>.
60. Dunning, J. 2000. *Regions, Globalisation & the Knowledge-Based Economy*. Oxford: Oxford University Press.
61. Dužinskas, R.; Ratkevičienė, V.; Jasaitis, J. 2007. Ūkinės veiklos įvairovės skatinimas kaimiškiosiose vietovėse: lūkesčiai ir galimybės, *Žemės ūkio mokslai* 14: 27–34.
62. Edquist, C. 2005. Systems of Innovation: Perspective and Challenges, in J.Fagerberg, D. Mowery and R. Nelson (eds) *Oxford Handbook of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
63. Eisenhardt, K. M.; Martin, J. A. 2000. Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal* 21(10-11): 1105–1121.
64. Eisenmann, T. E.; Parker, G. G.; Van Alstyne, M. 2009. *Opening Platforms: When, Why and How?* Chapter in Platforms, Markets and Innovation. Gawer, Annabelle (ed.), Edward Elgar: Cheltenham, UK.
65. Ellis, F.; Biggs, S. 2001. Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s, *Development Policy Review*, 19(4): 437–448.
66. Etzkowitz, H. 1997. The Triple Helix: academy-industry-government relations and the growth of neo-corporatist industrial policy in the U.S., in S. Campodall'Orto, *Managing Technological Knowledge Transfer, EC Social Sciences COST A3*, (4), EC Directorate General, Science, Research and Development, Brussels.
67. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2006). *Trends and drivers of change in the food and beverage industry in Europe: Mapping report* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/esl/06/ef0637_en.pdf>.
68. Europos Komisija, 2007. Valstybės parama. Lietuva. Valstybės pagalba gamintojų kooperacijai plėtoti (Paramos Nr. N 428/2007). [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. bir-

- želio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/eu_law/state_aids/agriculture-2007/n428-07.pdf>.
69. Europos regioninės politikos institutas, 2008. *LEADER+ priemonės įgyvendinimo monitoringas* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/fm/failai/Vertinimas_ESSP_Neri-ngos/LEADER_monitoringas_2008.pdf>.
 70. Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai (ESTEP), 2010. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos tarpinis vertinimas: galutinė vertinimo ataskaita* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/LKP%202007-2013%20programos%20tarpinis%20vertinimas_2010%2012%2020.pdf>.
 71. Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai (ESTEP), 2007. *Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 metų (SAPARD) programos ex-post vertinimo ataskaita* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/min/failai/FINAL_SAPARD_ex-post_vertinimas.pdf>.
 72. Farnsworth, R. L., et al. 1996. Community supported agriculture: filling a niche market, *Journal of Food Distribution Research* 27(1): 90–98.
 73. Federico, G. (2005). *Feeding the world: an economic history of agriculture, 1800–2000*. Princeton University Press.
 74. Fulton, M. 1995. The future of Canadian agricultural cooperatives: A property rights approach, *American Journal of Agricultural Economics* 77(5):1144–1152.
 75. *Galutinė Lietuvos 2004–2006 metų Bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2013 m. rugsėjo 12 d.] Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/ES_Paramam/bpd_2004_2006m._medis/naujausi_duomenys_ir_ataskaitos/menesines_ataskaitos/files/Galutine__BPD_igyvendinimo_ataskaita.pdf.
 76. Gargasas, A.; Ramanauskienė, J.; Ramanauskas, J. 2008. Activity expedience of agricultural product processing cooperatives, *Management science and studies – rural business and their development of facilities* 14(3): 22–28.
 77. Gargasas, A.; Ramanauskienė, J.; Ramanauskas, J. 2009. *Žaliavinio pieno tiekimo kooperatyvuose logistika*. Ekonomikos ir vadybos fakulteto 2008 m. mokslinių tyrimų rezultatai: mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys 1(5): 13–18.
 78. Gilson, R. J. and Black, B. S. 1995. *The Law and Finance of Corporate Acquisitions*. New York: The Foundation Press.
 79. Grigas, R. 1999. Kokybinių struktūrų metodas socialinei realybei atskleisti ir jo eksplikacija. *Filosofija. Sociologija*, Nr. 2: 27–35.
 80. Hagiū, A. 2006. *Multi-Sided Platforms: From Microfoundations to Design and Expansion Strategies*, Working paper No 07-094. Harvard Business School, Strategy Unit.
 81. Harris, J. R.; Todaro, M. P. 1970. Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analysis, *The American Economic Review*, 60(1): 126–42.
 82. Harwood, R. R. 1990. A history of sustainable agriculture. *Sustainable agricultural systems*, 3–19.
 83. High, C. and Nemes, G. 2007. Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development, *Sociologia Ruralis* 47(2): 103–119.

84. Hocdé, H., et al. 2000. *Towards a social movement of farmer innovation: Campesino a campesino*. LEISA–LEUSDEN-, 16: 26–27.
85. Hodge, I.; Midmore, P. 2006. *Evaluation Approaches to Rural Development* [interaktyvus]. Paper presented to joint Société Française d'Économie Rurale and Agricultural Economics Society Conference on Rural Development, Paris [žiūrėta 2007 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.rerc.ac.uk/findings/documents_strategies/SE11Evaluationandrural%20development.pdf>.
86. Holt-Gimenez, E. 2006. *Campesino a campesino: voices from Latin America's farmer to farmer movement for sustainable agriculture*. Food First Books.
87. Houpt, S., et al. 2010. Sectoral developments, 1945–2000. In *The Cambridge Economic History of Modern Europe*, Volume 2, 1870 to the Present, ed. Broadberry, s., O'Rourke K. H., Cambridge University Press.
88. Huylenbroeck, G.; Durand, G. 2003. *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Burlington: Ashgate Publishing.
89. Huylenbroeck, G.; Verhaegen, I. 2002. *Hybrid Governance Structures for Quality Farm Products: A Transaction Cost Perspective*. Germany, Aachen: Shaker
90. ICARRD/INF-4. 2006. *FAO's Contribution to Good Policies and Practices in Agrarian Reform and Rural Development: a Brief Overview* [interaktyvus]. International conference on Agrarian reform and rural development, Porto Alegre, 7–10 March, 2006 [žiūrėta 2012 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icarrd.org/en/icard_doc_down/others_stocktaking_en.doc>.
91. Ikerd, J. 2006. *Are Small Farmers Real Farmer*. Agro-ecology science and education for a sustainable agriculture [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ag.uiuc.edu/~asap/news/v8n3/index.html>>.
92. Ikerd, J. 2008. *Small Farms Are Real Farms*. Austin, TC, ACRESS U.S.A.
93. Inozemcev, V. L. 1998. *Za predelami ekonomičeskogo obščestva. Postindustrialnye teorii i postekonomičeskije tendencini v sovremennom mire*. Moskva, Akademia-Nauka.
94. Inozemcev, V. L. 2000. Paradoxys postindustrialnoj ekonomiki. *Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošeniya* (3): 3–11.
95. Isserman, M. A. 2000. *Creating New Economic Opportunities: The Competitive Advantages of Rural America in the Next Century* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kc.frb.org/PUBLICAT/beyond/RC00Isse.pdf>>.
96. Jack, S.; Drakopolou Dodd, S.; Anderson, A. R. 2008. Change and the development of entrepreneurial networks over time: a processual perspective, *Entrepreneurship & Regional Development* 20(2): 125–159.
97. Janvry, A.; Key, N. and Sadoulet, E. 1997. Agricultural and Rural Development Policy in Latin America. New Directions and New Challenges, in *FAO Agricultural Policy and Economic Development Series* [interaktyvus]. Rome, Fao – Food And Agriculture Organization Of The United Nations [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.fao.org/docrep/w7441e/w7441e00.htm# Contents](http://www.fao.org/docrep/w7441e/w7441e00.htm#Contents)>.
98. Jasaitis, J. 2007. Neurbanizuotų vietovių šiuolaikinių funkcijų sistemos įgyvendinimas strateginio planavimo procese, *Žemės ūkio mokslai* 14: 41–47.
99. Jasaitis, J. 2008. Neurbanizuotų teritorijų plėtros administravimas poindustrinėje visuomenėje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1(10): 47–63.

100. Jasaitis, J.; Ratkevičienė, V. (2012). Kaimo situacijos pokyčiai – vienas iš svarbiausių iššūkių Lietuvos regioninei politikai. *Ekonomika ir Vadyba: Aktualijos ir Perspektyvos* 27(3): 80–92.
101. Jasaitis, J.; Kriaučiūnienė, V. 2010. Alternatyvios veiklos plėtra kaimiškose vietovėse. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 3 (19): 75–84.
102. Johnson, T. G. 2001. Focusing on Differences: A New Approach for Rural Policy, *The Main Street Economist* [interaktyvus]. Kansas City: Center for the Study of Rural America [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.kansascityfed.org/ruralcenter/mainstreet/MSE_0701.pdf.
103. Johnston, B. F.; Mellor, J. W. 1961. The Role of Agriculture in Economic Development, *American Economic Review* 51(4): 566–593.
104. Jörg, R. and Kenis, P. 2007. Taking Stock of Policy Networks: Do they Matter? In *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*, ed. F. Fischer, G. J. Miller and M. S. Sidney. Boca Raton, FL: CRC Press.
105. Jucevičius, G. 2006. *Inovatyvūs miestai ir regionai*. Kauno technologijos universitetas: Technologija.
106. Jucevičius, R. 1998. *Strateginis organizacijų vystymas*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
107. Juodaitytė A., et al. 2012. Regioniško principo raiška mokyklų tinklo pertvarkoje ir pasekmės kaimo vaikų socialinei gerovei, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 14: 417–428.
108. Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano galutinis (*ex-post*) įvertinimas 2004–2006, 2008. Galutinė vertinimo ataskaita [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 18 d.] Prieiga per internetą: http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/Galutine%20ataskaita_12%2016.pdf.
109. Kaplinsky, R. 1993. Industrialization in Bostwana: How getting the prices right helped the wrong people? In C. Colclough, J. Manor. *States or markets? Neoliberalism and the development policy debate*. New York: Oxford University Press.
110. Kearney, B. 1997. *Operational Programme for LEADER II: Community Initiative Mid-Term Review Report*. Dublin: Government of Ireland.
111. Kearney, B.; Boyle, G. E.; Walsh, J. A. 1994. *EU Leader I Initiative in Ireland: Evaluation and Recommendations*. Dublin: Department of Agriculture, Food and Forestry.
112. Kėdaitienė, A.; Ramanauskienė, J.; Ramanauskas, J. 2006. Development of cooperation through the establishment of agriculture and food industry technology platform, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development: international scientific conference transactions* 223: 290–299.
113. Kelles-Viitanen, A. 2005. New Challenges and Opportunities for Rural Development, in IFAD Workshop *What are Innovation Challenges for Rural Development* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ifad.org/innovation/presentations/newopp.pdf>.
114. Kelly, K. 1997. *New Rules for the New Economy. Twelve dependable principles for thriving in a turbulent world* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.wired.com/wired/archive/5.09/newrules_pr.html.
115. Kelsey, T. W. 1998. Interdependence, Rules, and Rural Development, *Growth and Change* 29(3): 281–294.

116. Kilduff, M.; Tsai, W.; Hanke, R. 2006. A Paradigm Too Far? A Dynamic Stability Reconsideration of the Social Network Research Paradigm, *Academy of Management Review* 31: 1031–1048.
117. Kim, W. C.; Mauborgne, R. 2006. *Žydriųjų vandenynų strategija*. Verslo žinios.
118. King, R. P. 1995. The future of agricultural cooperatives in North America: Discussion, *American Journal of Agricultural Economics* 77(5): 1160–1161.
119. Koning, N. 2006. Agriculture, development and international trade: Lessons to be learned from the Common Agricultural Policy of the European Union, in *Forum on Food Sovereignty* [interaktyvus]. Niamey, 7–10 November 2006 [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.roppa.info/IMG/pdf/Niek_Koning-Agriculture_development_and_international_trade-Niamy_November_2006.pdf>.
120. Kostov, P.; Lingard J. 2001. Integrated rural development – do we need a new approach? In *73rd Seminar of the European Association of Agricultural Economists* [interaktyvus]. Ancona 28–30 June 2001 [žiūrėta 2012 m. kovo 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.econ.univpm.it/eaee/papers/KOSTOV.pdf>>.
121. Kraybill D.; Kilkenny M. 2003. Economic Rationales For and Against Place-Based Policies, in *AAEA-RSS Annual Meeting* [interaktyvus]. Montreal, July 27–30 [žiūrėta 2012 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://cenet.aers.psu.edu/pubs/kraybillandkilkennypaper.pdf>>.
122. Kriščiukaitienė, I. 2001. Rinkos ekonominės reguliavimo priemonės. *Lietuvos žemės ūkis 2000: raida ir perspektyvos*, LAEI, Vilnius, 2001, 46–52.
123. Kuliešis, G., Pareigienė, L. 2010. Nuostatų kooperuotis vertinimas, *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai / Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 5(24): 108–115.
124. Kuliešis, G.; Gedminaitė, Ž.; Pareigienė, L. 2008. *Monitoring and evaluation of cooperation activity*. Lithuanian Institute of Agrarian Economics.
125. LaVerne E. S. 2012. History of Rural Electrification and Farm Wiring Issues. USDA, Agricultural Research Service.
126. LEADER metodas, 2006 [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 14 d.] Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/leader/2006_lt.pdf>.
127. Lee, D. R.; Brendan, B. C. 2001. *Tradeoffs or synergies? Agricultural intensification, economic development, and the environment*. New York: CABI Publishing.
128. Leydesdorff, L. 2006. *The knowledge based economy—modeled, measured, simulated*. USA: Universal Publishers, Boca Raton.
129. Leung, S. K. C. 2004. *Statistics to measure the knowledge-based economy: The case of Hong Kong, China*, in Asia Pacific Technical Meeting on Information and Communication Technology (ICT) Statistics. Wellington, 30 November – 2 December 2004.
130. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2010. *Visuomenės lūkesčiai dėl Lietuvos kaimo politikos. Žaliosios knygos „Lietuvos kaimo ateitis“ diskusijų apibendrinimas* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.laei.lt/?mt=leidiniai&straipsnis=14&metai=2010>>.
131. Lietuvos Bankas, 2004. *Mėnesinis biuletenis*: 12: 42 [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lb.lt/2003_nr_12>.

132. Lietuvos ir Europos Sąjungos Europos (Asociacijos) sutartis, 1995 [žiūrėta 2013 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.euro.lt/old/showmenuitems.php?TopMenuID=4&MenuItemID=181&LangID=1>>.
133. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programa* [interaktyvus]. 2007. [žiūrėta 2013 m. birželio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/min/failai/Oficialus_KPP_2007-2013_bendroji_dalis_finalvert_LT.pdf>.
134. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos 1 priedas „Priemonių aprašymai“ [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. gruodžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.paramakaimui.lt/kas-yra-kpp>>.
135. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos 2010 metų pažangos ataskaita, 2011* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 26 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/KPP_2010MPA_\(LT2011-10-06\)_final.pdf](http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/KPP_2010MPA_(LT2011-10-06)_final.pdf)>.
136. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. *Prielaidų spartesnei ūkinės veiklos diversifikacijai kaimo vietovėse sudarymas VP3-1.2-VRM-01-R: priemonės aprašymas* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/priemone?priem_id=000bdd5380001185>.
137. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. *Universalių daugiafunkčių centrų kaimo vietovėse steigimas VP3-2.2-ŠMM-04-R: priemonės aprašymas* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/priemones-aprasymas?priem_id=000bdd5380003dcb#>.
138. Lietuvos Respublikos lito patikimumo įstatymas (Žin. 1994, Nr. 24–378).
139. Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatymas (Žin., 2000, Nr. 66–1987; 2002, Nr. 123–5558).
140. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Valstybės ilgalaikės raidos strategijos (Žin., 2002, Nr. 113–5029).
141. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, Žin., 1994, Nr. 60–1183.
142. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. *Lietuvos regioninė politika* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. lapkričio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrp.vrm.lt/index.php?id=111>>.
143. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas (Žin., 1994, Nr. 55–1049; 2008, Nr. 113–4290; 2011, Nr. 45).
144. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Integruoto mokslo, studijų ir verslo centro (slėnio) „Nemunas“ plėtros programos patvirtinimo (Žin., 2008, Nr. 1130).
145. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Žemės ūkio kooperacijos plėtros programos patvirtinimo (Žin., 1999, Nr. 394).
146. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. Kaimo rėmimo fondas. Dokumentai, reglamentuojantys fondo formavimo ir naudojimo tvarką. Vilnius, 1999.
147. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl ekologinio žemės ūkio plėtros programos patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 466).
148. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonių „Išmokos ūkininkams vietovėse, kuriose yra kliūčių, išskyrus kalnuotas vietoves“, „Natura 2000 išmokos ir su direktyva

- 2000/60/EB susijusios išmokos“ ir „Natura 2000 išmokos“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2007, Nr. 118-4849; 2012, Nr. 40-1975).
149. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl ūkininko profesinio pasirengimo reikalavimų“ (Žin., 2003, Nr. 33-1388; 2006, Nr. 145-5539).
 150. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl Valstybės paramos kooperacijai plėtoti teikimo taisyklių patvirtinimo“, Žin., 2006, Nr. 3D-207
 151. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonės „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“ programų „Kraštovaizdžio tvarkymas“, „Ekologinis ūkininkavimas“ ir „Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimas“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2007, Nr. 41-1561).
 152. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonės „Techninė pagalba“ veiklos srities „Nacionalinis kaimo tinklas“, Lietuvos kaimo tinklo veiksmų programos ir metinių veiksmų planų įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo (Žin., 2009, 124-5351).
 153. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonės „Techninė pagalba“ veiklos srities „Nacionalinis kaimo tinklas“ 2012 metų veiksmų plano rengimo ir įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2012, Nr. 10-415).
 154. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemonės „Pusiau natūrinis ūkininkavimas“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo (Žin., 2008, Nr. 14-494).
 155. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas dėl Valstybės paramos kooperacijai plėtoti teikimo taisyklių patvirtinimo (Žin., 2006, Nr. 59-2096).
 156. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymo „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonės „Kaimo atnaujinimas ir plėtra“ įgyvendinimo planavimo būdu taisyklių patvirtinimo“ 3 priedas (Žin., 2009, Nr. 3D-183; 2013, Nr. 33-1628).
 157. Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinasis įstatymas (Žin., 2003, Nr. 15-600).
 158. Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas (Žin., 2002, Nr. 72-3009; 2008, Nr. 81-3174).
 159. Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2001 m. ilgalaikė strategija, patvirtinta 2002 m. birželio 12 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 853.
 160. Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2006. LAEI; autorių kolektyvas: R. Melnikienė – vadovė...[et. al.].
 161. Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba, 2013. Verslo ekonomikos naujienos [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzukt.lt/about-2-verslo-ekonomika.aspx>>.
 162. *Lietuvos žemės ūkis 1999: raida ir perspektyvos*, 2000. LAEI; autorių kolektyvas: D. Stanikūnas – vadovas...[et. al.].
 163. *Living in harmony: inspiring stories from ecovillages*, 2013. Editor: Dalia Vidickiene. Vilnius: BMK leidykla.
 164. Lobanova, L. *Organizacinė sistema kokybinių struktūrų metodo (KSM) požiūriu*. Verslas ir vadyba'99, Vilnius: Technika, 2000.

165. Long, N. and Long, A. 1992. *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*. London: Routledge.
166. Lowe, P., et al. 1998. *Participation in Rural Development: A Review of European Experience CRE*. University of Newcastle upon Tyne.
167. Lowe, P.; Murdoch, J.; Ward, N. 1995. Networks in rural development: Beyond exogenous and endogenous models, in J. D. van der Ploeg and G. van Dijk eds, *Beyond modernization: the impact of endogenous development*, Assen: Van Gorcum, 1995, 87–106.
168. Malerba, F. 2004. *Sectoral Systems of Innovation: Concepts, Issues and Analyses of Six Major Sectors in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
169. Manzuri, G.; Rao, V. 2004. *Community-Based and -Driven Development: A Critical Review*, World Bank Policy Research Working Paper [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cultureandpublicaction.org/bijupdf/mansurirao.pdf>>.
170. Marsden, T. 1998. New rural territories: regulating the differentiated rural spaces, *Journal of Rural Studies*: 14(1): 107–117.
171. Marsden, T. 2003. *The condition of rural sustainability*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
172. Martín-Retortillo, M.; Pinilla, V. 2012. Why did agricultural labour productivity not converge in Europe from 1950 to 2005? *EHES working papers in economic history*, No. 25, European Historical Economics Society: 1–40.
173. Martín-Retortillo, M.; Pinilla, V. 2013. *Patterns and causes of growth of European agricultural production, 1950–2005* (No. 1302). Asociación Española de Historia Económica.
174. Mazoyer, M.; Roudart, L. 2006. *A history of world agriculture: from the Neolithic age to the current crisis*. Eartscan, London/Sterling VA.
175. McKelvey, M. and Holmen, M. 2006. *Flexibility and Stability in the Innovating Economy*. Oxford: Oxford University Press.
176. Meester, N.; Strijker, D. 1985. *Het Europese landbouwbeleid voorbij de scheidslijn van zelfvoorziening*, Gravenhage.
177. Melnikienė, R., et al., 2011. Lietuvos regionų tipologijų pagal kaimiškumą tinkamumas regioninei politikai, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 5(29): 126–134.
178. Melnikienė, R.; Vidickienė, D. 2010. Visuomenės lūkesčiai dėl Lietuvos kaimo politikos kryptių. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 3(19): 23–33.
179. Michelsen, J., et al. 2000. *The European Market for Organic Products: Growth and Development*. Organic Farming in Europe: Economics and Policy, 7. Universitat Hohenheim, Stuttgart.
180. Miele, M. 2001. *Creating Sustainability: The Social Construction of the Market for Organic Products*. Circle for Rural European Studies, Wageningen.
181. Mielgo, A. M., et al. 2001. Development and Ecological Management of Endogenous Resources: the Case of Mountain Olive Groves in Los Pedroches Comarca (Spain), *Journal of Environmental Policy and Planning*, Special Issue: Reconstituting Nature through Rural Development Practices, 3(2), pages 163–175, April/June 2001.

182. Milford, A. 2004. Coffee, Co-operatives and Competition: The Impact of Fair Trade, *Chr. Michelsen Institute Report* [interaktyvus]. Chr. Bergen, Norway, 2004: 6 [žiūrėta 2012 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <[www.cmi.no/publications April 2007](http://www.cmi.no/publications/April2007)>.
183. Mormont, M.; Van Huylenbroeck, G. 2001. A la recherche de la qualite. Analyses socioe conomiques sur les nouvelles filieres agro-alimentaires, in *Socioeconomic analysis of new agrofood supply chains*. Universitaires de Liège.
184. Murdoch, J. 2000. Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies* 16(4): 407–419.
185. Mustafa, E.; Goodwin, J. 1994. Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency. *American Journal of Sociology* 99: 1411–1454.
186. Nacionalinė mokėjimo agentūra prie ŽŪM, 2013. *Parama kaimui: KPP statistikos barometras* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.paramakaimui.lt/component/statistika/>>.
187. Nacionalinė mokėjimo agentūra prie ŽŪM, 2013. *Parama vaisių ir daržovių gamintojų grupėms*. [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nma.lt/index.php/parama/parama-vaisiu-ir-darzoviu-gamintoju-grupes/apie-parama/3788>>.
188. Nacionalinė mokėjimo agentūra prie ŽŪM. *Parama kaimui. KPP statistikos barometras* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.paramakaimui.lt/component/statistika/>>.
189. *Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo 2008–2010 m. ataskaita*, 2012. [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/VI/files/0.059407001337582140.pdf>>.
190. Natsuda K., et al. 2012. One Village One Product – rural development strategy in Asia: the case of OTOP in Thailand, *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement* 33(3): 369–385.
191. Nemes, G. 2005. *Integrated rural development the concept and its operation*: discussion papers. Budapest: Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences.
192. Nill, J. and Kemp, R. 2009. Evolutionary approaches for sustainable innovation policies: From niche to paradigm? *Research Policy*, 38(4), 668–680.
193. Nonaka, I.; Takeuchi, H. 1995. *The knowledge creating company. How Japanese companies create the dynamics of innovation*. New York: Oxford University Press.
194. Novkovic, S. 2006. Co-operative business: the role of co-operative principles and values, *Journal of Co-operative Studies* 39(1): 5–16.
195. Novkovic, S. 2008. Defining the co-operative difference, *The Journal of Socio-Economics* 37: 2168–2177.
196. OECD (2010). *Strategies to Improve Rural Service Delivery*, Rural Policy Reviews. Paris, OECD.
197. OECD 1993. *Territorial development indicators and structural change: a new perspective on adjustment and reform*. Paris, OECD.
198. OECD 1996. *The Knowledge-Based Economy*. Paris, OECD.
199. OECD 2001. *Cities and regions in the new learning economy*. Paris, OECD.
200. OECD 2005. *Place-based policies for rural development provinces of Arezzo and Grosseto*. Paris, OECD.

201. OECD 2006a. *Rural Policy Reviews. The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris, OECD: 113.
202. OECD 2006b. *Reinventing Rural Policy: The OECD Policy Brief* [interaktyvus]. Paris, OECD [žiūrėta 2012 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/18/9/37556607.pdf>>.
203. OECD/Eurostat 1997. *Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, Oslo Manual*. Paris, OECD.
204. OECD1999. *S&T Indicators: Benchmarking the Knowledge-Based Economy*. Paris, OECD.
205. Ortmann, G. F.; King, R. P. 2007. Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems, *Agrekon*, 46(1): 40–68.
206. Pakruojo rajono bendruomenių verslo galimybių studija [interaktyvus], 2013. Aleksandro Stulginskio universitetas [žiūrėta 2013 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.pakruojovvg.lt/>>.
207. Pečiuliauskas, G. 2001. Kooperacijos raida, iš *Lietuvos žemės ūkis 2000: raida ir perspektyvos*, LAEI, Vilnius, 2001, 20–24.
208. Pečiuliauskas, G.; Paunksnienė, J. 2005. Ekonominės veiklos kooperacija, *Lietuvos kaimo raida*. Vilnius: LAEI, 2005, p.56–62.
209. Piore, M. J.; Sabel, C. F. 1984. *The second industrial divide*. New York: Basic Books.
210. Polanyi, M. 1966. *The Tacit Dimension*. Chapter 1: Tacit Knowing. First published Doubleday & Co, 1966. Reprinted Peter Smith, Gloucester, Mass, 1983.
211. Porter, M. 2009. *The Competitive Advantage of Nations, States and Regions*. Harvard Business School, Advanced Management Program.
212. Portes, A. 1998. Social capital: Its origins and applications in modern sociology, *Annual Review of Sociology* 24 (1):1–24.
213. Poviliūnas, A. 2008. *Socialinės inovacijos kaimo plėtra*. Vilnius: Arx Baltica.
214. Powell, W. 1990. Neither market nor hierarchy: network forms of organisation, in: *Research in Organisational Behaviour* 12: 295–336.
215. Powell, W.; Smith-Doerr, L. 1994. *Networks and economic life*.
216. Probst, G. 1998. *Practical Knowledge Management: A Model That Works*. Prism, Second Quarter: 17–29.
217. *Programos LEADER ir žemdirbių mokymo metodikos centras* [interaktyvus]. 2013. Informacija jauniems ūkininkams [žiūrėta 2013 m. birželio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.zmmc.lt/lt/zemdirbiu-mokymai/jaunj-kinink-mokymas.html>>.
218. Ray, C. 1996. *The Dialectic of Local Development: The Case of the EU LEADER 1 Rural Development Programme CRE*. University of Newcastle.
219. Ramanauskas, J.; Radzevičius, G.; Vazonis, V. 2012. Agricultural producers group – assimilation of the best experience, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 1(30):104–112.
220. Ratkevičienė, V. 2008. Kaimo situacijos pokyčiai – vienas svarbiausių iššūkių viešojo sektoriaus institucijoms, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1(10): 132–143.

221. Renting, H.; Marsden, T. K. 2003. Jo Banks Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development, *Environment and Planning* 35: 393–411.
222. Requier-Desjardins, D. 2010. The LAS approach: a scheme for a sustainable local development of Southern countries rural areas? in *the 116th EAAE Seminar "Spatial Dynamics in Agrifood Systems: Implications for Sustainability and Consumer Welfare"* [interaktyvus]. Parma, October 27–30, 2010 [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/95222/2/130%20complete.pdf>>.
223. Ribašauskienė, E.; Šalengaitė, D. 2011. *Lietuvos vietovių identiteto panaudojimas jų darniam vystymui*. Vilnius: LAEI, 54.
224. Ribašauskienė, E.; Šalengaitė, D. 2013. *Tinklaveika darnaus kaimo vystymosi kontekste: Lietuvos kaimo tinklo atvejis: mokslo studija* [elektroninis išteklius]. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 59 p.
225. Richardson, J. W.; Klose, S. L.; Smith, E. G. (2001). *Counter Cyclical Farm Safety Nets*. Agricultural and Food Policy Center, Department of Agricultural Economics, Texas Agricultural Experiment Station, Texas Agricultural Extension Service, Texas A & M University.
226. Rodrik, D. 2001. Development Strategies for the 21st Century, *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*. The International Bank for Reconstruction and Development / THE WORLD BANK. 85–108.
227. Roep, D. 2002. The added value of quality and region: The Waddengroup Foundation", in *Living Countrysides. Rural Development Processes in Europe: The State of the Art* Eds. J. D. van der Ploeg, J. Banks, A. Long (Elseviers, Doetinchem): 88–98.
228. Romer, P. 1990. Endogenous technical change, *Journal of Political Economy*, 98: 338–354.
229. Romer, P. 1993. Idea gaps and object gaps in economic development, *Journal of Monetary Economics* 32: 543.
230. Rosegrant, M. W. 2001. *Alternative Futures for Food Security*, in *Conference on Sustainable Food Security for All by 2020*, Bonn, 4–6 September. Washington, DC: IFPRI.
231. Salancik, G. 1995. Wanted: A good network theory of organizations, *Administrative Science Quarterly* 40: 343–348.
232. Scenar 2020. *Scenario study on agriculture and the rural world 2007*, European Commission Directorate-General Agriculture and Rural Development Directorate G. Economic analysis and evaluation G.4 Evaluation of measures applicable to agriculture; studies [interaktyvus]. Luxembourg, December 2006 [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/agris-ta/2006/scenar2020/final_report/scenar2020final.pdf>.
233. Schneider, S. 2007. Trends and matters in rural development studies in Brazil, in *The ESRC Conference*: Wageningen, August 20–24, 2007.
234. Schultz, T. W. 1964. *Transforming Traditional Agriculture*. New Haven: Yale University Press.
235. Serova, E., et al. 2005. *Obzor politiki selskogo razvitija v Evropejskom Soobščestve i v SŠA*, Institut ekonomiki perechodnogo perioda, Analitičeskij centr „Agroproduolstvennaja ekonomika“, Moskva.

236. Sheng, A. 2010. *Financial Crisis and Global Governance: A Network Analysis*, in *Globalization and Growth Implications for a Post-crisis World* (ed. Michael Spence, Danny Leipziger), World Bank Publications, 69–93.
237. Shortall, S.; Shucksmith, M. 1998. Integrated Rural Development: Issues Arising from the Scottish Experience, *European Planning Studies* 6(1): 73–88.
238. Simatupang, T. M.; Sridharan, R. 2002. The Collaborative Supply Chain, *International Journal of Logistics Management*, 13(1): 15–30.
239. Skulskis, V.; Vitunskienė, V. 2008. Ekologinio ūkininkavimo išoriniai veiksniai, *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai* 14(3): 141–149.
240. Smit, B.; Skinner, M. W. 2002. Adaptation options in agriculture to climate change: a typology, *Mitigation and adaptation strategies for global change* 7(1): 85–114.
241. Snyder, C. A.; McManus, D. J. and Wilson, L. T. 2000. Corporate memory management: a knowledge management process model. *International Journal of Technology Management*, 20(5-8): 752–764.
242. Socialinės ir ekonominės plėtros centras, 2007. *Taikomasis tyrimas: Lietuvos ūkio (ekonomikos) raidos įžvalga pagal regionines ir pasaulio tendencijas. Ataskaita* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ukmin.lt/uploads/documents/Valstybes%20ilgalaikes%20strategijos/Moksliniai%20darbai/IZVALGA%20FINAL%202007%2007%2013.pdf>>.
243. Spedding, C. 1988. *An introduction to agricultural systems*. London: Elsevier.
244. Stauber, K. N. 2001. *Why Invest in Rural America-and How? A Critical Public Policy Question for the 21st Century* [interaktyvus]. Federal Reserve Bank of Kansas City [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://kansascityfed.com/Publicat/Econrev/PDF/2q01stau.pdf>>.
245. Stevenson, W. B.; Greenberg D., 2000. Agency and Social Networks: Strategies of Action in a Social Structure of Position, Opposition, and Opportunity. *Administrative Science Quarterly* 45: 651–678.
246. Stiglitz, J. E. 1999. Public policy for a knowledge economy [interaktyvus]. London, UK [žiūrėta 2012 m. birželio 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://akgul2.bilkent.edu.tr/BT-BE/knowledge-economy.pdf>>.
247. Storey, D. 2009. *Rural Economic Development*, in: *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, Oxford, 310–314.
248. Storti, D.; Henke, R.; Macrì, M. C. 2004. The new European rural policy: a comparative analysis across regions//EU, in *87 Seminar of the European Association of Agricultural Economists Assessing Rural Development Policies Of The CAP*. Vienna, April 21–24, 2004.
249. Swedberg, R. *The Handbook of Economic Sociology* London: Sage.
250. Šalčius, P. 1931. *Kooperacija*. Kaunas.
251. Šmakov B. V. Modelirovanie procesov upravlenija materialnim potokom
252. Tamutienė, I.; Černiauskaitė, I.; Sruogaitė, A. 2011. Lietuvos kaimo ir miesto gyventojų prieinamumo prie ambulatorinių sveikatos priežiūros paslaugų kliūtys ir jų kontekstai, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 2(1): 95–110.

253. Tarabella, A.; Burchi, B. 2011. Sustainability of Food Products Applying Integrated Life Cycle Tools, *International Journal of Economic Practices and Theories*, 1(1): 28–33.
254. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1698/2005 dėl Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) paramos kaimo plėtrai [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 13 d.] Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2005R1698:20080101:LT:PDF>>.
255. Teece D. J.; Pisano, G.; Shuen, A., 1997. Dynamic capabilities and Strategic Management. *Strategic Management Journal* 18 (7): 509–533.
256. Teece, D. J. 2007. Explicating Dynamic Capabilities: The Nature and Microfoundations of (Sustainable) Enterprise Performance. *Strategic Management Journal* 28(13): 1319–1350.
257. Thorbecke, E. 2003. *The evolution of the development doctrine and the role of foreign aid 1950–2000* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://Are.Berkeley.Edu/Courses/ARE251/2004/Papers/Thorbecke.Pdf>>.
258. Tovey, H. 2008. Introduction: Rural Sustainable Development in the Knowledge Society Era, *Sociologia Ruralis* 48(3): 185–199.
259. Tracy, M. 1998. Maisto pramonė ir žemės ūkis rinkos ekonomikos sąlygomis. Žemės ūkio politika Europos Sąjungoje. Briuselis, Vilnius: Diemedžio leidykla.
260. Treinys, M. 2002. Kaimo veiklos daugiafunkciškumas ir bendruomenių funkcijos. *Žemės ūkio mokslai* 4: 61–71.
261. Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos. *Apleistų pastatų likvidavimo programa* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/VI/files/File/Projektu%20skyrius/Apleistu_pastatu_likvidavimo_programa.pdf>.
262. Van der Ploeg, J.; Jingzhong, Y.; Schneider, S. 2010. *Rural development reconsidered: building on comparative perspectives from China, Brazil and the European Union*. Rivista di economia agraria / a. LXXV, n. 2, Giugno.
263. Vidickienė, D. 2007. Žemės ūkio vaidmuo dvidešimt pirmojo amžiaus kaimo politikoje, *Žemės ūkio mokslai*, 2007, T. 14. Priedas: 56–63.
264. Vidickienė, D.; Melnikienė, R. 2008. Lietuvos kaimiškųjų regionų kaip gyvenamosios vietos patrauklumo vertinimas, *Žemės ūkio mokslai* 15(1): 51–59.
265. Vidickienė, D.; Melnikienė, R.; Gedminaitė-Raudonė, Ž. 2013. Inovacijų diegimo Lietuvos ūkininkų ūkiuose motyvai ir barjerai, Management theory and studies for rural business and infrastructure development = Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai 35(1): 140–149.
266. Vidickienė, D. 2013. *Gamintojo strateginio mąstymo evoliucija naudojant kokybinių struktūrų metodą*. Vilnius, Naujos ekonomikos institutas.
267. Vidickienė, D.; Melnikienė, R.; Gedminaitė-Raudonė, Ž.; Ribašauskienė, E. 2012. *Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu*: mokslo studija, Vilnius, LAEI, 75 p.
268. Vidickienė, D.; Melnikienė, R.; Gedminaitė-Raudonė, Ž. 2014. Lietuvos ūkininkų vadybiniai gebėjimai, *Žemės ūkio mokslai* 21(1): 37–47.
269. *VĮ Valstybės žemės fondas* [interaktyvus]. 2013. Žemės konsolidacija [žiūrėta 2013 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vzf.lt/Zemes-konsolidacija-724.html>>.

270. Volkov, A., 2012. ES ir nacionalinė parama Lietuvos žemės ir maisto ūkio plėtrai, *Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2012*, LAEI, 17–26.
271. Volkov, A., 2013. ES ir nacionalinė parama Lietuvos žemės ir maisto ūkio plėtrai, *Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2011*, LAEI, 16–22.
272. Von Braun, J. 2007. *The World Food Situation: New Driving Forces and Required Actions*. International Food Policy Research Institute, Washington.
273. Warburton, H.; Martin, A. M. 1999. Local people's knowledge. Best practice guideline. Socio-Economic Methodologies Programme. London, DFID.
274. Ward, N.; Nicolas, K. 1998. Reconfiguring rural development in the UK: Objective 5b and the new rural governance. *Journal of Rural Studies* 14: 27–40.
275. Weston, J. F. 1953. *The Role Of Mergers In The Growth Of Large Firms*. University of California Press.
276. Woodhouse, P. 2010. Beyond industrial agriculture? Some questions about farm size, productivity and sustainability, *Journal of Agrarian Change* 10(3), 437–453.
277. World Bank, *World Development Report 1998–99* (Washington D. C.: World Bank, 1999). World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
278. Žemės ūkio ministerija, 1999. *Kaimo rėmimo fondas*.
279. Žemės ūkio paskolų garantijų fondas [interaktyvus], 2013. *2012 metų veiklos ataskaita* [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.garfondas.lt/uploads/documents/METINES_ATASKAITOS/Fondas2012.pdf>.
280. Žemės ūkio paskolų garantijų fondas, 2004. 2003 m. verslo ataskaita [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://garfondas.lt/uploads/documents/METINES_ATASKAITOS/Fondas2003.pdf>.
281. Друкер, П. Ф. 2007. *Эпоха разрыва. Ориентиры для нашего меняющегося общества* Издательство: Вильямс, 336 стр.
282. Калинаускас И. Н. 1991. *Наедине с миром*. Киев: Октябрь.
283. Шмаков Б. В. 2007. *Моделирование процессов управления материальным потоком дистрибьюторской фирмы (системный подход)*. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ.

Vidickienė, Dalia; Melnikienė, Rasa

Vidi38

Kaimo politikos evoliucija: monografija. – Vilnius : Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas; [2014]. – 272 p.

ISBN 978-9955-481-44-7

Monografija skirta vienai iš svarbiausių XXI a. pradžios viešosios politikos sričių – kaimo politikai. Analizuojant jos evoliuciją išsivysčiusiose pasaulio šalyse nuo XX a. vidurio, kai pradėjus industrializuoti žemės ūkį kaimo politika tapo atskira bendrosios ekonominės politikos šaka, susitelkta į politikos idėjų tematiką, jų įgyvendinimo tikslus ir priemones, šių aspektų vertinimui panaudojant kokybinių struktūrų metodą. Šis metodas ne tik padeda suvokti naujų kaimo politikos idėjų atsiradimo priežastis, bet ir leidžia prognozuoti tolesnę jų turinio raidos trajektoriją. Be to, remiantis kokybinių struktūrų metodu formuojasi aiškesni kaimo politikos priemonių poveikio vertinimo principai, padedantys veiksmingiau panaudoti paramos lėšas. Metodo taikymo galimybės iliustruojamos analizuojant Lietuvos kaimo politiką, įgyvendintą 1990–2013 m. laikotarpiu.

UDK 631.1+316.4

Dalia Vidickienė, Rasa Melnikienė

KAIMO POLITIKOS EVOLIUCIJA

Monografija

Kalbos redaktorė Vaida Šilaikienė
Maketavo Danguolė Taločkaitė

2014 06 27. 34 spaudos l. 16,97 aut. l.
Tiražas 200 egz. Užsakymas Nr. 2945
Išleido Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas

V. Kudirkos 18–2, Vilnius

Puslapis internete www.laei.lt

El. paštas laei@laei.lt

Spausdino UAB „BMK Leidykla“

Adresas J. Jasinskio g. 16, Vilnius

Puslapis internete www.bmkleidykla.lt

El. paštas info@bmkleidykla.lt